

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 6, 1995

1 – 2

Ianuarie – Februarie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU.

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble. Prețul unui abonament este de 3600 lei. Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33 57, București, România și la ORION SRL, Splaiul Independenței nr. 202 A, București, România, P.O. Box 74-19, București, Tx 11939, CBTxR. Fax (40) 13122425. Vă puteți adresa și firmei AMCO PRESS SRL, Bd. N. Grigorescu nr. 29 a, ap. 66, sect. 3, București, C.P. 57-88, Fax 13124569.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției
B d ul Aviatorilor nr 1
71247 București, tel 650 72 41

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VI, NR. 1-2
Ianuarie – Februarie 1995

S U M A R

FINANȚE, CREDIT, BĂNCI ÎN ROMÂNIA

MARIA MUREȘAN, Evoluția băncilor populare în România	5
DANIELA BUȘĂ, Finanța franceză în sud-estul Europei (1900–1914) (I)	23
NICOLAE DASCĂLU, Contribuția Românicii la edificarea structurilor economice ale Antantei Balcanice (1934–1940) (I)	43
CORNELIU OLARU, Probleme monetare în conferințele internaționale interbelice	61

PUTERE, AUTORITATE, IDEOLOGIE

GRIGORE CHIRIȚĂ, De la domnia pământească la dinastia de Hohenzollern (1859–1866). Prerogativele și însemnătatea domniei în edificarea statului român modern (II)	89
--	----

REVOLUȚIE ȘI EMIGRAȚIE

VALERIU STAN, Aspecte ale luptei revoluționarilor pașoptiști exilați pentru unirea Principatelor (1853–1857) (II)	107
EUGEN GLÜCK, Evrei originari din România în Israel	125

BOIERI ȘI FAMILII BOIEREȘTI – STUDII DOCUMENTARE

DAN V. PLEȘHOYANO, Cronica unei familii: Pleșoienii de Romanai	135
GABRIELA NIȚULESCU, Banul Radu Golescu și Târgoviștea	159

DISCUȚII

ȘTEFAN S. GOROVEI, Istoria în palimpsest: Moldova dinainte de Moldova	165
DUMITRU MALAMUCEANU, Datare prin ordin? (În legătură cu atacul în cămăși al Regimentului 32 „Mircea” în bătălia de la Mărășești)	175

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Al XI-lea Congres Internațional de istorie economică, Milano, 12–16 septembrie 1994 (*Bogdan Murgescu*); Simpozion științific internațional „Polonezi în România după anul 1939”, Craiova, 3–5 noiembrie 1994 (*Florin Anghel*); Dezbateri științifice la Institutul de Studii Sud-Est Europene: „Forme ale păcii în sud-estul Europei în perioada otomană” (II), București, 8 noiembrie 1994 (*Nagy Pienaru*); Institutul de orientalistă din Istanbul al Societății Germanice Orientale (*L. Demény*); Călătorie de studii în Polonia (*Șerban Papacostea*)

177

NOTE

- * * * *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european, 1989.* Coordonator Constantin Grigorescu, Edit. Expert, București, 1993, 266 p. (*Romeo-Leonard Drulă*); * * * *Polonia restituta. L'Italia e la ricostituzione della Polonia, 1918–1921*, Edit. Anima, Milano–București, 1992, 240 p. (*Adrian Grecu*); * * * *Relaciones de poder, de producción y parantesco en la edad media y moderna. Aproximacion a su estudio*, compiladora Reyna Pastor, Madrid 1990, 465 p. (*Eugen Denize*); * * * *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coordonatori: Sorin Mitu, Florin Gogăltan, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994, 258 p. (*Bogdan Murgescu*); STEVEN BELLER, *Wien und die Juden. 1867–1938*, Aus dem Englischen übersetzt von Marie Therese Pitner. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1993, 288 p. (*Betinio Diamant*); MIHAI IACOBESCU *România și Societatea Națiunilor 1919–1929*, Edit. Academiei, 1988, 296 p. (*Constantin Șerban*); MARIA MUREȘAN, *Istoria economiei naționale*, Centrul editorial-poligrafic A.S.E., București, 1994, 400 p. (*Mihai Opreșcu*); Dr. IOAN RAȚIU și EMILIA RAȚIU, *Corespondență*, vol. I (*scrisori primite, 1866–1895*), Cuvânt înainte de Ion Rațiu, Ediție îngrijită, introducere, note și comentarii de Dr. Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, Edit. „Progresul Românesc”, București, 1994, 430 p. (*Ioan Babici*); GH. SEBESTYÉN, *Cetatea Făgărașului*, Edit. Tehnică, București, 1992, 160 p. + 37 de figuri (*Demény Lajos*); ION TODERAȘCU, *Permanențe istorice medievale, Factori ai unității românești*, Edit. Univ. Al. I. Cuza, Iași, 1994, 192 p. (*Valentin Gheonea*).....

187

BULETIN BIBLIOGRAFIC

205

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VI, Nos. 1–2

January – February 1995

CONTENTS

FINANCE, CREDIT, BANKS IN ROMANIA

MARIA MUREȘAN, The Evolution of the Popular Banks in Rumania	5
DANIELA BUȘĂ, The French Finance in South-Eastern Europe (1900–1914) (I)	23
NICOLAE DASCĂLU, The Contribution of Rumania to the Economic Edification of the Balkan Entente (1934–1940) (I)	43
CORNELIU OLARU, Monetary Issues Approached in Interwar International Conferences	61

POWER, AUTHORITY, IDEOLOGY

GRIGORE CHIRIȚĂ, From Native Princes to the Dynasty of the Hohenzollerns (1859– 1866). The Prerogatives and the Importance of the Princely Authority in the Edification of the Modern Rumanian State (II)	89
---	----

REVOLUTION AND EMIGRATION

VALERIU STAN, Aspects Concerning the Struggle of the Exiled 1848 Revolutionaries for the Union of the Principalities (1853–1857) (II)	107
EUGEN GLUCK, Native Romanian Jews in Israel	125

BOYARS AND BOYAR FAMILIES – DOCUMENTARY STUDIES

DAN V. PLESHOYANO, The Chronicle of a Family: The Pleșoianus of Romanai	135
GABRIELA NIȚULESCU, The Ban Radu Golescu and Târgoviște	159

DEBATES

ȘTEFAN S. GOROVEI, History in a Palimpsest: Moldavia Before Moldavia	165
DUMITRU MALAMUCEANU, Commanded Dating? (Concerning the Hasty Attack by the 32nd Regiment “Mircea” in the Battle of Mărășești	175

SCIENTIFIC LIFE

The 11th International Congress of Economic History, Milano, 12–16 September 1994 (*Bogdan Murgescu*); The International Scientific Symposium “The Poles in Romania After the Year 1939”, Craiova, 3–5 November 1994 (*Florin Anghel*); Scientific debate at the Institute of South-Eastern European Studies: “Types of Peace in South-Eastern Europe in the Ottoman Period” (II), Bucharest, 8 November 1994 (*Nagy Pienaru*); The Institute of Oriental Studies of Istanbul of the Oriental German Society (*L. Demény*); Documentary trip to Poland (*Șerban Papacostea*) 177

NOTES

- • • *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european, 1989* (The Level of Economic and Social Development of Romania Within the European Framework, 1989), Coord. Constantin Grigorescu, Edit. “Expert”, Bucharest, 1993, 266 pp. (*Romeo-Leonard Drulă*); • • • *Polonia restituta. L'Italia e la ricostituzione della Polonia, 1918–1921*, Edit. Anima, Milano-Bucharest, 1992, 240 pp. (*Adrian Grecu*); • • • *Relaciones de poder, de producción y parantesco en la edad media y moderna. Aproximacion a su estudio*, compiladora Reyua Pastor, Madrid 1990, 465 pp. (*Eugen Denize*); • • • *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană* (Studies of History of Transylvania. Specific Regional Aspects and European Influences), Coordinators: Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994, 258 pp. (*Bogdan Murgescu*); STEVEN BELLER, *Wien und die Juden. 1867–1938*, Aus dem Englischen übersetzt von Marie Therese Pitner, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1993, 288 pp. (*Betinio Diamant*); MIHAI IACOBESCU, *România și Societatea Națiunilor 1919–1929* (Romania and the Society of Nations, 1919–1929), Edit. Academici, 1988, 296 pp. (*Constantin Șerban*); MARIA MUREȘAN, *Istoria economiei naționale* (The History of the National Economy), Centrul editorial-poligrafic A.S.E., Bucharest, 1994, 400 pp. (*Mihai Oprișescu*); Dr. IOAN RAȚIU și EMILIA RAȚIU, *Correspondență*, Vol. I (*scrisori primite, 1866–1895*) (Letters received, 1866–1895), Foreword by Ion Rațiu, Edition, introduction, notes and comments by Dr. Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, Edit. „Progresul Românesc”, Bucharest, 1994, 430 pp. (*Ioan Babici*); GH. SEBESTYEN, *Cetatea Făgărașului* (The Fortress of Făgăraș), Edit. Tehnică, Bucharest, 1992, 160 pp. – 37 figures (*Demény Lajos*); ION TODERAȘCU, *Permanențe istorice medievale, Factori ai unității românești* (Medieval Historical Permanences, Factors of Romanian Unity), Edit. Al. I. Cuza, Jassy, 1994, 192 pp. (*Valentin Gheonea*) 187

BIBLIOGRAPHICAL BULLETIN 205

EVOLUȚIA BĂNCILOR POPULARE ÎN ROMÂNIA

MARIA MUREȘAN

Fenomenul cooperatist, în accepțiunea lui modernă, a apărut la începutul secolului al XIX-lea, a constituit un rezultat al civilizației europene, care, în epoca modernă, oferă toate elementele unei dezvoltări nestânjenite – regimul economic și juridic, libertatea muncii și a asociației¹.

În epoca modernă, capitalismul a reușit, după cum relevă reputatul specialist de talie europeană în problemele cooperației, profesorul Gromoslav Mladenatz, „să ridice nu numai nivelul organizației economice a societății printr-o tehnică dezvoltată, prin introducerea unor metode raționale de reorganizare și de conducere a întreprinderilor economice, dar și nivelul vieții culturale la înălțimi necunoscute până atunci”. Dar, continuă el, „pe lângă fața aceasta atât de luminoasă, mai are o latură întunecoasă. Defectele lui sunt de ordin social și economic”². Corectarea acestor defecte, arată Gr. Mladenatz, putea porni fie de la autoritatea publică, respectiv statul, fie din inițiativa proprie a celor interesați. Și conchide: „Unul din aceste mijloace ale inițiativei private este asociația liberă cooperativă în forma ei modernă”³.

Afirmarea și recunoașterea acestui mijloc au câștigat încrederea unor categorii largi ale populației după mai multe decenii de experimentare, timp în care înfăptuirile cooperatiste au demonstrat, pentru asociați, o dublă funcție – materială și morală. În literatura de specialitate din țara noastră și din alte țări, se subliniază că inițial au apărut și s-au extins faptele cooperatiste și numai după aceea legislația, teoria și doctrinele cooperatiste.

Cooperația modernă, așa cum s-a manifestat în practică, respectiv modalitățile de constituire și de funcționare a cooperativelor își au originea în trei sisteme principiale: Sistemul Pionierilor din Rochdale, Sistemul H. Schulze-Delitzsch și Sistemul F. W. Raiffeisen⁴.

¹ Vezi pe larg: V. Totomianz, *Antologie des Genossenschaftswesens*, Berlin, 1922; E. Schwiedland, *Das Genossenschaftswesen*, Stuttgart, 1923; F. Virgilli, *Cooperazione*, Milano, 1924; Ch. Gide, *Cooperația*, București, 1925; A. Thomas, *Les relations entre les différentes formes de la coopération*, Paris, 1925; R. Lebadessa, *La cooperativa. – Idee e realtà*, Roma, 1931; Gr. Mladenatz, *Tratat general de cooperație*, București, 1934; Idem, *Histoire des doctrines coopératives*, Paris 1935; M. V. Pienescu, *Cooperația*, Ed. a II-a, București, 1946 ș.a.

² Gr. Mladenatz, *Istoria gândirii cooperative*, București, 1935, p. 14.

³ *Ibidem*, p. 17.

⁴ Vezi Gr. Mladenatz, *Tratat...*, p. 97-117.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, pe măsura amplificării mișcării cooperatiste în mai multe țări europene, au apărut sisteme derivate, care, în esență, constituie adaptări zonale, locale și/sau naționale ale unuia din cele trei sisteme menționate sau o combinație a unor elemente ale acestora⁵. Prin extindere, se poate vorbi și de un sistem românesc, în sensul că realizările practice ale mișcării cooperatiste din țara noastră nu au reprezentat copia fidelă a vreunui din cele menționate, ci inițiatorii și legiuitorul au manifestat – cu deosebire în privința cooperației rurale – precauție pentru respectarea realității, mai ales a spiritualității satului românesc.

În România, primele asociațiuni, în accepțiunea modernă a conceptului, s-au constituit la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea. În literatura de specialitate este menționată înființarea unor asemenea întocmiri încă din 1891, dar nu s-au păstrat documente originale în legătură cu acestea⁶.

Atestate documentar⁷, primele asociațiuni, în sensul de cooperative de credit și sub denumirea de bănci populare, au fost Banca Populară „Țăranul”, la Pucioasa-Dâmbovița, Banca Populară „Frăția”, la Binești-Dâmbovița, Banca Populară „Trâmbița”, la Gheorghieș-Prahova, Banca Populară „Malul de Răsură”, la Bezdead-Dâmbovița, Banca Populară „Caraimanul”, la Breaza-de-Sus Prahova, Banca Populară „Isvorul”, la Măicănești-Râmnicu Sărat, toate înființate în perioada 1 martie – 1 octombrie 1893. În anii care au urmat, asemenea asociații, care acordau împrumuturi cu dobândă de 8-10% pe an, s-au înmulțit relativ vertiginos.

Creșterea deosebită, pe tot întinsul țării, a numărului de bănci populare și al membrilor lor, ca și a capitalului vărsat, impune cu o deosebită tărie imperativul instituirii unui cadru legislativ menit să asigure reglementarea unitară și desfășurarea în concordanță cu scopurile reale a activității băncilor populare. Instituirea acestui cadru era cu atât mai necesară cu cât, în multe cazuri, în activitatea băncilor populare, înființate din inițiative locale și care aveau statute și forme de constituire fără un fundament legislativ adecvat, începuseră să se manifeste subiectivism și fraude, ceea ce reclama și exercitarea unui control de specialitate adecvat. Totodată, era necesară crearea unei structuri adaptate într-o măsură mai mare funcțiilor pe care erau chemate să le îndeplinească băncile populare, concomitent cu stimularea fondării în continuare a unor asemenea asociațiuni, menite să contribuie la rezolvarea cerințelor de credit crescând din partea unor categorii largi ale țărănimii, antrenate în mecanismul economiei de piață ale cărei exigențe reclamau cu deosebită tărie practicarea agriculturii moderne. În același timp, inițiatorii, în mare parte învățători și preoți, întemeierii

⁵ În literatura de specialitate se deosebesc sistemele: danez, Haas, Luzzatti, Wollemborg și sindicatele agricole franceze. Vezi în acest sens, Gr. Mladenatz, *Tratat...*, p. 117–121 și M. V. Pienescu, *op.cit.*, p. 10 și urm.

⁶ De exemplu, este semnalată înființarea în 1891 a unei cooperative de credit la Slobozia și a unei bănci sătești la Urziceni. Vezi: G. Ionescu-Șișești, *Politica agrară*, f.a., p. 169 și, respectiv, V. Madgearu, *Structura și tendințele băncilor populare în România*, București, 1914, p. 1.

⁷ Vezi pe larg: A. G. Galan, *Patruzeci de ani de experiențe cooperative în România*, București, 1935; M. V. Pienescu, *op.cit.*

băncilor populare, ca și cercurile guvernamentale vedeau în acestea un mijloc de a creca la sate o categorie socială înstărită, independentă și stabilă economic.

În aceste împrejurări, Spiru Haret, ministru al Instrucțiunii Publice, însărcinează pe Constantin Stere, în 1902, să întocmească un proiect de lege pentru băncile populare⁸. Proiectul Stere, cum este denumit în literatura de specialitate, este înaintat de către Spiru Haret lui Emil Costinescu, ministrul Finanțelor, care îl depune la Parlament și reușește să-l pună în dezbaterile acestuia. În urma unor ample dezbateri, este adoptată, la 28 martie 1903, și intră în vigoare, la 1 aprilie 1903, Legea Băncilor Populare Sătești și a Casci Centrale a Băncilor Populare, prima lege care reglementează unitar această formă a mișcării cooperatiste în țara noastră⁹.

Legea menționată consacră denumirea de Bancă Populară Sătească, drept alternativă la cea de Cooperativă de Credit, acordă înlesniri de constituire băncilor populare și lasă statutelor formularea normelor de funcționare a lor. Legea mai prevedea că Creditul Agricol¹⁰ și Casa Centrală a Băncilor Populare au dreptul de control asupra băncilor populare. Totodată, pe lângă Creditul Agricol se înființează și un Consiliu de Administrație, cu atribuția de a se pronunța asupra statutelor adoptate de băncile populare, impunând – la nevoie – forma pe care o crede potrivită. Consiliul de Administrație aprobă sau nu ca o bancă populară să lucreze cu Creditul Agricol și are datoria să facă propagandă pentru înființarea de noi bănci populare. Iar Ministerului Finanțelor îi revine *dreptul de veto* în adoptarea hotărârilor Consiliului de Administrație. Rezultă că potrivit Legii din 1903 statul intervine, prin intermediul Creditului Agricol și al Ministerului de Finanțe, în mișcarea cooperatistă, prin autorizarea și controlul funcționării băncilor populare, precum și prin asumarea unor cheltuieli de propagandă cooperatistă.

Prin regimul legal instituit în 1903 s-au născut trei categorii de bănci populare. Prima categorie o constituie cele care conlucrează cu Casa Centrală a Băncilor Populare, numite în literatura vremii Bănci tip 31, întrucât normele de funcționare a lor erau cuprinse în articolul 31 al Legii din 1903, ele fiind cele mai agreeate și încurajate prin legea menționată. A doua categorie, Bănci tip 34, după articolul cu același număr de lege, foarte apropiate de tipul Raiffeisen și a căror

⁸ În publicistica vremii din 1900 este semnalat un proiect de lege privind funcționarea băncilor populare, al Partidului Conservator, proiect conceput de Nicolae Flea. Proiectul respectiv, se menționează în literatura de specialitate, nu s-a finalizat și, mai mult, nici nu s-a păstrat în forma originală, conținutul lui fiind doar relatat în presa vremii.

⁹ Vezi *Legea Băncilor Populare Sătești și a Casei Centrale a Băncilor Populare*, în C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. II, București, f.a., p. 1004 și urm.

¹⁰ În 1881 au fost înființate, în fiecare județ, Case de Credit Agricol, sub formă de societăți anonime, al căror capital era format din subscrieri de stat, în proporție de 2/3, și reescontate de Banca Națională a României, și subscripții ale județelor, în proporție de 1/3. În 1891 existau 32 asemenea instituții. Ele au funcționat până în 1892 și au acordat credite, în principal, marilor proprietari funciari, dar și unor țărani înstăriți. În 1893, în locul caselor agricole a fost înființat Creditul Agricol, o bancă agricolă de stat, cu filiale în toate județele. Capitalul acestei instituții este asigurat în totalitate de către stat prin reescont la Banca Națională a României. Creditul Agricol, care a funcționat până în 1907, acorda credite, până la 1000 lei, în primul rând marilor proprietari funciari, dar și țăranilor înstăriți, pe termen de maxim 9 luni, cu o dobândă de 10%.

constituire era relativ îngrădită. A treia categorie, Bănci tip 7, care respectau prevederile articolului 7 din lege și care erau independente, nu conlucrau cu Casa Centrală a Băncilor Populare, nu beneficiau de finanțarea ei și funcționau pe baza normelor stabilite prin Codul Comercial din 1887, cod ce copia modelul Codului Comercial Italian din 1882 și care, la rândul său, se inspira din cel francez. Codul Comercial din 1887 prevede printre societățile comerciale și pe cele cooperatiste, în legătură cu acestea din urmă precizându-se: „societățile cooperative sunt întotdeauna supuse dispozițiilor privitoare la societățile anonime, în ceea ce privește autorizarea judecătorească pentru a le putea înființa, publicarea actelor de constituire și a modificărilor ulterioare, îndatoririle și responsabilitatea administratorilor”¹¹. Referitor la concepția care a stat la baza Legii din 1903, în literatura de specialitate se subliniază: „Noi am făcut în România un sistem al nostru propriu, împrumutând tot de la cele două sisteme fundamentale (Raiffeisen și Schulze-Delitzsch – n.n., M.M.) normele, pe care le-am combinat așa cum s-a crezut că va corespunde mai bine condițiilor de la noi”¹².

În general, regimul legislativ instituit prin Legea Băncilor Populare Sătești și a Casei Centrale a Băncilor Populare din 1903 durează până în 1920, cunoscând însă numeroase modificări¹³.

Putem aprecia că în România Veche, în primele două decenii ale secolului nostru, cercurile legislative și guvernamentale, favorabile principal asociaționismului, au creat, prin ajustări succesive, o atmosferă favorabilă mișcării cooperatiste în ansamblu și o legislație adecvată, amplă, flexibilă, complexă și originală, care să permită dezvoltarea ei. Concludente în acest sens sunt datele privind evoluția, în România Veche, până în 1914, a numărului băncilor populare și al membrilor lor, ca și a capitalului vărsat¹⁴.

Anul	Bănci populare, număr	Membri, număr	Capital vărsat, milioane lei
1902	700	56.618	7,2
1910	2.755	516.128	79,6
1914	2.901	584.000	107,3

Datele de mai sus atestă o dezvoltare deosebită a mișcării cooperatiste, cu deosebire a băncilor populare. Cu toate acestea, în unele cercetări efectuate în epocă se atrage atenția asupra unor slăbiciuni interne ale activității desfășurate de

¹¹ Vezi: *Codul Comercial al României*, în C. Hamangiu, *op.cit.*, vol. I, p. 571.

¹² M. V. Pienescu, *op.cit.*, p. 319.

¹³ Legea Băncilor Populare sătești și a Casei Centrale a Băncilor Populare din 1903 a cunoscut modificări în 1904, 1905, 1907 și 1908. Prin modificarea din 1908 dispozițiile Legii din 1903, referitoare la băncile populare se extind și asupra cooperativelor de consum, de producție, obștilor de arendare și obștilor de cumpărare de pământ. În acest mod, Casa Centrală a Băncilor Populare devine Casa Centrală a Băncilor Populare și Cooperativelor Sătești. În 1909 este adoptată și intră în vigoare Legea pentru înființarea cooperativelor de meseriași și muncitori, care sunt puse și ele sub autoritatea Casei Centrale a Băncilor Populare și Cooperativelor Sătești.

¹⁴ V. Madgearu, *op.cit.*, p. 17.

băncile populare. Astfel, în literatura de specialitate a timpului se apreciază că, față de nevoile de credit ale categoriilor largi ale țărănimii, activitatea desfășurată de băncile populare nu era suficientă. Această apreciere se sprijină, înainte de toate, pe faptul că în cadrul creditului agricol ponderea cea mai mare o avea cel destinat marilor agricultori. Potrivit unor calcule ale lui Virgil Madgearu¹⁵, cinci instituții, respectiv Creditul Funciar Rural, Creditul Funciar Urban din București, din Iași și din Craiova și Banca Agricolă, care, de obicei, acordau împrumuturi marilor proprietari funciari, în 1914 aveau acordate aproape 800 milioane lei, în timp ce băncile populare – în număr de circa 3.000 de unități – și Creditul Agricol, care, prin destinație, trebuiau să asigure credit pentru peste 90% din gospodăriile rurale, au acordat credite în sumă doar de 180 milioane lei. Urmarea acestui fapt a fost extinderea considerabilă, în continuare, a cămătăriei la sate, fenomen care agravează problemele sociale, devenite cronice, ale lumii rurale. Explicația rezidă, în parte, și în faptul că băncile sătenești înființate înaintea anului 1903 au avut, cu deosebire, un caracter comercial, ele înființându-se potrivit legislației existente. După adoptarea Legii din 1903, s-au dezvoltat cu deosebire bănci populare de tip independent, respectiv Bănci Populare tip 7. Acestea au capitalul social format din părți de mărime diferită, nu cunosc limită a dividendului și, în consecință, „se află în situația transformării capitaliste latente”, transformare, care, „poate să fie prologul unei transformări deschise, a prefacerii într-o societate pe acțiuni. Îndată ce forma de cooperativă este o piedică pentru avântul unei astfel de bănci populare, ea își însușește forma de societate pe acțiuni, care face cu puțință acapararea unui număr mare de acțiuni, și mărește sorții de câștig”¹⁶.

Rezultatul îl constituie faptul că băncile populare care s-au dezvoltat în România împrumută nu numai pe membrii lor, ci și orice alte persoane, fapt neîntâlnit la băncile Raiffeisen sau Schulze-Delitzsch dezvoltate cu predilecție în Europa Centrală și de Vest. Ca atare „spiritul cooperatist” atât de des invocat de clasicii germani ai mișcării cooperatiste, bazat pe „solidaritatea membrilor cooperatori”, nu s-a putut înfăptui în cadrul vieții băncilor populare din țara noastră. „Solidaritatea nu se naște decât unde există omogenitate de interes..., prin egalitatea părților sociale ale membrilor și a răspunderii lor, mărginite sau nemărginite...”¹⁷.

La aspectele menționate se mai adaugă unul, anume, caracterul democratic al activității băncilor populare este doar formal în cazul celor din țara noastră. Statutar, fiecare membru are un vot în Adunarea Generală, dar prevederea este formală, întrucât, mai mult de jumătate dintre ei sunt analfabeți¹⁸.

Marea Unire, care a marcat înmănuncherea tuturor energiilor creatoare ale românilor de pe întreg teritoriul pe care s-au format ca popor și ca națiune, a reprezentat și pentru cooperative un moment important, concretizat, înainte de toate, în contopirea într-un tot unitar a mișcării cooperatiste românești. Se remarcă

¹⁵ *Ibidem*, p. 25 și urm.

¹⁶ *Ibidem*, p. 31-32.

¹⁷ *Ibidem*, p. 41-42.

¹⁸ *Ibidem*, p. 43.

cu deosebire aportul Vechiului Regat, care consta în aproape 3.000 de bănci populare, 500 obștii de arendare și un număr mai puțin însemnat de cooperative de alte feluri. În teritoriile românești revenite la patria-mamă, mișcarea cooperatistă a fost de dimensiuni mai restrânse: în Transilvania, cooperative de credit, maghiar 361, românești 108 și 3 cooperative de consum, iar cu privire la cele germane nu deținem date; în Bucovina, cooperative de credit 175 și de consum circa 50; pentru Basarabia nu deținem date¹⁹.

Trebuie remarcat că, deși anterior Marii Uniri, mișcarea cooperatistă în provinciile istorice românești nu reprezenta un organism articulat, realizările ei îmbrăcând adesea forma unor apariții efemere și mai ales izolate, mișcarea cooperatistă de pe ambele versante ale Carpaților a cunoscut numeroase elemente comune. Așa cum se subliniază în literatura de specialitate, „în Transilvania cooperația urmează același drum aproape ca și în Vechiul Regat”²⁰, ceea ce confirmă încă o dată unitatea românilor și avea să ușureze unirea mișcării lor cooperatiste în cadrul statului național unitar.

Evoluția cooperației românești – și pe fundalul ei a băncilor populare – în perioada dintre cele două războaie mondiale este marcată de vastă și complexă operă de unificare economică și legislativă, de desfășurarea vieții economice generale și de specificul lumii rurale românești. Starea și evoluția mișcării cooperatiste, precum și perspectivele ei în perioada menționată i-au preocupat pe mulți cercetători, care au reliefat progresele înregistrate și neajunsurile ce se manifestau și au formulat soluții pentru orientarea potrivit țelurilor nobile care i-au animat dintotdeauna pe inițiatorii ei.

În primii ani de după Marea Unire, dezvoltarea cooperației era privită – în cercurile intelectuale și politice – și ca o cale de rezolvare a unei probleme social-economice majore, cum era cea agrară. Concludentă în acest sens este crearea, prin Legea cooperației din 3 ianuarie 1919, a Casei Centrale a Cooperației și Împroprietăririi Sătenilor, căreia i se conferea atributul de organism care să ia asupra sa și să desăvârșească reforma agrară ce fusese inițiată. Potrivit acestei legi, organismul proaspăt înființat are următoarele atribuții: „a) de a veni în sprijinul băncilor populare, cooperativelor și obștilor sătești, precum și a federațiilor lor, de a le supraveghea și controla; b) de a autoriza constituirea și funcționarea acestor instituțiuni; c) de a organiza obștile de arendare, cumpărare și împroprietărire; d) de a acorda credit mobilier instituțiilor cooperative; e) de a acorda credit ipotecar proprietăților rurale până la 100 ha; f) de a comasa moșii spre a le împărți și vinde agricultorilor și de a cumpăra parcele mici în vederea comasării; g) de a face comasări și a executa îmbunătățiri funciare; h) de a întocmi cadastrul moșiilor parcelate și parcelelor comasate; i) de a înființa școlile necesare pentru pregătirea personalului trebuincios instituțiunii; j) de a conduce și executa lucrările de expropiere a terenurilor rurale și împroprietărire a sătenilor potrivit legilor de expropiere și împroprietărire; k) de a organiza asigurările sociale; l) de a îndeplini

¹⁹ M. V. Picnescu, *op.cit.*, p. 332, 335 și 339.

²⁰ *Ibidem*, p. 264 și 337.

orice alte sarcini ce s-ar da prin legile privitoare la expropriere și împroprietărire”²¹. Un an mai târziu, în septembrie 1920, legea respectivă se extinde și asupra provinciilor istorice românești revenite la patria-mamă, dar câțiva ani mai târziu, în 1923, organele centrale ale cooperației trec din subordinea președinției Consiliului de Miniștri în cea a Ministerului Muncii, fapt care are semnificația recunoașterii de către oficialități a imposibilității desăvârșirii reformei agrare prin cooperație. În tot acest timp, cooperativele își desfășoară activitatea pe baza dispozițiilor legale anterioare Marii Uniri, în speță pe baza legii din 1903, care a fost extinsă asupra întregii țări prin legea din septembrie 1920 și s-a aplicat cooperativelor până în 1928. În fapt, potrivit aprecierilor unui bun cunoscător al mișcării cooperatiste din epocă, M. V. Pienescu, legile referitoare la activitatea cooperației adoptate în perioada 1918-1929 nu au adus modificări esențiale și au avut neajunsul că au creat o situație încordată, generând o acerbă luptă politică în jurul cooperației²². „Spiritul cooperatist”, atât de mult afirmat în propaganda cooperatistă a epocii, a intrat în dezacord cu regimul legal menținut în vigoare după Marea Unire. De altfel, se poate aprecia că nu numai între anii 1918-1929, ci în întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale, sinuozitățile legislative înregistrate de mișcarea cooperatistă românească s-au derulat și în legătură nemijlocită cu frământările politice și mai ales cu rotativa politică.

Rezultatele legislative și practice ale cooperației în primii ani de după Marea Unire sunt prezentate sintetic și elocvent de profesorul Ion Răducanu într-o conferință ținută în 1924, prilej cu care arată că cooperația se află sub semnul crizei. Dar această criză, aprecia el, „nu este specifică cooperatismului românesc, ci întregii vieți economice, precum și vieții politice și de stat din țara noastră”²³. Criza cooperației, continua I. Răducanu, îmbracă trei aspecte: material, tehnic-organizatoric și moral. Criza materială, avea drept cauză generală distrugerile provocate de război, la care se adaugă o serie de cauze de conjunctură, cum erau inflația, datorită trecerii de la leul-aur la leul de hârtie, creditul insuficient al statului ș.a. Criza tehnico-organizatorică se datora suprapunerii de atribuții între federale și centrale, motiv pentru care măsurile practice deveneau neoperaționale. Iar criza morală, manifestată ca neîncredere a membrilor cooperatori în puterea cooperației, se datora lipsei de cadre pregătite, imixtiunilor politice inoportune, ilegalităților comise în alegerea organelor de conducere a organizațiilor cooperatiste ș.a. Această situație, înfățișată de I. Răducanu, a dat naștere la o vie discuție în jurul nevoii de a întreprinde ceva pentru reanimarea cooperației și atenuarea unor trebuințe sociale cronice: de credit, de aprovizionare și desfacere mai bune etc.

Concluzia conduce la părerea generală că era necesară schimbarea întregii legislații privind cooperația. Prima tentativă, fără rezultate concrete, are loc în

²¹ Vezi „Monitorul Oficial”, nr. 225, 3(16) Ianuarie 1919, p. 4200.

²² M. V. Pienescu, *op.cit.*, p.343.

²³ I. Răducanu, *Cooperația română în cadrul cooperației mondiale*, București, 1924, p. 12. Ideea de „criză a cooperației” nu o întâlnim numai la acest autor, ci ea a îmbrăcat, în deceniul trei, forma unui curent de opinii. Vezi: „Independența economică” din anii 1924-1929 și “Curierul Cooperației române” din aceiași ani.

1926²⁴, iar apoi, până la al doilea război mondial, activitatea cooperaticei cunoaște o adevărată „epocă a legiferărilor”²⁵, care a adus în fața atenției publice cele mai variate concepții și, adesea, cele mai opuse atitudini, a supus mișcarea cooperatistă unei fluctuații a întreprinderilor cooperatiste și nu rareori unei efemere și neconsolidate dezvoltări a acestora. Referindu-se la legislația privind cooperația românească, reputatul cooperatist european Charles Gide formula, în a doua jumătate a deceniului trei, o apreciere realistă: „Solicitudinea statului pentru cooperație se manifestă printr-o supraabundență de legi. În timpul ultimilor treisprezece ani a avut loc o duzină de legi succesive asupra cooperației, fiecare cu scopul modificării legilor anterioare”. Și conchidea cu un umor nedisimulat: „Mașina legislativă a funcționat fără încetare pentru cooperative”²⁶.

Dincolo de asemenea aprecieri referitoare la preocupările legislative privind cooperația, nu putem, credem, să nu observăm și faptul că acestea conțineau și ideea de a găsi forme de cooperație potrivit împrejurărilor din țara noastră sau de a le adapta pe cele cunoscute în teoria și practica din alte țări acestor împrejurări. M. V. Pienescu remarca, cu dreptate, că este o mare eroare a susține că, în țara noastră, „ceea ce s-a făcut prin cooperație este datorit unor cauze exterioare și nu unor porniri afective și convingeri raționale ale maselor populare”, că „nu poate fi vorba nici de o formulă de împrumut, de o formă fără fond, cum au calificat unii cooperația, ci de extinderea unei înclinațiuni firești și la alte domenii unde asociația putea fi folositoare”²⁷. Iar Ch. Gide, referindu-se la diferitele forme de cooperative din țara noastră, sesiza că ele îmbrăcau aspecte inedite, nu le copiau pe cele devenite tradiționale în alte țări europene. Prin atribuțiile statutare, arăta el, băncile populare își depășeau rolul de simple instituții cooperative de credit. Ca atare, el aprecia: „Băncile populare în România, nu sunt numai cooperative de credit pentru a împrumuta convenabil bani; ele fac, aproape tot ce fac syndicatele agricole în Franța; furnizează țăranilor tot ce le este necesar pentru exploatarea lor agricole”²⁸. În același timp, el mai evidenția și forme deosebite de cooperative, apărute după reforma agrară de după primul război mondial, de exemplu, asociațiile cooperative pentru cumpărare de pământ²⁹, precum și cooperativele forestiere, apreciate ca reprezentând „perla cooperației românești”³⁰.

Codul cooperației, din 1928, încerca realizarea unei colaborări mai ample între stat și cooperație, bazată pe o participare mai largă a cooperativelor la acțiunea de dirijare a mișcării cooperatiste. Scurta perioadă de aplicare a lui – circa trei luni – nu îngăduie însă concluzii coerente pentru practica cooperatistă³¹.

²⁴ Vezi lista legilor referitoare la cooperație, care însoțește *Legea pentru organizarea cooperației*, comentată și adnotată de P. Strihan, Gh. Iovișu și C. Lehaci, Ed. a II-a, București, 1943.

²⁵ M. V. Pienescu, *op.cit.*, p. 345.

²⁶ Ch. Gide, *La coopération dans Les Pays Latins. Amérique Latins, Italie, Espagne, Roumanie*, 1926-1927, Paris, f.a., p. 214.

²⁷ M. V. Pienescu, *op.cit.*, p. 361.

²⁸ Ch. Gide, *La coopération...*, p. 220.

²⁹ *Ibidem*, p. 243-244.

³⁰ *Ibidem*, p. 251.

³¹ Vezi M. V. Pienescu, *op.cit.*, p. 279.

Un moment aparte în întocmirile cooperatiste din perioada dintre cele două războaie mondiale îl reprezintă Legea din 1929, cunoscută în literatura de specialitate și sub denumirea de „Legea Răducanu”³² sau „Legea pentru reorganizarea cooperăției”³³. Această lege prezintă un interes deosebit sub două aspecte. Economic, pentru că încearcă să ofere un cadru mai larg de desfășurare a activității economice cooperatiste atât în plan intern, cât și pe plan extern. Legislativ, pentru că stabilea cadrul legal al cooperăției la nivel micro și macro-economic, abroga legislația anterioară, destul de încurcată și depășită, și prevedea clar drepturile și îndatoririle membrilor cooperatori, ale cooperativelor, federalelor, Băncii Centrale Cooperative, Centralei de Import-Export, precum și ale Oficiului Național al Cooperăției Române. Adoptată la 28 martie 1929, „Legea Răducanu” cunoaște unele completări, determinate de problemele care au apărut în procesul aplicării ei. Completările, modificări de amănunt, sunt aduse la 14 aprilie 1930 și 7 aprilie 1933. Ultima formă, definitivă, a fost publicată complet în Monitorul Oficial din 27 iunie 1933. Aprecierile referitoare la Legea din 1929 le formulăm având în vedere și completările aduse în 1930 și 1933.

În viziunea legiuitorului, „Legea Răducanu” are menirea de a reglementa în ansamblu mișcarea cooperatistă, de a asigura cadrul pentru manifestarea plenară a „spiritului cooperatist” atât sub aspect economic, cât și sub cel social. Cum se exprima I. Răducanu, legea respectivă constituia „un îndreptar pentru întreaga viață cooperatistă, astfel, ca, fără să stânjenească libertatea întreprinderii, să poată totuși îndruma acțiunea acesteia pe căile adevăratei cooperății”, întrucât ea trebuie să „contribuie la așezarea cooperăției române pe temelii firești, care să-i permită să-și dea roadele pe care clasele muncitoare de la orașe și sate le așteaptă de la această mișcare de emancipare economică și socială”³⁴. Dacă înainte cooperăția era privită ca un mijloc de emancipare economică și spirituală cu predilecție a țărănimii, acum i se lărgeste cadrul, în sensul cuprinderii și a maselor muncitoare de la orașe. Mai mult, definirea noțiunii de cooperativă nu mai precizează căror clase sau grupări sociale se adresează mișcarea cooperatistă. Concepută ca o întreprindere, în accepțiunea de activitate economică, cooperativa are două scopuri: „unul social, asociație de persoane, nu în scop de câștig pentru exploatarea celor din afară de organizație, excluși de la avantajele pe care le-ar oferi cooperăția, ci pentru satisfacerea unor anumite nevoi (de ordin material sau moral) comune celor întovărășiți, și celălalt economic, prin aceea că satisfacerea acestor nevoi, de orice natură ar fi ele, se face prin mijlocul întreprinderii comune, funcționând pe riscul și cu participarea efectivă a celor întovărășiți, participare nu numai de capital dar și de muncă, de putere de consumație, de economii etc.”³⁵.

³² La data adoptării Legii cooperăției din 1929, I. Răducanu era senator și îndeplinea funcția de ministru al muncii, sănătății și ocrotirilor sociale. Această lege i-a purtat numele în publicistica vremii ca urmare a faptului că ea a fost prezentată de el în Adunarea Deputaților și în Senat și tot el a întocmit expunerea de motive la ea.

³³ Vezi Gr. Mladenatz și T. Oliva, *Legislația cooperativă*, Expunere de motive și prefață de I. Răducanu, Ed. a II-a, revăzută și completată, București, 1930.

³⁴ *Ibidem*, p. 4.

³⁵ *Ibidem* n 8

Legea din 1929, față de cele precedente, introduce și unele dispoziții, prin care – considera legiuitorul – s-ar putea asigura caracaterul cooperatist al întreprinderii respective. Astfel, sunt prevăzute norme exprese pentru admiterea membrilor asociați: cooperativa de consum nu va primi negustori printre membrii săi, cooperativa de credit nu va primi nici ea cămătari între membrii săi ș.a.: se limitează numărul minim de asociați care pot întemeia o cooperativă, precum și numărul minim și maxim de părți sociale pe care un asociat le poate avea într-o cooperativă; pentru a îngreui fluctuațiile de capital, asociația poate îngreui retragerea membrilor ei, iar cei care se retrag din cooperativă rămân responsabili față de obligațiile cooperativei încă doi ani după retragere. Legea se ocupă, de asemenea, de federale, care, în ce privește funcționarea lor, sunt supuse aceluiași regim ca și cooperativele și la care se face acum o separație între funcțiunea bancară și cea comercială³⁶.

Un loc aparte în prevederile „Legii Răducanu” îl ocupa ideea autonomiei cooperației față de stat. Pornind de la faptul că, așa cum aprecia Ch. Gide, „tutela statului a durat prea mult asupra cooperației românești”³⁷, legea cuprindea, alături de precizările referitoare la federale, și o dispoziție prin care luau ființă uniunile de cooperative, care – arăta I. Răducanu – „vor avea mai întâi ca atribuții obligatorii executarea controlului legal al societăților cooperative afiliate (la federale – n.n., M.M.)”. Statutul uniunii de cooperative prevedea, însă, și alte atribuțiuni, cum erau cele care se refereau la „apărarea intereselor mișcării, organizarea propagandei și învățământului cooperatist, în scurt, orice atribuțiuni care se referă la viața morală a societății cooperative din regiune”³⁸. Legea prevedea ca în perioada de tranziție – respectiv până vor fi înființate uniunile de cooperative – pentru îndrumarea și controlul cooperativelor va răspunde Oficiul Național al Cooperației Române, care, în momentul generalizării uniunilor de cooperative, urma să dispară, cedând locul unei Centrale a Uniunilor de Cooperative.

Realizarea unei cooperații care să asigure șanse egale din punct de vedere social-economic pentru toți membrii ei și, prin urmare, participarea efectivă și egală a tuturor acestora la activitatea ei, rămânea, desigur, un deziderat. Că I. Răducanu credea totuși în posibilitatea existenței unei cooperații neutre politic și social, rezultă și din următoarele: „Dacă cooperativele se servesc de capital format din participările celor asociați, aceasta nu schimbă caracterul lor, căci rolul capitalului este altul în cooperație decât în societatea de capitaluri: aici el domnește, dincolo servește”³⁹.

Criza cooperației, semnalată de Ion Răducanu se menține și împiedică aplicarea plenară a legii din 1929, iar plecarea de la guvern a Partidului Național Țărănesc grăbește modificarea ei, de fapt adoptarea unei noi legi, în 1935.

³⁶ *Ibidem*, p. 10.

³⁷ Ch. Gide, *La coopération...*, p. 207.

³⁸ Gr. Mladenatz și T. Oliva, *op.cit.*, p. 15.

³⁹ *Ibidem*.

Pe fundalul legislativ prezentat, starea și evoluția mișcării cooperatiste românești sunt cercetate, la jumătatea perioadei dintre cele două războaie mondiale, de A. G. Galan, un bun cunoscător al domeniului. Analizând date statistice certe din epocă, acesta ne prezintă o radiografie extrem de interesantă a cooperației românești, cu concluzii realiste și nu lipsite de un relativ caracter critic⁴⁰. Astfel, potrivit cercetărilor autorului menționat, la 1 ianuarie 1931 numărul total al cooperativelor era de 7.436, din care 6.879 la sate și 557 la orașe; iar din cele 6.879 cooperative satești, 4.824 erau cooperative de credit și numai 2.055 alte cooperative. Altfel spus, din totalul cooperativelor existente, 92,5% funcționau în mediul rural, iar din acestea 70,1% erau cooperative de credit⁴¹. Concluzia care se desprinde este aceea că cooperația s-a dezvoltat cu predilecție în mediul rural și mai cu seamă sub forma băncilor populare, fenomen care ilustrează – credem – fără îndoială starea precară a sătenilor.

Deosebit de interesantă ni se pare și prezentarea comparată a situației statistice a cooperației românești cu cea din alte state europene, unele relativ asemănătoare ca nivel de dezvoltare și structură a economiei cu cea românească, cum ar fi Bulgaria și Iugoslavia, iar altele mai dezvoltate sau cu alte structuri ale economiei⁴². Din cercetările lui A. G. Galan rezultă concluzia potrivit căreia cooperația de credit s-a dezvoltat cu predilecție în țări cu o cultură agricolă extensivă, cu o economie rurală slab dezvoltată, sau, altfel spus, țări în care avea o pondere însemnată economia naturală: Bulgaria, România, Iugoslavia, unde cooperativele de credit dețineau 80%, 70,1% și 63,1% din totalul cooperativelor satești. În țări ca Germania, Cehoslovacia, cu o economie agrar-industrială, ele dețineau 54,2% și 53,1%, iar în Elveția, unde gradul de industrializare a produselor agricole era foarte ridicat, doar 6,4%.

Deosebit de sugestivă este analiza făcută de A. G. Galan împrumuturilor acordate de băncile populare⁴³. La sfârșitul anului 1930, acestea se ridicau la 6.434 milioane lei, la care se adăugau 435 milioane lei dobânzi datorate la împrumuturile expirate, constituind, împreună, 88,4% din totalul activului. Numărul debitorilor împrumutați cu sume până la 200 lei-aur dețineau 73% din numărul total, iar valoarea împrumuturilor lor reprezenta 33% din totalul împrumuturilor; numărul debitorilor cu împrumuturi mai mari de 600 lei-aur dețineau 4%, cu 27% din împrumuturi. Analiza structurii împrumuturilor demonstrează, deci, fenomenul concentrării capitalului în mâinile unei minorități, fenomen constatat și la capital și la depuneri, unde 7% din creditori dețin între 52-72% din valoarea capitalurilor respective. Fenomenul nu este nou. Așa cum am arătat, el a fost prezent și în perioadele anterioare și a fost analizat de V. Madgearu încă din anii premergători primului război mondial. Nou este acum doar gradul mai mare de concentrare a capitalului. Rezultă deci că legislația adoptată în cele două decenii care s-au scurs

⁴⁰ A. G. Galan, *Monografia cooperației de credit din România, 1906-1935*. București, 1935.

⁴¹ *Ibidem*, p. 3 și 4.

⁴² *Ibidem*, p. 5.

⁴³ *Ibidem*, 47-49

din momentul analizei făcute de reputatul economist, nu a atenuat fenomenul și implicit nici implicațiile acestuia.

Analiza făcută de A. G. Galan împrumuturilor după profesii și scop ne conduce la constatarea că, de regulă, se împrumutau mici agricultori, care reprezentau 84,9% din numărul celor ce împrumutaseră și aveau un împrumut pe debitor de 5.240 lei, iar scopul declarat al contractării de împrumuturi era acela de cumpărare de pământ, vite și unelte agricole⁴⁴. De subliniat și faptul că fondurile medii cu care lucrau băncile populare erau mici în comparație cu trebuințele micilor producători și, în același timp, vulnerabile în fața fenomenelor de instabilitate economică cu care se confrunta economia românească. Astfel, din totalul băncilor populare existente în anul 1930, 76,9% erau considerate bănci mici, adică cu un capital social vărsat de până la 300.000 lei. De asemenea, credem că nu este lipsită de interes structura personalului cu care lucrau aceste bănci, privită după studiile absolvite. Cea mai mare categorie o formau funcționarii care nu absolviseră decât școala primară, circa 40%; urmau apoi absolvenții școlilor de contabilitate, 25%; exista și un procent de 1,3% fără studii⁴⁵.

Legea cooperăției din 1929, care a însemnat concretizarea unui întreg curent de opinii ale epocii⁴⁶, s-a născut din dorința de a atenua și depăși „criza cooperăției”, dar aceasta a fost agravată de consecințele crizei generale din anii 1929-1933, care, prin succesiunea lanțului ei cauzal, a influențat viața economică românească sub toate aspectele ei. Procesul de diferențiere a micilor producători agricoli, determinat de acțiunea legilor economiei de piață a dat naștere – inevitabil – unei burghezii sătești și unui număr tot mai mare de țărani ruinați, proletarizați, transformați în muncitori salariați. Acest fenomen obiectiv a fost accelerat, după 1929, și de Legea pentru reglementarea circulației pământurilor cultivabile – „Legea Mihalache”, care, potrivit afirmațiilor din publicistica oficială a vremii, avea ca scop selecționarea cultivatorilor serioși și harnici, în vederea intensificării culturilor agricole⁴⁷. În fapt, această lege admitea înstrăinarea pământurilor împrăștiate prin reforma agrară din 1921 și achiziționarea lor, până la 25 ha, de către muncitorii manuali și înlesnea o diferențiere a clasei țărănești, în sensul formării unei categorii de proprietăți mijlocii, pe de o parte, și a unui proletariat agricol, pe de altă parte⁴⁸. De altfel, realitățile din agricultura românească din perioada dintre cele două războaie mondiale nu au confirmat susținerea unor ideologi – cu deosebire țăraniști – despre evoluția ei cu totul particulară, spre o gospodărie bazată pe muncă proprie.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 50

⁴⁵ *Ibidem* p. 76

⁴⁶ I. Răducanu își începe discursul de prezentare a Expunerii de motive la Legea din 1929, în Adunarea Deputaților, cu sublinierea directă că „proiectul pe care îl discutăm nu este opera de o zi și nu este per unui om”. Vezi: I. Răducanu, *Noua organizare a cooperăției*, București, 1929, p. 4. Iar câțiva ani mai târziu el afirmă că legea respectivă este „o rezultantă a unui curent întreg de idei”. Vezi I. Răducanu, *În apărarea cooperăției*, București, 1935, p. 9.

⁴⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 97/1929, Partea a III-a. Dezbaterile Senatului României, p. 2209.

⁴⁸ V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940,

Legea din 1932 pentru conversiunea datoriilor agricole și cea din 1934 pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane, impuse de rezistența pe care țărănimea o opunea față de executarea silită a datoriilor, precum și de tensiunile sociale care s-au manifestat în acei ani, au mărit la rândul lor, starca de instabilitate a economiei românești și au întârziat redresarea post-criză a acesteia, inclusiv a cooperației de credit. Prevăzând reducerea datoriilor debitorilor agricoli cu 50-60% și eșalonându-le pe o perioadă de 17 ani, cu o dobândă de 3%, conversiunea datoriilor agricole a ușurat, pe moment, situația gospodăriilor debitoare și a slăbit tensiunea socială la sate. Dar, în același timp, trebuie avut în vedere și faptul că preluarea de către stat a unei părți din datorii, inclusiv a unei părți din cele ale băncilor populare⁴⁹, a însemnat, totodată, o solicitare mai mare a bugetului lui, ceea ce presupunea noi măsuri fiscale, care afectau, în primul rând, categoriile largi ale populației, inclusiv țărănimea, majoritatea contribuabililor.

Statisticile oficiale întocmite cu prilejul promulgării legilor de conversiune a datoriilor agricole, consemnau un număr de 2.456.623 de debitori, din care 1.206.451, adică 49,11%, erau debitori ai băncilor populare și 1.250.172, respectiv 50,89%, erau debitori ai altor instituții bancare, de regulă bănci comerciale. Suma totală de 52.347 milioane lei, era formată din 46.660 milioane lei considerate datorii propriu-zise ale debitorilor principali, la care se adăuga 5.687 milioane lei datorii ale garanților și/sau giranților⁵⁰.

Se remarcă, atât în anii promulgării și aplicării legilor de conversiune cât și după, studii temeinice și realiste asupra creditului agricol general și a cooperației de credit – în speță a băncilor populare, ale căror concluzii însă n-au fost sau au fost luate în considerare parțial de către legiuitor. Este aproape unanim îmbrățișată în literatura de specialitate din epocă, părerea că odată cu rezolvarea lichidării datoriilor agricole este necesar un tratament special pentru cooperația de credit. Argumentele, prezentate sintetic de către A. G. Galan, sunt următoarele: „a) în imensa lor majoritate băncile populare, încă înainte de aplicarea legii contra cametei, au perceput dobânzi mai modeste decât băncile comerciale; b) cooperativele de credit fac serviciul de bancă pentru jumătate din populația țării, iar în ce privește deservirea creditului mărunț pentru micii agricultori, acest serviciu nu poate fi îndeplinit, în condiții cel puțin egale, de instituții de stat sau comerciale; c) ... în mișcarea băncilor populare sunt interesați pe lângă debitori și un număr egal (circa 1 milion) de mici producători, în calitate de societari și depunători...”⁵¹. Iar doleanțele cooperației de credit erau rezumate la trei aspecte, anume: „1) o contribuție materială din partea statului, menită să despăgubească cooperația de credit pentru sarcinile prea mari impuse acesteia și ..., de asemenea, o procedură adecvată structurii speciale a cooperativelor, care să înlăcsnească

⁴⁹ A. G. Galan, *Monografia...*, p. 28 și V. Madgearu, *Evoluția...*, p. 334.

⁵⁰ Conversiunea datoriilor agricole (Rezultatele anchetei din 20 August 1932), însoțită de un cuvânt introductiv de d-l Mihai Popovici, ministrul justiției, și o dare de seamă de E. C. Decuscară, directorul statisticii judiciare, București, 1933.

⁵¹ A. G. Galan, *Contribuțiuni la asanarea cooperației. Situația cooperației de credit după conversiunea datoriilor*, București. 1934. p. 3.

lichidarea pe baze raționale a raporturilor între organizațiile cooperative și creditorii lor; 2) revizuirea regimului fiscal la care sunt supuse societățile cooperative; 3) intensificarea și raționalizarea controlului organizațiilor cooperative, încadrând acest serviciu într-un regim juridic cu caracter de stabilitate și care în același timp să aducă o mai mare clarificare raporturilor dintre stat și cooperația română⁵². Se mai aprecia că, în urma conversiunii datoriilor agricole, pierderile „organizațiilor cooperative de credit se urcă la suma globală de 3.900 milioane lei”, sumă în care nu au fost incluse pierderile Băncii Centrale Cooperative. Ca atare, „datoriile către băncile populare era echitabil să fie supuse la o cotă de reducere mai redusă și corespunzând dobânzilor mai scăzute percepute de acestea și necapitalizării lor ...”⁵³.

În 1935 se adoptă o nouă lege a cooperației, care nu modifică conceptual regimul legal aplicat societăților cooperatiste și federalelor acestora, dar creează un sistem de organisme centrale extrem de complicat. Astfel, sub denumirea de „Organisme Naționale Centrale Cooperative” sunt statuate cinci centrale distincte: Banca Centrală Cooperativă, menținută în viziunea „Legii Răducanu”, Centrala Cooperativă de Producție, Aprovizionare și Valorificare Agricolă, Centrala Cooperativă de Consum (Magazin en Gros), Centrala Cooperativă de Îndrumare, Organizare și Control și Casa Centrală a Cooperației. Prin înființarea acestor centrale era eludată, în bună măsură, posibilitatea organizării autonome a cooperației și, disimulat, erau înlăturate uniunile de cooperative ale căror atribuții inițiale erau acelea de îndrumare, dar mai ales de control a cooperativelor.

La cumpăna anilor 1937–1938, asupra mișcării cooperatiste românești se întreprinde o cercetare temeinică, din inițiativa Băncii Naționale a României, în cadrul căreia, în 1937, s-a înființat o secțiune cu atribuțiuni exclusive pentru cooperație⁵⁴. Potrivit acestei cercetări, la sfârșitul anului 1937 sunt consemnate 7.922 cooperative, din care 7.741 erau cooperative cu bilanț, iar celelalte, adică 181, erau considerate fictive. Din totalul cooperativelor reale, 5.183, respectiv 66%, erau cooperative de credit (bănci populare)⁵⁵, ponderea mare a acestora fiind explicată de Mitiță Constantinescu prin „starea primitivă a economiei agricole țărănești, cu o producție redusă cantitativ și inferioară calitativ, precum și mentalitatea rudimentară și neîncrezătoare a săteanului nostru”⁵⁶. Cooperativele economice, în sensul de unități cu alt profil decât cele de credit, inclusiv cele cu producție proprie, erau, la data menționată, în număr de 2.087, dar și acestea, prin profilul, distribuția geografică și puterea economică, prezentau o stare precară a mișcării cooperatiste.

În aceeași cercetare este prezentată și o concluzie, relativ curioasă, privind organele centrale cooperatiste, în sensul că, deși se considerau a fi societăți de drept privat, cu autonomie patrimonială și juridică, prin locul deținut în cadrul lor

⁵² *Ibidem*, p. 4.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ M. Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. 2, București, 1943, p. 21.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 39.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 42.

de capitalul de stat ele erau, în realitate, societăți de drept public, întrucât erau constituite aproape în totalitate cu fonduri ale statului, iar activitatea lor se baza, aproape în exclusivitate, pe privilegiile acordate de stat⁵⁷.

Concluziile ocazionate de ancheta Băncii Naționale a României, efectuată în decembrie 1937, conduc la părerea generală că mișcarea cooperatistă românească are nevoie de o nouă redimensionare, ceea ce se concretizează într-o nouă lege, adoptată în 1938. Această lege prelua multe din prevederile Codului Cooperației din 1928 și ale Legii cooperației din 1929 și în plus prevedea crearea Institutului Național al Cooperației, prin fuzionarea celor cinci centrale create prin Legea din 1935. Trebuie precizat că atribuțiile noului organ creat sunt destul de neclare, unele dintre ele suprapunându-se cu cele ale Ministerului Economiei Naționale, înființat și el tot în 1938⁵⁸. Legea cooperației din 1938 este adesea extrem de diferit apreciată în lumea specialiștilor. Astfel, întâlnim opinii potrivit cărora legea respectivă reprezintă un regres față de legile anterioare, pentru că „Ne-am întors astfel la unitatea de finanțare și control al vechei Case Centrale a Băncilor Populare, instituită în 1903...”, menționându-se, totodată: „Desigur că aceste erori se vor îndrepta la prima revizuire a legii”⁵⁹. Alți specialiști sunt de părere că legea „cuprinde într-o foarte largă măsură toate elementele necesare pentru a deveni marea reformă a cooperației românești”⁶⁰.

Spre sfârșitul perioadei la care ne referim se constată un declin general al mișcării cooperatiste în ansamblu și implicit și al băncilor populare, fapt relevat de statistica vremii. Astfel, în 1939 numărul cooperativelor era de numai 5.365, din care 3.731 de credit – respectiv 69,5% –, 231 de producție, 940 de consum, aprovizionare și desfacere, 204 forestiere, 219 obștii de cumpărare de pământ și 40 de obștii de arendare de pământ, toate având 1.033.966 de membri și dispunând de un capital de 1,93 miliarde lei⁶¹.

Deși reprezentau 69,5% din totalul unităților cooperatiste existente în epocă, băncile populare sunt în evident declin și din punct de vedere al satisfacerii nevoii de credit a micilor producători. În consecință, statul, prin Banca Națională, încearcă să suplinească această nevoie prin deschiderea de credite cu destinații speciale, precum și prin participarea directă la fondarea unor institute de credit agricol specializat. De exemplu, în 1938, statul a pus la dispoziția Institutului Național al Cooperației un credit de un miliard de lei, cu o dobândă de 2%, pentru investiții agricole: construcții de case, întemeieri de noi gospodării, plantări de pomi fructiferi și viță de vie; pentru valorificarea grâului 2,2 miliarde lei; pentru valorificarea lânii 200 milioane lei ș.a.⁶². Dar, aprecia V. Madgearu, „Aceste metode de acoperire a nevoilor de credit agricol nu s-au dovedit a fi suficiente. Ele

⁵⁷ *Ibidem*, p. 81-86.

⁵⁸ Vezi pe larg: M. V. Pienescu, *op.cit.*, p. 354 și M. Constantinescu, *op.cit.*, p. 328.

⁵⁹ Gr. Mladenatz, *Cooperația*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 625 și 627.

⁶⁰ A. G. Gălan, *La coopération et le rôle du Crédit Agricole en Roumanie*, în *Le I-er Congrès Internationale du Crédit Agricole, Naples 18-23 octobre 1938*, Rome, 1938, p. 20

⁶¹ *Enciclopedia României*, p. 636.

⁶² V. Madgearu, *Evoluția*, p. 340-341

satisfac în mod cu totul incomplet economia agricolă, îndeosebi cea țărănească. Dacă am reduce la 1000 lei de hectar nevoia de credit țărănesc, pentru producție, celor 9.698 milioane hectare cultivate ar corespunde 10 miliarde lei, sumă de care nu dispune astăzi întregul credit țărănesc, în toate formele”⁶³.

În cadrul preocupărilor pentru reformarea și redimensionarea cooperăției, oficialitățile timpului au apelat și la experți străini, cu speranța că aceștia vor formula concluzii neutre în contextul confruntărilor dintre forțele politice din țară, care-și disputau paternitatea și mai ales întâiatatea în orientarea mișcării cooperatiste. Astfel, în 1937 Ministerul Agriculturii și Domeniilor a invitat pe reputatul expert danez Marius Gormsen pentru a studia situația mișcării cooperatiste și a formula propuneri de reorganizare a ei. În cercetarea întreprinsă, ale cărei rezultate au fost publicate în 1940, acesta sublinia că cooperația agricolă din România „nu-și merită numele”, că ea „este degenerată” și că, de fapt, cooperativele constituie un mijloc utilizat de „cei din fruntea lor, care sub masca devotamentului, sustrag bieților țărani simpli micile lor economii, agonisite cu trudă, rezultat al unei lungi și grele munci”⁶⁴.

Aceste aprecieri critice formulate de M. Gormsen au stârnit ample dispute între specialiștii români în problemele cooperăției din țara noastră, care au condus la părerea cvasiunanimă potrivit căreia cooperația nu este nici marfă și nici rețetă de import, și, ca atare, cooperația din țara noastră trebuie redimensionată conform „unor principii și unei metode, rezultate din realitățile noastre cooperatiste, realități care trebuiau transformate și corectate, în perspectiva de reperare a principiilor cooperatiste cu specificul țării noastre”⁶⁵.

În cadrul acestor dispute, un cercetător avizat al mișcării cooperatiste și al economiei noastre în general, Mitiță Constantinescu, formula opinia după care redimensionarea, reformarea mișcării cooperatiste trebuia să pornească de la ideea armonizării a trei factori determinanți: realități cooperatiste, specific național și principii cooperatiste. Iar înfăptuirea ei era concepută a se desfășura în trei etape, care nu puteau fi, în prealabil, limitate în timp⁶⁶.

Prima etapă, apreciată de el ca „cea mai dură și cea mai spinoasă”, era etapa în care trebuiau eliminate cooperativele neviabile și membrii operatori incapabili și/sau incorecți. Această operațiune, de „curățirea organismului cooperației”, cum arăta el, urma să se desfășoare simultan cu deplasarea centrului de greutate al cooperației din capitala țării spre lumea rurală. În același timp, trebuiau redimensionate organele centrale ale cooperației, întrucât hipertrofierea lor dădea acesteia imaginea unei piramide răsturnate. Paralel cu toate acestea, cooperația trebuia „să primească injectarea masivă a mijloacelor financiare, necesare atât pentru recâștigarea unei viabilități active, cât și pentru ca, prin acest tonic, cooperația întărită să poată radia încredere, autoritate și prestigiu în mediul

⁶³ Ibidem, p. 51.

⁶⁴ M. Gormsen, *Studiu critic asupra cooperației române*, în „Independența economică”, an XXIII, nr. 3-4, 1940, p. 121 și 38.

⁶⁵ M. Constantinescu, *op.cit.*, p. 197.

⁶⁶ Ibidem, p. 199 și urm.

social înconjurător”. Operațiunile menționate trebuiau făcute de către stat și, de aceea, statul trebuia să dețină legislativ posibilitatea de intervenție, fără însă ca aceasta să se permanentizeze.

Etapă a doua era menită „să desăvârșească corectarea funcțiunilor cooperatiste, reeducarea lor, pentru a fi readuse pe liniile de mișcare ale principiilor cooperatiste... și dirijate spre obiectivele primordiale, reclamate de economia sătenilor: îmbunătățirea producției plugărești, rentabila ei valorificare și aprovizionarea satelor cu cele necesare lor”. În esență, în această etapă, mișcarea cooperatistă urma să fie „integrată în politica, în planul general de reorganizare și de redresare a economiei naționale. În acest scop, era necesară colaborarea cooperației cu organe abilitate prin lege să se ocupe de sectorul agricol: Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Camerele Agricole, Sindicatele Agricole, Silozurile, precum și organe ale administrației locale. Cooperația astfel consolidată, trebuia să-și desfășoare activitatea în condiții de liberă concurență cu ceilalți agenți economici. În etapa a doua urma să se contureze și un început de autonomie a cooperației, întrucât intervenția statului este redusă de la atribuții de conducere la cele de îndrumare și control.

Etapă a treia, a autonomiei depline a cooperației, urma să consacre înfăptuirea obiectivelor și atribuțiilor acestora „conform politicii cooperatiste, integrate în planul general de redresare a economiei rurale”. În această etapă, rolul statului se limita la supravegherea respectării legilor în vigoare și a principiilor cooperatiste.

Prima etapă a reformării cooperației, stabilită inițial pentru un interval de patru ani, 1939-1942, este stopată de declanșarea celui de-al doilea război mondial, care a impus adoptarea unor noi priorități în desfășurarea vieții economice, inclusiv a activității cooperației. După încheierea războiului, în virtutea împrejurărilor cunoscute, activitatea cooperației s-a desfășurat potrivit altor coordonate, principal diferite de cele de până atunci.

THE EVOLUTION OF THE POPULAR BANKS IN ROMANIA

Abstract

The evolution of the popular banks in Romania to begin with the last two decades of the 19th century and until the outbreak of World War II is presented.

Special focus is laid on the historical approach to this evolution, as the popular banks represented the main segment of the Romanian co-operative movement. Therefore, the co-operative steps – as recorded in statistics of the time – and the legislation pertaining to the co-operative system are being analysed concomitantly with a special accent laid on the problems of the popular banks in both cases.

The conclusions concerning the coming into being and the evolution of the popular banks and of the corresponding legislation up to the Great Union are summed up in the first part of the present study, while the second part is devoted to conclusions reached in the research work on the same evolution in the inter war period.

Far from pretending to exhaust the far-reaching and complex problems linked to the topic, the author aims to highlight instead the most important and representative aspects concerning the coming into being and the evolution of the popular banks up to the outbreak of World War II.

FINANȚA FRANCEZĂ ÎN SUD-ESTUL EUROPEI (1900 -1914) (I)

DANIELA BUȘĂ

Punte de legătură între Occident și Orient, subordonată rivalităților dintre marile puteri, aflate într-o continuă competiție pentru sfere de influență și dominație, sud-estul european constituia și la începutul secolului XX o zonă de sporit interes pentru diplomația continentului. Dacă Austro-Ungaria spera să-și extindă stăpânirea asupra unor noi teritorii ce i-ar fi permis accesul la Marea Egee, planurile Germaniei erau mult mai vaste: Peninsula Balcanică era privită ca o platformă absolut necesară expansiunii sale în Orientul Apropiat. La rândul ei Rusia estima că influența asupra zonei în discuție i-ar asigura și controlul mult dorit asupra Strâmtoarelor. În fine, Franța, Marea Britanie și Italia, fiecare în parte, acționau în direcția extinderii propriei dominații fără a omite în același timp și posibilitatea de a tăia căile de acces ale Austro-Ungariei, Germaniei și Rusiei spre bazinul Mării Mediterane.

Competiția pentru împărțirea și reîmpărțirea sferelor de influență era aici mult mai complicată decât în oricare parte a Europei atât datorită numărului partenerilor, implicațiilor unei victorii, de o parte sau alta, ca urmare a poziției geografice, cât și statutului politic al țărilor din zonă, varietății etnico-religioase și deselor convulsii sociale, confesionale și naționale. Cu toate acestea la începutul secolului XX sud-estul Europei continua să fie o arie de convergență a intereselor economice, politice sau teritoriale ale marilor puteri.

Relațiile cu Germania, găsirea de noi soluții pentru a contrabalansa forța și prestigiul în creștere al acesteia, extinderea domeniului colonial s-au dovedit a fi după 1871 preocupările primordiale ale Franței. În ultimele decenii ale secolului trecut ea și-a pierdut din puterea de influență asupra sud-estului european, datorită atât rezervei diplomatice în care se complăcuse, cât mai ales indiferenței și uneori chiar lipsei de înțelegere față de problemele statelor din Balcani, atât de bine cunoscute și sprijinite până la începutul anilor '70¹. Abia în ultimii ani ai secolului al XIX-lea și mai ales la începutul secolului al XX-lea, guvernul francez încetează

¹ Scăderea influenței Franței în sud-estul Europei a devenit evidentă cu prilejul redeschiderii crizei orientale în 1875 și tratativelor Congresului de pace de la Berlin și s-a acutizat în deceniul și jumătate ce a urmat. Această etapă s-a concretizat între altele prin poziția potrivnică intereselor și drepturilor României, Serbiei și Bulgariei, state riverane, în problema Dunării, în refuzul de a participa la împrumuturile solicitate de pildă de România sau de a recunoaște legitimitatea alegerii lui Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha la tronul Bulgariei. Vezi în acest sens: Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 60-94; Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale 1878-1898*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 88-145; Simeon Damianov, *Bългария в френската политика 1878-1918*, Sofia, 1985, p. 106-165.

treptat a mai socoti zona de interes secundar ca urmare a modificării raportului de forțe din Europa. Acesta a depins atât de potențialul economic al statelor, cât mai ales de confruntarea de interese în diferite regiuni ale Europei și lumii. Astfel, înfrângerea Rusiei în războiul cu Japonia din 1904-1906 a însemnat nu numai sfârșitul politicii active a țarismului în Extremul Orient, ci și atenuarea contradicțiilor mai vechi dintre Londra și Petersburg, apărute încă de la mijlocul secolului trecut în lupta pentru teritoriile din Asia Centrală. Mai mult chiar, creșterea influenței economice și politice a Germaniei în Imperiul Otoman și Orientul Apropiat², ce punea în pericol interesele Angliei și Rusiei în această parte a lumii și ar fi putut repune pe tapet problema Strămtorilor³, a determinat chiar o apropiere între cele două.

Politica Rusiei în Extremul Orient și acutizarea conflictului ruso-japonez au obligat Franța să analizeze cu mai mult realism eficiența alianței cu Rusia. Ea și-a concretizat demersurile și în direcția unei apropieri de Marea Britanie, mai ales că aceasta se hotărâse să iasă din izolarea binecunoscută, iar fostele contradicții coloniale dintre ele, destul de violente la sfârșitul secolului al XIX-lea, erau deja de domeniul trecutului. În acest context s-a ajuns la semnarea acordurilor dintre Franța și Marea Britanie în 1904 și dintre Marea Britanie și Rusia în 1907.

Deși continua să facă parte din Tripla Alianță, Italia, ce acorda o atenție sporită sud-estului european, în special Albaniei, și era tot mai nemulțumită de politica expansionistă a Austro-Ungariei în regiune, a reușit să-și clarifice litigiile cu Franța, încheind un acord în 1902⁴ și să se apropie de Rusia, printr-un act similar, semnat în 1909⁵.

Cât privește Germania, ea socotea peninsula Balcanică un loc sigur de plasare a investițiilor, o sursă de materii prime și o piață de desfacere, dar, mai ales, „un Hinterland al unei expansiuni mult mai vaste care trebuia, în consecință, neapărat asigurat și consolidat”⁶. Iată de ce diplomația germană a considerat oportun să sprijine acțiunile Austro-Ungariei în zonă. Chiar dacă succesul Puterilor Centrale în 1908 în criza bosniacă părea stabil, el s-a dovedit, nu peste mult timp, extrem de fragil⁷. Departe de a-și extinde mai mult controlul și dominația asupra Balcanilor, acestea își văd periclitate pozițiile datorită distanțării tot mai evidente a unuia dintre parteneri, apropierii între statele zonei⁸ și a

² Vezi Moukhtar Pacha, *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe. Depuis le Traité de Berlin jusqu'à la Guerre Mondiale*, Paris-Nancy, 1924; René Girault, *Diplomatie européenne et l'imperialisme: histoire des relations internationales contemporaine*, Paris, 1979; Otto Hoetzsch, *La politique extérieure de l'Allemagne de 1871 à 1914*, Berlin, Geneve, 1933; L. Rathmann, Berlin-Bagdad. *Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands*, Berlin, 1962.

³ Vezi N. Dașcovici, *Le Question du Bosphore et des Dardanelles*, Geneve, 1915, p. 257-263; Paul Gogeanu, *Strămtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, București, 1966, p. 101-102.

⁴ Vezi Angelo Tamborra, *L'Europa centro-orientale nei secoli XIX-XX (1800-1920)*, parte seconda, Milano, 1973, p. 505-595.

⁵ Vezi G. Perticone, *La politica estera italiana del 1861 al 1914*, Torino, 1961, p. 203.

⁶ Gheorghe N. Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *op.cit.*, p. 221.

⁷ J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, 1964, p. 141.

⁸ Începute în primăvara anului 1910 discuțiile dintre Belgrad și Sofia s-au concretizat în alianța semnată la 29 februarie/13 martie 1912. Nu peste mult timp, la 16/29 mai 1912 are loc semnarea tratatului greco-bulgar, Bulgaria ducând tratative în paralel și cu Muntenegru. Vezi I. E. Geșov, *L'Alliance Balkanique*, Paris, 1915, p. 1-69.

războaielor balcanice⁹. Evenimentele din anii 1912–1913 nu au modificat numai harta sud-estului Europei, ci au adus schimbări în raportul de forțe dintre marile puteri implicate aici. Poziția Puterilor Centrale a fost serios zdruncinată. Diplomația de la Ballplatz a suferit eșecuri atât în Serbia, mult întărită prin unirea cu slavii sudici aflați până atunci în componența Imperiului Otoman și devenită mare atracție pentru cei din cuprinsul dublei monarhii, cât și în demersurile ei de revizuire a tratatului de la București. Înfrângerea suferită de Imperiul Otoman a pus în pericol direct și interesele Germaniei în Balcani și Orientul Apropiat, cu atât mai mult cu cât finanța și industria germană își aveau deja șubrezite pozițiile prin prezența tot mai activă a capitalului francez și englez.

Ofensiva economică și politică a Germaniei și Austro-Ungariei în sud-estul Europei determinase Franța la începutul secolului al XX-lea să treacă la o politică mai activă în zonă. Deși continua să fie marcată de conservatorism, susținând menținerea integrității Imperiului Otoman, unde de altfel deținea și serioase investiții, Franța nu putea rămâne indiferentă la aspirațiile popoarelor balcanice și nici nu putea să nu fructifice avantajul spiritual de care se bucura. Astfel, eforturile sale de menținere a statu-quo-ului în zonă erau conjugate cu cele în direcția câștigării de partea sa a tinerelor state în scopul de a le utiliza drept barieră în calea Austro-Ungariei și în special în calea penetrației Germaniei în Orientul Apropiat¹⁰. După apropierea de Imperiul țarist atitudinea Franței față de sud-estul Europei a fost în concordanță cu politica Petersburgului, „care făcea din influența sa în Balcani unul din pilonii stabili ai politicii sale externe europene”¹¹. În scopul atragerii țărilor balcanice în sfera sa de influență, Franța a utilizat mijloace cât se poate de diverse – politice, morale, militare, diplomatice și nu în cele din urmă economice. Dar așa cum s-a dovedit și cum vom arăta în cele ce urmează, finanțele au fost acelea care i-au asigurat câștig de cauză, aducându-i noi aliați.

Atitudinea ostilă a Germaniei față de Franța, manifestată în câteva situații mai complexe, ultima consumându-se în 1911 cu prilejul ocupării Marocului, a decis guvernul francez să renunțe definitiv în 1912 la un eventual dialog cu Berlinul, ce se dovedise imposibil și să acționeze în direcția strângerii alianței cu Marea Britanie și Rusia în așteptarea momentului prielnic pentru revanșă. În acest context ea a abandonat și politica de menținere a statu-quo-ului în Balcani venind astfel și mai mult în întâmpinarea Rusiei a cărei preocupare continua să fie supremația asupra strămtorilor, obținută prin eliminarea Imperiului Otoman din Europa¹². Deși

⁹ În urma celor două războaie balcanice din 1912 și 1913 harta Balcanilor a suferit modificări. Imperiul Otoman a dispărut aproape ca stat european, Albania a devenit independentă, iar mult disputata Macedonie s-a împărțit între Serbia, Grecia, Muntenegru și într-o mică măsură Bulgaria.

¹⁰ Vezi Simeon Damianov, *La diplomatie française et les réformes en Turquie d'Europe (1895-1903)*, în „Etudes balkaniques”, nr. 2-3, 1974, p. 132-133.

¹¹ Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900-1916)*, Edit. Dacia, Cluj, 1975, p. 6.

¹² În octombrie 1911 Rusia propusese Porții încheierea unei convenții care prin modificarea Tratatului de la Paris din 1856 și Convenției de la Londra din 1871 permitea o liberă circulație prin strămtori și Marea Neagră a navelor de război. Ofera în schimb „bunele sale oficii” pentru menținerea statu-quo-ului în Balcani, și garanta Porții securitatea, o asigura de consimțământul său în vederea revizuirii capitulațiilor, dar și de sprijinul flotei britanice și concursul financiar și industrial al

interesele Franței și Rusiei nu coincideau în totalitate, acțiunile lor erau convergente. Astfel, Franța a privit cu simpatie formarea alianței balcanice în 1912 sub auspiciile Rusiei, considerând-o un pas înainte în atragerea statelor din zonă în sfera de influență a Antantei. În același timp ea a căutat să evite izbucnirea unui conflict între aceste țări și Imperiul Otoman, fapt dorit de Rusia. Atunci când s-a declanșat acționat pentru restrângerea lui în timp și spațiu și atragerea combatanților de partea Triplei Înțelegeri. Angajarea din punct de vedere economic și politic a țărilor din sud-estul Europei în vederea purtării unui război de anvergură s-a dovedit a fi principalul obiectiv al politicii franceze în regiune. Devenită încă de la începutul secolului principală armă, finanța franceză, victorioasă în disputa cu cea germană asupra spațiului¹³, a jucat un rol decisiv în campania de recrutare de noi aliați. Bancheri și oameni de afaceri francezi au inițiat astfel noi acțiuni în sud-estul Europei în concordanță cu orientarea politică și deciziile guvernului. Odată mecanismul alianțelor balcanice pus la punct, existența mijloacelor economice franceze nu a făcut decât ca acesta să funcționeze, permițând autorității politice o acțiune eficace. Economicul se împletea astfel cu politicul, completându-se și sprijinindu-se reciproc. Încă o dată se evidențiază, dacă mai este nevoie, interdependența dintre problemele balcanice și viitorul Imperiului Otoman, el însuși un aspect al rivalităților dintre marile puteri în Mediterana.

Schimbările de structură intervenite în economia Franței la sfârșitul secolului al XIX-lea datorate întârzierii relative, în raport cu tinerele state industrializate, i-au limitat serios posibilitățile competitive pe plan comercial și industrial, dar și capacitatea de expansiune. Angrenată încă din 1895 într-o acțiune de revitalizare a economiei naționale, Franța nu a putut ține ritmul impus de Germania, S.U.A. și Marea Britanie cu toată rata industrială destul de ridicată, de 5% în perioada 1905-1914. Marea importanță deținută încă de agricultură, orientarea cu precădere a investițiilor de capital spre plasamente externe, lipsa unor materii prime, cât și urmările economice ale înfrângerii de la Sedan și păcii de la Frankfurt au imprimat relansării economice un caracter oscilant și inegal.

După o stagnare de scurtă durată ce a urmat înfrângerii din 1871, exportul de capital și-a reluat în 1881 ascensiunea, pentru ca la începutul secolului al XX-lea el să devină principală armă economică. Abundența capitalului, ritmul lent și scăzut de finanțare a întreprinderilor industriale, slaba putere de cumpărare a cetățeanului francez și coeficientul scăzut al creșterii demografice și-au adus contribuția la orientarea capitalului spre export. Între 1881-1897 se investeau în

Franței la dezvoltarea economică. Lipsa de finalitate a propunerii a făcut ca peste câteva luni Rusia să acționeze într-o direcție total opusă, făcând uitate vechile propuneri. Vezi *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, 2-e série, t. XIV, doc. nr. 415, 432, 468, p. 615-616, 648, 660, 693; René Girault, *Les Balkans dans les relations franco-russes en 1912*, în „Etudes balkaniques”, nr. 4, 1974, p. 69.

¹³ Jacques Droz, *Les affaires balkaniques et les origines de la première guerre mondiale*, în „Etudes balkaniques”, nr. 4, 1974, p. 28; Voin Bozinov, *La politique française et la Bulgarie au temps des guerres balkaniques (1912-1913)*, în loc cit., p. 72.

medic anual în străinătate 507 milioane franci¹⁴, pentru ca la începutul secolului al XX-lea media să se ridice la două miliarde franci¹⁵. Este cunoscut de altfel că investițiile franceze în total în străinătate au crescut de la 21 miliarde franci în 1892, la 37 miliarde franci în 1902, pentru a atinge în 1914, 60 miliarde franci¹⁶. În ajunul izbucnirii primului război mondial, Franța era a doua putere a lumii în ceea ce privește plasamentul financiar cu 20% din total, după Marea Britanie ce deținea 43% și înaintea Germaniei cu 13%¹⁷. Între 1874-1914 exportul de capital al celor trei mari puteri a crescut de la 6 miliarde dolari la 33 miliarde dolari (1 dolar = 5 franci francezi), adică de la 30 miliarde franci la 165 miliarde franci. Cât privește repartitia geografică a acestuia, Europa se situa pe primul loc cu 12 miliarde franci, urmată de America de nord cu 10,5 miliarde franci, America Latină cu 8,5 miliarde franci, Africa cu 6,7 miliarde franci, Asia cu 6 miliarde franci, Oceania cu 2,3 miliarde franci¹⁸. În timp ce Franța și Germania preferau Europa în proporție de 2/3, respectiv 1/2, Marea Britanie își orienta investițiile spre colonii și semicolonii¹⁹.

Dacă până la începutul anilor '80 ai secolului trecut 90% din investițiile franceze erau destinate Europei, după această dată și mai ales după 1900, ele încep să-și facă simțită prezența, este adevărat într-o mică măsură și în alte zone ale lumii, continentul european beneficiind în continuare de un plasament preferențial. În Rusia, Peninsula Balcanică sau Scandinavică, în Orientul Apropiat, nordul Africii sau America Latină, Franța urmărea mai puțin obținerea de colonii, cât mai mult asigurarea de zone de influență și control. De asemenea investițiile externe prin profiturile mari, sigure și imediate se dovediseră în plus și foarte rentabile. Astfel, numai în 1914, câștigurile de pe urma acestora atinseseră cifra de 3 miliarde franci²⁰. La acea dată Europa estică beneficia de investiții franceze în valoare de 14,7 miliarde franci, iar coloniile numai de 4,5 miliarde franci²¹. Dacă în Occident rata dobânzii era de 3-4%, în sud-estul Europei împrumuturile de stat aduceau o rată de 7%, iar investițiile în industrie în medie de 8-12%, la care se adăugau și alte avantaje. Iată de ce în ajunul primului război mondial țările balcanice beneficiau de 14% din totalul investițiilor străine în Europa, ocupând locul al treilea după Rusia cu 36% și Austro-Ungaria cu 23%²².

¹⁴ Pierre Guillen, *L'expansion: 1831-1898*, Paris, 1984, p. 54.

¹⁵ Maurice Baumont, *L'essor industriel et l'imperialisme colonial*, 3-ème edition, Presses Universitaires de France, Paris, 1965, p. 394.

¹⁶ Simeon Damianov, *Aspects économiques de la politique française dans les Balkans au début du XX siècle*, în „Etudes balkaniques”, nr. 4, 1974, p. 9.

¹⁷ François Caron, *La France de patriots de 1851 à 1918*, Fayard, 1985, p. 504; Ivan T. Berend, Géorgy Ranki, *The european periphery and industrialization 1780-1914*, Budapest, 1982, p. 75.

¹⁸ *Les mouvements internationaux de capitaux entre les deux guerres*, Genève, 1950, p. 2-4.

¹⁹ Victor Axenciuc, *Penetrația capitalului străin în România până la primul război mondial*, în „Revista de istorie”, t. 34, nr. 5, 1981, p. 824.

²⁰ Simeon Damianov, *op.cit.*

²¹ Rondo Cameron, *La France et le développement économique de l'Europe (1800-1914)*. Seuil, Paris, 1971, p. 381.

²² Victor Axenciuc, *op.cit.* p. 825

Pentru finanța franceză piața balcanică constituia o investiție sigură, cu riscuri minime și profituri imediate și mari. Potrivit informațiilor furnizate de rapoartele agenților diplomatici, investițiile Franței aici au crescut de la 970 milioane franci în 1902 la 3 miliarde franci în 1914, din care 800 milioane franci reveneau Serbiei, 780 milioane franci României, 700 milioane franci Greciei, 512 milioane franci Bulgariei, în timp ce Imperiul Otoman absorbea 6-7% din totalul plasamentelor externe ale Franței²³. Anual investițiile franceze se realizau cu un spor de cca. 342%²⁴. În 1914 din întregul capital francez investit în Europa, 43% era destinat Rusiei, 30% țărilor occidentale, 17% țărilor balcanice și 10% Austro-Ungariei. La acea dată Germania își orienta către sud-estul Europei numai 11% din capital²⁵.

Din cele 283 mărci (1 marcă = cca 1,1 – 1,2 franci) capital străin pe fiecare locuitor, 174 mărci reprezentau investiții franceze, 87 mărci investiții germane, iar 22 mărci investiții engleze. Datoria țărilor debitoare cât și cifra foarte ridicată a capitalului străin, cu deosebire francez, ce revenea fiecărui locuitor, evidenția marea solicitare de mijloace financiare în sud-estul Europei corelată cu necesități urgente de investiții pentru dezvoltare în condițiile capacităților proprii reduse de acumulare și creștere a capitalului autohton. Exportul de capital a coincis cu nevoia de dezvoltare și modernizare a statelor din Balcani, apărând ca o necesitate a acestora și a stimulat concurența între ofertanți. Capitalul francez, alături de cel german și într-o măsură mai mică cel englez a contribuit la maturizarea rapidă a capitalului autohton, la integrarea lui în sistemul capitalist european și la dezvoltarea unor ramuri ale industriei locale pentru afirmarea căroră burghezia autohtonă nu dispunea de fonduri. Însăși legislația acestor țări oferea capitalului străin, ca și întreprinderilor acestuia, reduceri de impozite, scutiri vamale la importul de utilaj și materii prime, intrarea gratuită în proprietate sau în posesie pentru un timp a unor suprafețe de pământ, reduceri la transportul pe calea ferată etc.

Valoarea ridicată a capitalului francez în sud-estul Europei îi permitea teoretic o varietate de investiții mai mult sau mai puțin productive: împrumuturi de stat, construcții de căi ferate, gări, poduri, silozuri, porturi, șosele, mijloace de transport fluviale și maritime, investiții industriale, fondări de întreprinderi comerciale, de asigurări, ale serviciilor publice comunale (iluminat, transport electric, alimentare cu gaze și apă) și investiții și credite bancare. Practic însă, el s-a orientat mai puțin spre sfera productivă, preferând împrumuturile de stat, ceea ce i-a determinat pe unii istorici să-i atribuie un caracter uzual spre deosebire de cel productiv specific pentru capitalul englez și belgian²⁶. În ce măsură și de ce au predominat investițiile în unele sectoare ale vieții economice, dacă au existat influențe sau presiuni și de ce natură, ce urmări au avut pentru cei doi parteneri – debitor și creditor – sunt numai câteva chestiuni la care ne propunem să le aflăm răspuns în investigația noastră.

²³ René Girault, *op.cit.*, p. 54.

²⁴ Simeon Damianov, *op.cit.*, p. 22.

²⁵ Rondo Cameron, *op.cit.*, p. 380; Raymond Poidevin, *L'Allemagne et le monde aux XXe siècle*, Paris, 1983, p. 52.

²⁶ Simeon Damianov, *op.cit.*, p. 22; Raymond Poidevin, *Finances et relations internationales 1887-1914*, Paris, 1970, p. 176.

a. ÎMPRUMUTURI DE STAT

De o mare importanță pentru evoluția economică dar și politică a statelor din sud-estul Europei, creditele angajate de acestea în străinătate între 1900-1914, au fost destinate plății unor mai vechi datorii, acoperirii unor deficite bugetare, diferitelor construcții de utilitate publică sau importanță deosebită pentru economia națională, înzestrării armatei și chiar modernizării sau dezvoltării unor sectoare economice. Căutarea ca și valoarea împrumuturilor a cunoscut o curbă ascendentă, iar condițiile de obținere a acestora variau în funcție de momentul formulării, disponibilitatea pieței de capital, dar și de situația politică și economică a solicitantului.

În România capitalul francez începuse să pătrundă încă din anii '60 ai secolului al XIX-lea, beneficiind din plin și de acțiunile lui Napoleon III de sprijinire a unirii. La sfârșitul veacului însă datorită atât rolului secundar atribuit de diplomația franceză zonei sud-est europene după înfrângerea suferită din partea Germaniei, cât mai ales ofensivei acesteia din urmă materializată și prin atragerea României în sistemul Triplei Alianțe, Franța își pierduse aici mult din vechiul său rol politic și economic. Deși se afla sub influența Puterilor Centrale, România a considerat întotdeauna această relație ca pasageră, de circumstanță și în calea dorinței legitime de înfăptuire a unității naționale. Ea a privit cu simpatie și recunoștință spre Franța. Aceasta, cu toate că nu renunțase niciodată la recâștigarea poziției pierdute, s-a ferit în mai multe rânduri să vină în întâmpinarea solicitărilor emiterii unor împrumuturi numai pe piața Parisului, deși diplomații francezi acreditați la București atrăgeau atenția guvernului lor asupra importanței unui răspuns favorabil. Consolidarea relațiilor economice pe lângă avantajele oferite ar fi atras după sine și smulgerea României din sistemul de alianță gândit de Germania, orientând-o spre Franța.

Prima tentativă a României de a sparge monopolul consorțiului german Disconto Gesellschaft, S. Bleichröder din Berlin și M. A. Rothschild & Sohne din Frankfurt a avut loc în 1899 și a fost sortită eşecului datorită refuzului Franței de a onora singură împrumutul solicitat. Din punct de vedere financiar acel an fusese deosebit de dificil: piața de capital era foarte solicitată datorită investițiilor în China și Asia Mică, iar războiul anglo-bur și afacerea Dreyfuss, ce accentuasera instabilitatea, contribuiseră și la prejudicierea finanței europene. La acestea se adăugau și realitățile românești: un an secetos însoțit de o producție agricolă slabă, uriașe cheltuieli necesitate de lucrări de dezvoltare și modernizare, achiziții de mașini și utilaje. Cum finanțele erau secătuite, țara având o datorie flotantă de 64 milioane lei și un necesar de alte 83 milioane lei pentru lucrări aflate în curs de execuție, conservatorii au încercat obținerea unui împrumut de la aceeași „generoasă” finanță germană. Dar negocierile au fost de această dată mai dificile ca în trecut. După încercările din luna aprilie 1899 ale lui Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin, pe lângă Hansemann, directorul băncii Disconto Gesellschaft și ale lui Gheorghe Manu, ministrul român de Finanțe, pe lângă reprezentantul de la București al băncii germane, soldate cu amânarea discutării cererii pentru luna iulie, în august lucrurile par să se limpezească. Vizitând Germania, Gheorghe Manu a avut o lungă întrevedere cu Hansemann care-i comunica posibilitatea ridicării dobânzii de la 4% la 5%. În speranța unei soluționări rapide, ministrul român acceptă atât dobânda de

5% cât și condiționarea îndeplinirii cererii sale de concluziile sindicatului bancherilor ce urma să se reunească la Bruxelles²⁷. La reuniunea acestora din 2 septembrie 1899 s-a hotărât că era posibilă onorarea unui astfel de împrumut eşalonat pe 60 de ani, dar cu următoarele condiții: interzicerea contractării altuia în următorii 3 ani și amânarea punerii lui în practică până la strângerea fondurilor prin subscripție publică, imposibilă deocamdată atât datorită afacerii Dreyfuss cât și războiului burilor²⁸. Răspunsul era de fapt o respingere voalată formulată clar nu peste mult timp. De altfel finanța franceză respinsese în prealabil și solicitarea României de a cota o parte din bonurile de tezaur la Bursa din Paris. Cu un an în urmă aceeași bursă admisesese cota valorilor românești la un miliard de franci din care 40% erau deținute de finanța franceză²⁹. În acest mod se dorea forțarea guvernului român să acționeze în direcția celor sugerate de francezi în rezolvarea „afacerii Hallier”³⁰.

Insistențele și disponibilitatea de a accepta clauze destul de dure, generate de nevoia stringentă de numerar, au dus în cele din urmă la obținerea împrumutului în noiembrie 1899 în valoare de 175 milioane lei cu o dobândă de 5%, rambursabil în 5 ani. României i-au revenit 156 milioane din care 104 milioane au fost destinate acoperirii bonurilor de tezaur, restul de 52 milioane lei urmând să acopere pierderile bugetare și să finanțeze unele construcții de interes național aflate în lucru. Împrumutul s-a dovedit insuficient pentru nevoile țării. La el au participat, ca și în trecut (împrumuturile din 1890, 1892, 1894 și 1896), în înțelegere, finanța germană și franceză. În timp ce cunoscutele bănci germane Disconto Gesellschaft, S. Bleichröder și Rotschild & Sohne contribuiau cu 36,6%, 24,5%, respectiv 5,6%, aportul băncilor parisiene Comptoire d'Escompte de Paris, Banque de Paris et des

²⁷ „Desbaterile Adunării Deputaților” (în continuare D.A.D.), nr. 9 din 26 noiembrie 1899; nr. 11 din 29 noiembrie 1899; nr. 12 din 30 noiembrie 1899.

²⁸ Ibidem, nr. 65 din 18 martie 1900, p. 1159.

²⁹ Pierre Guillen, *op.cit.*, p. 346.

³⁰ În urma licitației, organizate în 1895 de Ministerul Lucrărilor Publice, la care au participat 8 firme din țară și străinătate, firma franceză „Adrian Hallier” obținea concesiunea lucrărilor de construcție și modernizare a portului Constanța în valoare de 30 milioane lei. Începute în primăvara anului 1896 prin construcția căii ferate Constanța-Canara, lucrările au mers mult prea încet față de termenele prevăzute în contract. Lipsa capitalului, corelată cu cea a utilajului și chiar întârzierii în livrarea materiei prime au pus firma în imposibilitatea finalizării contractului. La somațiile Ministerului Lucrărilor Publice, aceasta anunța în 1899 încetarea construcției și rezilierea unilaterală a contractului. Luând act de noua situație, beneficiarul continuă execuția în regie proprie, dar firma Hallier, considerându-și lezate interesele acționează statul român în judecată. Presată de angajamentele din contractul împrumutului din 1899 justiția română a fost nevoită să accepte, contrar prevederilor din contract, o rezolvare favorabilă firmei franceze. Ea primea astfel o despăgubire de peste 6 milioane, mult deasupra investițiilor făcute, fiind scutită de plata unor amenzi sau daune așa cum era normal. Se aducea astfel un însemnat prejudiciu statului român. Pentru lucrările firmei franceze, cauzele rezilierii contractului și procesul cu statul român vezi: D.A.D. nr. 17 din 15 decembrie 1899, p. 163-181; ibidem, nr. 52 din 2 martie 1900, p. 915-923; Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. II, p. 281; Mircea Roșculeț, *Fondarea și construcția portului Constanța*, în „Buletinul Institutului Economic Român”, an XVII, nr. 1-4, 1938, p. 40-42 și 67-70; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, Edit. Eminescu, București, 1984, p. 171-177; Robert Paiușan, *Criza datoriei externe în Europa sud-estică la cumpăna secolelor XIX-XX*, în „Revista istorică”, serie nouă, tom 4, nr. 3-4, 1993, p. 312.

Pays Bas și Société Générale era de 9,2%, 9%, respectiv 3%³¹. Prin urmare în timp ce finanței germane îi revenea 66,7% din total, cea franceză consimțise să participe numai cu 21,5%.

Primii ani ai secolului al XX-lea au fost marcați de încercări ale României de a-și apropia și câștiga un sprijin larg al pieței financiare franceze, în detrimentul celei germane. La București, speranțele erau îndreptățite de intrarea în posesia băncilor parisiene a celei mai mari părți a bonurilor de tezaur românești și de interesul deosebit manifestat de legația Franței față de investițiile în România. La Paris însă situația privea două aspecte: unul: „oficial” – reprezentat de băncile Comptoire National d'Escompte, Société Générale și Banque de Paris et des Pays Bas și aflat în contact cu Quai d'Orsay și finanța germană, ce socotea finanțele românești falimentare și tindea aparent să excludă posibilitatea unui împrumut unilateral, dar în secret acționa pentru obținerea egalității cu finanța germană și chiar preponderența – și celălalt, „neoficial” sau „particular”, ce aprecia că finanțele românești se prezentau mult mai bine decât cele ale celorlalte țări din sud-estul Europei și era oricând gata de a onora un împrumut către București. Din păcate, forța financiară cât și poziția băncilor acestuia din urmă pe piața internă și europeană de capital era mult inferioară celor trei mari bănci menționate mai sus. Cu toate diligențele României însă acestea refuzau în continuare să-și deschidă filiale la București³².

Nevoia urgentă de fonduri, necesitatea achitării unor plăți externe ca și criza agricolă ce accentuase deficitul bugetar au determinat guvernul român să sondeze, încă din primăvara anului 1900, prin trimișii săi speciali, piețele de capital din Paris, Roma, Amsterdam și Berlin. Singurul răspuns a venit tot de la Berlin. Guvernul român solicita un împrumut de 55 milioane franci, din care 6 milioane plătibili imediat. Pentru acoperirea împrumutului, statul român oferea vânzarea liniilor maritime, a liniei fluviale de la Dunărea de Jos, a unor păduri și eventual a unor acțiuni ale statului la Banca Națională. Dar reprezentanții marilor bănci parisiene Comptoire National d'Escompte și Banque de Paris et des Pays Bas, contactați de directorul lui Disconto Gesellschaft, au oferit numai 150.000 franci din cele 6 milioane franci, mult prea puțin pentru ca afacerea să fie perfectată. Marea finanță europeană spera să forțeze guvernul român să consimtă la noi concesi, altele decât cele anunțate, între care concesionarea iluminatului public din București, de care era atât de interesat Comptoire d'Escompte. Dar Partidul Național Liberal cât și regele Carol I se opuneau nu numai enunțării de noi facilități, ci și celor deja formulate. Erau necesare noi negocieri³³.

³¹ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823-1933*, București, 1934, p. 159-160; Robert Păiușan, op.cit.

³² Vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. M.A.E.), fond Paris, Corespondență și rapoarte 1900-1902, vol. 14, raport confidențial A, Sinaia 28 iulie/10 august 1901, ss. indecifrabil către P. S. Aurelian.

³³ Ion Bulei, op.cit., p. 244-248. În octombrie 1900 Parlamentul României pentru a sensibiliza finanța germană aproba concesionarea venitului monopolului hârtiei de țigarete pe timp de 12 ani către Disconto-Gesellschaft, S. Bleischroder din Berlin și Banca Generală Română, sucursala în România a primei bănci germane. Afacerea aducea statului român 12.150.000 mărci plătibili în trei rate până în martie 1901.

În 1901 reînnoindu-și demersurile, România solicita Parisului un împrumut de 200-250 milioane de franci, refuzat însă de acesta pe motive politice. „Relațiile politice foarte strânse ale României cu Germania și Austro-Ungaria erau cele care ne-au determinat să nu facem eforturi pentru a facilita combinația financiară proiectată de cabinetul de la București”, îi scria în noiembrie 1901 ministrul afacerilor străine francez, Delcassé, colegului său de la finanțe, Caillaux. În baza acestei realități, el estima că nici industria nu avea de câștigat, comenzile de material de artilerie urmând a reveni din nou concurenței, iar finanța franceză ar deține tot un rol secundar³⁴.

În 1902 guvernul român apela în extremis tot la finanța germană, ceea ce a iritat cabinetul francez. „Ca un aspect general noi nu ne gândim să admitem negocieri pe piața noastră a altor împrumuturi românești decât cele negociate direct cu finanța franceză”, preciza Delcassé³⁵, în timp ce ministrul francez la București îi cerea în martie 1902 lui Ionel Brătianu să discute împrumutul direct cu Parisul nu prin intermediul Berlinului, iar comenzile de armament să nu revină tot concernului Krupp ca și până atunci³⁶. În consecință, bancherii francezi refuzau obișnuita participare de 22% la împrumut, ceea ce punea sub semnul întrebării însăși mai vechea înțelegere între cele două finanțe. Nu se dorea o ruptură ci „numai a se stabili o colaborare pe picior de egalitate, permițând să se impună condiția unei sporite participări a capitalului francez”³⁷. De fapt se urmărea, dacă ar fi fost posibilă o împărțire a comenzilor de armament ale României ce condiționau de regulă împrumuturile.

În cursul anilor 1903 și 1904 devenise tot mai clar că Franța nu va mai consimți să participe la un nou împrumut decât în schimbul comenzilor de armament. Astfel grupul de bănci franceze ce formulaseră în prealabil condiții deosebit de grele: comenzi de armament în valoare de 7-10 milioane lei, rezolvarea rapidă a afacerilor Gros și Companiei de gaz, tratative pe viitor direct cu Parisul³⁸, au refuzat până la urmă să subscrie la împrumutul din 1905 în valoare de 100 milioane lei, destinat reconversiunii ratei de 5% din 1881-1888, 1892 și 1893 în rente de 4%. Titlurile de rentă nu au fost admise la Bursa din Paris. Alexandru Lahovary, ministrul român de externe, arăta că deși comenzile de armament în valoare de 7-10 milioane nu fuseseră făcute, totuși Franța nu era îndreptățită să pună astfel de condiții deoarece primise importante alte comenzi cum ar fi livrarea instalațiilor necesare portului Constanța și turelelor pentru armamentul fortăreței București, iar recenta experiență cu firma „Adrien Hallier” impunea României multă prudență³⁹. Făcându-se purtătorul de cuvânt al guvernului său, A. Henry, director în Ministerul

³⁴ D.D.F., 2-c serie, tome premier, doc.nr. 531, p. 626-627.

³⁵ *Ibidem*, doc. nr. 112, p. 132.

³⁶ *Ibidem*, doc. nr. 149, p. 182.

³⁷ Raymond Poidevin, *Les relations économiques et financières entre la France et l'Allemagne de 1898 à 1914*, Armand Colin, Paris, 1969, p. 310.

³⁸ Arh. M.A.E., fond Paris, Corespondență și rapoarte 1905, vol. 16, Agence diplomatique de Roumanie, raport nr. 464, Paris, 1/4 aprilie 1905, Gr. I. Ghica către J. Lahovary.

³⁹ *Ibidem*, raport confidențial nr. 531, București 9/22 aprilie 1905, Lahovary către Gr. I. Ghica.

Afacerilor Străine francez îi declara lui Grigore I. Ghica, reprezentantul României la Paris, că în lipsa acceptării condițiilor de mai sus nu poate fi vorba „de o apropiere durabilă”. El conchidea: „Internaționalismul banului pune marile noastre instituții financiare să-și mențină colaborarea cu instituții similare germane, dar această colaborare nu trebuie să fie într-o constantă subordonare. Când discuți la Berlin, discuți în același timp de pe picior de completă egalitate și cu Parisul”⁴⁰.

Ca și la împrumuturile precedente și la cele din 1908, 1910 și 1913 finanța franceză a continuat să participe indirect prin intermediul băncilor germane. Totuși, în 1910 de exemplu, procentajul de 22% atribuit de obicei părții franceze a crescut la 33%, adică 11% pentru fiecare bancă⁴¹. Cât privește împrumutul din 1913 acesta și-a avut importanța lui în tendința Franței de recucerire a vechii poziții, materializată între altele, și prin semnarea, în februarie 1912, a primului acord de la începutul secolului între guvernul român și uzinele de armament Creusot în valoare de 2.418.326 lei⁴².

Dotările și modernizările întreprinse în unele sectoare ale economiei naționale, dar mai ales participarea în cel de-al doilea război balcanic sporiseră dificultățile financiare ale României. În aceste condiții guvernul român, hotărât să trateze direct cu Parisul, abordează problema unui împrumut cu ministrul Franței la București, primind din partea acestuia asigurarea întregului sprijin. Partea română s-a adresat apoi și finanței germane, serios marcată de tensiunile dintre puterile europene, luptele interne din China și războiul civil din Mexic, cât și de împrumuturile în curs, oferite Austro-Ungariei și României. Mai mult chiar, înfrângerea Imperiului Otoman în primul război balcanic știrbise din reputația Germaniei de fabricant al celui mai bun și eficient armament.

Decisă să forțeze distanțarea definitivă a României de Germania, Franța a sprijinit solicitarea cu condiția ca emisiunea să se facă direct și numai la Paris și să cuprindă un angajament moral pentru comenzi de armament. Sosit la Paris în septembrie 1913 pentru negocieri, ministrul de finanțe român, Alexandru Marghiloman, se declara de acord, în urma discuțiilor cu reprezentanții băncilor franceze și mai ales la sugestia regelui Carol I, cu contractarea a două împrumuturi. Nemulțumiți că cea mai mare parte a sumei era destinată să acopere o datorie mai veche către Germania ce livrase în contul acesteia armament României, bancherii francezi, pretextând imposibilitatea onorării întregii sume (ofereau 175 milioane franci în loc de 300 milioane franci), au refuzat contractarea împrumutului. Cu tot regretul guvernului francez, ale cărui presiuni pe lângă marile bănci denotau interesul acordat României, împrumutul s-a realizat tot pe piața germană⁴³. Pentru prima dată, începând cu 1890, băncile franceze nu au participat nici măcar indirect, împrumutul fiind onorat de Disconto Gesellschaft 45,22%, de filiala sa din Frankfurt

⁴⁰ *Ibidem*, Agence diplomatique de Roumanie, raport confidențial nr. 517, Paris 12/25 mai 1905, Grigore I. Ghica către Al. Lahovary.

⁴¹ Cf. Gh. M. Dobrovici, *op.cit.*, p. 195.

⁴² Vezi Vasile Vesa, *op.cit.*, p. 18-19.

⁴³ Pentru detalii vezi G. M. Dobrovici, *op.cit.*, p. 209-212; Mircea Popa, *Contribuții privind relațiile româno-franceze 1900-1914* în „Studii”, tom 22, nr. 1, 1969, p. 102-103; Vasile Vesa, *op.cit.*, p. 14-15.

7,09%, de Banca Națională a României 30,15% și de Banca Generală 6,34%. Din cele 250 milioane franci, României i-au revenit numai 217 milioane franci⁴⁴.

Cu prilejul negocierii acestui împrumut concurența între grupările financiare franceze și germane determinată de comenzile de armament a devenit mai puternică. Discuțiile dintre Disconto Gesellschaft și Comptoir d'Escompte asupra participării la împrumut a băncii franceze ascundeau și o luptă pentru sfere de influență politică. De altfel, așa cum am arătat, încă din 1912 colaborarea franco-germană primise o primă lovitură prin comanda de armament încredințată fabricii Creusot. În 1914 industria franceză încheia un nou contract în valoare de 3,5 milioane de franci prin care urma să livreze României material rulant pentru căile ferate⁴⁵.

În ajunul primului război mondial din totalul datoriei publice a României de 1,5 miliarde franci, 60%, adică 903 milioane franci, reprezentau participarea Germaniei și numai 33%, adică 484 milioane, cea a Franței. România plătea anuități între 23,3% și 40% din buget. Astfel, în 1913 din totalul anuității de 85.648.067 lei aur, 37.791.095 lei aur se plăteau în Franța, iar restul în Germania⁴⁶. Către băncile franceze luau drumul anual beneficii decurgând din împrumuturi în valoare de 90 milioane franci⁴⁷.

Deși finanța germană a continuat în toată perioada 1900-1914 să dețină întâietatea în împrumuturile de stat ale României, nu se poate afirma că cea franceză, participantă la cele mai multe împrumuturi indirect, nu a urmărit o consolidare a poziției pe piața românească, încurajată fiind în ultima parte a intervalului și de sfera politicului. Faptul că ea nu a reușit să dețină supremația s-a datorat atât rolului deosebit atribuit factorului politic, cât și celui economic. De altfel, bancherii francezi priveau circumspecți spre România și politica ei externă. Aceștia, remarcă o oficialitate franceză, nu pot obține câștig de cauză datorită prezenței capitalului german, favorizat de înclinațiile vădite ale României către Tripla Alianță⁴⁸. Desigur, colaborarea României cu Puterile Centrale a constituit una din cauzele „distanței” dintre Paris și București, dar nu trebuie omise nici interesele băncilor franceze legate de capitalul german, ce au zădărnicit de exemplu în 1913 contractarea unui împrumut direct pe piața franceză. Cu toate acestea opinăm că nu considerente de ordin financiar au avut un rol determinant în apropierea româno-franceză, realizată de altfel nu peste mult timp, ci dorința obsesivă aproape a Franței de a smulge România din alianța politico-militară cu Germania și Austro-Ungaria și de a minimaliza influența economică a acestora.

Săracă în capital autohton ca și România, *Bulgaria* a fost nevoită să recurgă la creditul străin în vederea dezvoltării și modernizării economiei naționale. Încheierea

⁴⁴ Gh. M. Dobrovici, *op.cit.*, p. 214.

⁴⁵ Vezi Raymond Poidevin, *Note sur les ententes et les rivalités financières franco-allemandes en Roumanie de 1900 à 1914*, în „Bulletin de la Faculté des lettres de Strasbourg”, mars, 1968, p. 37-38.

⁴⁶ Ernest Ene, *Relațiunile comerciale și financiare dintre România și Franța*, București, 1928, p. 5.

⁴⁷ Vezi Gh. M. Dobrovici, *op.cit.*, p. 317.

⁴⁸ Arh. M.A.E., fond Paris. Corespondență și rapoarte 1900-1902, vol. 14, Legation de Roumanie, raport nr. 1575, Paris, 5/18 octombrie 1901.

unor împrumuturi externe a fost legată de politica externă a Bulgariei, rivalitatea dintre marile puteri în Balcani având repercusiuni imediate asupra constituirii și evoluției datoriei publice bulgare. Viena, Petersburgul și Parisul s-au succedat la subscrierea unor împrumuturi bulgare ca urmare a influenței unora sau altora dintre capitaluri. Desigur, penetrația capitalurilor străine sub diferitele sale forme, dar mai ales sub cea a împrumuturilor de stat, nu a fost dictată numai de considerente economice; un rol important a revenit și dorinței de asigurare a influenței politice și militare în sud-estul Europei, având în vedere poziția cheie în Balcani a Bulgariei și imediata ei vecinătate de strâmtori.

Până în 1896, cu excepția câtorva participări modeste la împrumuturile emise la Berlin, a unor concesiuni de linii de cale ferată și chiar mici comenzi de armament, prezența Franței în Bulgaria era slabă. Dacă în 1894-1895, G. Hanotaux, ministrul Afacerilor Străine francez, respingea rugămintea Sofiei de a-i facilita o apropiere de Rusia⁴⁹, începând cu 1896, același ministru francez devenea „principalul avocat” al Bulgariei pe lângă Petersburg, urmărind totodată și consolidarea intereselor Franței. Astfel, cu prilejul împrumutului bulgar din 1896, Franța reușea, ca în schimbul cotării acestuia la Bursa din Paris, să obțină semnarea unui contract pentru construcția de nave, o misiune urmând a studia la fața locului posibilitatea extinderii și modernizării portului Varna și a sistemului de fortificații de coastă⁵⁰.

Penetrația finanței franceze în Bulgaria s-a făcut într-un ritm rapid. Dacă până în 1902 băncile franceze participaseră la emiterea de împrumuturi în consorțiu, sub direcția băncilor austriece Wiener Bankverein și Länderbank și cu participarea băncii berlineze Deutsche Bank, de la această dată ele reușeau să rămână, pentru mai mulți ani, finanțator aproape unic al Sofiei. Astfel, încă din cursul anului 1900 situația financiară precară determinase guvernul bulgar să formuleze o cerere de împrumut pe piața franceză sprijinită de Rusia. Potrivit afirmațiilor ministrului rus al afacerilor străine, contele Lamsdorf (ianuarie 1901), Petersburgul dorea ca Bulgaria „să poată

⁴⁹ După războiul ruso-româno-turc din 1877-1878, cu prilejul păcii de la San Stefano, Rusia, a cărei mai veche influență asupra Bulgariei se consolidase, sprijinise crearea unui stat bulgar mare ce îngloba în granițele sale și Macedonia. Dar opoziția marilor puteri, deranjate de extinderea și consolidarea pozițiilor Moscovei la sudul Dunării, dejoacă planurile țariste convocând Congresul de la Berlin ale cărui hotărâri sunt bine cunoscute. Izbucnirea la 18 septembrie 1885 a răscoalei populației din capitala Rumeliei Orientale, Filipopoli (azi Plovdiv) și proclamarea unirii provinciei cu principatul autonom, totul sub conducerea principelui Alexandru Battemberg, au fost primite cu ostilitate de Rusia, fosta protectoare a Bulgariei. Ca urmare țarul Alexandru al III-lea protestează împotriva încălcării Tratatului de la Berlin, îl radiază pe principe din cadrele armatei ruse și recheamă pe toți ofițerii ruși aflați în serviciul bulgarilor. Iritat de prezența în continuare pe tronul bulgar a prințului Battemberg, Petersburgul reușea în vara anului 1886 să-l determine pe acesta să abdice, instalând la conducere un guvern rusofil. Prin amestecul Germaniei și Austro-Ungariei tronul a fost oferit lui Ferdinand de Saxa-Coburg, apropiat de Berlin și Viena, nerecunoscut un timp de marile puteri. Rusia a refuzat multă vreme recunoașterea acestuia și reluarea vechilor relații cu Bulgaria. Vezi: Iono Mitev, *Sădinenieto*, 1885, Sofia, 1980; N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, p. 274-284; Idem, *La conclusion de la paix des événements balkaniques de 1885-1886*, în „Revue des études sud-est européennes”, nr. 3-4, 1965, p. 570-572; Beatrice Marinescu, *Romania and south east Europe at the end of the 19-th century*, în loc. cit., t. XXI, nr. 4, 1983, p. 325.

⁵⁰ Pierre Guillen, *op.cit.*, p. 348.

ieși din încurcăturile financiare mai ales fără participarea băncilor germane". Încurcăturile fuseseră cauzate de „o proastă administrație” în care politica personală juca un rol însemnat. Această concluzie se baza pe analiza asupra finanțelor bulgare întreprinsă în 1900 de un expert al guvernului rus⁵¹. Potrivit unor calcule numai pentru plăți urgente erau necesare 70 milioane leva⁵². Cum Parisul ezita să formuleze un răspuns, în iunie 1901 guvernul bulgar prin ministrul său de externe, Danev își reînnoia cererea și insista asupra îndepărtării băncilor austriece și germane⁵³.

Mai mult chiar, pentru a convinge finanța franceză, la fața locului s-a deplasat chiar ministrul de finanțe bulgar Sarafov⁵⁴. Demersul acestuia a fost încununat de succes, băncile franceze condiționând însă împrumutul de o serie de garanții și anume: concesionarea monopolului tutunului, formularea de comenzi militare în Franța, concesionarea unor impozite, constituirea unei administrații comune a monopolurilor statului pe 50 de ani și instituirea unui control financiar al creditorilor. Deși guvernul acceptase toate aceste condiții în decembrie 1901, Sobrania a respins împrumutul cu 79 voturi contra 76, ceea ce l-a făcut pe reprezentantul Franței la Sofia să remarcă cu amărăciune că „guvernul s-a situat sub misiunea sa”⁵⁵.

Analizând eșecul acestui demers, La Boulinière, ministrul plenipotențiar al Franței la Sofia, considera în ianuarie 1902 că „manevre și intrigi au dat problemei un caracter politic”, de care unele puteri nu ar fi străine. În acest sens, dacă reprezentantul Austro-Ungariei s-a abținut de la orice comentarii privind posibilul interes al băncii austriece Länderbank la împrumut, în schimb ministrul Germaniei „nu a ezitat dimpotrivă să se arate favorabil succesului său”⁵⁶.

Reluate în primăvara anului 1902 negocierile bulgaro-franceze s-au purtat pentru început prin intermediul Petersburgului. De altfel, ministrul de Externe bulgar, Danev a întreprins în aprilie o călătorie în orașul de pe malurile Nevei. Într-o discuție cu contele Lamsdorf acesta l-a avertizat că „nu poate conta din partea guvernului imperial pe nici un sprijin în cazul când Principatul va afișa cele mai mici veleități de independență”. Pe ministrul rus de finanțe, de Witte, Danev l-a informat că recenta respingere de Sobranie a împrumutului s-a datorat condițiilor impuse de Banque de Paris et des Pays-Bas, și ca atare, Bulgariei nu-i rămânea decât să se adreseze altei bănci franceze, poate chiar finanței germane. Tocmai pentru a exclude această posibilitate, dat fiind și interesul purtat de Rusia pentru soluționarea problemei, marchizul de Montabello, ambasadorul Franței la Petersburg, îi sugera lui de Witte „ca Rusia să consimtă a da o oarecare garanție”⁵⁷. În acest sens, chiar țarul Nicolae al II-lea îi cerea câteva zile mai târziu lui Haskier, directorul general al lui Banque de Paris et des Pays Bas, invitat special la Petersburg pentru a discuta

⁵¹ D.D.F., 2-e serie (1901-1911), t. I, doc. nr. 27, p. 36-37.

⁵² Simeon Damianov, *Franscoto iconomicesco pronicvane v Bălgaria (1878-1914)*, Sofia, 1971, p. 117-119.

⁵³ D.D.F. 2-e serie (1901-1911), t. I, doc. nr. 274, p. 317-318.

⁵⁴ *Ibidem*, doc. nr. 338, p. 407.

⁵⁵ *Ibidem*, doc. nr. 578, p. 682.

⁵⁶ *Ibidem*, t. II, doc. nr. 30, p. 30.

⁵⁷ *Ibidem*, doc. nr. 196, p. 237-239.

problema împrumutului bulgar, să recomande Parisului „în numele său” propunerea bulgarilor⁵⁸.

La Sofia, potrivit ministrului Franței din capitala bulgară, demersul lui Danev la Petersburg a fost dezavuat de guvern, însuși regele Ferdinand considerându-l „un abuz”, iar participarea băncii de stat ruse „o manieră abia deghețată de a da împrumutului o garanție reală din partea Rusiei”⁵⁹. Principalul artizan al angajamentului de mai sus, considera ministrul francez, era însuși Danev, un rusofil „ce a pus tot timpul în proiectele sale financiare un gând politic”⁶⁰. Redus la numai 100 de milioane franci, creditul nu servea decât nevoilor urgente de moment, fără a se constitui într-o resursă de viitor. În schimb creștea posibilitatea unor ingerințe din partea Rusiei în politica internă a principatului.

Având garanțiile cerute, bancherii francezi considerau că nu ar mai exista nici un impediment în finalizarea împrumutului. Dar odată discuțiile începute la Paris cu partea bulgară, Banca de stat rusă anunța modificarea condițiilor de emisie și anume reducerea participării sale la numai 13% fără a subscrie în cont⁶¹. Reacția Parisului a fost promptă și energică: ministerul de finanțe refuză autorizarea împrumutului și cotarea lui la bursă⁶². În cele din urmă împrumutul în sumă de 106 milioane franci și o dobândă de 5% a fost semnat în iunie 1902. Parisul acceptă nu numai convertirea și consolidarea împrumuturilor bulgare anterioare, dar și cotarea la bursă. În schimb, o veritabilă supremație financiară a Franței se va impune pentru un timp asupra Bulgariei. Era acceptat un comisar, numit de Banque de Paris et des Pays Bas cu acordul guvernului francez, ce controla finanțele locale. Împrumuturile acordate Bulgariei de finanța franceză în anii următori, 1904 și 1907, au consolidat poziția creditorului care în intervalul 1902-1907 își plasase aici 351 milioane franci. Din această sumă Bulgariei îi reveneau 291 milioane, restul de 60 milioane reprezentând beneficiile directe ale băncilor franceze⁶³.

Împrumuturile Bulgariei acordate de finanța franceză în 1902, 1904 și 1907⁶⁴

(în franci)

Ani	Valoarea nominală a împrumutului	Dobânda nominală	Curs de cesiune	Suma ridicată	Dobânda reală
1902	106.000.000	5%	81,5	85.089.033	6,72%
1904	100.000.000	5%	82,0	80.412.167	7,05%
1907	145.000.000	4,5%	85,0	119.544.180	5,94%
TOTAL	351.000.000	–	–	285.045.580	–

⁵⁸ *Ibidem*, doc. nr. 208, p. 250.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. nr. 212, p. 255-256.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 257.

⁶¹ *Ibidem*, doc. nr. 228, p. 277.

⁶² *Ibidem*, doc. nr. 234, p. 285.

⁶³ Simeon Damianov, *op.cit.*, p. 258.

⁶⁴ Simeon Damianov, *Aspects économiques...*, p. 17.

Evenimentele ce au marcat anul 1908 în sud-estul Europei și reacția Sofiei, divergențele și rivalitățile din nou acutizate dintre marile puteri au întrerupt consolidarea poziției finanței franceze în Bulgaria⁶⁵. Exigențele tot mai mari ale bancherilor francezi au determinat guvernul bulgar să caute bani în altă parte. Locul nu putea fi decât Berlinul sau Viena, ale căror bănci, ca și guverne, erau interesate în emiterca de împrumuturi către țările balcanice. Astfel, împrumutul încheiat de guvernul bulgar în 1909 cu băncile vieneze a constituit o primă lovitură dată finanței franceze. Ea a fost urmată de altele, hotărâtoare pentru orientarea politică a Bulgariei. Pentru o înțelegere mai clară a cauzelor și urmărilor „răcirii” relațiilor cu Parisul, trebuie avută în vedere și politica Bulgariei față de Tracia și Macedonia. În vederea incorporării acestora, guvernării de la Sofia au destinat înarmării cca. 80% din valoarea împrumuturilor solicitate între 1908-1912 și au modificat articolul 17 din Constituție în sensul acordării de puteri depline regelui și guvernului în semnarea de acorduri secrete cu alte state, fără consultarea Saborului. Planul bulgar fusese expus țarului Nicolae al II-lea, în 1910 cu prilejul vizitei regelui Ferdinand la Petersburg. Acceptul Rusiei ar fi dus însă la îndepărtarea Serbiei, fapt nedorit de ea și cu atât mai puțin de Franța⁶⁶. Iată de ce, între 1908-1912, ori de câte ori bulgarii au solicitat împrumut finanței franceze, Parisul l-a condiționat de garanții de respectare a statu-quo-ului, neacceptate de Sofia. Problema acestora nu s-a pus însă cu ocazia împrumuturilor lansate pe piața Vienei în 1909 și 1910.

Anul 1912 marchează, după cum am arătat, schimbări în politica Franței față de sud-estul Europei. Ea înceta să susțină imobilismul în Balcani și devenea tot mai preocupată de recâștigarea pozițiilor pierdute, Bulgaria fiind una dintre ele. Ocazia s-a ivit în primăvara anului 1912, când guvernul bulgar, venind în întâmpinarea dorinței celui francez, solicita sprijinul finanței franceze în obținerea unui împrumut de 180-200 milioane franci. Pe moment, răspunsul guvernului francez nu a fost încurajator, arătând că era decis să nu pună la dispoziție finanțele decât în cazul statelor ce mergeau din punct de vedere politic alături de Franța⁶⁷. Solicitat din nou în iunie 1912, Parisul nu se va mai dovedi la fel de tranșant. Acum Sofia beneficia de sprijinul Rusiei, ce garanta intențiile pacifiste ale bulgarilor și de acordul politic

⁶⁵ În aceeași zi 5 octombrie 1908 împăratul Austro-Ungariei, Franz Joseph, anunța anexarea Bosniei și Herțegovinei, iar Ferdinand de Saxa-Coburg, sosit la Trnovo, proclama solemn independența regatului bulgar. Ultimul fusese sfătuit încă din luna august de Rusia să nu se grăbească în acest sens pentru a nu oferi Vienei un pretext în punerea în aplicare a planurilor sale expansioniste. Curtea vieneză, bazându-se evident pe sprijinul acordat de Germania, dorea să intimideze Rusia și să determine Serbia să se angreneze într-un conflict armat, pentru care de altfel dubla monarhie era pregătită, decretând, chiar a doua zi, mobilizare generală. Unirea Bulgariei, act progresist, legitim al poporului bulgar, dar înfăptuit în această conjunctură, a sprijinit pe moment dubla monarhie și a iritat Rusia și Franța, ce doreau fie o situație privilegiată în zona strămtorilor, fie menținerea statu-quo-ului în Balcani. Vezi G. Ambrosi, *L'apogée de l'Europe 1871-1918*, Paris, 1975; G. Hanotaux, *La politique de l'équilibre (1907-1914)*, Paris, 1912; L. Lamouche, *Quinze ans d'histoire balkaniques (1904-1918)*, Paris, 1928; M. Nintchitch, *La crise bosniaque et les puissances européennes*, vol. I, Paris, 1937; N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei...*

⁶⁶ Gh. Stefavov, *Mejdunarodni otonošenia i vāšna politika na Bālgaria, 1789-1970*, Sofia, 1977, p. 89-91.

⁶⁷ D.D.F., 3-e serie, t. 2, doc. nr. 45, p. 39. Vezi și René Girault, *op.cit.*, p. 65.

bulgaro-sârb ce venea să le susțină⁶⁸. Deși cabinetul francez amâna obținerea împrumutului până la soluționarea conflictului italo-otoman⁶⁹, ministrul bulgar al finanțelor sosea la Paris la începutul lunii iunie. Băncile franceze erau decise să onoreze cererea Bulgariei. Ea primește pe 5 iunie un avans de 25 milioane de franci fără ca guvernul francez să protesteze⁷⁰. Nu era pentru prima dată când guvernul se dovedea neputincios în fața propriei finanțe, deși teoretic dispunea de mijloace de constrângere. Cele trei avansuri succesive, în valoare totală de 75 milioane franci din 1912-1913⁷¹ au permis Bulgariei să-și finanțeze participarea la războaiele balcanice, iar Franței i-au creat iluzia câștigării unei poziții predominante în Balcani. La Paris mulți politicieni socoteau că țara lor se pregătea astfel să modifice harta sud-estului european de comun acord cu Grecia și Serbia. Dar în urma celui de al doilea război balcanic se constată o nouă regroupare a forțelor în Balcani; Bulgaria și Turcia încep să se apropie tot mai mult de sfera Puterilor Centrale, prima părăsind gruparea aflată sub influența Rusiei. De altfel, și după pacea de la București din august 1913, Franța a continuat să privească cu neîncredere Bulgaria, „față de care trebuia să se procedeze cu cea mai mare rezervă înainte de a consimți la un împrumut și în acest caz să-l condiționeze de garanții”⁷². Refuzând să-i acorde Bulgariei împrumutul solicitat în 1914, oamenii de stat francezi au contribuit esențial la orientarea ei spre Tripla Alianță⁷³.

În perioada 1889-1914 băncile franceze au investit în Bulgaria sub forma împrumutului de stat 497,5 milioane franci din totalul de 1.196.548.422 franci, obținând beneficii și alte interese în valoare de 67.263.864 franci. În 1915 datoria statului bulgar față de Franța se ridica la 426.515.000 franci⁷⁴. Cea mai mare parte a acestor împrumuturi erau destinate amortizării vechilor datorii sau înarmării și numai

⁶⁸ Alianța sârbo-bulgară, considerată o vreme punctul nevralgic al alianței balcanice datorită pretențiilor teritoriale ale Bulgariei cât și activei sale politici în acest sens, a constituit un succes al Antantei, deschizând Sofiei drum spre Paris și Londra. Prin crearea blocului balcanic, marele artizan al acesteia, diplomația rusă își pregătea un sprijin în cazul unui conflict european. Istoricul iugoslav Dimitrie Djordjević consideră de altfel statele balcanice drept a șaptea putere europeană ținând cont de potențialul lor militar. Vezi *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914*, Belgrad, 1965, p. 229.

⁶⁹ Profitând de încordarea dintre Franța, Marea Britanie și Germania, de agonia prelungită a Imperiului Otoman, de faptul că ocuparea Tripolitaniei și Cirenaicei n-ar leza interesele Austro-Ungariei, interesată numai de sud-estul Europei, Italia a declarat război Imperiului Otoman în septembrie 1911. Diplomația bulgară intenționa să profite, angrenându-se în conflict împotriva turcilor. Numai considerente militare (armata otomană era mult mai bine dotată și echipată) au determinat Bulgaria să nu intre în război. Vezi mai pe larg: G. Salvemini, *La politica estera dell'Italia (1871-1914)*, Firenze, 1944, p. 89-101; Salvatorelli Luigi, *Sommario della Storia d'Italia*, Torino, 1963, p. 574-576; Antonello Biagini, *Momenti di storia balcanica (1878-1914). Aspetti militari*, Roma, 1981, p. 133.

⁷⁰ Vezi René Girault, *op.cit.*, p. 66.

⁷¹ Din cele 75 milioane franci, Bulgariei i-au revenit 72 milioane. Pentru detalii vezi T. St. Kosaroff, *La dette publique extérieure de la Bulgarie 1879-1932*, 2-e édition, Paris, 1933, p. 83 și următoarele.

⁷² Simeon Damianov, *Aspects économiques...*, p. 22.

⁷³ Vezi Niko Nikov, *Les relations franco-bulgares (1913-1915)*, în „Etudes balkaniques”, nr. 4, 1974, p. 87-93.

⁷⁴ Simeon Damianov, *Frenskoto iconomicesko...*, p. 259.

o parte înfimă era folosită pentru construcții de căi ferate, porturi sau dezvoltarea unor ramuri industriale sau întreprinderi. Împrumuturile erau acordate de obicei cu condiția expresă impusă guvernului bulgar de a utiliza o parte din aceste sume pentru comenzi de armament la fabricile legate de grupurile franceze (Creusot). Ca urmare, în ajunul primului război mondial armata bulgară dispunea de tunuri franceze de sistem Canet, iar marina bulgară, organizată de misiunea franceză condusă de amiralul Pichon, era echipată tot de francezi. De altfel, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până la izbucnirea primului război mondial, Bulgaria a destinat înzestrării și modernizării armatei peste 70 milioane franci.

Conferința de la Londra din 1830 prevedea nu numai independența Greciei dar și obligativitatea acesteia de a consulta Marea Britanie, Franța și Rusia, în toate problemele majore ale vieții politice și economice⁷⁵. Intervențiile acestora s-au făcut simțite ori de câte ori acțiunile grecilor lezau într-un fel sau altul politica și interesele puterilor în zonă. Se știe că după obținerea independenței, dar mai ales după 1878 obiectivele politicii grecești au fost îndreptate în direcția anexării de teritorii locuite în majoritate de etnici greci și care erau încă în componența Imperiului Otoman. Se vizau în special Macedonia și insula Creta. Pornind de la dorința firească a realizării unității naționale, acțiunile grecilor prin intermediul școlii, bisericii, presei, literaturii urmăreau răspândirea ideii restabilirii Imperiului Bizantin de factură modernă, Elada urmând astfel să aibă un rol însemnat în sud-estul Europei. Toată această propagandă, cât și ajutorul militar acordat cretanilor aflați într-o continuă luptă cu Imperiul Otoman pentru aplicarea prevederilor Tratatului de la Berlin⁷⁶, cereau eforturi financiare deosebite din partea statului elen.

Conflictul militar greco-otoman din 1897⁷⁷ a constituit lovitura decisivă pentru finanțele statului grec. Învingă, Grecia nu numai că nu obținea Creta, dar era obligată și la plata unei despăgubiri de război în valoare de 4 milioane lire-aur turcești (cca. 94 milioane franci), pe lângă cedarea, către învingător, a unor teritorii fără localități din zona de graniță. Astfel, campania din 1897 epuiza

⁷⁵ Vezi *Recueil des traités de paix européens les plus importants, des actes de congrès et d'autre documents relatifs à la politique internationale*, t. II, Paris-Bruxelles, 1856, p. 217-230.

⁷⁶ Articolul 23 al Tratatului de pace de la Berlin prevedea obligativitatea Sublimei Porți de a aplica Cretei, posesiune otomană, Statutul organic din 1868, cu unele modificări privind acordarea de drepturi civile și politice populației creștine. În octombrie 1868 Imperiul Otoman accepta Pactul Halepa ce constituia aplicarea stipulațiilor de mai sus, pentru ca în 1889 să-l suspende. Pentru detalii vezi *Tratatul de la Berlin urmat de protocoalele Congresului*, București, 1878, p. 6-8; W. Miller, *The Ottoman Empire and its successors (1801-1927)*, Cambridge, 1927, p. 410; E. Driault et M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, vol. IV, Paris, 1925-1926, p. 327-328; G. Streit, *La Question crétoise au point de vue international*, în „Revue generale du Droit International Public”, IV, 1897, p. 97-104.

⁷⁷ În 1896 populația din Creta se răscoală cerând respectarea autonomiei interne înscrisă în Statutul organic din 1868 și reformele promise prin Tratatul de la Berlin. Răscoala, sprijinită de guvernul elen cu voluntari și apoi cu trupe, proclamau în februarie 1897 unirea cu Grecia. Imperiul Otoman declară război Greciei, după ce în prealabil se convinsese de neacceptarea unirii de către Rusia, Germania și Franța și obținuse neutralitatea Bulgariei și Serbiei. Vezi E. Driault et M. Lhéritier, *op.cit.*; G. G. Papadopoulos, *England and the Near East 1896-1897*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1969, p. 195-225; Vcsna Nikolova, *La Bulgarie et les pays voisins pendant la Guerre gréco-turque (1897)*, în „Bulgarian Historical Review”, nr. 4, 1981, p. 34.

bugetul Greciei, fiind nevoită să accepte controlul economico-financiar internațional, de altfel nu pentru prima dată în decursul secolului al XIX-lea⁷⁸. În ianuarie 1898 Comisia financiară internațională, alcătuită din reprezentanții a șase mari puteri: Franța, Marea Britanie, Rusia, Germania, Austro-Ungaria și Italia își începea activitatea. Comisia obținea concesionarea veniturilor statului ce reveneau din vânzările de sare, hârtic, țigări, chibrituri, cărți de joc, smarald de Naxes, tutun, timbru. Totodată își rezerva dreptul de a apela, spre completare, dacă era cazul, la taxele vămii Pireu, de a numi și revoca funcționari din serviciile de mai sus. Ca urmare, guvernele rus, englez și francez s-au declarat de acord cu garantarea împrumutului de 120 milioane de franci emis în mai 1898 la Paris⁷⁹. Finanța franceză își făcea astfel tot mai simțită prezența pe piața elenă. Se va impune categoric la începutul secolului al XX-lea, când investițiile sale întreceau de cca. 3 ori pe cele ale altor state. Astfel în 1914 băncile franceze aveau plasat în Grecia un miliard franci, în timp ce Marea Britanie numai 250 milioane franci, Rusia 70 milioane franci, iar Germania 20 milioane franci.

Ca pretutindeni în Balcani împrumuturile erau condiționate de livrări de armament. Încă din aprilie 1902 atașatul militar al Franței la Atena aborda într-o discuție cu moștenitorul tronului, prințul Constantin, aspectul organizării și înzestrării armatei. El socotea că prezența unui armament de tip Canet în Grecia ar convinge, prin comparație cu cel de tip Krupp deja existent aici, de calitățile superioare ale produselor franceze⁸⁰. Elaborarea unui program de reforme în domeniul apărării și livrărilor de armament au constituit și subiectul întrevederii din 31 decembrie 1905 dintre Lefèvre-Pontalis, însărcinatul cu afaceri al Franței în capitala elenă și Theotokis, președintele Consiliului de Miniștri grec⁸¹. Finanța franceză nu a obținut însă comenzi ferme în schimbul împrumutului onorat de ea în totalitate. Abia după venirea la conducerea guvernului elen a lui Eleftherios Venizelos în octombrie 1909 organizarea și înzestrarea armatei începea să prindă consistență. Astfel, în schimbul împrumuturilor obținute între 1910-1914, guvernul elen a emis comenzi importante de armament în Franța, iar o misiune militară franceză condusă de generalul Eydoux a fost invitată să se ocupe cu formarea de cadre și reorganizarea armatei. În paralel, amiralul Tufnell în fruntea unei misiuni militare engleze s-a ocupat de reorganizarea marinei⁸². Ca urmare, cea mai mare parte a împrumuturilor era destinată acoperirii vechilor datorii și onorării comenzilor de armament. Astfel, dacă în 1904 pentru acest ultim resort se cheltuiau 20 milioane franci, în 1912-1913 suma crescuse de peste 20 de ori și

⁷⁸ Cei 8 ani de război (1821-1829) ce au premers obținerea independenței au slăbit foarte mult economia și finanțele grecești. Împrumuturile contractate în străinătate după 1830 nu au reușit să redreseze bugetul astfel încât în 1843 se ajunsese în pragul falimentului. Solicitate, Marea Britanic, Franța și Rusia, întrunite în conferința de la Londra, au emis un nou împrumut, garantat de punerea sub sechestru a veniturilor țării.

⁷⁹ J. Thobie, *Investissements et imperialisme français dans l'Empire Ottoman 1895-1914*, Paris, 1977, p. 137-138.

⁸⁰ *D.D.F.*, 2-c serie, t. II, doc. nr. 171, p. 274-275.

⁸¹ *Ibidem*, t. VIII, doc. nr. 303, p. 418-419.

⁸² A. Vacalopoulos, *Histoire de la Grèce moderne*, Roane, 1975, p. 212

anume la 450 milioane franci. De altfel chiar bugetul elen prevedea 250 milioane franci pentru cheltuieli militare⁸³.

THE FRENCH FINANCE IN SOUTH-EASTERN EUROPE (1900-1914) (I)

Abstract

The changes which laid their imprint on the economy of France by the end of the 19th century and which had been triggered by a delay in its development, if set along the young industrialized countries, hindered her competitiveness on the industrial and commercial levels as well as her expansionist tendencies. The abundance of capital, the low rate of the financing of industrial enterprises, the plummeting of the purchasing power of the French citizen and the low coefficient of demographic growth, all led to a consistent export of capital.

The French finance viewed the Balkan market as a sound investment with minimal risks, promising immediate and huge profit. Thereby, the global figure of the investments in French francs soared from 970 million in 1902 to 3 thousand million in 1914. In theory, this high value allowed for a variety of more or less productive investments: state loans, the creation of railway networks, the building of railway stations, of bridges, silos, ports, roads, means of water and sea transport, industrial investments, the creation of commercial enterprises, of insurance companies, of communal public service enterprises and of bank investments and credit. But it is the state loans that would actually seem far more attractive as compared to the productive area.

The participation of the French finance in loans granted to south-eastern European states generally took place in consortium with the German finance, but in a share superior to that of the latter. Romania was to be the only country to count as an exception, given the agreement between France and Germany according to which the latter acquired a position of quasi-monopoly over the external credit. As for Bulgaria, France succeeded nonetheless to attain three emissions on the whole, and this in the first decade of the 19th century. Between the years 1867-1912, the French share in the state loans rounded up 79 percent to Serbia, 45 percent to Bulgaria, 32 percent to Romania and 28 percent to Greece. Owing to these state loans and especially to the warranting system, the French bankers found themselves in the position of being able to interfere with the financial legislation of these countries and gained control over their fiscal policy (namely in Greece, in Bulgaria and in Serbia).

⁸³ H. Lefevre-Maule, *La grèce économique et financière en 1915*, Paris, 1916, p. 255.

CONTRIBUȚIA ROMÂNIEI LA EDIFICAREA STRUCTURILOR ECONOMICE ALE ANTANTEI BALCANICE (1934 -1940) (I)

NICOLAE DASCĂLU

Cooperarea economică a țărilor balcanice, mult timp limitată la relații comerciale¹, a făcut progrese vizibile în perioada dintre cele două războaie mondiale în strânsă legătură cu două idei de largă circulație în epocă. A fost vorba, mai întâi, de aplicarea parțială a ideii federalizării Europei prin crearea unei confederații dunărene în care statele balcanice urmau a juca un rol important². Acesta era determinat mai ales de aprecierea, în fapt supra-aprecierea, rolului economic al statelor din sud-estul european, inclusiv al celor balcanice, în cadrul circulației mondiale a valorilor materiale³. Mult mai realistă, și deci cu șanse reale de aplicabilitate, s-a dovedit a fi ideea cooperării regionale ca înlocuitoare a vechilor tratate bilaterale bazate, în raporturile comerciale cel puțin, pe acțiunea clauzei națiunii celei mai favorizate. Nu întâmplător ideea cooperării economice regionale înregistrează mari succese practice în anii depresiunii declanșată la sfârșitul anului 1929. Sub impactul extraordinar al acesteia s-a ajuns la încheierea unor acorduri speciale: convențiile de la Ouchy și Ottawa, în 1932, Pactul de la Roma, în 1934, iar ulterior Acordul de la Oslo (1937)⁴.

Am lăsat ca ultim exemplu de cooperare economică regională Mica Înțelegere care, după adoptarea în februarie 1933 a Pactului de reorganizare, a pășit ferm pe calea consolidării alianței politice printr-o apropiere economică multilaterală și planificată⁵. În acest context se înregistrează un număr mereu crescând de studii care, tot sub impulsul marii depresiuni, pledau pentru lărgirea organizată a relațiilor

¹ Nicolae Iorga, *Legăturile comerciale ale României cu țările balcanice în trecut*, în „Analele Economice și Statistice”, 18, 1935, nr. 7-9, p. 1-17; C. Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, Editura politică, București, 1971, p. 19-50.

² Augustin Tătaru, *Colaborarea economică a țărilor dunărene*, Tipografia Națională, Cluj, 1938, p. 15-30; C. Rădulescu, *Problema confederației dunărene în lumina datelor economice*, Gutenberg, București, 1932, p. 23.

³ Vezi, de exemplu: Ion Răducanu, *Le sud-est européen dans le cadre de l'économie mondiale*, în „Observatorul Social-Economic” 2, 1932, nr. 1-2, p. 165-167.

⁴ Ovidiu Al. Vlădescu, *România în raporturile de schimb cu țările Înțelegerii Balcanice*, în „Buletinul Consiliului Economic Superior”, 1, 1940, nr. 1, p. 127.

⁵ Nicolae Dascălu, *The Economic Little Entente, 1922-1938*, în „Revue des Etudes Sud Est Européennes”, 1981, nr. 1, p. 81-96.

politice și economice dintre statele balcanice⁶. În acest climat au fost pregătite Conferințele balcanice.

Încă de la lansarea acestei idei a unor reuniuni regionale G. G. Mironescu, ministrul de externe, a precizat că ... „România privește cu simpatie încercarea de creare a unei legături între popoarele balcanice”. Cum nu existau încă în acel moment, 1930, condiții pentru realizarea unei federații balcanice, era posibil a se discuta mai întâi posibilitatea înfăptuirii unei înțelegeri cu caracter economic care putea chiar îmbrăca forma unei uniuni regionale. În acest sens, aprecia șeful diplomației române, se putea ajunge cu ușurință la acorduri de facilitare a transporturilor și de cooperare în diverse ramuri ale economiei⁷. Aceste aspecte au fost pe larg abordate de cele patru conferințe balcanice din anii 1930-1933⁸.

Astfel, regulamentul de lucru al primei Conferințe balcanice stabilea ca scop al reuniunii analiza metodelor menite a duce la apropierea popoarelor balcanice (art. 1) prin abordarea problemelor cooperării politice, economice și intelectuale (art. 2). Între comisiile de lucru ale reuniunii cea de-a IV-a era însărcinată cu studierea problemelor economice circumscrise următoarelor aspecte: realizarea unei înțelegeri economice; protecția comună a producției agricole balcanice; crearea unei bănci și a unei camere de comerț și industrie interbalcanică. Iar cea de-a V-a comisie era însărcinată cu abordarea problemelor de comunicații vizând în mod special ameliorarea și dezvoltarea liniilor balcanice și crearea Uniunii poștale balcanice (art. 20)⁹. Problemele cooperării economice și ale comunicațiilor au fost discutate și în a treia ședință plenară a conferinței. Ca urmare a acestui interes au fost adoptate o serie de rezoluții vizând apropierea economică a statelor balcanice. În acest sens se sublinia că statele balcanice formau o unitate geografică care nu a fost însă exploatată așa încât era necesară organizarea rațională a producției, consumului și exportului. Se cereau studii speciale menite a indica: căile de abolire a obstacolelor din calea comerțului; unificarea nomenclaturii din tarifele vamale; prevederi speciale pentru tratatele economice interbalcanice; crearea unui regim special pentru studierea protecției tutunului și stimularea legăturilor dintre asociațiile cooperative existente în regiune; analiza posibilităților de creare a unei uniuni monetare și de colaborare a instituțiilor de credit¹⁰.

⁶ Se pot cita: I. Răducanu, *Les rapports économique des Pays Balkaniques et les mesures les plus appropriées pour la développement de ces rapports*, Istanbul, 1932, 168 p.; *Chiffres essentiels du commerce extérieur des pays danubiens*, Genève, Société des Nations, 1932, 70 p.; M. Manoilescu, *Rationalisation de la production et du commerce danubien*, Bucarest, 1932, 41 p.; V. Madgearu, *Înțelegerea economică a statelor dunărene*, București, 1932, 31 p.; Stelian Popescu, *Spre o înțelegere balcanică* în „Buletinul Institutului Economic Român”, 11, 1932, no. 7-9, p. 367-413.

⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (mai departe Arh.M.A.E.) fond Înțelegerea Balcanică, vol. 10, f. 120, G. G. Mironescu, Geneva, 24 septembrie 1930, telegrama (mai departe tel.), nr. 45, către Externe, București.

⁸ Pentru pregătirea și desfășurarea Conferințelor balcanice vezi: Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, Editura Academiei, București, 1972, p. 55-107; C. Popișteanu, *op.cit.*, p. 76-101.

⁹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 10, f. 96-100. Règlement des travaux de la I-ère Conférence balkanique, copie.

¹⁰ Ibidem, f. 170-171, Résolutions de la première Conférence Balkanique.

De asemenea cca dintâi Conferința balcanică, desfășurată la Atena în octombrie 1930, a adoptat o rezoluție generală și în problema comunicațiilor. Aceasta preconiza, pentru transporturile feroviare: racordarea rețelilor statelor balcanice; construirea a cel puțin două linii de importanță europeană; pentru căile rutiere se menționa necesitatea unor legături directe între capitalele din Balcani; pentru căile maritime se sugera analiza posibilităților de stabilire a unui tratament egal al navelor statelor balcanice și acordarea unor facilități vamale acestora, iar în sfera transporturilor aeriene se menționa necesitatea înființării unei companii aviatice balcanice. Conferința a elaborat și adoptat un proiect de convenție poștală interbalcanică și a recomandat crearea unei federații turistice ca și adoptarea unei poziții comune la toate reuniunile internaționale din sfera turismului¹¹.

Următoarele reuniuni ale statelor balcanice au lărgit aria chestiunilor economice abordate tot în cadrul celor două comisii specializate, economică și de transporturi. Astfel, la a IV-a conferință, de la Salonic din noiembrie 1933, a fost discutat și adoptat un proiect de Convenție pentru cooperarea economică a statelor balcanice și un proiect de statut al Oficiului balcanic de cooperare¹². În sfera agriculturii s-a analizat chestiunea creditului agrar balcanic și protejarea produselor din zonă în comerțul internațional. O mare atenție s-a acordat proiectului elen ce viza realizarea uniunii vamale parțiale care era menită a stimula schimbul de produse pe plan regional, a apăra produsele balcanice pe piața mondială etc. Ca soluții practice de atingere a scopurilor menționate se avansa ideea unor tarife preferențiale bazate pe clauza națiunii celei mai favorizate, stabilirea unor contingente echivalente sau proporționale la exportul de produse agrare și crearea unei camere balcanice de compensație¹³. Delegația română a subliniat că denumirea de uniune vamală era exagerată, că stabilirea unor contingente la export putea reflecta doar interesul unor state balcanice și că tariful preferențial aplicat limitat nu putea stimula comerțul exterior. Discuțiile aprinse care au urmat au dus la adoptarea punctului de vedere românesc: contingentele urmau a fi fixate prin discuții bilaterale și doar pentru produsele stabilite de comun acord¹⁴.

Discuțiile consacrate problemelor agrare au relevat mai ales necesitatea depășirii crizei prin adoptarea unor măsuri speciale: crearea unei piețe balcanice, adoptarea unor tarife interbalcanice preferențiale, crearea unui front comun, balcanic, pentru valorificarea integrală a produselor lor de export, renegocierea tratatelor comerciale bilaterale. Delegația română a avansat proiectul pentru fondarea Oficiului balcanic de cooperare și credit agricol. O rezoluție specială a Conferinței recomanda de altfel statelor balcanice să favorizeze formarea de cooperative prin acordarea de credit pe termen scurt și să inițieze crearea unor uniuni centrale ale cooperativelor care trebuiau apoi să stabilească legături, cu cele

¹¹ Ibidem, f. 173, Résolution générale sur les communications.

¹² Ibidem, vol. 21, f. 283-288, Legația României, Atena, 12 decembrie 1933, raport nr. 3065, Langa-Rășcanu.

¹³ Ibidem, f. 289.

¹⁴ Ibidem f. 290.

din restul țărilor balcanice¹⁵. Chestiunile de comunicație au fost abordate în cadrul a patru subcomisii specializate. Cea pentru căile ferate a recomandat construirea liniei directe București-Sofia-Salonic și ridicarea unor poduri peste Dunăre la Giurgiu-Rusciuc și unul româno-iugoslav. S-a sugerat reducerea tarifelor pentru liniile interbalcanice și s-a propus includerea de vagoane directe în trenurile care legau statele balcanice. În materie de transporturi rutiere s-a constatat starea precară a șoselelor în Balcani, pe unde treceau doar două drumuri europene. Pentru stimularea navigației aeriene s-a analizat posibilitatea încheierii unei convenții balcanice și a unui Oficiu aeronautic regional¹⁶. Experții statelor balcanice au mai discutat proiectul Uniunii poștale balcanice și modalitățile de strângere a legăturilor în sfera turismului și sportului. În toate aceste chestiuni au fost adoptate rezoluții¹⁷.

Complexitatea problemelor economice abordate de Conferințele balcanice a constituit, fără îndoială, un experiment util care a pregătit terenul unor realizări concrete. Crearea Înțelegerii Balcanice, în februarie 1934, a fost desigur evenimentul major care a însemnat și crearea cadrului oficial al abordării chestiunilor cooperării economice interbalcanice. În optica fondatorilor alianța politică putea fi consolidată prin măsuri de apropiere economică a statelor membre. În acest fel se putea dezvolta sentimentul de solidaritate a popoarelor alianței care devenea un instrument util al menținerii păcii. Conjugarea eforturilor statelor Înțelegerii Balcanice putea contribui și la modificarea conjuncturii economice. Prin toate acestea era evidentă misiunea Înțelegerii Balcanice economice apreciată, pe bună dreptate, a fi grea și de lungă durată.

Reunit la Ankara, la sfârșitul lui octombrie-începutul lui noiembrie 1934, Consiliul permanent al Antantei Balcanice a adoptat statutul alianței. Scopurile acesteia erau astfel formulate: menținerea și organizarea păcii ca și intensificarea relațiilor economice cu toate statele și în special între țările membre (preambul). Articolul 5 din Statut preconiza crearea Consiliului economic consultativ al alianței însărcinat cu coordonarea progresivă a intereselor economice ale celor patru și având în componență experți economici, financiari sau comerciali¹⁸. De altfel fusese pregătit deja și proiectul de statut al Consiliului economic care a fost adoptat la 2 noiembrie 1934. Consiliul economic era format din patru secții naționale (greacă, română, turcă și iugoslavă, art.1), fiecare incluzând cinci delegați specializați în probleme comerciale, agrare, industriale, financiare și de comunicații (art. 2). Fiecare din secțiuni urma a pregăti studii și a face propuneri concrete în problemele de interes comun ce trebuiau discutate la reuniunile bianuale convocate, prin rotație, în capitalele statelor membre. Reuniunile trebuiau să găsească un punct de vedere

¹⁵ *IV-ème Conférence Balkanique, Salonique 5-12 novembre 1933. Documents officiels*, Athenes, 1934, p. 502-528.

¹⁶ Vezi E. Campus, *op.cit.*, p. 110-125.

¹⁷ Ion Christu, *Rolul economic al Înțelegerii Balcanice*, în „Analele Economice și Statistice”, 18, 1935, nr. 7-9, p. 184-185; C. Petroff, *Le travail de cooperation économique entre les pays balkaniques*, în „Les Balkans”, 4, 1934, no. 5 6, p. 430-431; O. Al. Vlădescu, *L'Entente Balkanique*, Bucarest, 1939, p. 70-72.

¹⁸ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 16, f. 39-40, *Le Statut de l'organisation de l'Entente Balkanique*, copie.

comun pe marginea propunerilor făcute de secții și să adopte propuneri ce urmau a fi supuse aprobării Consiliului permanent al alianței¹⁹. Acesta a decis ca prima reuniune să aibă loc la Atena, în următoarele cinci luni, pentru a discuta: intensificarea relațiilor economice și comerciale dintre statele membre; dezvoltarea căilor de comunicație interbalcanice pe Dunăre, și Marea Neagră mai ales; posibilitatea creării unei bănci balcanice ca și stimularea turismului regional.

Analizând deciziile conferinței de la Ankara a Consiliului permanent, ziarul elvețian „Der Bund” aprecia, în ediția din 10 noiembrie 1934, că hotărârile de natură economică puteau avea efecte practice limitate datorită structurii economice similare a celor patru țări aliate ca și datorită puterii reduse de absorbire a piețelor lor în timp ce situația financiară era precară în toate cazurile²⁰. Dincolo de asemenea prognoze, statele Antantei Balcanice au început imediat acțiunea de apropiere economică. La 16 noiembrie 1934 era promulgat decretul regal prin care erau numiți cei cinci membri ai delegației române în Consiliul economic consultativ al statelor Înțelegerii Balcanice: N. Tabacovici, președinte și expert în probleme de comunicații, ing. N. Theodorescu, expert în problemele industriale, I. Christu, în probleme comerciale, V. Bădulescu, în probleme financiare și de credit, iar E. Marian, în chestiuni agricole²¹. La câteva luni doar de la numire N. Tabacovici, demisionat, a fost înlocuit la conducerea delegației române de ing. N. Theodorescu²². Componenta reprezentanței românești a fost anunțată pe canal diplomatic, la Atena, Ankara și Belgrad²³. Delegația elenă s-a format la 26 noiembrie 1934²⁴, iar cele ale Turciei și Iugoslaviei la sfârșitul lunii decembrie 1934²⁵.

Încă de la 12 ianuarie 1934 România a propus guvernului elen ca prima sesiune a Consiliului economic să aibă loc la Atena, în ianuarie 1935²⁶. Ministrul de externe elen a fost de acord cu sugestia și a informat în consecință și Ankara și Belgradul²⁷. După numai câteva zile s-a primit un răspuns pozitiv²⁸ așa încât au fost pregătite delegațiile naționale²⁹. „Le Messenger d'Athens” informa la 29 decembrie că la 3 ianuarie 1935 se vor deschide la Atena lucrările primei sesiuni a Comitetului economic consultativ al Antantei Balcanice. Ziarul aprecia că sarcinile reuniunii erau dificile deoarece impuneau căutarea soluțiilor de modificare a

¹⁹ Ibidem, vol. 27, f. 14-15, Statut du Conseil Economique Consultatif de l'Entente Balkanique, copie.

²⁰ Ibidem, vol. 16, f. 97-102, Legația României, Berna, 21 noiembrie 1934, raport nr. 2092, indescifrabil.

²¹ Ibidem, vol. 27, f. 1, Decret regal, nr. 3104, București, 16 noiembrie 1934, Carol.

²² Ibidem, f. 7.

²³ Ibidem, f. 17, 18, 20 notele respective.

²⁴ Ibidem, f. 21, Legația României, Atena, 28 noiembrie 1934, tel. nr. 2961, Langa-Rășcanu.

²⁵ Ibidem, f. 32, Legația României, Belgrad, 29 decembrie 1934, raport nr. 3232, Gurănescu.

²⁶ Ibidem, f. 23, M.A.S., București, 13 decembrie 1934, nr. 66728, Savel Rădulescu, către Legația Atena.

²⁷ Ibidem, f. 24, Legația României, Atena, 16 decembrie 1934, tel. nr. 3117, Langa-Rășcanu.

²⁸ Ibidem, f. 37, Légation de la République Turque, Bucarest, le 28 décembre 1934, nr. 1091, indescifrabil.

²⁹ Ibidem, f. 33, M.A.S., Direcția economică, București, 28 decembrie 1934. Notă, I. Christu (componenta delegației române: cei cinci reprezentanți în Consiliul economic plus doi membri ai legației din Atena)

sistemului relațiilor economice dintre statele balcanice". „Este vorba, se sublinia în articolul respectiv, de a modifica obiceiurile create de timp și de natura producției balcanice, aceasta fiind într-un fel unitară". Se sublinia faptul că nou creatul Consiliu economic putea da doar indicații, factorii naționali de decizie având puterea de a le pune în aplicare³⁰.

Fără îndoială că scepticismul ziarului elen era împărtășit de mulți. În această atmosferă au loc în zilele de 3-9 ianuarie 1935, la Atena, lucrările primei sesiuni a Consiliului economic. Delegațiile celor patru state au fost formate de experți: 8 români, 10 turci, 7 greci și 4 iugoslavi³¹. Discutând lucrările, ministrul de externe al Greciei a făcut apel la factorii economici din cele patru state pentru a-și uni eforturile în vederea întăririi alianței. Șefii celorlalte trei delegații, N. Tabacovici, Hassan Saka și L. Pelinanić, au dat glas speranței că lucrările reuniunii vor fi fructuoase și vor contribui la apropierea de țelul propus³². Dezbaterile au avut loc în plenare și în comisii specializate în probleme: comerciale (I), comunicații (II), finanțe, credit, bănci de emisie (III) și turism (IV). Încă din prima plenară delegația română a prezentat un „Plan de colaborare economică a statelor Antantei Balcanice". Documentul sublinia ideea că legăturile economice și financiare erau menite a completa raporturile politice. Statele alianței aveau în sfera economică interese care se puteau concilia, fiind cert faptul că o mai bună cunoaștere reciprocă era o condiție esențială a coordonării și dezvoltării legăturilor economice. Delegația română a avansat totodată proiecte de rezoluții în principalele probleme înscrise la ordinea de zi, stabilită în funcție de indicațiile date de reuniunea de la Ankara, din noiembrie 1934, a Consiliului permanent al alianței³³.

Comisiile specializate au discutat proiectele de rezoluție avansate de România, au adus unele modificări și le-au înaintat plenarei care le-a adoptat în ultima ședință. Tot atunci s-a decis ca următoarea reuniune a Consiliului să aibă loc la Ankara, la începutul lunii aprilie 1935. Prima rezoluție adoptată se referea la relațiile comerciale dintre statele alianței. Pentru intensificarea schimbului reciproc de mărfuri se preconizau următoarele mijloace: studierea căilor de evitare a piedicilor și restricțiilor ivite în calea relațiilor comerciale bilaterale; schimbul regulat de informații și statistici comerciale prin intermediul secțiilor naționale; avansarea unor propuneri pentru încheierea de acorduri stimulatorii; elaborarea de studii privind posibilitățile instituirii unui regim preferențial regional; propuneri pentru adoptarea unui punct de vedere comun la reuniunile internaționale de profil și analiza posibilității plasării unor produse comune pe piețele extrabalcanice. Apreciind că o politică economică uniformă și eficace depindea direct de situația comunicațiilor, cea de-a doua rezoluție avansa propuneri privind: crearea de servicii speciale, pentru comunicațiile balcanice, în cadrul organismelor naționale din domeniu; convocarea unei comisii

³⁰ Ibidem, f. 30-31, Legația României, Atena, 29 decembrie 1934, raport nr. 3245, Langa-Rășcanu.

³¹ Ibidem, f. 57-58, lista delegațiilor.

³² Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 27, f. 59-66, Première session du Conseil consultatif économique de l'Entente Balkanique, séance inaugurale, Athenes, le 3 janvier 1935.

³³ Ibidem, f. 96-97, Plan de collaboration économique entre les Etats de l'Entente Balkanique, projet roumain.

mixte de experți în probleme de comunicații în ziua de 11 martie 1935, la Belgrad, pentru a pregăti un set de sugestii asupra modalităților de cooperare în sfera transporturilor (regulamente uniforme, simplificarea formalităților vamale, unificarea taxelor portuare, construirea în comun a unor drumuri și poduri, acorduri prealabile asupra proiectelor de conexare la liniile internaționale și pregătirea unui proiect de acord poștal interbalcanic)³⁴.

A treia rezoluție adoptată de prima sesiune viza crearea unei Bănci balcanice. Se aprecia că, pentru moment, proiectul nu se putea realiza, dar o comisie specială urma a fi creată pentru a analiza problema și a face propuneri concrete. Subliniind că turismul era o cale de cunoaștere reciprocă a popoarelor, dar și o ramură economică, a patra rezoluție evidenția necesitatea organizării propagandei în domeniu, a studierii posibilităților de unificare a formalităților vamale și a vizei, a studierii reducerii reciproce a taxelor de transport, a lichidării soldurilor restante, a posibilității de creare a unor birouri de turism comune în marile centre din străinătate, a stimulării turismului în grupe mari, a găsirii oricăror soluții stimulatoare pentru turism în general. În fine, a cincea rezoluție privea colaborarea între instituțiile economice existente deja în cele patru state aliaste. În acest sens se recomanda întocmirea unei liste cu respectivele instituții, crearea în cadrul acestora a unui serviciu special însărcinat cu problemele cooperării balcanice, organizarea schimbului de publicații, de conferințe, excursii și chiar a participării comune la târguri internaționale³⁵. Prima sesiune a adoptat și un proiect de statut, în fapt regulamentul intern al Consiliului economic, ce urma a fi supus aprobării Consiliului permanent³⁶.

Comunicatul dat publicității după încheierea lucrărilor primei sesiuni sublinia că rostul Consiliului economic era de a consolida alianța politică și a contribui la refacerea statelor membre. Această încercare, se sublinia în document, era importantă deoarece eforturile europene nu au reușit, iar chestiunile generate de criză erau prea mari și grele pentru a fi rezolvate izolat. Între soluția generală și cea autarhică, negativă, statele balcanice au pășit pe drumul cooperării regionale. În acest sens prima sesiune a Consiliului economic a avut sarcina de a analiza condițiile economice din cele patru state în vederea elaborării unui plan adecvat pentru atingerea apropierei economice și financiare. Se aprecia că discuțiile au fost amicale, ducând la elaborarea unui protocol care trasa secțiilor naționale norme precise de lucru și organizare. Se preciza totodată că secțiile naționale activau între sesiunile Consiliului economic ce avea misiunea de a coordona eforturile și a stabili directive comune³⁷.

Pentru pregătirea lucrărilor celei de a doua sesiuni a Consiliului economic urma a se întruni la Belgrad o conferință a experților în probleme de comunicații. La începutul lunii martie 1935 guvernul elen a solicitat amânarea acestei reuniuni iar

³⁴ Ibidem, f. 76-78, Protocol final de la première session du Conseil Économique de l'Entente Balkanique, Athènes, le 9 janvier 1935, Tabacovici, Varvaressos, Pelivanović, Saka.

³⁵ Ibidem, f. 79-95.

³⁶ Ibidem, f. 98-103, Projet de règlement intérieur du Conseil Économique.

³⁷ Ibidem, f. 41-42, Communiqué.

România, Iugoslavia³⁸ și Turcia³⁹ au acceptat considerând că este necesară o mai bună pregătire a discuțiilor. România urma a fi reprezentată de o delegație formată din comandorul Scarlat Rădulescu, avocatul S. Verona și consulul general de la Belgrad, D. Nicolau⁴⁰. Totodată guvernul român a propus aliaților ca reuniunea experților să înceapă la Belgrad, la 5 aprilie, iar a doua sesiune a Consiliului economic la Ankara, începând cu 18 aprilie⁴¹. Acest calendar a fost acceptat de celelalte state din alianță⁴².

Ca urmare, între 5–9 aprilie 1935, la Belgrad a avut loc reuniunea experților din Antanta Balcanică în probleme de comunicații. Pe ordinea de zi s-au aflat cinci puncte privind comunicațiile feroviare, fluviale, de poștă, telefon, telegrafie, rutiere și aeriene⁴³. Discuțiile au fost laborioase așa încât a fost posibilă adoptarea unor propuneri privind cooperarea statelor balcanice în materie de comunicații feroviare: ameliorarea traficului prin noi amenajări tehnice; fixarea unor regulamente comune pentru călători, bagaje și mărfuri; stabilirea unor tarife directe între statele alianței și simplificarea formalităților vamale. În problemele de comunicații maritime și fluviale s-a căzut de acord să se solicite sprijinul guvernelor pentru stabilirea de legături directe între companiile de navigație naționale, pentru încheierea unui acord între acestea, vizând fixarea unui trafic combinat, unificarea tarifelor, crearea de noi linii, studierea taxelor portuare și crearea unui Comitet permanent de experți în toate aceste chestiuni. Privind comunicațiile rutiere s-a propus stabilirea de legături între drumurile naționale existente, menținerea în bună stare a șoselelor de importanță europeană și studierea măsurilor adiacente⁴⁴.

Experții au adoptat și un proiect de aranjament pentru cooperarea în domeniul poștelor și telecomunicațiilor și care viza crearea unei uniuni restrânse în acest domeniu, adoptarea unei poziții comune la reuniunile internaționale de profil, studierea unificării serviciilor interne de poștă și telecomunicații ca și adoptarea unor taxe poștale unice⁴⁵. În fine, subcomisia pentru probleme feroviare a discutat proiectele prezentate de Grecia și Turcia privind crearea de noi linii directe între Salonic și Europa Orientală. Reprezentanții României și Iugoslaviei au apreciat că problema nu era de competența subcomisiei așa încât nu s-a luat nici o decizie în problema respectivă⁴⁶. În urma discuțiilor, experții în materie de transporturi aeriene au adoptat un proiect de convenție privind relațiile aeriene dintre cele patru state, pentru unificarea regulilor de circulație și trafic ca și pentru o cooperare efectivă a

³⁸ Ibidem, f. 106, M.A.S., București, 8 martie 1936, nr. 13610, Savel Rădulescu.

³⁹ Ibidem, f. 107, Legația României, Ankara, 9 martie 1935, nr. 282, Eliad.

⁴⁰ Ibidem, f. 257, M.A.S., București, 28 martie 1935, Notă, Arion.

⁴¹ Ibidem, f. 110, M.A.S., București, 25 martie 1935, nr. 18144, Arion.

⁴² Ibidem, f. 115, Legația României, Atena, 27 martie 1935, no. 977., Langa-Rășcanu; Ibidem, f. 116, Legația României, Ankara, 28 martie 1935, nr. 394, Eliad.

⁴³ Ibidem, f. 187, Ordinca de zi, copie.

⁴⁴ Ibidem, f. 188-193, Proposition de la Commission des experts au sujet de la cooperation des Etats de l'Entente Balkanique en matière des communications, Beograd, le 9 Avril 1935, copie, nesemnată.

⁴⁵ Ibidem, f. 194-199, textul proiectului de aranjament.

⁴⁶ Ibidem, f. 200, Proces verbal de la séance du 9 Avril 1935 de la sous commissions d'experts pour les questions feroviaries, copie, nesemnată.

celor patru state în problemele de trafic aerian. Experții au constatat că toate statele din nordul și vestul european făceau eforturi pentru dezvoltarea liniilor aeriene spre Orient și Extremul Orient, și care în parte treceau prin Balcani. De aici și șansa creerii unei rețele regionale de navigație aeriană, dar și necesitatea unirii eforturilor statelor balcanice pentru a beneficia pe deplin de poziția lor geografică. S-a sugerat și crearea liniei aeriene Belgrad-Salonic, și în acest sens s-a elaborat un proiect de acord. Un asemenea document a vizat și transporturile ocazionale (aero-taxi)⁴⁷. Toate documentele adoptate au fost anexate Protocolului încheiat de experți din Grecia, Iugoslavia și România și care urma a fi prezentat și Turciei care nu a trimis specialiști în navigație aeriană la reuniunea de la Belgrad⁴⁸.

Rezultatele acesteia sunt sintetizate de președintele secției iugoslave, Pelivanović și prezentate plenarei celei de a doua sesiuni a Consiliului Economic. Documentul sublinia că experții din cele patru state aliate au dezbătut probleme de comunicații de interes comun⁴⁹. Au fost adoptate proiecte privind acorduri referitoare la comunicațiile feroviare, fluviale și maritime, poștă și telecomunicații, rutiere și aeriene⁵⁰. Se sublinia că Grecia nu a avut delegat în probleme de transporturi pe apă iar Turcia în cele aeriene. Pe de altă parte, acordul de poștă se referea doar la România și Iugoslavia deoarece între Grecia și Turcia exista deja o convenție în sfera respectivă.

Conform acordului înregistrat, la 18 aprilie 1935 la Ankara se deschideau lucrările sesiunii a doua a Consiliului Economic. Grecia avea șase delegați, Iugoslavia trei, România șapte, iar Turcia nouă⁵¹. La ordinea de zi se aflau șase puncte: analiza activității secțiilor naționale; discutarea raportului privind reuniunea experților în comunicații de la Belgrad; schimb de opinii în problema regimului comerțului reciproc al statelor membre; elaborarea unui proiect de raport destinat Consiliului permanent al alianței; discutarea tuturor propunerilor menite a duce la intensificarea legăturilor economice reciproce și fixarea datei următoarei reuniuni⁵². După obișnuitele discursuri inaugurale, în prima plenară s-a discutat raportul comisiei de experți reunită la Belgrad și s-a decis ca problema liniei de cale ferată Salonic-Europa Orientală să fie prezentată Consiliului permanent. A urmat apoi formarea celor patru comisii ale sesiunii: politică comercială, prezidată de Tabacovici; comunicații, condusă de Pelivanović; bancară, de Hasan Saka și turism, de Charitakis⁵³.

⁴⁷ Ibidem, f. 136-137, Protocole contenant les résolutions prises par les experts aeronautique des Pays de l'Entente Balkanique lors de leur réunion à Beograd du 5 au 9 avril 1935, copie, nesemnată.

⁴⁸ Ibidem, f. 138-157.

⁴⁹ Ibidem, f. 224-226, Rapport de la Section nationale Yougoslave du Conseil Economique sur les travaux des Commissions d'experts pour les questions des communications qui ont siégé à Beograd du 5 au 9 avril, Pelivanović.

⁵⁰ Ibidem, f. 189-200, copii proiecte acorduri.

⁵¹ Ibidem, f. 164-168, lista delegaților.

⁵² Ibidem, f. 170, Projet de l'ordre du jour de la II-eme session du Conseil Economique.

⁵³ Ibidem, f. 169-177, Proces-verbal. Deuxième session du Conseil Economique, séance inaugurale, Ankara, le 18 Avril 1935, copie nesemnată.

Sub conducerea președintelui secției române comisia pentru politică comercială s-a întrunit la 20 aprilie și a început dezbaterile cu opinia delegatului turc care relevă gravitatea diversității piedicilor existente în calea schimbului de mărfuri dintre statele aliate. Suprimarea contingentelor, propusă de un document românesc, nu ridică piedica majoră ce era cunoscută de modalitățile de plată. Delegatul turc a propus ca reducerile tarifelor vamale să se facă în baza clauzei națiunii celei mai favorizate și a sugerat întocmirea unei liste cu produsele balcanice specifice în vederea constituirii unei clauze balcanice. Expertul român în comisie, I. Christu, a constatat că obiecțiile delegatului turc erau scrise și anulau proiectul prezentat, așa încât se cerea găsită o altă soluție. Delegatul turc a insistat asupra necesității simplificării procedurilor comerciale și a fost sprijinit în această direcție de reprezentantul Greciei. Delegatul iugoslav a sprijinit proiectul românesc ce putea fi o utilă bază de discuții, deși avea o carență importantă: nu definea scopurile și ponderea colaborării economice în centrul căreia se aflau două chestiuni, traficul cu devize și schimbul de mărfuri. Expertul român a apreciat că adoptarea unei clauze balcanice era calea cea mai sigură pentru realizarea unei uniuni vamale. Delegatul grec a subliniat că scopul reuniunii nu era numai găsirea unor avantaje reciproce, ci și protejarea propriilor interese așa încât concesiile se puteau face doar în limite rezonabile determinate și de conjunctură. Crearea clauzei balcanice era de durată așa încât expertul grec a propus găsirea unor mijloace practice imediate⁵⁴.

Ideile prezentate de Grecia în Comisia de politică comercială au fost cristalizate într-un proiect de acord. Christu a propus să se unească cele două documente supuse atenției, cel român și cel elen, dar delegatul turc sugerează încheierea unui acord multilateral simplu, care să prevadă transferul liber de devize, fără intenție de echilibrare, ca și stabilirea unor liste bilaterale cu produse de schimb. Delegatul iugoslav a afirmat că proiectul elen era îngust și insuficient și a cerut discutarea proiectului românesc pe care l-a apreciat ca satisfăcător. În final s-a decis ca bazele politicii comerciale să fie stabilite în funcție de prevederile proiectelor român și elen reunite⁵⁵.

Lucrările celei de a doua sesiuni au fost încheiate la 25 aprilie 1935 prin adoptarea Protocolului final și a raportului adresat Consiliului permanent al alianței. Protocolul sublinia seriozitatea schimbului de opinii în problemele: intensificarea schimbului de mărfuri, dezvoltarea și ameliorarea comunicațiilor și largirea turismului. S-a stabilit ca următoarea sesiune să înceapă la București, la 4 noiembrie 1935⁵⁶. Raportul înaintat Consiliului permanent era mai detaliat și concret, începând cu sublinierea că apropierea economică consolida alianța politică și servea interesele generale ale păcii, ameliora condițiile de viață din Balcani. Statele alianței cu peste

⁵⁴ Ibidem, f. 178-186, Deuxième session du Conseil Economique, Commission de la politique commerciale, première séance, 20 avril 1935, Tabacovici.

⁵⁵ Ibidem, vol. 34, f. 13-18, Proces-verbal, Commission de la politique commerciale, deuxième séance, 21 avril 1935, copie nesemnată; vezi și *Conferința Înțelegerii Balcanice. Importanța încheierilor pentru politica comercială a României*, în „Bursa”, an 34, 1935, nr. 1510, p. 615-616.

⁵⁶ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 27, f. 222-223, Protocole final de la deuxième session du Conseil Economique, Ankara, le 25 Avril 1935, semnat de șefii celor patru delegații.

58 milioane de locuitori și o suprafață de aproape 1,5 milioane km² dispunau de o poziție geografică și de resurse naturale care le confera mari posibilități de dezvoltare. Ca urmare, toate eforturile de cooperare depindeau doar de organizare și de buna înțelegere. Era totuși greu de realizat o schimbare bruscă date fiind numeroasele bariere comerciale ridicate în toată lumea. Se cerea deci o acțiune gradată și prudentă menită a duce, în final, la realizarea unei comunități economice. Documentul sublinia că pentru moment se putea acționa cu folos în direcția intensificării schimbului de mărfuri, a ameliorării căilor de comunicații, a dezvoltării turismului ca și al cooperării băncilor de emisie. Erau apoi prezentate rezultatele discuțiilor avute în cadrul sesiunii în direcțiile menționate⁵⁷.

Consiliul permanent al Înțelegerii Balcanice a aprobat la 13 mai 1935 raportul Consiliului Economic sub rezerva ratificării protocoalelor de către guvernele în cauză⁵⁸. În privința liniei de cale ferată Salonic – Europa Orientală, Consiliul permanent a decis în unanimitate a-l sprijini, guvernele implicate urmînd a acționa pentru aplicare practică⁵⁹. De precizat că guvernul român a ratificat la 24 mai 1935 toate hotărârile adoptate de Consiliul Economic în sesiunile de la Atena și Ankara, și aprobate de Consiliul permanent⁶⁰.

Data fixată, de 4 noiembrie 1935, pentru a treia sesiune a Consiliului Economic nu a putut fi respectată. Încă de la sfârșitul lunii octombrie șeful secției iugoslave a anunțat reorganizarea acesteia și a propus amânarea sesiunii pentru o dată ulterioară⁶¹. S-a fixat inițial ziua de 10 ianuarie⁶² iar apoi, la solicitarea guvernului elen, 17 ianuarie 1936⁶³. Între timp a fost pregătit proiectul ordinii de zi, care nu avea nimic nou față de cele anterioare⁶⁴, și au fost alcătuite delegațiile: cea română avea 8 membri, 13 experți și un observator; cea elenă 5 membri și 2 experți; cea turcă 5 membri, 1 consilier și 1 secretar, iar cea iugoslavă 3 membri, 3 experți și 1 secretar⁶⁵. Cei 43 de reprezentanți s-au întâlnit la București la 17 ianuarie 1936 și, timp de o săptămână, au dezbătut problemele de pe ordinea de zi în cadrul plenarelor sau a obișnuitelor deja comisii.

În cadrul Comisiei pentru schimburi comerciale România a propus înființarea unui Buletin balcanic care să publice datele privind schimbul reciproc de mărfuri.

⁵⁷ Ibidem, f. 136-135, Rapport au Conseil Permanent de l'Entente Balkanique présentée par le Conseil Economique de l'Entente Balkanique lors de la reunion du Conseil politique à Bucarest, le 10-13 mai 1935, copie, nesemnată.

⁵⁸ Ibidem, f. 245, Proces-verbal, Bucarest, le 13 mai 1935, semnat de ministrii de externe.

⁵⁹ Ibidem, f. 242, Decizia Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice, București, 13 mai 1935, copie, nesemnată.

⁶⁰ Ibidem, f. 241, Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 507, 24 mai 1935, copie, nesemnată.

⁶¹ Ibidem, f. 268, Conseil Economique de l'Entente Balkanique. Section nationale iugoslave, Beograd, le 19 octobre 1935, Pelivanović.

⁶² Ibidem, f. 263, M.A.S., 22 octombrie 1935, nr. 60280, Savel Rădulescu, către legația Atena.

⁶³ Ibidem, f. 271, M.A.S., 3 ianuarie 1936, nr. 223, Savel Rădulescu către legația Belgrad.

⁶⁴ Ibidem, f. 269, Projet d'ordre du jour la troisième session du Conseil Economique copie, nesemnată.

⁶⁵ Ibidem, f. 314-317, III-ème session du Conseil Economique, Bucarest, le 17 Janvier 1936 les, delegations.

Aceste cifre puteau apărea și în publicațiile existente ale băncilor de emisie din cele patru state aliace. Delegația turcă a anunțat că a introdus deja clauză balcanică în tratatul comercial pe care l-a semnat cu Spania. În discuțiile care au urmat s-a căzut de acord asupra necesității unui proiect de tratat comercial uniform pentru statele alianței, asupra consolidării legăturilor dintre instituțiile de export naționale ca și analiza participărilor comune la expozițiile internaționale de profil⁶⁶. În timpul celei de a doua ședințe a Comisiei comerciale au fost prezentate memorandumuri privind schimbul reciproc de mărfuri.

Raportul prezentat de România asupra relațiilor comerciale cu partenerii din alianță evidenția că problema centrală era cea a mijloacelor de plată date fiind fluctuațiile mari din rata de schimb. Tendința de folosire a devizelor forte, contingentările și imobilizarea creditelor erau piedici majore în calea exportului românesc care se autofinanța prin valoarea propriului capital. În ce privea regimul plăților situația cea mai dificilă exista în raporturile comerciale româno-elene. România exporta în Balcani mai ales produse de mare căutare, precum petrolul și cheresteaua. Existau însă și multe alte produse ce se puteau exporta și, în această direcție, se cerea organizată mai bine propaganda comercială⁶⁷. Delegația elenă a prezentat un raport în care se sublinia că Grecia aplica în relațiile comerciale principiul necesității reglementării mișcării monetare și a celei de mărfuri pentru echilibrul balanței generale. Piedicile din calea schimbului de mărfuri cu România apăreau doar din sistemul licențelor, modificarea repetată a regimului comerțului exterior, din mulțimea formalităților cerute pentru transferul de devize libere ca și datorită taxelor vamale ridicate. Documentul preciza că în raporturile cu Turcia și Iugoslavia comerțul elen nu întâmpina greutăți deosebite⁶⁸.

Totodată, delegația greacă a prezentat un răspuns la memoriul delegației române prin care se respingeau toate aluziile la sistemul romantic al liberului schimb și se sublinia că în 1935 importul elen din România s-a ameliorat vizibil, cu excepția celui de grâu care a fost concurat de alte țări⁶⁹. Secția națională română a dat, la rândul-i, un răspuns. Documentul preciza că ideile din raportul românesc erau inspirate mai ales din deciziile adoptate de Consiliul economic în sesiunea de la Ankara și că a înfățișat situația reală în baza statisticilor pentru 1934 și 1935. Se sublinia că nu se excludea de fel posibilitatea amplificării schimbului reciproc de mărfuri. Orice modificare depindea însă de ridicarea restricțiilor comerțului exterior, cele din România fiind tot atât de criticabile ca și cele de ordin general, adoptate de toate statele lumii⁷⁰.

⁶⁶ Ibidem, f. 388-392, Proces-verbal de la Commission des échanges commerciaux, première seance, du 18 janvier 1936, copie nesemnată.

⁶⁷ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 27, f. 319-346, Raportul secției naționale românești asupra relațiilor comerciale cu partenerii din Înțelegerea Balcanică, C. Orghidan.

⁶⁸ Ibidem, f. 347-349, Mémoire présentée par la délégation hellénique à la Commission des échanges commerciaux, copie, nesemnată.

⁶⁹ Ibidem, f. 360-363, Réponse de la délégation hellénique au mémoire de la délégation roumaine, copie, nesemnată.

⁷⁰ Ibidem, f. 364-369, Réponse de la délégation roumaine aux observations hellénique, copie, nesemnată.

Memoriul prezentat de delegația turcă analiza raporturile comerciale cu celelalte state din alianță. Turcia avea acorduri de clearing cu România și Iugoslavia și un acord de compensație cu Grecia. Mari piedici în schimbul bilateral de mărfuri erau ridicate de sistemul românesc al licențelor ca și de evitarea plăților în devize libere de către Banca Națională a Românilor. Opinia delegației turce era că trebuia menținut sistemul clearingului până la găsirea unei soluții realiste în problema mijloacelor de plată⁷¹. În fine, memoriul iugoslav preciza că în relațiile bilaterale cu Turcia au fost reglementate toate problemele litigioase cu ocazia negocierii acordului comercial, semnat în iulie 1934; cu Grecia se impunea ameliorarea sistemului de plăți, iar cu România existau relații precare din cauza acordului de clearing și a regimului protecționist creat de legislația românească. Și delegația iugoslavă insista pentru o soluție unanim acceptabilă a problemei plăților⁷².

Subcomisia pentru comunicații maritime și fluviale s-a întrunit la 18 ianuarie 1936 în prima ședință. Cu acest prilej s-a căzut de acord asupra necesității asocierii la negocieri a companiilor de navigație, care erau în parte private, și a găsirii unui punct de vedere comun cu interesele statelor respective. S-a căzut de acord pentru convocarea unei reuniuni speciale la Istanbul, în a doua jumătate a lunii aprilie 1936, la care să fie invitați și delegați ai companiilor particulare⁷³. Subcomisia pentru transporturi feroviare a constatat cu satisfacție că, în aplicarea hotărârilor sesiunii de la Ankara, s-a realizat deja legătura de cale ferată București-Belgrad (prin Timișoara). S-a subliniat necesitatea unor studii pentru unificarea regulamentelor de transport și începerea discuțiilor pentru stabilirea tarifelor directe. S-a recomandat Comisiei pentru turism să inițieze elaborarea unui regulament privind unificarea și simplificarea formalităților vamale pentru călători și bagaje⁷⁴. În fine, experții în aeronautică au discutat și au recomandat crearea unei rețele aeriene balcanice ce urma a fi utilizată exclusiv în folosul celor patru state aliante. S-a analizat și calea de înființare a celui mai bun sistem național de exploatare a liniilor aeriene și s-a căzut de acord asupra necesității acordării reciproce a unor concesiuni ce urmau a fi precizate de o convenție aeriană specială⁷⁵. Un proiect a și fost elaborat de experți iar ulterior adoptat rapid de România și Grecia. S-a recomandat înființarea liniei aeriene București-Istanbul care, pentru România, avea o importanță deosebită în legăturile spre India⁷⁶.

În sfera turismului s-a decis constituirea unui comitet permanent și a fost discutat și adoptat statutul acestuia⁷⁷, în baza unui proiect românesc, după care s-a

⁷¹ Ibidem, f. 350-356, Mémoire présentée par la délégation turque, copie, nesemnată.

⁷² Ibidem, f. 357-359, Mémoire présentée par la délégation yougoslave, copie, nesemnată.

⁷³ Ibidem, f. 372-373, Procès-verbal de la sous-commissions pour les communications maritimes et fluviales, Bucarest, le 21 janvier 1936, indiscutabil.

⁷⁴ Ibidem, f. 374-376, Procès-verbal concernant la collaboration des Etats de l'Entente Balkanique en matière des Chemins de Fer, Bucarest, le 22 janvier 1936, copie, nesemnată.

⁷⁵ Ibidem, f. 377-383, Procès-verbal contenant les résolutions prises par les experts aéronautiques réunis en sous-commission à Bucarest du 17-24 janvier 1936, copie, nesemnată.

⁷⁶ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 27, f. 295, M.A.S., Notă relativă la linia aeriană București-Istanbul și la Convenția aeriană balcanică din 24 ianuarie 1936, nedată, nesemnată.

⁷⁷ Ibidem, f. 406-407, Statut du Comité permanent touristique, copie.

elaborat un plan de activitate. Acesta din urmă puna accent pe publicarea unei broșuri turistice pentru fiecare țară a alianței ca și a unui ghid comun⁷⁸. Rezultatele generale ale celei de-a treia sesiuni a Consiliului economic sunt consemnate în protocolul final, ce avea statut de document intern. Acesta preciza că problema băncii balcanice nu s-a discutat din cauza conjuncturii dar au fost dezbătute aspecte importante ale relațiilor comerciale, ale dezvoltării și ameliorării căilor de comunicație ca și ale turismului⁷⁹. Comunicatul final, dat publicității, sublinia că a treia sesiune a început transpunerea în practică a programului de acțiune adoptat de reuniunile anterioare. Se evidenția ca un succes însemnat intrarea în vigoare, de la 1 ianuarie 1936, a Convenției poștale și de telecomunicații semnată de cele patru state aliaste; semnarea unei Convenții în chestiuni aeronautice și crearea Comitetului turistic permanent. Se preciza că următoarea sesiune urma a avea loc la Belgrad, la 6 iulie 1936⁸⁰. Consiliul permanent al Înțelegerii Balcanice întrunit la Belgrad a aprobat la 6 mai 1936 protocolul final și anexele adoptate de sesiunea a III-a a Consiliului economic sub rezerva ratificării lor de către guvernele în cauză⁸¹. În ce o privea, România a aprobat la 24 noiembrie 1936, prin Jurnal al Consiliului de Miniștri, hotărârile sesiunii a treia⁸².

La începutul lunii aprilie 1936 guvernul Turciei a propus ca pe viitor Consiliul economic să aibă o singură sesiune pe an. Pe marginea notei era menționat acordul guvernului român și necesitatea discutării sugestiei la următoarea reuniune a Consiliului permanent al alianței⁸³. Sesiunea a IV-a fiind fixată pentru luna iulie 1936, Direcția economică din Ministerul Afacerilor Străine al României a început pregătirile încă din luna februarie. Într-un referat datat 1 februarie 1936 se menționa că lucrările urmau a se desfășura la Belgrad, între 10–15 iulie, având la ordine de zi vechile probleme. Cea mai importantă rămânea cea a schimburilor comerciale, urmând a se relua discuția despre politica comercială și metodele de ameliorare și intensificare a schimbului de mărfuri dintre cele patru state aliaste. Conform hotărârilor anterioare urma ca Institutul Național de Export din București să elaboreze, în colaborare cu organismele similare, un plan detaliat de colaborare economică. Se mai cerea a fi studiată chestiunea unei expoziții economice permanente, comună; participarea fiecărei țări la târgurile și expozițiile organizate de celelalte state ale alianței; elaborarea unui plan de vânzare în comun a unor produse pe piețele extrabalcanice; convocarea unui congres al camerelor de comerț și industrie din cele patru state ca și inserarea clauzei balcanice în tratatele

⁷⁸ Ibidem, f. 383-386, Comité permanent touristique, Avant-projet du plan d'activité, copie, nesemnată.

⁷⁹ Ibidem, f. 413-416, III-ème session du Conseil Economique de l'Entente Balkanique, Bucarest, le 17-24 janvier 1936, semnat de șefii delegațiilor.

⁸⁰ Ibidem, f. 313, Comunicatul final al sesiunii a III-a a Consiliului economic, copie, nesemnată.

⁸¹ Ibidem, f. 310-311, Consiliul permanent al Înțelegerii Balcanice, Belgrad, 6 mai 1936, Proces-verbal, copie, nesemnată.

⁸² Ibidem, f. 430, Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 2624, 24 noiembrie 1936, semnat de miniștri.

⁸³ Ibidem, f. 309, Légation de la République Turque, Bucarest, le 3 avril, 1936, fără semnătură.

comerciale încheiate cu alți parteneri. În domeniul comunicațiilor se ajunsese la crearea Comitetului maritim al Înțelegerii Balcanice, se lucra la unificarea regulamentelor de transport și bagaje pe căile ferate, intrase în vigoare Convenția de poștă și telecomunicații și se încheiase un Aranjament de poștă și telecomunicații cu Mica Înțelegere. În fine, în sfera turismului s-a ajuns la semnarea unei convenții speciale româno-iugoslave, ce urma a intra în vigoare în iulie 1936, și se constituise Comitetul turistic permanent al alianței⁸⁴.

Pentru lucrările sesiunii a IV-a a fost alcătuită o delegație română formată din 13 persoane, între care 5 experți și 1 consilier tehnic⁸⁵. Fixată inițial pentru ziua de 6 iunie 1936, la Bled⁸⁶, deschiderea a fost amân timer la cercarea delegației turce pentru 6 iulie⁸⁷ iar mai apoi pentru 10 iulie⁸⁸. Secția națională turcă avansa totodată și proiectul ordinii de zi, incluzând șapte puncte. Între acestea elementul nou era cel al cooperării industriale a țărilor alianței⁸⁹. Propunerile în ce privea ordinea de zi au fost însușite de celelalte delegații⁹⁰. Referitor la colaborarea statelor alianței în sfera navigației aeriene un diplomat român de la legația din Ankara aprecia: „Personal țin să comunic părerea mea că va mai curge multă apă pe Dunăre până când se va face un pas înainte în materia colaborării aeronautice. Turcia s-a cantonat în acest domeniu într-o atitudine refractară oricărei concesi sau colaborări”⁹¹.

Sesiunea a IV-a a Consiliului economic a avut loc la Bled în zilele de 10-15 iulie 1936 și s-a desfășurat în cadrul a trei comisii: comercială, comunicații și turistică. În comisia comercială delegația turcă a prezentat un memoriu asupra stării schimbului de mărfuri cu partenerii din alianță⁹², cea iugoslavă un memorandum în același sens⁹³, iar cea română un amplu document care sintetiza rezultatele unei anchete făcute în rândul comercianților. Se sublinia faptul că 1935 înregistra un progres față de anii anteriori, și datorită ameliorării regimului comerțului exterior al României prin restrângerea contingentărilor. Dar relațiile cu Grecia mai erau dificile datorită politicii agrare protecționiste a republicii elene, a taxelor vamale mari ca și a blocării depozitelor românești din băncile grecești. Documentul aprecia că în calea comerțului României cu partenerii din Antanta Balcanică se aflau o serie de piedici nejustificate⁹⁴.

⁸⁴ Ibidem, vol. 28, f. 29-30, M.A.S., Direcția economică, București, 1 februarie 1936, Referat, D. Nicolau.

⁸⁵ Ibidem, f. 2-4, M.A.S., București, 13 iunie 1936, Referat, nesemnat.

⁸⁶ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 28, f. 6, Conseil Economique de l'Entente Balkanique, Section national Jugoslave, Beograd, le 15 juin 1936, Predic.

⁸⁷ Ibidem, f. 7, Section national turque, Ankara, le 17 juin 1936, Hasan Saka.

⁸⁸ Ibidem, f. 11-12, Legația României, Ankara, 19 iunie 1936, nr. 1144, indescifrabil.

⁸⁹ Ibidem, f. 13-17.

⁹⁰ Ibidem, f. 31, Ordre du jour de la IV-ème session.

⁹¹ Ibidem, f. 18-19, Legația României, Ankara, 22 iunie 1936, fără număr. Filotti.

⁹² Ibidem, f. 75-76, Mémoire présentée par la délégation turque sur les échanges commerciaux, copie, nedată, nesemnată.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem, f. 32-71, Memoriu asupra comerțului României cu statele din Înțelegerea Balcanică, nedată, nesemnat.

Subcomisia pentru navigația maritimă a discutat problematica de profil pornind de la rezultatele reuniunii experților, ce a avut loc la Istanbul, între 27 mai – 3 iunie 1936. A fost discutată și s-au făcut recomandări pentru ameliorarea traficului maritim reciproc, o măsură directă fiind decizia de creare a Comitetului maritim permanent pentru care delegația română urma a întocmi un proiect de statut. Acesta trebuia discutat la prima reuniune independentă a comitetului stabilită pentru octombrie 1936, la Pireu⁹⁵. În materie de căi ferate s-a discutat proiectul de tarif pentru călători, unic pentru statele alianței, și s-a acceptat teza că lărgirea căilor ferate iugoslave nu era justificată comercial⁹⁶. În baza statutului aprobat, Consiliul permanent turistic și-a inaugurat activitatea la Bled prin adoptarea planului de muncă. Delegația iugoslavă a prezentat proiectul unui acord turistic interbalcanic care a fost definitivat, urmând a fi prezentat guvernelor în cauză. Au fost discutate și modalitățile de propagandă turistică prin radio, editarea unui buletin special și crearea unor birouri interbalcanice de călătorie și documentare turistică în marile centre internaționale. S-a analizat și importanța călătoriilor școlare, fiind sugerată de delegația română numirea unei zile a propagandei pentru turism în școlile primare. De asemenea, s-a discutat eventuala afiliere a Comitetului permanent turistic al alianței balcanice la organisme internaționale de profil⁹⁷.

Protocolul final consemna deciziile adoptate de Consiliul economic în sesiunea din iulie 1936. În sfera relațiilor comerciale se recomanda participarea la târgurile balcanice, de la București, Izmir, Lublyana și Salonic; vânzarea în comun a unor produse pe piețe extrabalcanice; continuarea eforturilor de includere a clauzei balcanice în tratatele comerciale încheiate cu alte state; analiza posibilităților de mărire a exportului grecesc în celelalte state aliante, la fel și a exportului turcesc⁹⁸. S-a constatat că băncile de emisie din cele patru state au început a publica în organele lor de presă date privind comerțul interbalcanic și s-a decis ca Institutul de export din România să organizeze colaborarea instituțiilor economice din cele patru state și să analizeze posibilitatea unei expoziții permanente comune. Camerele de comerț și industrie erau invitate a se reuni înainte de următoarea sesiune a Consiliului pentru a adopta un plan de cooperare. În sfera comunicațiilor se sublinia mai ales decizia de convocare a experților în materie de poștă, la București, la începutul lunii octombrie 1936, pentru a analiza și adopta propuneri concrete de reducere a taxelor telegrafice și telefonice. Consiliul economic a mai recomandat convocarea unei reuniuni a guvernelor băncilor naționale, pentru a discuta cooperarea în materie financiară și a decis ca

⁹⁵ Ibidem, f. 79, Proces-verbal de la Commission de navigation maritime reunie a Bled du 10 au 14 juillet 1936, copie, nesemnată.

⁹⁶ Ibidem, f. 80-81, Proces-verbal concernant la collaboration des États de l'Entente Balkanique en matière des chemins de fer, Bled, le 15 juillet 1936, indescifrabil.

⁹⁷ Ibidem, f. 82-104, Proces-verbal de la Conference du Comité permanent touristique de l'Entente Balkanique reunis a Bled, le 10 a 15 juillet 1936 copie, nesemnată.

⁹⁸ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 28 f. 108-110, IV-ème session du Conseil Economique de l'Entente Balkanique, Bled, 10-15 juillet 1936, Protocole finale, copie, nesemnată.

următoarea sesiune să aibă loc la Atena, în martie 1937⁹⁹. Un comunicat dădea publicității principalele hotărâri ale Consiliului economic¹⁰⁰, care, în ce privea România, au fost aprobate de Consiliul de Miniștri la începutul lunii mai 1937, fiind menționată existența unor rezerve din partea Greciei și Turciei legate de Convenția turistică și cea aeriană¹⁰¹. Într-adevăr, cu ocazia sesiunii din februarie 1937 a Consiliului permanent, miniștrii de externe ai Greciei și Turciei au anunțat rezervele guvernelor lor față de convențiile referitoare la turism și navigația aeriană. Cu aceste excepții, celelalte decizii ale reuniunii de la Bled au fost înșușite de Consiliul permanent¹⁰².

LA CONTRIBUTION DE LA ROUMAINE À L'ÉDIFICATION DE L'ENTENTE ÉCONOMIQUE DANS LES BALKANS (1934-1940) (I)

Résumé

L'idée de la coopération économique des pays balkaniques dans un cadre organisé n'est pas nouvelle. Mais elle a fait des progrès visibles lors des conférences balkaniques dans les années 1930-1933. A cette occasion on a analysé les différents domaines d'intérêt et même on a élaboré le projet d'une convention pour la coopération économique des pays de cette région. Ces démarches ont préparé le terrain et ont permis d'identifier certaines difficultés qui furent retenues dès le début par le Conseil économique de l'Entente Balkanique, constitué en novembre 1934.

Le conseil économique a été l'organisme de spécialité qui pendant toute l'étape 1934-1940 a abordé les problèmes de la coopération économique. Cette organisation était constituée par sections nationales qui, périodiquement, se réunissaient en sessions de travail. En janvier 1935, à Athènes, a eu lieu la première session du Conseil économique, et en été 1940 devait avoir lieu la huitième.

Au cours des années 1935-1936 on a convoqué le Conseil deux fois par an; dès le début, ses travaux se sont déroulés en séances plénières, ainsi que par commissions spécialisées dans les domaines du commerce, des communications, des finances-crédit et du tourisme.

⁹⁹ Ibidem, f. 111-115.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 105-107, IV-ème, session du Conseil Economique de l'Entente Balkanique, Bled, 10-15 juillet 1936, Communiqué, copie, neșmenată.

¹⁰¹ Ibidem, f. 118, Jurnalul Consiliului de Miniștri, 6 mai 1937, nr. 1125, semnat de miniștri.

¹⁰² Ibidem, f. 119, Consilele permanent de l'Entente Balkanique, Proces-verbal, Athenes, 16-17 februarie 1937, Stojadinović, Metaxas, Aras, Antonescu.

PROBLEME MONETARE ÎN CONFERINȚELE INTERNAȚIONALE INTERBELICE

CORNELIU OLARU

În vara anului 1914 sistemul monetar bazat pe aur (*gold standard*) era, cu particularități de la țară la țară, de câteva decenii generalizat în Europa, iar economia mondială era racordată acestui mecanism prin piața financiară și monetară engleză:¹ „În 1914 se împlinea un secol de când aurul era etalonul Angliei și 50 de ani de când era etalonul tuturor națiunilor. Nu existase de fel exemplul vreunui război îndelungat sau al unei răsturnări care să fi fost însoțită de modificarea monedei”².

Moneda de aur era singura investită cu putere liberatorie deplină, aurul circulând liber în fiecare țară și între țări. În bună măsură utilizarea efectivă a aurului este înlocuită în circulația internă prin bilete de bancă, iar pe plan internațional prin operațiile cu devize, însă acestea erau oricând convertibile în aur: prima datorie a băncilor de emisiune era de a răspunde oricăror cereri de aur, în acest sens statul obligându-le la deținerea unui stoc de conversiune – acoperirea aur – și impunându-le limitarea emisiunii de bancnote. Rata scontului asigura elasticitatea creditului, factorul determinant al deplasării internaționale a aurului. În aceste condiții, raportul de schimb între monedele diferitelor state oscilează în limite foarte restrânse, creditele internaționale și plasamentele se realizează în siguranță, iar pe piața mondială prețurile tind către un nivel comun.

Până la primul război mondial etalonul aur a reprezentat, după expresia lui Jacques Rueff, „regulatorul monetar” al dezvoltării economice; condiția esențială a existenței sale este libertatea de mișcare a mărfurilor și capitalurilor, iar funcționarea sistemului se baza pe convertibilitatea bancnotelor în monedă aur și pe elasticitatea creditului. Evidențiind caracteristicile acestui sistem Ludovic Cloquette constata: „Stabilitatea în valoarea unității monetare permite maximum de stabilitate în ordinea

¹ Analiza mecanismului aur și poziția primordială a Angliei în schimburile internaționale în: Société des Nations, *Deuxième rapport provisoire de la Délégation de l'or du Comité financier*, Genève, 1931, p. 10-11; Cloquette, Ludovic, *Le nouveau statut monétaire international*, Deuxième édition, Bruxelles, 1934, p. 3-9; Bonnet, George Edgar, *Les expériences monétaires contemporaines*, Paris, 1937; Keynes, J. M., *La réforme monétaire*, Paris, 1924, p. 93-163; Lacout, Georges, *Le retour à l'étalon-or. La politique monétaire d'Angleterre (1914-1926)*, Paris, 1926; Nogaro, Bertrand, *La monnaie et les phénomènes monétaires contemporaines*, Deuxième édition, Paris, 1935; Pommery, Louis, *Change et monnaies*, Paris, 1926, p. 4-12; Sedillot, René, *Le drame des monnaies. Histoire contemporaine des changes*, Paris, 1937.

² Keynes, J. M., *op.cit.*, p. 27.

economică și în ordinea socială. Automatismul permite diminuarea posibilităților de intervenție a arbitrarului guvernamental. Internaționalismul permite facilitarea deplasării internaționale a mărfurilor, serviciilor și capitalurilor"³.

CONSECINȚE MONETARE ALE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Odată cu antrenarea marilor puteri europene în conflict în vara anului 1914, atât țările beligerante cât și cele neutre au instituit o serie de măsuri monetare excepționale prin care, oficial sau deghizat, este introdus cursul forțat al biletelor și se interzice exportul aurului. Ca urmare, atât regimurile monetare interne cât și practica monetară internațională sunt substanțial modificate.

Obligația legală a convertirii în aur a bancnotelor a fost abolită în Belgia (2 august), Germania (4 august), Franța (6 august), Rusia (7 august); Anglia introduce restricții la exportul aurului și apelează la abținerea de la convertirea în aur a bancnotelor; Elveția și Olanda au suspendat convertibilitatea pe 31 iulie, Suedia și Danemarca pe 8 august; în 4 august Austro-Ungaria încetează susținerea monedei pe piețele externe; S.U.A. interzic exportul aurului în perioada 10 septembrie 1917 – 7 iunie 1919, iar convertibilitatea internă, deși menținută, nu este în general practică⁴.

De asemenea, în primele zile ale războiului, creditul internațional a fost paralizat; neînnoirea creditelor scadente, denunțarea celor curente, exigențele imediate ale creditorilor duc la perturbarea traficului internațional de mărfuri, la dificultățile sporite în încasarea creanțelor și plata datoriilor spre țările aliate sau neutre. Operațiile de orice natură între beligeranți sunt bineînțeles, înghețate.

Întrucât cheltuielile de război nu pot fi acoperite din veniturile curente, mobilizarea financiară a statelor angajate în conflict are ca obiectiv central transferul sporit de resurse în folosul guvernelor, acestea devenind cei mai mari clienți ai economiei. Costul total al războiului a fost estimat la 338 miliarde dolari; costurile directe (bugetele de război ale beligeranților) se ridică la 186 miliarde dolari, Antantei revenindu-i 70% (Marea Britanie 21%, S.U.A. 17,4%, Franța 13,8%, Rusia 7,8%) iar puterilor centrale 30% (Germania 25%)⁵.

Întărirea fiscalității reprezintă o preocupare constantă a guvernelor în căutare de resurse financiare destinate să acopere cheltuielile în creștere rapidă. Concomitent împrumuturile interne absorb cea mai mare parte din disponibilul puterii de cumpărare a populației (la cea anterioară adăugându-se, în anii războiului, sporirea masei salariale și a profiturilor), contravaloarea lor regăsindu-se în creșterea capacității de cumpărare a statului. Această capacitate este rapid valorificată și chiar

³ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 156-157.

⁴ Pandelet, C. A., *La répartition de l'or dans le monde après l'assainissement des monnaies européennes*, Paris, 1928, p. 28.

⁵ Leon, Pierre, *Histoire économique et sociale du monde*, Tome 5, *Guerres et crises, 1914-1947*, volume dirigé par Georges Dupeux, Paris, 1977, p. 49; Cameron Rondon, *A concise economic history of the World. From paleolithic times to the present*, Second edition, Oxford University Press, 1993, p. 347 indică costuri directe între 180 și 230 miliarde dolari și costuri indirecte de cel puțin 150 miliarde dolari (Aici, ca și în alte locuri sumele sunt exprimate în moneda curentă).

sporită prin utilizarea emisiunii monetare în permanentă creștere (prin introducerea de noi semne monetare, *Darlehenskassenschein* în Germania, *Currency Notes* în Anglia, sau prin multiplicarea celor existente, cum au procedat celelalte țări). În diferite state tehnicile utilizate prezintă particularități, însă efectul ultim este, în toate cazurile, inflația: „Mijlocul de a impozita pe cetățeni prin deprecierea monedei este, de când l-a descoperit Roma, politică curentă. Crearea monedei a fost și este *ultima ratio*, ultima resursă a guvernelor. Nici un stat nu se va declara în stare de faliment atâta vreme cât încă nu l-a utilizat”⁶.

Față de indicele 100 al prețurilor cu ridicata în 1913, în 1919 prețurile ajung la 415 în Germania, 356 în Franța, 242 în Marea Britanie, 364 în Italia⁷. În același interval volumul circulației monetare sporește în Germania de la 2,2 la 22,2 miliarde mărci (din care jumătate bonurile Casei de împrumut a Reichului), în Franța ajunge la 29,5 miliarde franci, sporind de 2,5 ori în timpul războiului, în Anglia crește de la 29,6 la 443 milioane lire sterline (din care 356,2 milioane *Currency Notes*)⁸. Situația comparativă pentru 31 de țări pentru intervalul decembrie 1913 – decembrie 1919 indică gradul diferit de expansiune a circulației monetare. S.U.A., statele Americii de Sud, dominiile britanice au creșteri de 50-100% – corespunzând, în mare, creșterii economice; Anglia, Japonia, țările neutre europene au creșteri de 100-225%; Portugalia, Franța, Belgia, Grecia, Italia au creșteri între 250 și 550%; celelalte țări beligerante din Europa au creșteri de peste 800% (România cu 1245% este depășită numai de Germania care are 1923%)⁹.

Cheltuielile refacerii postbelice impun în continuare guvernelor echilibrarea bugetară prin apelul la credit intern și la emisiunea monetară. Într-un raport din 1924 către Societatea Națiunilor referitor la esența, desfășurarea și efectele inflației din Europa centrală între 1919 și 1924, economistul Elemer Hantos constata: „Cursul monedei este, până la urmă, o problemă politică. ...Principalul motor al inflației este voința statului de a o provoca”. Deprecierea sistematică a fost mijlocul ales de unele guverne pentru rezolvarea dificultăților refacerii și „prin urmare, la fel ca și războiul, pacea a fost 'finanțată' prin intermediul inflației”¹⁰. Din războiul mondial „s-a născut cea mai grandioasă și cea mai dezastruoasă experiență de depreciere monetară din câte au existat vreodată, atât prin extinderea teritoriului pe care s-a produs cât și prin gradul pe care l-a atins deprecierea monetară în diferite țări”¹¹.

Inconvertibilitatea biletelor și interdicția deplasării aurului au constituit punctul de plecare al instabilității generale a valutelor. Dislocarea mecanismului monetar aur, la care se adaugă restricțiile și dezechilibrele fluxurilor de mărfuri adaptate necesităților războiului, fac ca monedele să nu se mai raporteze între ele pe o piață

⁶ Keynes, J. M., *op.cit.*, p. 27.

⁷ Pommeroy, Louis, *op.cit.*, p. 14; Keynes, J. M., *op.cit.*, p. 21.

⁸ Sedillot, René, *op.cit.*, p. 25, 68.

⁹ *Conférence Financière Internationale, Bruxelles, 1920, Documents de la Conférence. Mémoires d'experts en matière économique*. London, p. 2-4; Analiza detaliată a situației monetare a tuturor țărilor lumii în timpul războiului și în anii următori în Pommeroy, Louis, *op.cit.*

¹⁰ Leon, Pierre, *op.cit.*, p. 15.

¹¹ Trouchy, M., *Cours d'économie politique*, Paris, citat în Dobrovici, Gh. M., *Evoluția economică și financiară a României în perioada 1934-1943*, București, p. 171.

uniformizată prin aur, ci în funcție de evoluția puterii de cumpărare interne, diferită de la țară la țară. În timpul conflictului discrepanțele nu au fost foarte mari, datorită politicii prudente în domeniul devizelor practică de toate guvernele, iar în țările Antantei ca urmare a solidarității financiare bazată pe creditul american. În primii ani postbelici agravarea crizei valutare exprimă concomitent ritmurile inflațiilor din diferite țări, evoluția inegală a prețurilor interne precum și dezorganizarea tranzacțiilor internaționale. Astfel, la bursa din New York între ianuarie 1919 și octombrie 1923 cursul francului francez scade de la 18,35 la 4,43 cenți, al lirei italiene de la 15,75 la 3,99; cel al mărcii germane se prăbușește total până în aprilie 1924¹².

Dezordinea monetară este mai gravă în țările învinse și în cele devastate de operațiuni militare. Deprecieri monetare accentuate au loc în Germania, Rusia, Austria, Ungaria, Polonia, România; față de un volum al circulației monetare de 22,2 miliarde mărci la sfârșitul anului 1918, în Germania se ajunge la 496 cvintilioane la 31 decembrie 1923, puterea de cumpărare scăzând de un trilion de ori față de 1914; Rusia, de la un volum al circulației monetare de 18,36 miliarde ruble în 1917 ajunge la 2.050.000 miliarde în iunie 1923, moneda ajungând să nu mai existe practic; Austria de la o circulație de 4,7 miliarde coroane la începutul anului 1919 ajunge la 4.080 miliarde la sfârșitul anului 1922; Polonia de la 1 miliard de mărci în 1918 ajunge la 596.244 miliarde în martie 1922; România de la circa 1 miliard lei în 1916 ajunge la 13,7 miliarde la sfârșitul anului 1921¹³.

Câștigat pe calea armelor de către una dintre tabere, războiul din 1914–1918 a fost pierdut din punct de vedere economic de către toate statele și popoarele lumii. Marile pierderi umane, imensele distrugerii materiale, dezorganizarea economică internă și a schimburilor internaționale profilează pentru cea mai mare parte a statelor europene o deosebit de dificilă situație financiară și monetară. În raport cu situația existentă cu numai patru ani înainte, la încetarea ostilităților exista un „haos monetar universal”¹⁴. Nici unul dintre sistemele monetare nu mai funcționa normal, cu rare excepții pentru țările Europei punându-se într-o formă sau alta sarcina restaurării monetare interne; fluctuațiile valutare afectează grav schimburile comerciale internaționale; pentru o serie de state europene trebuia concomitent rezolvată problema constituirii sistemelor monetare naționale ori a adaptării celor existente la transformările teritoriale survenite¹⁵. La acestea se adaugă complicatele aspecte financiare ale restituirii datoriilor contractate în timpul războiului: S.U.A. aveau de primit circa 4 miliarde dolari de la Franța, 4,66 de la Anglia, 3,2 din partea altor țări; Anglia avea de primit 3,4 miliarde dolari din partea Franței și 8,1 miliarde din alte țări; Franța avea de primit 3,4 miliarde dolari¹⁶. Existentă, de asemenea, nu

¹² Pommery, Louis, *op.cit.*, p. 36.

¹³ Pommery, Louis, *op.cit.*, p. 74, 96, 298, 313, 357-358.

¹⁴ Lebée, Edmond, *Le Gold Exchange Standard*, în: *Les doctrines monétaires à l'épreuve des faits*, Paris, 1932, p. 137.

¹⁵ În Europa anului 1914 funcționau 9 sisteme monetare; la sfârșitul deceniului al treilea, în cele 26 de state europene funcționează 22 de sisteme monetare. Netta, Xenofon, *Aspecte de politică monetară europeană*, București, 1929.

¹⁶ Delfaud, P., Gérard, Cl., Guillaume, P., Lesourd, J. A., *Nouvelle histoire économique*, Tome 2, *Le XX-e siècle*, par P. Guillaume et P. Delfaud, Paris, 1976, p. 32.

mai puțin complicată problemă a reparațiilor, numai Germania fiind impusă la o despăgubire de 132 miliarde mărci aur¹⁷.

Încă înainte de încetarea operațiilor militare, din inițiativa guvernelor sunt convocate comisii de experți pentru analiza situației postbelice a țărilor respective. De asemenea, inerenta dimensiune internațională a aspectelor economice impune discutarea acestora, îndeosebi a problemelor monetare și financiare, la diferite reuniuni internaționale¹⁸.

În Anglia, în ianuarie 1918 guvernul instituie „Comisia de anchetă asupra circulației monetare și a schimburilor externe după război”, sub conducerea guvernatorului Băncii Angliei, lord Cunliffe. Un prim raport al acestei comisii este publicat în 15 august 1918, iar în 3 decembrie 1919 este prezentat raportul definitiv care conține proiectul restabilirii sistemului monetar englez și recomandă, în esență, revenirea imediată la etalonul aur.

La 26 noiembrie 1919 lord d'Abernon cere guvernului englez să acționeze pentru convocarea unei conferințe internaționale, ce urma să aibă ca obiectiv discutarea situației monetare și problema prețurilor¹⁹. O întâlnire, la Amsterdam, a oamenilor de afaceri și bancherilor, propune convocarea unei conferințe financiare internaționale. Ținând seama de această propunere, în concordanță și cu semnalele anterioare, rezoluția din 13 februarie 1920 a celei de a doua sesiuni a Consiliului Societății Națiunilor decide „convocarea unei conferințe internaționale cu scopul de a studia criza financiară și a căuta mijloacele de a o remedia și a-i atenua consecințele dăunătoare”²⁰.

Importante referiri la problema monetară cuprinde *Expozeul asupra situației economice a lumii* prezentat în 8 martie 1920 de către Consiliul suprem – reuniunea conducătorilor principalelor state învingătoare în primul război mondial: constatând deprecierea aurului și considerând-o rezultatul dispersării rezervelor din Europa și al acumulării sale în alte țări, legând prăbușirea valutelor de reducerea puterii de cumpărare a diferitelor monede, dar mai ales de starea balanței comerciale, documentul susține necesitatea unei politici deflaționiste, prin echilibrarea veniturilor și cheltuielilor statului, stabilirea de impozite suplimentare, consolidarea

¹⁷ Bold, Emilian, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932)*, Iași, 1976, p. 27.

¹⁸ Practica reuniunilor monetare internaționale este anterioară primului război mondial: conferința de la Paris din 1867 se pronunță pentru monometalismul aur; întrunirea din 1878 la Paris a delegaților a 10 state (între care S.U.A.) dezbate etaloanele monetare, fiind din nou subliniată importanța aurului în circulația monetară; în 1881 14 state discută, tot la Paris, restabilirea argintului și etalonul aur; în 1892-1893 are loc la Bruxelles o conferință cu reprezentarea a 20 de state (între care și România) unde, din inițiativa S.U.A. se discută sporirea utilizării monetare a argintului, fiind concomitent relevat nerealismul menținerii unui raport fix de valoare între aur și argint. La începutul secolului al XX-lea este lansată ideea unei colaborări permanente între băncile de emisiune prin intermediul unei bănci internaționale. Jinga, Victor, *Moneda și problemele ei contemporane*, vol. I, Cluj Napoca, 1981, p. 252-253.

¹⁹ Cassel, Gustav, *La monnaie et le change après 1914*, Paris, 1923, p. 228-229, 236.

²⁰ *La conference monétaire et économique (Londres, 1933)*, Section d'information, Secrétariat de la Société des Nations, Genève, 1933, p. 36; Grigorcea, Vasile, *Cooperarea băncilor de emisiune și Banca Reglementelor Internaționale*, București, 1937, p. 25.

datoriilor pe termen scurt, limitarea apoi reducerea progresivă a circulației fiduciare²¹. Conducătorii principalelor puteri învingătoare ofereau viitoarei conferințe financiare teme de reflecție.

CONFERINȚA FINANCIARĂ INTERNAȚIONALĂ DE LA BRUXELLES (1920)

Organizarea acestei conferințe reprezintă începutul activității economice și financiare a Societății Națiunilor în împrejurările în care statele europene urmăreau punerea în ordine a finanțelor publice și economiilor zdruncinate de război. Întrucât concomitent aveau loc discuții privind fixarea cuantumului despăgubirilor și a modalităților de plată a acestora de către Germania, s-a hotărât limitarea întrunirii la un caracter strict financiar: „nici una dintre problemele care fac obiectul negocierilor actuale dintre Aliați și Germania nu va urma să fie discutată la Conferință”²².

Dezbaterile au loc între experți numiți de guvernele statelor reprezentate, fără împuternicirea de a lua decizii oficiale, ci numai de a analiza situația și a face recomandări. Pentru asigurarea consistenței discuției, secretariatului Societății Națiunilor a pregătit o documentație amplă (13 volume de statistici și rapoarte pe probleme monetare și valutare). Rapoartele, detaliate, sunt pregătite de specialiști reputați, precum G. W. Bruins (Olanda), Gustav Cassel (Suedia), A. C. Pigou (Marea Britanie), Charles Gide (Franța), M. Panteleoni (Italia), G. Findlay Shirras (India); există și un raport cu privire la situația Germaniei, alcătuit de experți germani²³.

Întrunită la Bruxelles, între 24 septembrie și 8 octombrie 1920, sub președenția lui Gustav Ador, fost președinte al Elveției, prin prezența delegațiilor a 39 de state, Conferința financiară era prima întrunire postbelică ce reunea reprezentanți din ambele tabere și neutri, țări membre și nemembre ale Societății Națiunilor de pe toate continentele²⁴.

Lucrările conferinței s-au desfășurat în două etape: faza discuțiilor generale a abordat probleme financiare și economice ale statelor participante, în context discutându-se aspecte ale circulației monetare; a doua fază se desfășoară în patru comisii (finanțe publice, circulație monetară și valutară, comerț internațional, credite internaționale) rezoluțiile comisiilor fiind integrate reportului final aprobat în unanimitate de plenul conferinței. Fără a angaja statele participante, însă fiind utile orientării politicii economice, prin adresa din 21 noiembrie a Societății Națiunilor textelor respectivelor rezoluții au fost transmise guvernelor interesate²⁵.

Examinarea situației financiare a statelor participante s-a axat pe principii bugetare, cheltuielile de capital, împrumuturi interne și externe, politica monetară, inflația fiduciară rolul băncilor centrale, instabilitatea valutară, bariere comerciale și

²¹ Cassel, Gustav, *op.cit.*, p. 236-237.

²² *La conférence...*, p. 37.

²³ *Conférence financière...*; Tașcă, G., *Moneda și schimbul internațional. Dare de seamă asupra Conferinței financiare internaționale de la Bruxelles*, București, 1921.

²⁴ *La conférence...*, p. 37.

²⁵ Tașcă, G., *op.cit.*, p. 18.

forme de creditare a importurilor²⁶. Datele statistice, discutate în prima parte a conferinței, cuprind ample referiri la circulația monetară, constatându-se că: „nu este țară pe lume în care circulațiunea monetară să nu fie sporită după război”²⁷. Raportul final al Conferinței include cele 16 propuneri ale „comisiei circulațiunilor monetare și valutare”, firul călăuzitor al recomandărilor reprezentându-l revenirea neîntârziată la etalonul aur.

Comisia circulațiilor monetare și valutare propune, la maniera generală; stoparea inflației fiduciare; echilibrarea veniturilor și cheltuielilor guvernamentale; scoaterea băncilor, mai ales a băncilor centrale, de sub orice influență politică; sistarea împrumuturilor și inițierea consolidării și rambursării acestora; fixarea taxelor de scont și a dobânzilor după criterii economice; suprimarea controlului valutar și a barierelor comerciale; evitarea cheltuielilor publice de prisos; revenirea la etalonul aur efectiv în țările care au renunțat la acesta; să nu se încerce fixarea unui raport între circulațiile fiduciare existente și valoarea lor nominală aur; să nu se întreprindă o eventuală deflație decât cu prudență și treptat; să nu se încerce crearea unei unități internaționale de cont; să nu existe tratament discriminatoriu între conaționali și străinii deținători de bilete și depuneri în cont; crearea băncilor centrale de emisiune în țările în care acestea nu există; să nu se stabilească un control artificial al operațiilor valutare în speranța iluzorie a limitării fluctuațiilor; să se instituie o comisie pentru continuarea adunării datelor statistice²⁸.

În problemele financiare s-au conturat două poziții distincte, una a neutrilor și a beligeranților pe teritoriul cărora nu s-au desfășurat operațiuni militare, cealaltă a țărilor direct afectate de război²⁹, iar rezoluțiile adoptate cuprind propuneri din partea ambelor orientări. În problemele monetare, la Conferința de la Bruxelles au prevalat, la unison, propuneri bazate pe concepția liberală clasică, potrivit căreia revenirea la normalitatea monetară însemna revenirea la etalonul aur, în acest sens sugestiile venind să combată elementele apărute ca urmare a războiului.

Aprecierile lui Gustav Cassel la adresa raportului conferinței privind circulația monetară sunt drastice: „nu a fost de natură să faciliteze o acțiune pozitivă, de reajustare a diferitelor regimuri monetare ale lumii”, „nu strălucește prin prea multă luciditate”. Recunoscând că atenția conferinței a fost în mod justificat atrasă de inflațiile postbelice, cu neglijarea însă a dificultăților unei politici deflaționiste, Gustav Cassel constată: „În situația în care se găsea Europa în toamna anului 1920, <din partea conferinței de la Bruxelles> ar fi fost indispensabil să se pronunțe cu autoritate asupra liniilor esențiale ale politicii monetare care trebuia aplicată ca și asupra mijloacelor prin care ar fi trebuit să fie dusă această politică, care mijloace necesitau o explicație clară, dat fiind caracterul lor de urgență”³⁰.

A fost remarcată prudența abordării problemelor monetare de către conferința de la Bruxelles: participanții „s-au ferit să creadă în panaceuri, ori să se

²⁶ *La conférence...*, p. 37.

²⁷ Tașcă, G., *op.cit.*, p. 7.

²⁸ *La conférence...*, p. 38-39; Tașcă, G., *op.cit.*, p. 63-64.

²⁹ Tașcă, G., *op.cit.*, p. 15.

³⁰ Cassel, Gustav, *op.cit.*, p. 238-240.

lase prinși de remediile tentante și promisiunile inventatorilor”³¹. Edmond Lebée consideră înțelepte deciziile conferinței privind revenirea la etalonul aur, regretând faptul că „această înțelepciune internațională nu a durat”. Curentul inovatorilor, care se consideră lucizi ce își adpatează atitudinea în concordanță cu noile realități și reflectează la soluții adecvate posibilităților postbelice, nu și-a făcut simțită prezența în documentele adoptate ci, după remarca unui comentator, mai mult „pe culuarele” conferinței³².

Fără să fi fost investită cu forță decizională, Conferința de la Bruxelles s-a arătat utilă ca loc de dezbatere, de inventariere a situației postbelice. Discuția doctrinală va continua în condițiile în care devenea tot mai clară imposibilitatea revenirii la etalonul aur așa cum funcționase acesta în perioada antebelică. Jean Monet, unul dintre organizatorii conferinței, o va aprecia ulterior astfel: „De fapt, singurul rezultat concret al primei mari conferințe economice mondiale l-a reprezentat crearea, pe lângă S.D.N., a Organizației economice și financiare... Restul s-a spulberat în recomandări îndrăznețe care, dacă ar fi existat și posibilitatea aplicării lor, ne-ar fi putut scuti de douăzeci de ani de stagnare și de un război în Europa: măsuri împotriva inflației, desființarea contingentărilor, libera circulație a mărfurilor, capitalurilor și mai ales organizarea solidarității financiare”³³.

Imediat după Conferința de la Bruxelles, Consiliul Societății Națiunilor hotărăște constituirea Comisiei economice și financiare provizorii din care ulterior se vor organiza două organisme: Comitetul financiar și Comitetul economic. Comitetul financiar va fi prezent, prin studii și experți, la restaurarea financiară și monetară din anii 1922-1929 în Austria, Ungaria, Grecia, Bulgaria, Danzig, Estonia, de experiența acestuia beneficiind de asemenea India și China³⁴. În septembrie 1930 Comitetul financiar își declara îndeplinită sarcina pentru care fusese constituit cu zece ani înainte – reconstrucția financiară și monetară a mai multor țări ale Europei.

CONFERINȚA MONETARĂ INTERNAȚIONALĂ DE LA GENOVA (1922)

În perioada care a urmat Conferinței de la Bruxelles situația multor țări europene devine deosebit de critică. Sistemele monetare ale Austriei, Ungariei, Poloniei și ale altor state se prăbușesc. Franța, Belgia, Italia cunosc sporite dificultăți financiare. Instabilitatea unor monede afectează situația altor monede. Reuniți la Cannes în ianuarie 1922 din inițiativa primului ministru al Marii Britanii, David Lloyd George, reprezentanții marilor puteri ajung la concluzia ca remedierea situației impune acțiunea internațională: comunicatul din 6 ianuarie al Conferinței de la Cannes anunță convocarea, la Genova, a unei mari conferințe consacrată reconstrucției economice a Europei.

³¹ Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 139-140.

³² J. H. Strohl afirmă că etalonul aur devize ar fi fost „sugerat” la Conferința de la Bruxelles (Strohl, J. H., *L'Oeuvre monétaire de la Conférence de Londres (1933) et ses conséquences*, Paris, 1939, p. 45) în mod ironic, ca și Edmond Lebée de la care am reținut expresia privind „culuarele” conferinței (Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 139).

³³ Monnet, Jean, *Memoires*, Tome I, Paris, 1976, p. 131.

³⁴ *La conférence...*, p. 42-43, 66-68.

Conferința monetară internațională de la Genova s-a întrunit în perioada 10 aprilie – 19 mai 1922, cu participarea reprezentanților a 33 de state. Fără a ajunge la elaborarea unui plan de ansamblu pentru depășirea dificultăților, din punct de vedere monetar Conferința de la Genova a avut urmări însemnate, prin aplicarea recomandărilor cuprinse în raportul Comisiei financiare, „biblia monetară” a anilor treizeci³⁵.

În privința organizării monetare, Comisia financiară formulează trei recomandări esențiale: stabilizarea cursului monedei în raport cu aurul la valoarea postbelică; generalizarea etalonului aur devize; cooperarea băncilor de emisiune³⁶. Încheierea unei „convenții internaționale bazată pe etalonul aur devize”³⁷ a fost propusă de delegația britanică în ideea prevenirii insuficienței aurului necesar menținerii etalonului aur.

J. M. Keynes observa utilitatea Conferinței de la Genova pentru clarificarea deosebirii dintre politica de devalorizare – stabilizarea monedei la cursul aur postbelic – și politica de deflație – creșterea valorii monedei până la nivelul antebellic prin reducerea volumului circulației monetare³⁸.

Opțiunea conferinței pentru etalonul aur devize trece printr-o dispută mai amplă. Delegații francezi, italieni, belgieni considerau etalonul aur ca singurul în măsură să asigure baza stabilității monedelor, acesta fiind mecanismul tradițional pe care doar accidentul istoric îl fracturase, însă țelul de a-l restaura era de dorit de opinia publică și părea teoretic posibil. Susținătorii etalonului aur devize, englezii și americanii³⁹, își motivează poziția prin manifestarea monedei ca expresie a creditului, la care este insistent adăugat argumentul inegalei distribuții a aurului și perspectiva nefavorabilă a producției acestuia, deci imposibilitatea acoperirii prin aur

³⁵ Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 145. „Noua chartă monetară” după cum o definește Banneret de Matran (Matran, Baneret de, *Où va la monnaie dans le monde? Quelques points d'histoire monétaire recente*, Paris, 1934, p. 38).

³⁶ Rueff, Jacques, *Défense en illustration de l'étalon or*, în *Les doctrines monétaires...* p. 204.

³⁷ Înainte de primul război mondial etalonul aur devize a fost practicat de țări monometaliste argint (India, Filipine, Mexic) și de țări cu hârtie monedă (Argentina, Brazilia), pentru a lega respectivele sisteme monetare de etalonul aur (fiind și denumit „etalonul exterior aur” sau „etalonul aur pentru nevoile schimbului valutar”). De asemenea unele țări europene (Belgia, Bulgaria, Finlanda, Italia, Rusia, Olanda), au „îndulcit” etalonul aur cu menținerea devizelor în acoperirea circulației monetare interne, respectiv a unor disponibilități în străinătate pentru efectuarea de transferuri rapide. În statele care au practicat sistemul aur devize s-a ajuns la disocierea circulației monetare interne (argint, hârtie) de circulația externă (aur, sub formă de devize); devizele serveau menținerii cursului valutar în preajma parității – moneda proprie fiind schimbată, numai pentru necesități externe, într-o monedă aur, pe baza raportului legal de schimb. Având în interior o monedă de argint sau de hârtie, față de străinătate statele respective păreau a avea o monedă bazată pe aur. Sistemul a fost abandonat de țările în care a funcționat întrucât devine defectuos în condițiile unei balanțe comerciale deficitare, când exportul nu mai asigură devizele necesare (Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 16-23; Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 47).

³⁸ Keynes, J. M., *op.cit.*, p. 167.

³⁹ Reflexul acestei discuții la John Maynard Keynes, care numește etalonul aur „relievă barbară”, „dogma desuetă”, „coșmar secular” – Keynes, J. M., *op.cit.*, p. 198-200.

a pieței⁴⁰. Teama de lipsa aurului este doar un pretext, afirmă oponenții orientării anglo-saxone, întrucât menținerea în rezervele băncilor centrale ale altor state a lirelor sterline și dolarilor servește politica de credit a piețelor Londrei și New Yorkului⁴¹, așadar „toarele servesc intereselor industriale și comerciale, intereselor anumitor piețe financiare”⁴².

Fapt este că în întreaga Europă biletele de bancă încetaseră să mai fie schimbate în aur, iar guvernele nu manifestau intenția revenirii la circulația internă a aurului (restabilirea, pentru scurt timp a circulației aurului în Olanda și Elveția au reprezentat efemere excepții de la regulă). Utilitatea aurului era acceptată numai pentru reglementarea soldurilor balanțelor de plăți între țări⁴³. În aparență însă, Conferința de la Genova afișează recomandarea revenirii la etalonul aur, dând satisfacție opiniei potrivit căreia revenirea la moneda stabilă urma să se facă pe bazele cunoscute înainte de război; de altfel destui economiști manifestau reticență față de moneda dirijată și preferință pentru etalonul aur efectiv. Rezoluția IX a Comisiei financiare începe cu menționarea expresă a „menținerii etalonului aur” și încheie cu „economie în utilizarea aurului” în „sistemul definit drept etalon deize aur – *gold exchange standard*”⁴⁴.

Potrivit etalonului aur deize, angajamentele la vedere ale băncilor centrale sunt acoperite atât în aur (acoperire metalică) cât și prin portofoliul de deize plătibile în aur (trate comerciale sau depuneri în cont la băncile străine)⁴⁵. Banca de emisiune convertește biletele proprii în deize, respectiv cumpără la preț fix toate deizele care i se oferă – presupunându-se atât solvabilitatea absolută a băncilor cât și identitatea între aur și deize⁴⁶.

Monedele tuturor statelor sunt definite în aur și apar ca având acoperire aur: de aceea sistemul aplicat este curent denumit etalon aur în deceniul al treilea se vorbește de revenirea la etalonul aur, iar după 1931 despre părăsirea etalonului aur.

Însă banca de emisiune a unei țări poate alege să ofere, în schimbul bancnotelor proprii, aur efectiv (sub formă de lingouri – *gold bullion standard*) sau deize. Pe plan internațional există două categorii de monede: cele legate direct (însă cu restricții) de aur, numite și „monede forte”, respectiv cele legate indirect de aur (prin rezerva de deize exprimată în „monede forte”). Pentru plățile externe băncile centrale din țările cu monedă forte asigură convertibilitatea aur (în lingouri, excepțional în monede aur, condiționat de un plafon de schimb ridicat

⁴⁰ Inspiratorul direct al argumentului este Gustav Cassel care, apreciind insuficiența aurului, își exprimă temerea privind consecințele situației asupra prețului mărfurilor și susține necesitatea raționalizării sale. Pandelescu, C. A., *op.cit.*, p. 292; Netta, Xenofon, *op.cit.*, p. 4. Susținător al etalonului aur la începutul anilor '20 Gustav Cassel își reconsideră poziția până la a susține „un sistem monetar nou, care să fie complet independent de aur”. Jinga, Victor, *op.cit.*, p. 87.

⁴¹ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 51.

⁴² Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 146.

⁴³ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 15; Keynes, J. M., *op.cit.*, p. 200.

⁴⁴ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 11-12.

⁴⁵ Kirițescu, Costin C., *Moneda, mică enciclopedie*, București, 1982, p. 148-149; Nogaro, Bertrand, *op.cit.*, p. 164-165.

⁴⁶ Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 154.

față de nivelul comun al tranzacțiilor, prin lege și cu restricții specifice introduse de fiecare bancă centrală, în ideea descurajării teaurizării particulare. În interiorul țării circulația este asigurată numai de biletele băncii centrale – chiar în cazul monedelor „forte” existând două monede distincte ale aceleiași țări, una afectată tranzacțiilor interne, cealaltă destinată plăților internaționale.

Portofoliul de devize al băncii centrale reprezentând o masă de capitaluri pe termen scurt, buna funcționare a sistemului presupune ca elemente de siguranță existența coordonării internaționale a deplasărilor de aur (convenția în acest sens nu s-a încheiat niciodată)⁴⁷, precum și cooperarea constantă între băncile de emisiune – considerată esențială pentru buna funcționare a sistemului, susținută de Hawtrey, guvernatorul Băncii Angliei⁴⁸ (fără a avea loc proiectata conferință a băncilor centrale⁴⁹, respectiva cooperare a funcționat ulterior prin acordarea reciprocă de credite⁵⁰).

Sistemul de la Genova al etalonului aur devize a fost ulterior aplicat în principiile sale de către toate statele, fiind îndeosebi susținut de către Comitetul financiar al Societății Națiunilor⁵¹.

În concepția promotorilor sistemului aur devize soldurile asupra străinătății pot fi liber deplasate sau lichidate, fiind scutite de impozite, împrumuturi forțate sau alte restricții, convertirea urmând a fi neapărat asigurată în devize. În aceste condiții, statul a cărui monedă este acoperită în devize trebuie cu necesitate să își asigure o balanță de plăți echilibrată și o balanță comercială excedentară; de aici strânsa interdependență între politica monetară și politica comercială⁵². În operațiunile de stabilizare a valorii unității monetare s-a considerat specula bursieră cu efecte comerciale ca o cauză a deprecierei monetare, astfel încât unele țări au instituit, prin intermediul băncilor de emisiune cărora le revenea sarcina asigurării stabilității monetare, un regim mai mult sau mai puțin strict al comerțului cu devize și al circulației capitalurilor.

Etalonul aur era singurul acceptat ca bază a stabilității monetare europene, însă existența sa ulterioară depindea de condițiile reale. S-a vorbit de inegala repartitie a aurului în lume – una dintre urmările războiului constând în importantul transfer de metal galben din Europa către Statele Unite ale Americii; multe state nu puteau asigura acoperirea aur a circulației monetare după regulile etalonului clasic, dar nici cele care aveau aur nu erau dispuse să îl risipească prin reintroducerea liberei circulații interne sau ca urmare a unei balanțe comerciale deficitare; s-a invocat perspectiva insuficienței producției de aur a lumii, pentru acoperirea monetară în perspectiva sporirii tranzacțiilor comerciale, dar nu puteau fi omise nici interesele producătorilor de aur.

⁴⁷ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 71; Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 140; Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 46.

⁴⁸ Keynes, J. M., *op.cit.*, p. 199.

⁴⁹ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 71.

⁵⁰ Rueff, Jacques, *op.cit.*, p. 208.

⁵¹ „Cu rapiditate” – Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 27; „cu tenacitate” Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 140; „sistematic” – Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 50.

⁵² Interdependența politicii monetare și de credit cu politica comercială externă: Puia, Ilie, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*. București 1982, p. 35-39.

Bazându-și atitudinea pe forța economică, înțelegând să nu renunțe la poziții câștigate (S.U.A.) sau încercând să revină la cele pierdute (Marea Britanie), dominația pieței comerciale și monetare era, pentru marile puteri, una dintre condițiile expansiunii economice. Existau și state care se considerau mai ferite de fluctuații monetare – foștii neutri din Europa. Aceste două grupuri de state – mari puteri prin forța lor economică și state neutre cu moneda stabilă – se considerau apte să „reprezinte” aurul prin propriile lor monede. Franța sau Italia sperau într-o rapidă refacere economică, deci și monetară, pe seama reparațiilor; statele învinse (Germania îndeosebi) aveau dificultăți economice și monetare, dar situația lor nu putea dura la nesfârșit. Există deci, în epocă, o diversitate de situații care sunt reflectate în politicile adoptate de diferite guverne.

Etalonul aur devize convenea piețelor financiare ale New Yorkului, Londrei și Parisului, întrucât sistemele monetare care îl acceptau se legau de respectivele „centre aur”, care, de fapt, nu erau aur decât *in extremis*. Circulația hârtiilor de valoare, exprimate în dolari, lire sterline, franci (ca și în alte monede, însă fără ponderea celor menționate) și existența conturilor în băncile statelor respective asigură avantaje economice și politice țărilor cu „devize forte”⁵³. Tot considerente practice au făcut acceptabil sistemul aur devize și pentru țările lipsite de alt suport de stabilizare al propriilor monede și de integrare în organizarea monetară internațională. Pe moment a acționat interdependența între interesele celor puternici și necesitățile celor slabi; dubla înfățișare a sistemului aur devize duce la înscrierea, după caz, – fiind vorba de zeci de sisteme monetare – fie în „interes”, fie în „necesitate”. Pentru aceste considerente vorbesc monetariștii epocii de o „feudalitate monetară”⁵⁴, de existența „aristocrației” și a „plebei” monetare; din această cauză nu se va ajunge la o reală concertare internațională, deziderat mereu invocat în epocă, însă niciodată realizat. Pornind de la dorința experților de la Genova de a reface stabilitatea monetară internațională, se ajunge la situația în care „se delimitează monedele-forte (aparținând unor centre aur) de monedele mai slabe”, remarcându-se de asemenea că „principalele piețe financiare ale lumii, – mai ales Parisul și Marea Britanie – s-au pândit atent reciproc pentru a încerca să profite fiecare cât mai mult de orice semn de slăbiciune al celeilalte”⁵⁵. Teoretic etalonul aur devize ar fi putut funcționa fără greș într-o societate abstractă: în practică sistemul depindea de evoluția celor mai puternice dintre monede; celelalte monede se împart în categoria celor care se consideră la adăpost și a celor care fac eforturile de adaptare la dinamica situației.

Etalonul aur devize a fost conceput ca un mecanism a cărui funcționare depindea de garanții – în condițiile în care, în locul aurului efectiv, acesta internaționalizează lichidarea plăților printr-un sistem bazat pe încredere în moneda altor țări. În pofida declarațiilor, această monedă nu a reprezentat aurul în mod nelimi-

⁵³ Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 154-160; Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 74.

⁵⁴ Matran, Bancrét de, *op.cit.*, p. 38-39; Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 52.

⁵⁵ Vasile, Radu, *Economia mondială. Drumuri și etape ale modernizării*, București, 1987, p. 303-318.

tat, iar odată cu fisurarea creditului în atenția statelor și a comunității internaționale va apărea, gravă, problema monetară.

Etalonul aur devize a fost un etalon aur formal, care „a lăsat să subziste forma sistemului, dar i-a suprimat toate regulatoarele care îi asigurau trăinicia”⁵⁶. El „mai mult a complicat lucrurile decât a facilitat funcționarea etalonului aur”⁵⁷, după cum constată înșiși experții Societății Națiunilor atunci când criza economică va ajunge să se manifeste și în domeniu monetar. Formula sa de funcționare nu a asigurat dorita stabilitate monetară, automatismul și internaționalismul care i s-au conferit; recunoașterea acestei situații este relevată de impunerea restricțiilor valutare acolo unde o vreme a fost păstrat, iar până la urmă de abandonarea sistemului. Întrucât a desolidarizat mișcarea creditului de cea a aurului, factorii de echilibru (rata scontului și plasamentele pe termen lung) nu au mai acționat⁵⁸. Mecanismul nu a manifestat maleabilitate față de deplasările intempestive ale creditului pe piața mondială: „Născut din inflație, generalizat de către aceasta, *gold exchange standard* este el însuși generator de inflație; este în mare măsură responsabil de intensificarea crizei mondiale, cu atât mai mult cu cât aceasta a fost multă vreme întârziată prin construcția creditelor cărora le-a permis menționarea artificială”⁵⁹.

Etalonul aur devize a disociat moneda internă de cea externă, astfel încât, sub aceeași denumire, există de fapt două monede ale aceluiași stat⁶⁰. De asemenea monedele sunt disociate pe categorii: de o parte monedele aur (deci nu aurul antebelic, ci un aur „național” dirijat conform intereselor statului a cărui uniformă o poartă), de altă parte monedele bazate pe devize, dependente pe plan extern de situația „centrelor aur”, (și cu care unele vor ajunge să se asocieze în blocuri monetare). În esență etalonul aur devize a consemnat prima etapă în demonetizarea aurului ca și în disocierea unității dintre circulația internă și cea internațională, ambele provocate de primul război mondial; păstrând aparențele, esența monetară a perioadei interbelice este radical diferită de cea antebelică. Apărut în istorie la începutul secolului al XX-lea ca o modalitate de încadrare a unor sisteme bănești naționale în sistemul universal al aurului, în tentativa sa de internaționalizare etalonul aur devize, un paleativ mondial într-o perioadă de degingoladă monetară generală, a dat unele rezultate în încercarea de stabilizare, însă eficacitatea și utilitatea sa vor fi puse sub semnul întrebării odată cu criza mondială: „În măsura în care s-a vrut un sistem monetar universal și definitiv a suferit un eșec”⁶¹.

⁵⁶ Rueff, Jacques, *op.cit.*, p. 208.

⁵⁷ Grigorcea, Vasile, *op.cit.*, p. 153; Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 52.

⁵⁸ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 28-29.

⁵⁹ Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 161-162.

⁶⁰ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 52.

⁶¹ Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 160.

PROBLEME MONETARE ÎN PERIOADA 1922–1933

În vederea stabilizării monedelor, statele europene au aplicat, cu deosebiri de detaliu și diferențiat după posibilități, principiile chartei monetare de la Genova. În condiții particulare ale fiecărui stat se ajunge la stoparea inflației, echilibrarea bugetului, se tinde spre balanța de conturi favorabilă, este redat băncilor centrale controlul pieței monetare și valutare. Avantajele sistemului aur valută s-au evidențiat în perioada premergătoare reformelor monetare cât și ulterior, conferind siguranța unei monede stabile țărilor slăbite economic și financiar, stabilizarea monedelor țărilor lipsite de aur fiind asigurată prin rezerve valutare provenite din credite externe⁶². Șirul reformelor monetare începe cu Austria (1923) și se încheie cu România (1929); sistemul aur devize a fost aplicat în țările în care a intervenit Comitetul financiar al Societății Națiunilor⁶³. Până către 1926 etalonul aur devize s-a arătat util atât prin posibilitatea stabilizării monedelor a numeroase țări cât și prin facilitarea afluxului de capitaluri dinspre S.U.A. spre Europa⁶⁴.

Sistemul a fost susținut cu numeroase prilejuri internaționale. Astfel, *Memorandumul asupra monedelor* publicat la Geneva în 1924, subliniază „importanța diferitelor categorii de devize străine, altele decât cele aur, ca acoperire a emisiunilor de bilete”⁶⁵, indicând și utilizarea altor devize decât cele provenite din „centrele aur”. Chiar în 1930, când eficacitatea sistemului începea să fie îndoielnică, „Delegația aurului” a Comitetului financiar al Societății Națiunilor recomanda înlocuirea rezervelor metalice prin rezerve în devize⁶⁶; același lucru îl susține și Banca Reglementelor Internaționale⁶⁷. Comitetul Mac Milan, reunit la Londra în 1930 și 1931 a fundamentat teoretic propunerile conferinței de la Genova, prelungindu-i acțiunea⁶⁸.

Etalonul aur devize și-a atins apogeul în 1928: la sfârșitul acestui an suma totală a devizelor deținute de către toate băncile centrale se ridica la 2.476 milioane dolari (circa 63 miliarde franci francezi), reprezentând circa 30% din disponibilitățile bancare mondiale⁶⁹. Buletinul lunar de statistică al Societății Națiunilor menționa, la sfârșitul anului 1930, 27 de bănci centrale (dintre care 10 în Europa) care, în proporții diferite, cuprind devize în activele lor⁷⁰.

⁶² Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 46; Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 138.

⁶³ Rueff, Jacques, *op.cit.*, p. 208.

⁶⁴ Grigorcea, Vasile, *op.cit.*, p. 150.

⁶⁵ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 53; Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 142.

⁶⁶ Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 141.

⁶⁷ Înființată în 1930, cu sediul la Basel, Banca Reglementelor Internaționale este mandatar al guvernelor în transferul reparațiilor germane și asigură cooperarea băncilor centrale. Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 179; Bold, Emilian, *op.cit.*, p. 124-127; Jinga, Victor, *op.cit.*, vol. I, p. 253-255; Kirișescu, Costin, C. *Moneda...* p. 57; Grigorcea Vasile, *op.cit.*, Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 50.

⁶⁸ Rueff, Jacques, *op.cit.*, p. 216.

⁶⁹ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 51; Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 153.

⁷⁰ Société des Nations, *Deuxième rapport...*, p. 13; Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 152-153.

Cauza imediată a declanșării crizei financiare în Europa a reprezentat-o deplasarea capitalurilor pe termen scurt⁷¹, (evaluate la sfârșitul anului 1930 la circa 60 miliarde franci elvețieni, în vreme ce rezervele băncilor europene însumau abia 11,7 miliarde)⁷², fapt care provoacă instabilitatea monedelor „forte”. Începând cu luna mai 1931 criza economică se manifestă ca o criză monetară internațională⁷³. Restrângerea legăturilor externe provoacă lipsa devizelor și deci imposibilitatea transferului pentru plăți externe⁷⁴. Repercursiunile se vor manifesta în lanț asupra monedelor a căror stabilitate se baza pe valutele forte, criza creditului antrenând o criză valutară generalizată.

Criza latentă din Europa Centrală degenerază în neîncredere generalizată în momentul în care, la 11 mai 1932, își încheie ghișeele *Oesterreichische Kredit Anstalt* din Viena, care controla 75% din industria austriacă și avea strânse legături cu mari bănci din Germania, Anglia, Belgia și Franța. Cuprinzând Germania, criza creditului se exprimă prin retragerea masivă a capitalurilor externe. În fața imposibilității țărilor debitoare de a face față retragerilor (creditele pe termen scurt utilizate ca atare au fost repatriate, însă cele utilizate în investiții erau „înghețate”), la 20 iunie 1931 președintele S.U.A, Herbert Clark Hoover propune suspendarea pe timp de un an (1 iulie 1931-30 iunie 1932) a tuturor plăților interguvernamentale în contul reparațiilor (ceea ce presupunea ușurarea sarcinilor Germaniei), însă efectul psihologic a fost contrar celui scontat. În condițiile puternicei presiuni a retragerii creditelor, în 13 iulie 1931 *Darmstädter und National Bank* din Berlin își sistează plățile, Germania suspendă convertibilitatea mărcii și centralizează comerțul devizelor la Reichsbank, instituind concomitent și moratoriul plăților, întrucât nu mai făcea față scadențelor. La 7 august 1931 Ungaria ia măsuri asemănătoare.

Criza bancară din centrul Europei se răsfrânge asupra Angliei; ca urmare a crizei germane, în două luni din băncile engleze au fost retrase peste 200 milioane lire sterline⁷⁵, băncile engleze fac față retragerilor, însă rezerva de aur a băncii Angliei scade cu rapiditate. Din martie până în septembrie 1931 țările creditoare au retras țărilor debitoare mai bine de 4 miliarde dolari⁷⁶. Pentru stoparea degringoladei, guvernele iau măsuri de împiedicare a deplasării capitalurilor și de protejare a monedei naționale, între acestea înscriindu-se controlul devizelor, acorduri de prorogare și moratorii, restricții la import, suspendarea convertibilității și devalorizarea monedelor.

La 21 septembrie 1931 Anglia renunță la etalonul aur, suspendă convertibilitatea bancnotelor și reduce valoarea lirei sterline cu 30%; căderea

⁷¹ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 57-58.

⁷² Grigorcea, Vasile, *op.cit.*, p. 153.

⁷³ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 56-58; Grigorcea, Vasile, *op.cit.*, p. 38-39; Dobrovici, Gh. M., *op.cit.*, p. 11, 17; Kirișescu, Costin C., *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. al II-lea, partea a III-a, *Sistemul bănesc al leului în perioada 1900-1944*, București, 1967, p. 378-383; Puia, Ilie, *op.cit.*, p. 38-39; Vasile, Radu, *op.cit.*, p. 316-318.

⁷⁴ Dobrovici, Gh. M., *op.cit.*, p. 23-24.

⁷⁵ Puia, Ilie, *op.cit.*, p. 39.

⁷⁶ Grigorcea, Vasile, *op.cit.*, p. 103.

lirei sterline „reducea la zero unul dintre postulatele pe care își baza existența *gold exchange standard*, respectiv existența unci aristocrației monetare ale cărei devize, prin definiție intangibile, ar fi putut fi practic asimilate cu aurul”⁷⁷. Anglia este urmată imediat de Suedia, Norvegia, Danemarca, Portugalia, de dominiile și coloniile. Alte țări trec de asemenea la suspendarea convertibilității și controlul devizelor: în septembrie 1931 Grecia, în octombrie Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Estonia, Finlanda, Argentina, Brazilia, în noiembrie Italia, Norvegia; România ia măsuri similare în mai și octombrie 1932. S.U.A. reduce conținutul în aur al dolarului cu 40% între aprilie 1933 și ianuarie 1934. În decurs de un an 42 de state abandonează etalonul aur devize sau îl mențin cu mari dificultăți⁷⁸. În 1934 singurele state care îl mai păstrează în forma inițială sunt Franța, Olanda, Elveția și Belgia.

După prăbușirea lirei sterline în septembrie 1931 și panica bancară și valutară ce a urmat, băncile de emisiune își lichidează în pierdere rezervele de devize, ceea ce duce la scăderea stocurilor. Dacă în 1928 devizele reprezentau circa 30% din rezervele bancare, la sfârșitul anului 1931 nu mai reprezentau decât 12,5% (în același interval sporind acoperirea în aur efectiv de la 21% la 29%)⁷⁹. În anii următori căderea dolarului a dus la accelerarea procesului, între 1 ianuarie și 30 noiembrie 1933 rezervele de devize din Europa scăzând de la 48,4 la 3,9 miliarde franci francezi, respectiv cu 95%⁸⁰.

Asupra producției și comerțului efectele crizei se exprimă prin înghețarea circulației, dispariția creditului, deficite, statele fiind afectate prin scăderea veniturilor, dezechilibrarea balanțelor comerciale și de plăți – în toate cazurile moneda manifestându-se ca un barometru al situației: „Suferim de un fel de asfixie monetară, raritatea monedei aduce cu sine, pentru toate țările, odată cu scăderea generală a prețurilor, o incertitudine a schimburilor care determină la rândul său scăderea producției, șomajul în uzine, sărăcia la sate, incertitudine în toate părțile, crahuri și falimente...”⁸¹.

Dificultățile valutare duc la desființarea convertibilității biletelor – fie în aur, fie în devize – la transformarea acestora în monedă hârtie, la inflație, stabilizări și restabilizări, toate împreună alcătuind un șir de reforme monetare. Toate acestea au îngreunat comerțul internațional ajungându-se până la aspecte prohibitive: considerând indicele 100 al valorii comerțului mondial în 1929, în 1933 acesta scade la 33,8%, iar volumul fizic la 75,5; de la 42 miliarde franci elvețieni în 1928, valoarea totală a comerțului mondial ajunge la 13 miliarde la sfârșitul anului 1932⁸². Dacă dificultățile monetare la începutul deceniului al treilea afectau mai

⁷⁷ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 52.

⁷⁸ Delaisi, Francis, *La bataille de l'or*, Paris, 1933, p. 16.

⁷⁹ Lebée, Edmond, *op.cit.*, p. 160; 42% din stocul monetar mondial în 1928, 8% în 1930. Vasile, Radu, *op.cit.*, p. 316.

⁸⁰ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 51-52.

⁸¹ Patenôtre, Raymond, *La crise et le drame monétaire*, Troisième édition, Paris, 1932, p. 77.

⁸² Puia, Ilic, *op.cit.*, p. 59 pentru indici; Petrașcu, N. N., *Criza mondială și noile probleme monetare*, București, 1933, p. 9, pentru valorile absolute.

ales țările învinse, cele de la începutul deceniului al patrulea afectează mai ales țările învingătoare.

Criza economică a dat naștere unui adevărat război monetar, purtat concomitent cu războiul vamal și pe fundalul dificultăților economice și sociale proprii fiecărui stat. Dacă pe plan intern fiecare guvern se străduiește să facă față greutăților prin politica economică pe care o consideră adecvată, în domeniile comercial și monetar toată lumea era de acord asupra necesității cooperării internaționale.

În privința naturii și cauzelor crizei economice mondiale de după 1929, părerile sunt și vor fi împărțite, chiar contradictorii; între acestea există și opinii potrivit căreia una dintre cauzele primordiale este de natură monetară⁸³, ori aceea care consideră că organizarea monetară postbelică a contribuit mult la guvernarea crizei⁸⁴. Indiferent dacă problema monetară este considerată cauză sau efect, după ce o vreme abordarea internațională a aspectelor monetare părea inutilă (Conferința economică de la Geneva, 20-23 mai 1927, cu participarea experților din 50 de țări nu discută probleme monetare⁸⁵, conferința pentru pedepsirea falsificării monetare, aprilie 1929, duce la adoptarea unei convenții în acest sens și la înființarea Interpolului)⁸⁶, în condițiile crizei devine explicabil interesul pentru problemele monetare: discuțiile sunt purtate la Societatea Națiunilor (Delegația aurului, Comitetul pregătit pentru Conferința de la Londra), între guverne, instituții bancare centrale, la diferite reuniuni internaționale care culminează cu răsunătorul eșec al Conferinței monetare și economice de la Londra din vara anului 1933.

Introducerea moratoriilor plăților externe și a restricțiilor monetare și valutare de către Austria, Germania și Ungaria în vara anului 1931 a dus practic la blocarea plăților cu aceste state. Pentru găsirea unei soluții, Banca Reglementelor Internaționale a convocat, în 3 decembrie 1931 la Praga, *Conferința guvernantorilor băncilor de emisiune*⁸⁷. Reuniunea eșuează întrucât propunerea de constituire a unui cliring internațional este respinsă de către statele care introduseseră moratoriile; pentru a găsi o ieșire, în condițiile în care liberul schimb de mărfuri aproape încetase în centrul Europei, Conferința a acceptat propunerea Austriei și Ungariei de încheiere a unor acorduri bilaterale de cliring și compensații.

Raportul Delegației aurului (iunie 1932). În decembrie 1928 consiliul Societății Națiunilor a decis constituirea Delegației aurului, în cadrul comitetului financiar⁸⁸. Se răspundea astfel unei recomandări a comitetului consultativ economic, recomandare ce își avea originea în lucrările conferințelor de la Bruxelles și Genova. Organizată în vara anului 1929, Delegația aurului a fost însărcinată „să

⁸³ Patenôtre, Raymond, *op.cit.*, p. 144; Rist, Charles, *La question de l'or*, Paris, 1931, p. 18.

⁸⁴ Lebéc, Edmond, *op.cit.*, p. 161-162.

⁸⁵ Delfaud, P., *op.cit.*, p. 57.

⁸⁶ *La conférence...*, p. 60, 93.

⁸⁷ *Enciclopedia României*, vol. IV, *Economia națională. Circulație, distribuție și consum*, București, 1943, p. 429-430; Dumitrescu, Ștefan, *Tratat de monetă*, Ediția a II-a, vol. I, *Schimbul și tehnica monetară*, 1948, p. 455-456; Dobrovici, Gh. M., *op.cit.*, p. 11.

⁸⁸ Delaisi, Francis, *op.cit.*, p. 15.

examineze cauzele fluctuațiilor puterii de cumpărare a aurului ca și efectele acestora asupra vieții economice a națiunilor” și să alcătuiască un raport asupra problemei⁸⁹. După mai multe sesiuni, delegația aurului dă publicității două rapoarte provizorii și diferite documente anexă, iar în iunie 1932 publică raportul definitiv, ale cărui concluzii au și aprobarea Băncii Reglementelor Internaționale. În prima parte, raportul delegației aurului⁹⁰ tratează abandonarea etalonului aur și măsurile pentru restaurarea acestuia; partea a doua analizează funcționarea etalonului aur și necesitatea evitării fluctuațiilor violente ale puterii sale de cumpărare. Delegația aurului recomandă revenirea la etalonul aur, existând și opinii divergente, care sunt exprimate separat⁹¹.

Delegația aurului atribuie responsabilitatea dereglărilor constatate în mecanismul aur devize nu sistemului însuși, ci manierei în care acesta a fost aplicat, continuând să-i susțină utilitatea și având în vedere posibila lui ameliorare. În acest sens sunt prezentate o serie de propuneri, între care reducerea minimului legal de acoperire, liberalizarea creditului, asigurarea automatismului circulației aurului prin acțiunea clasică a taxei scontului și prin noile operații pe piața liberă (*open market*); este propusă de asemenea redistribuirea internațională a aurului metalic. Pornind de la strânsa dependență între politica monetară și cea economică, propunerile sunt în general apropiate de școala liberală clasică, care subordonează sistemele monetare liberului schimb. Unii dintre membrii delegației aurului – Jansen, Mant, H. Strakosch – și-au exprimat rezerve la raportul amintit, pronunțându-se pentru constituirea și menținerea unui etalon aur dirijat⁹².

Conferința de la Lausanne (iunie-iulie 1932) a fost convocată ca urmare a declarației de la Geneva din 13 februarie 1932 (făcută de guvernele Belgiei, Franței, Germaniei, Italiei, Japoniei și Marii Britanii) „pentru a stabili o reglementare durabilă a problemelor menționate în raportul de la Basel (acordul din 23 decembrie al comitetului consultativ întrunit de către B.R.I.) ca și a măsurilor necesare pentru remedierea altor probleme economice și financiare care au provocat sau riscă să prelungească criza de care suferă omenirea”⁹³.

Conferința grupează reprezentanți a 20 de state, actul final și cele cinci anexe aprobate răspunzând diferențiat celor două obiective propuse. Prin anexele care cuprind acordul cu Germania referitor la reparații, acordul asupra măsurilor de tranziție privitoare la Germania și rezoluția privind reparațiile negermane, rezultatul esențial al conferinței constă în a fi reglementat problema reparațiilor postbelice⁹⁴.

Cel de al doilea obiectiv este cuprins în anexele 4 și 5 ale actului final care propun ordinea de zi a următoarelor două conferințe, cea de la Stresa (septembrie

⁸⁹ *La conférence...*, p. 65.

⁹⁰ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 13-73.

⁹¹ *La conférence...*, p. 93; Delaisi, Francis, *op.cit.*, p. 15.

⁹² Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 61-62.

⁹³ *La conférence...*, p. 8-9.

⁹⁴ „Practic definitivă” – *La conférence...*, p. 9; „Punctul terminus al unei probleme supradiscutate”, „începând cu anul 1933 problema reparațiilor nu mai prezintă nici o importanță”, – Bold, Emilian, *op.cit.*, p. 183-185.

1932) și cea de la Londra (iunie 1933). Cele două documente exprimă intenția constituirii unui comitet care să facă propuneri privind „restaurarea țărilor Europei centrale și răsăritene” (anexa 4); în ideea „necesității însănătoșirii monedelor naționale”, „desființării măsurilor de control valutar și înlăturării dificultăților de transfer” și „facilitării reluării comerțului internațional” este prevăzută pregătirea unei conferințe monetare și economice internaționale: „Pentru a ajunge la aceste rezultate, Conferința hotărăște să invite Societatea Națiunilor să convoace la o dată convenabilă și într-un loc care va fi fixat ulterior (care nu urma obligatoriu să fie Geneva) o conferință monetară și economică”⁹⁵.

În atenția viitoarei conferințe au fost propuse probleme de natură financiară (politica monetară și politica de credit, dificultăți relative la schimb, nivelul prețurilor, circulația capitalurilor) și probleme economice (ameliorarea regimului producției și al schimburilor mai ales în privința politicii vamale, prohibițiile și restricțiile la import și export, contingentările și alte bariere în calea comerțului, înțelegerile între producători)⁹⁶. Negociatorii de la Lausanne au legat deci restaurarea Europei centrale și răsăritene de o ulterioară, mai vastă și mai complexă dezbateră economică și financiară mondială, fixând următoarelor două reuniuni internaționale scopuri distincte dar complementare⁹⁷.

Succesul conferinței economice mondiale ulterioare era legat de aplicarea propunerilor *Conferinței de la Stresa (septembrie 1932)*, idee exprimată și de reprezentantul României, Virgil Madgearu⁹⁸. Nimic din ce s-a preconizat la Conferința de la Stresa nu s-a concretizat: piedicile în transferul devizelor nu au fost înlăturate (în unele cazuri chiar s-au accentuat); recomandările în privința datoriilor pe termen scurt și mediu au rămas literă moartă; nu s-a constituit nici proiectatul fond de normalizare monetară (destinat să asigure țărilor Europei centrale și răsăritene concursul financiar „pentru întărirea sau însănătoșirea definitivă a situației lor monetare”). Problema fondului de normalizare monetară a fost transferată Comisiei de studii pentru Uniunea Europeană, care la rândul său a remis-o Conferinței economice mondiale⁹⁹.

CONFERINȚA MONETARĂ ȘI ECONOMICĂ DE LA LONDRA (1933)

În condițiile mai înainte arătate ideea convocării unei conferințe economice și monetare internaționale, ale cărei obiective au fost fixate prin Conferința de la Lausanne din vara anului 1932, era presantă. Între timp, suita eșecurilor altor reuniuni internaționale, pozițiile divergent exprimate asupra problemelor monetare în Delegația aurului au dus, la Societatea Națiunilor, la concluzia că o asemenea conferință monetară internațională ar avea puține șanse de reușită. Astfel încât

⁹⁵ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 7-8; *La conférence...*, p. 10.

⁹⁶ *La conférence...*, p. 10-11.

⁹⁷ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 8.

⁹⁸ Madgearu, Virgil, *La Roumanie à la Conférence de Stresa. Discours prononcé à la séance du 7 septembre 1932*, p. 10-11.

⁹⁹ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 8-9.

propunerca din noiembrie 1932 a primului ministru al Marii Britanii, Ramsay MacDonald, de urgentare a întrunirii monetare internaționale, a fost o surpriză pentru guverne și pentru forul mondial¹⁰⁰. Din punctul de vedere al Angliei, relansarea ideii era justificată prin degringolada aproape completă a mecanismului plăților internaționale și prin cvasiparalizarea schimburilor comerciale.

Conferința ar fi urmat să se întrunească în decembrie 1932, a fost amânată pentru martie 1933, pentru ca în final să aibe loc în iunie 1933. Repetata amânare a convocării sale este rezultatul multiplelor tratative între conducerile marilor puteri și la nivel de experți, întrucât discuția de o asemenea amploare și importanță nu putea fi angajată fără o temeinică pregătire prealabilă (un comentariu din presa franceză, preluat de Francis Delaisi, remarca malițios că „pentru a se ajunge la un eșec este necesar ca lucrurile să fie pregătite cu grijă”). Există așadar o etapă premergătoare, de intense discuții la diferite nivele de reprezentare, asupra multitudinii aspectelor economice și monetare – etapă ce prefigurează posibilul rezultat al conferinței (N. N. Petrașcu observa că „interesele statelor care vin să discute sunt prea divergente pentru a se ajunge la o soluție satisfăcătoare de interes general”)¹⁰¹ – urmată de conferința propriu-zisă.

Organizarea conferinței a revenit unui comitet al Consiliului Societății Națiunilor (fiind reprezentate Belgia, Franța, Germania, Italia, Japonia, Marea Britanie, Norvegia și S.U.A.) condus de John Simon, reprezentantul englez la Societatea Națiunilor. Comitetul s-a îngrijit de alcătuirea comisiei de experți, de utilizarea potențialului tehnic al Societății Națiunilor, a ales Londra ca sediu al conferinței și pe premierul britanic ca președinte al acesteia. La 26 februarie 1933 Consiliul Societății Națiunilor a aprobat ordinea de zi transmisă celor 67 țări invitate; de asemenea au fost invitate Comisia economică și financiară a Societății Națiunilor, Organizația Internațională a Muncii, Institutul internațional de agricultură, Banca Reglementelor Internaționale. Data începerii conferinței – 12 iunie – a fost stabilită după ce comitetului de organizare i-au parvenit rezultatele convorbirilor de la Washington dintre S.U.A și Franța, respectiv S.U.A. și Anglia; la 29 aprilie Norman Davis, reprezentantul S.U.A. în comitetul de organizare a anunțat propunerea americană a unui „armistițiu economic”, propunere acceptată de guvernele reprezentate în comitet în ședința din 12 mai de la Londra, cel puțin pe durata conferinței.

Comitetul experților (fiind reprezentate Belgia, Franța, Germania, Italia, Japonia, Marea Britanie, S.U.A., Banca Reglementelor Internaționale și Consiliul Societății Națiunilor) a examinat problemele care urmau să fie supuse atenției conferinței. Comisia pregătitoare, alcătuită din 30 de specialiști, a lucrat în două subcomisii (economică și financiară) pentru pregătirea ordinei de zi adnotate, document de bază al Conferinței de la Londra¹⁰² (întrunirile comisiei pregătitoare având loc prima în noiembrie 1932, a doua în ianuarie 1933; președinția comisiei a revenit lui Leonardus Trips – guvernatorul general al Băncii Olandei; subcomitetul

¹⁰⁰ Delaisi, Francis, *op.cit.*, p. 15.

¹⁰¹ Petrașcu, N. N., *op.cit.*, p. 18-19.

¹⁰² *La conférence....*, p. 12-15.

monetar era condus de Benaduce – Italia, cel economic de Van Lengenrove – Belgia). Prima parte a documentului pregătitor al conferinței¹⁰³ expune programul general și enumeră punctele principale ale ordinii de zi, partea a doua fiind constituită din comentariile la această ordine de zi, ideile comune ale grupului de experți ce urmau să fundamenteze documentele conferinței.

În importanta problemă de principiu a relației dintre economie și monedă este enunțată ideea că „acțiunea economică este funcție de acțiunea monetară și vice-versa”¹⁰⁴. Relația dintre economie și monedă este punctul central al divergențelor dintre Comisia pregătitoare (în care a prevalat punctul de vedere anglo-american) și poziția anterior exprimată de către delegația aurului (în care a avut câștig de cauză poziția franceză).

În convergență cu opinia Delegației aurului, documentul pregătitor al conferinței preconizează reducerea minimului legal de acoperire, susține necesitatea unei politici liberale a creditului; în privința etalonului aur devize, Comitetul pregătitor consideră că, după ce acesta va fi îmbunătățit, va servi „la revenirea grabnică a numeroase țări la un etalon internațional; va constitui un element esențial al aranjamentelor financiare cu caracter permanent pentru țările ale căror piețe financiare nu dețin foarte importante piețe de capitaluri”, fiind deci considerat ca un sistem definitiv.

Între măsurile destinate să faciliteze restaurarea sistemului internațional al aurului sunt enunțate: reglementarea datoriilor interguvernamentale, revenirea la un grad rezonabil de libertate a deplasării mărfurilor și serviciilor, revenirea la piața liberă a devizelor străine și a circulației capitalurilor, măsuri interne pentru echilibrarea bugetelor statelor, a bugetelor locale și ale întreprinderilor, însănătoșirea pieței interne a banilor și capitalurilor. Propunerile comitetului pregătitor indică preferința pentru sistemul monedei dirijate. Dezechilibrarea balanțelor de plăți urma să fie rezolvată prin fonduri de normalizare monetară, instituții internaționale de credit și lucrări publice internaționale. De asemenea era propus controlul băncilor centrale asupra pieței monetare și asupra pieței capitalurilor.

Acordurile de la Washington (aprilie 1933). Președintele S.U.A F. D. Roosevelt a invitat pe conducătorii Marii Britanii și Franței la convorbiri în vederea stabilirii unei acțiuni comune menite să asigure creșterea prețurilor pe piața mondială. Comunicatele publicate la încheierea convorbirilor Mac Donald – Roosevelt (26 aprilie 1933) și Herriot – Roosevelt (29 aprilie 1933) precizează concepțiile celor trei guverne asupra preconizatei conferințe economice și monetare.

Comunicatul anglo-american indică scopul viitoarei conferințe – restabilirea echilibrului valutar internațional, precum și metoda – instituirea unui standard

¹⁰³ O minuțioasă analiză paralelă a două documente pregătitoare ale Conferinței de la Londra (raportul delegației aurului, proiectul de ordine de zi adnotată al comisiei pregătitoare a experților, comunicatele de la Washington) precum și ampla relatare a desfășurării acestora în: Strohl, J. H., *op.cit.*

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 27.

monetar internațional. În legătură cu creșterea nivelului general al prețurilor este considerată primordială luarea de măsuri simultane în domeniul economic și în domeniul monetar. S.U.A. și Anglia s-au arătat partizanele expansiunii sistematice a creditului, ceea ce din punctul de vedere al gândirii economice tradiționale apare ca manipulare monetară și tendință inflaționistă.

Intențiile Statelor Unite sunt relevate în timpul campaniei electorale a proaspăt instalatului președinte F. D. Roosevelt, în primele acțiuni ale acestuia odată cu venirea la putere și, neplăcut surprinzător pentru reprezentantul Franței, chiar în timpul vizitei acestuia, prin desprinderea monedei americane de aur și deprecierea dolarului.

Conferința economică și monetară de la Londra s-a desfășurat între 12 iunie și 27 iulie, cu participarea reprezentanților a 66 de state, sub președinția lui Ramsay Mac Donald, premierul britanic. Obiectivul general și aspectele conexe aveau în vedere, conform ordinei de zi deja stabilite de comitetul pregătitor: „Condițiile restabilirii unui etalon aur internațional care să funcționeze liber. A) I. Politica monetară de urmat înainte de restabilirea etalonului aur. II. Funcționarea etalonului aur. B. Prețuri. C. Reluarea deplasării capitalurilor. a) Suprimarea restricțiilor privitoare la devize. b) Regularizarea datoriilor existente. c) Deplasarea capitalurilor”.

Lucrările conferinței s-au desfășurat în două comisii – una monetară și financiară, alta economică – în fiecare dintre acestea fiind reprezentate toate statele participante. Comisia monetară și financiară a funcționat în două subcomisii: „Măsuri imediate de redresare financiară” care a discutat politica de credit, nivelul prețurilor, limitarea fluctuațiilor monetare, controlul valutar, datorii, reluarea împrumuturilor internaționale; a doua subcomisie „Măsuri pentru restabilirea unui etalon aur internațional” a funcționat în două subcomitete, primul însărcinat cu problema argintului, al doilea cu probleme tehnice referitoare la funcționarea etalonului aur (funcțiile băncilor centrale și coordonarea politicii acestora, rezerve monetare).

În problemele monetare la Conferința de la Londra s-au manifestat cele două curente conturate și cu prilejul celorlalte reuniuni internaționale din deceniul al treilea¹⁰⁵. Divergențele s-au evidențiat în ansamblul lucrărilor, în discursurile generale, în comisii, subcomisii și subcomitete – în numeroase cazuri nefiind întrunită unanimitatea necesară adoptării rezoluțiilor. În măsura în care s-a ajuns la formulări acceptate de către toți participanții acestea fie sunt foarte generale, fie ajung la concluzia amânării discuțiilor, fie – cu foarte rare excepții – nu vor ajunge să fie puse în practică.

Apărătorii ortodoxiei monetare considerau necesară lichidarea haosului monetar, renunțarea la depreciere monetare ca mijloc de concurență pe piețele internaționale și se pronunță pentru înlăturarea restricțiilor monetare. Acest grup de state (Franța, Italia, Belgia, Olanda, Elveția și Polonia) se pronunță pentru etalonul aur, de aici și denumirea asocierii ulterioare a acestora pentru coordonarea politicii lor monetare – „blocul aur”.

¹⁰⁵ Kirițescu, Costin C., *Sistemul bănesc.*, vol. II, p. 384–385.

Statele Unite și Anglia susțin utilitatea monedei ca instrument de intervenție în viața economică (în expansiunea creditului și ridicarea prețurilor) precum și în asigurarea competitivității exporturilor. Acest ultim aspect a generat cursa depreciilor monetare, în preajma conferinței sperându-se în încheierea unui „armistițiu valutar”. Intenția a fost categoric respinsă de către S.U.A., în condițiile în care administrația americană se angajase în politica de creștere a prețurilor interne. A frapat în mod deosebit tonul vehement al președintelui S.U.A., F. D. Roosevelt, care a apreciat stabilitatea monetară ca o iluzie, iar etalonul aur ca un „fctiș învechit”, care declarație, făcută în timpul conferinței, alături de discursul lui Chamberlain de apreciere a valențelor conducerii economiei cu ajutorul creditului, ilustrează calea pe care se dorea orientarea dezbaterilor.

După larga susținere anglo-americană a propriilor teze și depunerea unui proiect de rezoluție (care propune intervenția asupra prețurilor mondiale prin manipulări monetare, credit abundent și ieftin, operațiuni de *open market*), lucrările primei subcomisii a comisiei monetare și financiare („Măsuri imediate de redresare financiară”) s-au izbit de refuzul delegației americane de instituire a păcii monetare, prin stabilizarea temporară a cursurilor valutare.

În discursurile inaugurale, reprezentanții Marii Britanii, Italiei și Uniunii Sud-Africane ceruseră din partea S.U.A. instituirea unui moratoriu pentru toți debitorii acesteia, ceea ce F. D. Roosevelt nu putea promite. Astfel, nesoluționarea problemei datoriilor nu permite să se spere la renunțarea la regimul riguros de control al devizelor adoptate de numeroase guverne. În aceste condiții, nefiind clarificată nici stabilizarea temporară a cursurilor, nici restricțiile valutare, discutarea problemei datoriilor de către subcomisie a devenit formală, ajungându-se la concluzia că „discutarea altor probleme care figurează pe ordinea de zi nu a ajuns destul de avansată pentru a permite mai mult decât schițarea principalelor probleme de rezolvat”, promițând „să își reia lucrările într-un stadiu ulterior”. J. H. Strohl consideră că eșecul proiectatei încetări a ostilităților valutare a relevat „inutilitatea discuțiilor internaționale cu delegația americană” și a precipitat sfârșitul dezbaterilor¹⁰⁶.

Subcomisia „Măsuri permanente pentru restabilirea unui etalon monetar internațional” a depășit orientarea propusă de comitetul pregătitor, constituirea unui subcomitet special pentru discutarea argintului metalic (prezidat de senatorul american Pittman, adept înfocat al bimetalismului) conferind problemei o importanță mai mare decât i se acordase anterior.

Legat de problema argintului metalic, proiectul rezoluției americane (subordonat voalat ideii de reînviere a sistemului bimetalist), convine cercurilor interesate în producția de argint precum și adepților sporirii controlate a circulației bănești, însă a întâmpinat opoziția susținătorilor asigurării stabilității monetare internaționale prin restabilirea aurului ca etalon internațional. Textul adoptat de subcomisie are importante modificări față de propunerile inițiale, iar restaurarea etalonului argint internațional sau a regimului bimetalist, avute în vedere de

¹⁰⁶ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 119-120; Cameron, Rondo, *op.cit.*, p. 359.

S.U.A. nu au fost menționate în textele finale¹⁰⁷. S-a propus un acord între țările producătoare și deținătoare de argint „pentru limitarea vânzărilor arbitrare pe piața mondială”. Înțelegerea urma să fie încheiată înainte de 1 aprilie 1934, pe o durată de 4 ani. Se mai recomanda nereducerea de către guverne a titlului monedelor divizionare sub 800/1000 și înlocuirea pieselor de hârtie de mică valoare prin monede de argint. Rezoluția subcomisiei pentru problemele argintului este singura care, dintre cele discutate la Conferința de la Londra, a avut rezultatele practice. Acordul încheiat a consemnat acceptarea de către India a limitării vânzărilor de argint, de către Spania a fixării unui quantum global al producției, de către China a interzicerii vânzării argintului demonetizat; țările producătoare de argint (S.U.A., Mexic, Canada, Peru și Australia) s-au angajat la anumite cantumuri ale consumului de argint¹⁰⁸.

Subcomitetul însărcinat cu tehnica monetară, renunțând la termenii imperativi ai proiectului american de rezoluție, recomandă utilizarea aurului numai pentru acoperirea angajamentelor de emisiune, aurul urmând să fie utilizat numai ca mijloc de plată în echilibrarea balanțelor de conturi inter-țări; este propusă diminuarea minimului legal de acoperire la 25% (cu mențiunea ca modificarea să nu servească drept pretext pentru sporirea nejustificată a volumului bancnotelor și al creditului). Legat de reducerea volumului acoperirii s-a discutat și redistribuirea aurului, vorbindu-se despre vărsarea excedentelor către un organism internațional care urma să împrumute aur celor care nu dispuneau de metal suficient. Propunerea a fost respinsă în special de către Franța, una dintre marile deținătoare de aur metalic, cu argumentul că redistribuirea aurului trebuie să fie efectul legilor economice nu al unor hotărâri arbitrare, iar țările care au nevoie de aur trebuie să facă efortul de a-l obține.

Discuția din subcomisia a doua a considerat convertibilitatea internă ca o formă perimată, perspectiva fiind suprimarea nu numai a convertibilității interne a monedei ci și a celei în lingouri.

Privitor la principiile generale ale politicii monetare a băncilor centrale, Banca Reglementelor Internaționale a înaintat Conferinței de la Londra o serie de propuneri, aprobate de subcomisia economică și financiară. Pentru buna funcționare a mecanismului etalonului aur internațional, băncile centrale urmau să beneficieze de puterile și libertățile indispensabile practicării politicii monetare și de credit. De asemenea se propune constituirea de bănci centrale în țările care au atins un anumit nivel de dezvoltare și nu dispun de asemenea instituții¹⁰⁹. Delegatul României a propus (în numele României, Bulgariei, Letoniei, Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei) examinarea problemelor specifice ale organizării și

¹⁰⁷ Tentativa actualizării bimetalismului este astfel comentată de René Gonnard: „Se pare că istoria a condamnat bimetalismul ... Sfârșitul bimetalismului, proclamat în 1900, a marcat un progres, asupra căruia ar fi supărător și periculos să se încerce a se reveni – oricare ar fi argumentele care se invocă, sau interesele pe care ar vrea a le slujească”. Gonnard, René, *Histoire des doctrines monétaires dans ses rapports avec l'histoire des monnaies*, Tome II, *Du XVII-e siècle à 1914*, Paris, 1936, p. 440-441.

¹⁰⁸ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 106.

¹⁰⁹ Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 184-185.

funcționării băncilor centrale în țările agricole „pentru a le da suplețea pretinsă de producția agricolă” (rezervele monetare, procentajul acoperirii, întărirea acoperirii prezente, regulile portofoliul de scont); invocându-se diversitatea situațiilor, problema a fost amânată, urmând a fi discutată în organisme internaționale special calificate¹¹⁰.

În viziunea Conferinței cooperarea băncilor centrale nu trebuia să atingă autonomia acestora („puterea discreționară a fiecărei bănci centrale pentru a regla funcționarea etalonului aur în propria țară urmează să rămână intangibilă”) recomandându-se libera deplasare internațională a aurului. Rolul atribuit B.R.I. era „în direcția concilierii opiniilor divergente și pentru eventuale schimburi de vederi”. În concordanță cu pozițiile repetat exprimate, delegații S.U.A au refuzat să se ralieze ideii că băncile centrale să acționeze pentru reducerea fluctuațiilor monetare, în condițiile în care americanii erau angajați pe calea devalorizării dolarului și practicau politica inflației generalizate a creditelor.

Conferința monetară și economică de la Londra este ultima în seria marilor conferințe desfășurate în perioada interbelică. Eșecul acesteia s-a datorat divergenței opiniilor marilor puteri, manifestării intereselor naționale de moment care nu au permis racordarea la problemele monetare internaționale pe care aveau pretenția să le rezolve. Nici una dintre condițiile considerate esențiale restaurării unui etalon aur internațional (reglementarea datoriilor interguvernamentale, încetarea ostilităților vamale, încetarea cursei depreciilor monetare) nu a primit în 1933 la Londra nici măcar un început de rezolvare. Conferința nu a fost închisă în mod oficial, președintele acesteia, Ramsay Mac Donald, anunțând în ultima ședință doar întreruperea lucrărilor acesteia: „În atmosfera politică și economică încărcată, delegațiile participante, venite la Londra pentru înțelegeri asupra schimburilor internaționale și asupra stabilirii monedei, aveau să plece pe drumuri diferite”¹¹¹.

În ce privește rezultatele monetare, opera Conferinței de la Londra „este de o rară slăbiciune, mai ales dacă se pornește de la confruntarea cu sarcinile complexe și multiple care i-au fost încredințate atât prin conferința de la Stresa cât și prin ordinea de zi a comitetului pregătitor”¹¹². Se poate doar constata precizarea și confruntarea pozițiilor doctrinale ale guvernelor, lipsa de originalitate, tentativele de organizare a propriilor poziții în funcție de interesele afișate.

Legat de această situație și „avertismentul istoric”¹¹³ pe care l-a lansat: „Dacă aceste evenimente <zdruncinarea structurilor financiare internaționale> se vor produce, ele nu vor fi imputabile unei legi naturale ineluctabile, ci carenței hotărârii și inteligenței umane, incapabilă să impună acțiunea garanțiilor interanționale necesare în ce privește ordinea politică și economică”. Era vorba, în fond, de dislocarea unei anumite solidarități internaționale, atâta câtă se configurase în primul deceniu interbelic, corodată de „acțiunea egoismelor naționale”

¹¹⁰ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 102-103.

¹¹¹ „Puia, Ilie, *op.cit.*, p. 50.

¹¹² Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 79.

¹¹³ Kirițescu, Costin C., *Moneda...*, p. 96.

ce „părea a da dreptate acelor care optaseră pentru autarhie” (Italia, U.R.S.S., Germania)¹¹⁴.

În locul unui sistem monetar bazat pe un mecanism comun, în care să acționeze, chiar limitat, regulile etalonului aur, după 1933 lumea apare, din punct de vedere monetar, dislocată în mai multe compartimente¹¹⁵.

Statele Unite ale Americii strâng în jurul lor în „blocul” dolarului statele celor două continente americane, exprimând astfel refuzul oricărei încercări de revenire la aur, monedele statelor respective fiind legate de dolar. După al doilea război mondial blocului dolarului îi va succeda „zona” dolarului.

La 27 iulie 1933, prin *Alianța imperială monetară*, încheiată între Marea Britanie și domeniile engleze, la care se vor alia ulterior Suedia și Danemarca, se constituie „blocul” lirei sterline: țările respective se angajau să nu își stabilizeze moneda fără o înțelegere între ele; mecanismul monetar în interiorul grupului era asigurat de un fond de egalizare valutară, constituit în 1932, prin care se intervine pe piața valutară pentru a frâna fluctuațiile între valutele statelor participante. În timpul celui de al doilea război mondial și ulterior blocului lirei sterline îi va succeda „zona” lirei sterline.

Între 1933 și 1936 este organizat „blocul aurului”, pe baza declarației de la Londra din 3 iulie 1933 și a comunicatului de la Paris din 8 iulie 1933, prin care Franța, Olanda, Elveția, Belgia, Italia și Polonia se pronunță pentru „menținerea integrală a etalonului aur, la paritățile actuale”. Funcționarea „blocului aur” a fost efemeră, în condițiile în care obiectivul propus nu a putut fi realizat decât temporar, iar degingolada monedelor statelor componente duce la dispersarea înțelegerii realizate¹¹⁶. Blocul aurului s-a vrut păstrătorul organizării monetare tradiționale, în afara statelor participante existând „blocul” francului francez (Franța și coloniile sale), care după al doilea război mondial se va transforma în „zona” francului francez.

În afara acestor grupări, restul țărilor, între care Germania, U.R.S.S., Japonia, își structurează individual un sistem de control al valutelor și plăților, cu un sistem total desprins de aur; rezolvarea problemelor economice și valutare ale acestor state se face pe calea acordurilor de cliring și compensație bilaterale.

La începutul anului 1937, guvernele Franței și Angliei apelează la primul ministru al Belgiei, Van Zeeland, pentru efectuarea unei anchete internaționale, pe lângă guvernele europene și al S.U.A., în vederea convocării unei noi conferințe economice internaționale. Raportul alcătuit de Van Zeeland constată multitudinea piedicilor care stau în calea schimburilor între țări, între care și instabilitatea monetară (proponând „renunțarea la schimburi brusce în raportul monedelor <fapt> care creează curenți comerciale anormale”), dar mai constată și lipsa de interes, de receptivitate a guvernelor pentru a acționa pentru remedierea situației prin concertare internațională. „În marea lor majoritate statele nu vor să renunțe la dirijismul

¹¹⁴ Guillaume, P. ..., *op.cit.*, p. 154.

¹¹⁵ Dumitrescu Ștefan, I., *op.cit.*, p. 537; Kirilescu, Costin C., *Moneda...*, p. 70-71; Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 196-237; Sedillot, René, *op.cit.*, p. 48-51; Vasile, Radu, *op.cit.*, p. 317.

¹¹⁶ Strohl, J. H., *op.cit.*, p. 240; Sedillot, René, *op.cit.*, p. 49; Cloquette, Ludovic, *op.cit.*, p. 195-235.

economic, iar raporturile de credit între țări nu s-au realizat tocmai din cauza încătușării vieții economice prin ridicarea baricrelor autarhice”¹¹⁷, iată ce poate clar constata o evaluare lucidă și documentată a situației din preajma celui de al doilea război mondial.

Reluarea discuțiilor legate de un sistem monetar care să fie acceptat pe plan internațional va fi deci amânată prin situația din preajma și din timpul celui de al doilea război mondial. Următoarea conferință monetară și financiară internațională se va desfășura la Bretton Woods (1-21 iulie 1944): aceasta va pune bazele sistemului monetar internațional care va funcționa până în 1971¹¹⁸.

Acesta este însă alt capitol al istoriei monetare. Din ceea ce istoria ne arată, putem fi întru totul de acord cu Raymond Patenôtre: „Istoria diferitelor monede omenești este eterna căutare a unei stabilități mereu pierdute”¹¹⁹.

MONETARY ISSUES APPROACHED AT INTERWAR INTERNATIONAL CONFERENCES

Abstract

Having registered during the previous century an evolution devoid of major crises, the world economy would be grievously affected by the outbreak of World War II. This would trigger a number of monetary measures in all countries. It would also lead to the suppression of the gold standard and bring forth a substantial modification of both internal monetary regimes and international monetary practice.

The basical condition to rebuild postwar economy was the restoring of the national and international monetary balance, while the inherent international dimension of the deriving issues called for debates on monetary aspects within the framework of inter-governmental reunions.

The financial international conference of Brussels (24 September – 8 October 1920) was to be the first event in the postwar period to gather 39 formerly belligerent or neutral countries. Although the experts who attended it were lacking the power of decision, the conference would appraise nevertheless the postwar monetary situation and assess a general trend in favour of the restoration of the gold standard. The establishment of the economic and financial organization of the Society of Nations also counted among its results.

The Conference of Geneva (10 April – 19 May 1922) which gathered 33 states was meant to focus on the rebuilding of the European economy. Even if failing to produce a general plan in this respect, the conference resulted in the consistent application of the principles of the gold exchange standard throughout the monetary reforms of 1923-1929.

¹¹⁷ Dobrovici, Gh. M., *op.cit.*, p. 229.

¹¹⁸ Kirijescu, Costin C., *Moneda...*, p. 96, 285-288.

¹¹⁹ Patenôtre, Raymond, *op.cit.*, p. 136.

Under the circumstances created by the interwar period, the gold exchange standard, a formal expression of the gold standard, ensured a temporary monetary stability in countries acting along this principle and rendered possible their monetary connection to the international exchange circuits. Basically, the gold exchange standard marked a first ethap in the demonetization of gold, the dissociation between internal and international monetary circulation, the coming into being of a 'monetary feudality.' The world economic crisis which followed after 1929 affected to a considerable extent the bases of the system set up in Geneva and is liable to explain the interest exhibited in an international approach to the monetary issue: the Delegation of Gold, the Conference of Lausanne (June – July 1932), the Conference of Stresa (September 1932), the Preparatory Committee for the Conference of London, the agreements of Washington (April 1933) would pave the way for the oncoming world conference. Debates highlighted a chasm between the defenders of the monetary orthodoxy and the advocated of employing the currency as an instrument of interference with the economic life, positions which in themselves reflected the diverging options of the great economic powers of the world.

The Conference of London (12 June – 27 July 1933), with the participation of 66 states, ended the series of monetary and economic gatherings of the interwar period. The reason for its failure is attributable to the diverging interests of the great powers, to the prevalence of temporary national interests over a positive approach to the international monetary issues the participants pretended to be willing to solve.

After the year 1933, the world appeared to be dislodged into several compartments from the monetary point of view: 'the dollar block', 'the pound sterling block', 'the gold block', and the monetary autarchies of the USSR, Germany and Japan. In 1937, the probing for the perspectives of a new conference (the Van Zeeland survey) highlighted the lack of receptivity of the various governments as for making an international attempt at solving the problem.

Therefore, after the tragic aftermath of World War II, the international monetary and financial conference to follow (Bretton Woods, 1-21 July 1944) would establish the international monetary system which would remain in use until the year 1971.

PUTERE, AUTORITATE, IDEOLOGIE

DE LA DOMNIA PĂMÂNTEANĂ LA DINASTIA DE HOHENZOLLERN (1859-1866). PREROGATIVELE ȘI ÎNSEMNĂTATEA DOMNIEI ÎN EDIFICAREA STATULUI ROMÂN MODERN (II)*

GRIGORE CHIRIȚĂ

De la început au ieșit la iveală marile dificultăți cărora Domnitorul trebuia să le facă față. Acestea proveneau din două direcții. Cea dintâi, era constituită din mecanismul complicat și inefficient de guvernare a celor două Principate: deși instituția Domniei se simplificase, Domnul fiind unul, el trebuia să se deplaseze frecvent dintr-o capitală în alta pentru a soluționa, împreună cu miniștrii, problemele conducerii curente și de perspectivă ale statului, să conlucreze cu Adunările și cu Comisia centrală de la Focșani în scopul elaborării noii legislații. Timp de aproape trei ani, Domnitorul a fost nevoit, prin urmare, să consacre o parte considerabilă din timp și multă energie pentru a pune în mișcare un mecanism statal greoi, anchilozat și, în plus, dispersat în teritoriu, compus din două Adunări, două guverne și Comisia centrală, instituțiile menționate rezidând în trei orașe aflate la sute de kilometri distanță unul de altul. Și toate acestea în condiții dintre cele mai precare, când nu fuseseră încă introduse mijloacele mecanice de transport (calea ferată București-Iași se va inaugura aproape peste două decenii!), transportul efectuat pe drumuri proaste, cu echipaje trase de animale necesitând mult timp și, bineînțeles, o oboseală fizică și psihică ce nu puteau rămâne mult timp fără grave consecințe asupra sănătății. A doua mare dificultate cu care era confruntată Domnia provenea din greutatea soluționării pe cale legislativ-parlamentară și într-un spirit cât de cât echitabil a marilor chestiuni pe care le impunea modernizarea structurilor economice și politice ale societății românești. Or, în această direcție (mai ales în privința reglementării problemei rurale și a extinderii drepturilor electorale) toate încercările s-au izbit de împotrivirea obstinată a cercurilor politice conservatoare care urmăreau să-și mențină și în noile condiții o accentuată dominație economică și politică, contrastând evident cu spiritul epocii și cu marile interese ale națiunii române.

Pentru a putea depăși aceste împrejurări dificile și complexe, Domnitorul Al. I. Cuza – utilizând din plin prerogativele acordate prin Convenție – și-a concentrat întreaga atenție pentru împlinirea a două obiective esențiale ce se întrepătrundeau

* Prima parte a studiului a apărut în „Revista istorică”, tom V, 1994, nr. 7-8, p. 729-741.

și, ca atare, se condiționau reciproc: pe plan intern, cu sprijinul mai multor oameni politici și având adeviziunea opiniei publice a promovat sistematic măsuri pentru unificarea celor două organisme statale paralele peste tot acolo unde procesul era permis de cadrul legal¹, iar în plan internațional a desfășurat o amplă acțiune de recunoaștere din partea Puterilor garante a unirii administrative și politice a Principatelor, a contopirii celor două formațiuni într-o unitate statală cu o identitate de sine stătătoare – integrată prin intermediul Puterii suzerane – comunității internaționale. Ambele obiective, primul în mare măsură iar al doilea în întregime, au fost împlinite în mai puțin de trei ani, la 22 noiembrie/4 decembrie 1861 Poarta emițând „Firmanul de organizare administrativă a Moldovei și Valahiei”, negociat între reprezentanții Puterilor garante de la Constantinopol cu participarea indirectă, însă decisivă, a agentului diplomatic român Costachi Negri². Anunțând succesul remarcabil obținut pe calea creerii statului național, Cuza nu ezita să afirme că acesta va fi „așa precum România o va simți și o va dori”³. Era, fără îndoială, un moment însemnat în procesul constituirii statului unitar românesc, consacrând contopirea celor două Adunări, alcătuirea unui singur guvern, proclamarea Bucureștilor drept capitală a țării, desființarea Comisiei centrale de la Focșani sau, altfel spus, deplina unificare a instituțiilor statului, inclusiv a tuturor ramurilor administrației publice. În urma acestor restructurări substanțiale, Domnia unificată a Principatelor Unite Române n-a căpătat totuși alte prerogative peste cele încredințate prin Convenție. În schimb, faptul că Unirea fusese temporar acceptată, doar pe durata vieții Domnitorului Cuza, constituia o restrângere în timp a Unirii pe care, dimpotrivă, românii urmăreau s-o consacre de o manieră definitivă și ireversibilă, pentru totdeauna. În plus, având un aspect vremelnic, concedată ca o favoare personală lui Al. I. Cuza, ea apărea ca provizorie, nestatornică, legată de un om și nu derivând dintr-o necesitate istorică, putând genera din acest motiv grave complicații odată cu dispariția capului statului. Împotriva restrângerii Unirii pe timpul vieții sale însuși Cuza Vodă protestase de mai multe ori în diferite etape⁴, argumentând pe bună dreptate într-o notă înaintată Porții că „se osândește guvernul meu și țara întreagă la tristul rol de a trăi de azi pe mâine, fără a putea întreprinde ceva definitiv și stătător și se răpește autoritatea ce izvoarește din credința în durata lui”⁵. Dar acest

¹ Pentru amănunte vezi Valeriu Stan, *Desăvârșirea Unirii Principatelor Române pe plan administrativ (1859-1864)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VII, Edit. Academiei, București, 1983, p. 8-32.

² *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență...* p. 160-271, 434-486; Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvârșirea Unirii (1859-1862) în Studii privind Unirea Principatelor*, p. 413-449; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 104-115; Dumitru Vitcu, *Diplomații Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 106-114; Paul Păltănea, *Viața lui Costache Negri*, Edit. Junimea, Iași, 1985, p. 197-214.

³ „Românul”, V, nr. 341, 342, din 7-8 decembrie 1861, p. 1069.

⁴ Încă din aprilie 1859 oficialitățile române au exprimat printr-un memorandum Puterilor garante regretul că recunoașterea dublei alegeri a lui Cuza Vodă era concedată numai pe timpul vieții sale, arătând marile riscuri și dificultăți ce rezultau din acea hotărâre (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, p. 333-334).

⁵ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 221-222.

caracter de provizorat al Unirii n-a putut fi schimbat în anii domniei lui Cuza Vodă, ci numai în 1866, când principiul Unirii perpetue, definitive a fost identificat, corelat și integrat cu înscăunarea dinastiei străine⁶.

Odată cu încheierea în 1862 a operațiilor practice ale desăvârșirii Unirii administrative, s-au creat premisele trecerii la soluționarea marilor probleme de care depindeau ritmul, amplitudinea și profunzimea procesului de modernizare a societății românești. Între acestea se detașau ca importanță și consecințe restructurarea radicală a raporturilor agrare și extinderea dreptului de vot – chestiuni aflate într-o evidentă conexiune. Atingând interese majore economice și politice ale tuturor straturilor societății, aceste probleme produseseeră o adâncă diviziune în rândul cercurilor politice conducătoare atât din cauza concepțiilor diferite, cât și a măsurilor practice preconizate, întreținând o atmosferă tensionată periculoasă menținerii ordinii și liniștei publice, pentru că eroda stabilitatea și submina chiar securitatea statului în curs de constituire. Și deși din punctul de vedere al mecanismului instituțiilor statului, formal, lucrurile simplificându-se, intraseră pe un făgaș normal (reamintim că din 1862 existau peste ambele Principate un singur Domn, o singură Adunare și un singur guvern, fiecare cu atribuții bine precizate în Convenție), totuși reglementarea acestora într-un spirit modern și echitabil pe căile legale parlamentare părea imposibilă. Aceasta era cel puțin impresia, repede convertită în convingere, a Domnitorului și a celor mai apropiați sfetnici care îl înconjurau⁷, din care au fost trase argumentele în favoarea cererii tot mai insistente adresate Puterilor garante de modificare a unor prerogative ale instituțiilor statului în sensul redistribuirii ponderii sferelor de competență și a însemnătății acestora⁸.

Se știe că, împotriva acțiunilor concertate ale unei largi opoziții care reușise să strângă pe toți adversarii politici ai Domnului, și care, dominând Adunarea deputaților, bloca proiectele de legi agrară și electorală pregătite de guvern, s-a produs cunoscuta lovitură de stat de la 2/14 mai 1864. Ea s-a materializat în dizolvarea Adunării (era a doua, după cea din 1859, pe care Cuza Vodă a dizolvat-o cu mult înainte de termen, făcând uz de prerogativele Domniei) și publicarea proiectului statutului dezvoltător al Convenției din 1858, însoțit de un proiect al unui nou așezământ electoral, ambele supuse aprobării populare prin intermediul

⁶ Limitarea domniei lui Cuza Vodă la durata vieții constituia, într-o dialectică stranie, atât punctul tare cât și principala slăbiciune a situației sale profund contradictorii: punctul tare pentru că, întruchipând într-un simbol aspirațiile unioniste ale neamului, nu putea fi înlăturat de pe tron fără riscul imens al desfacerii Unirii; slăbicunea – fiindcă tocmai pentru a se consacra definitiv, odată pentru totdeauna, Unirea cu corolarul său firesc, statul național român, trebuia să i se pună capăt stării de provizorat. De aici a derivat marea răspundere pe care și-au asumat-o, în februarie 1866, liderii politici care l-au detronat pe Cuza Vodă.

⁷ Printre aceștia, cel mai insistent pare a fi fost N. Krețulescu (vezi mai ales scrisoarea din 14 mai (st.v.) 1863 prin care îndemna pe Cuza Vodă să recurgă la lovitură de stat: A. D. Xenopol, *Nicolae Krețulescu. Viața și faptele lui 1812-1900*, București, 1915, p. 78-80), însă și publiciști ca C. Bolliac.

⁸ Această vastă problematică, de o însemnătate capitală din multiple rațiuni, a fost tratată, mai ales sub aspectul motivațiilor, diferit de istoricii care s-au ocupat de domnia lui Cuza Vodă. A se vedea în acest scop lucrările lui A. D. Xenopol, N. Iorga, I. Hudiță, T. W. Riker, Al. Lapedatu, Constanin C. Giurescu, Dan Berindei, Gh. Platon ș. a.

unui plebiscit⁹. În urma consultărilor dintre Puterile garante (acestea se opusese proiectului Domnitorului din 1863 de suspendare pe o perioadă limitată a Convenției și instaurarea unui regim autoritar menit a înfăptui reformele modernizatoare¹⁰), a acțiunilor tenace ale diplomației românești încununate cu o nouă vizită la Constantinopol a lui Cuza Vodă, s-a ajuns la aprobarea – cu modificări neesențiale față de proiectele inițiale – a reformei constituționale inițiată și concepută în țară. Potrivit „Actului adițional al Convenției din 7/19 august 1858” s-au operat o sumă de modificări structurale în privința exercitării puterii în stat, unele dintre acestea sporind rolul Domniei în mecanismul constituțional pe seama Parlamentului. Astfel, deși era implicit reconfirmat principiul din Convenție al separării puterilor în stat, totuși au crescut prerogativele acordate Domniei, pe de o parte prin dreptul de a numi în fiecare an pe președintele Adunării deputaților (ceilalți membri ai biroului urmând a fi aleși de deputați ca și până atunci), iar pe de altă parte prin crearea Senatului – a doua Cameră a Parlamentului – cu atribuții legislative și de control importante, înrăuit decisiv de Domn prin dreptul de a numi jumătate din senatori. Pentru ambele Camere, regulamentele interioare nu se mai elaborau de către acestea, ci se alcătuiau de guverne, care, la rândul lor, erau numite și menținute la putere de Domn. Totodată, în locul Consiliului legislativ se înființa un Consiliu de stat în subordinea Domniei cu misiunea de a studia și pregăti proiectele de legi cerute de Domn și a le susține în numele acestuia în Parlament. În sfârșit, până la convocarea celor două Camere (în prima duminică a lunii decembrie) rezultate din alegerile efectuate potrivit noii legi electorale, Domnul putea lua măsuri de urgență și emite decrete¹¹, sau, altfel spus, dobânda dreptul de a legifera singur¹². Dacă se au în vedere prerogativele sporite atribuite Domniei în dauna unui Parlament ce devenise bicameral, pe de o parte, și îngrădirea privilegiului politic al marii boierimi prin extinderea dreptului de vot, pe de altă parte, evident că echilibrul constituțional dintre puterile statului s-a înclinat decisiv de partea capului statului, acesta obținând o mare putere reală, efectivă ce tindea să se sustragă oricărui control (inclusiv al Parlamentului). Cu toate acestea, nu s-a instituit din punct de vedere legal ori în fapt – cum bine s-a observat – „un sistem de absolutism, de dictatură, de tiranie”¹³ așa cum credeau unii contemporani naivi însă de bună

⁹ Vasile M. Kogălniceanu, *Acte relative la 2 mai 1864*, București, 1894, p. 3 -16.

¹⁰ Pentru detalii vezi Ioan Hudiță, *Franța și Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*, București, 1941, 185 p.

¹¹ Vasile M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 72-76. A se vedea și *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, Edit. Academiei, București, 1983, p. 136 - 141 (autor: Valeriu Stan).

¹² Pe temeiul acestui drept a fost soluționată problema rurală prin decretul-lege din 14/26 august 1864. Menționăm de asemenea că după 2/14 mai 1864, s-au publicat în „Monitorul oficial”, punându-se astfel în aplicare, un număr de 39 decrete-legi, care, corespunzând unor nevoi stringente, au fost ulterior acceptate în mod tacit (C. C. Angelescu, *Decretele legi sau regimul statutului din 1864*, în „Arhiva de drept public”, Iași, an I, 1939, p. 2 - 4).

¹³ Andrei Rădulescu, *Organizarea statală*, în vol. *Alexandru Ioan Cuza 1859 - 1866*, București, 1932, p. 82. În altă parte, autorul sublinia cu îndreptățire că Al. I. Cuza „a vrut să întocmească un sistem de guvernământ care să-i îngăduie să înlăture opoziția privilegiatilor, să aibă la conducere elemente pregătite și să concentreze mai bine frânele guvernului fără a se înăbuși glasul maselor pe care din contră le-a chemat, în chip rațional și potrivit timpului, să participe la viața publică” (*Ibidem*, p. 92).

credință, iar alții din interes politic, ci o întărire a instituției Domniei care, în împrejurările complexe ale epocii, a favorizat instaurarea Domniei autoritare a lui Cuza Vodă cu marile ei realizări, însă și cu indiscutabile scăderi. Nu trebuie desconsiderată nici prezența încă foarte puternică în mentalitatea acelei generații a manierei autoritare de exercitare a prerogativelor Domniei sub regimul prevederilor Regulamentului organic, și care și-a pus amprenta asupra principiilor constituționale și a modului de a gândi și acționa a majorității oamenilor politici aparținând răstimpului 1840-1860. De altminteri, tendințe similare caracterizau și viața politică din statele moderne occidentale de mult timp constituite (de pildă, regimul instaurat în Franța de Napoleon al III-lea în 1852 – o îmbinare nemaîntâlnită până atunci de „dictatură” constituțională și de populism – rămas în istorie sub denumirea de bonapartism, al cărui model politic a înrăurit decisiv opțiunile multor români avându-l în frunte pe Cuza Vodă).

În noua situație, Domnia punând în valoare poartă preponderentă obținută în stat, a introdus într-un scurt răstimp o serie de reforme de mult timp pregătite, care au declanșat un amplu și profund proces de remodelare pe principii moderne a societății românești. Această activitate care a cuprins pe la toate planurile vieții social-economice și instituțional-politice, inclusiv suprastructura juridică, desfășurată într-un ritm accelerat cu o cucerire și o vigoare nemaîntâlni încă, a pus dintr-o dată într-o viziune lumii rolul determinant avut de Domnitorul Al. I. Cuza, sprijinit de câțiva colaboratori (între aceștia se detașază marea personalitate a lui M. Kogălniceanu). Cu înțelepciune și patriotism, aceștia au înfăptuit o impresionantă operă reformatoare așezând pentru mai multe decenii baze largi dezvoltării României moderne. Pe măsura promulgării legilor, stabilirea noului cadru legislativ și, mai ales, odată cu transpunerea acestuia în viață, ivindu-se o împotrivire surdă a multor privilegiați de până atunci, precum și alte dificultăți inerente, s-a simțit tot mai mult și mai des tendința Domniei de a le înfrânge ori depăși prin recurgerea la mijloace autoritare, utilizând adesea metode ce nu se înscriau în prevederile legale. În aceste împrejurări s-a accentuat cu de la sine putere rolul și menirea Domniei, Cuza Vodă exercitând-o din ce în ce mai autoritar¹⁴, iar în unele privințe chiar abuziv, spre nemulțumirea majorității clasei politice conducătoare. Desigur, nu intră în rostul acestor pagini expunerea – fie și succintă – a cauzelor și împrejurărilor care au dus la detronarea, după numai șapte ani, a Domnitorului ales în ianuarie 1859 prin voința de unire exprimată și susținută de tot neamul românesc. Doritorii vor găsi principalele fapte și explicațiile acestora în lucrările și studiile elaborate până

¹⁴ Sintagma „domnie personală” atât de des asociată în ceea ce îl privește pe Cuza Vodă aceluia de „autoritară” constituie o tautologie, un pleonasm fie și numai pentru simplu fapt că o domnie nu se poate exercita colectiv ci de un Domn purtând pecetea individualității sale și în limitele reglementărilor legale. Dacă însă cadrul constituțional în vigoare este nesocotit și, ca atare, încălcat ori înlocuit prin capriciile bunului plac, atunci Domnia capătă de la sine caracteristici proprii dictaturii. Din toate actele Domniei lui Cuza Vodă este însă evident că nu poate fi vorba de o dictatură în accepțiunea clasică înțeleasă ca acceptată.

acum¹⁵, deși o examinare și reevaluare intrinsecă a întregii problematice din perspectiva noilor concepte ale istoriografiei contemporane, a imperativelor naționale apare mai necesară ca oricând.

Dintre toți factorii care au concurat la deznodământul cunoscut, neîndoielnic că rostul cel mai important a revenit concepțiilor și intereselor legate de caracterul, structura și experiența dobândită datorită modului cum se exercitase Domnia ca instituție fundamentală a noului stat. După cum s-a văzut, ideea aducerii pe tron a unui principe străin dintr-o dinastie europeană, din capul locului indisolubil integrată Unirii Principatelor, considerată a fi așadar principalul instrument pentru edificarea statului național de sine stătător și, totodată, garanția existenței și funcționării acestuia după modelul oferit de statele occidentale, constituia punctul esențial asupra căruia, dintr-un motiv sau altul, liderii politici se arătasera în nenumărate rânduri hotărâți să acționeze pentru înfăptuirea lui. Deși în ianuarie 1859 Cuza Vodă își declarase public și oficial disponibilitatea încheierii misiunii sale de Domn la momentul oportun pentru a grăbi încoronarea prințului străin, totuși această făgăduială i-a fost în repetate rânduri reamintită de cercurile politice opozante cu o suspectă stăruință și în termeni adeseori jignitori demnității sale. Așa s-a întâmplat în 1859 cu prilejul dezbaterii proiectului de constituție în Comisia Centrală de la Focșani, în vara anului 1861 când se negocia desăvârșirea Unirii administrative, în primele luni ale anului 1863 ca principal obiectiv și rațiune de a fi a unei largi coaliții incluzând personalități aparținând întregului spectru politic de la liberalii radicali la conservatori. Au existat însă în epocă și încercări de reconsiderare a acestei cerințe fundamentale a programului unionist, în sensul că, după evenimentele din ianuarie 1859 și îndeosebi după recunoașterea Unirii și a Domnului ales, principele străin nu mai apărea în rațiunea unor contemporani a fi neapărat necesar pentru întemeierea statului național¹⁶. Domnitorul însuși părea a împărtăși asemenea opinii. În martie 1861, răspunzând unor întrebări ale consulului englez H. A. Churchill, el se declara – în acord cu „cea mai

¹⁵ În afara monografiilor consacrate lui Cuza Vodă, de A. D. Xenopol și Constantin C. Giurescu, a se vedea mai ales studiile: Al. Lapedatu, *11 Februarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, XXIII (1940-1941), p. 311-332; idem, *Preludiile căderii lui Cuza Vodă*, ibidem, XXV (1942-1943), p. 1011-1112; V. Russu, *op.cit.*, p. 503-550; Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, XXIX (1976), nr. 3, p. 347-371; Dan Berindei, *Les Antécédents de l'abdication du Prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII (1979), nr. 4, p. 785-802; Valeriu Stan, *Câteva considerații în legătură cu „monstruoasa coaliție” și durata existenței ei*, în „Revista istorică”, tom II, 1991, nr. 7-8, p. 383-397.

¹⁶ *Gândirea social-politică despre Unire (1859). Culegere*, Edit. Politică, București, 1966, p. 263-265; *Acte și documente...*, vol. VIII, p. 920-921; „Românul”, IV, nr. 118, 29 aprilie 1860, p. 357-358 ș.a. Într-un articol din februarie 1861, chiar și Ion C. Brătianu arăta că prin înscăunarea dinastiei străine (pentru care se pronunțase din convingere și acționase prin toate mijloacele) românii urmăreau să obțină atât „independența națională” cât și „ridicarea puterii executive la o înălțime care, făcând să tacă toate ambițiunile”, era menită „să liniștească societatea și să lucreze la a ei renaștere”. Însă după alegerea din 24 ianuarie 1859 „această misiune, precum și deplina unire, a devenit apanagiul Domnitorului românilor” („Românul”, V, nr. 51-52, 21 februarie 1861, p. 166). Începând din 1863-1864, sub incidența evenimentelor survenite între timp, el (împreună cu numeroși alți oameni politici) și a schimbat radical această opinie.

mare parte a vechilor mei prieteni politici” – împotriva „ideii unui prinț străin”, deoarece prin alegerea sa „situația s-a schimbat total”¹⁷. Și dacă asupra adevăratului cuget al Domnitorului înfățișat mai sus pot fi formulate rezerve îndreptățite de natură diplomatică (cunoscând opoziția Angliei față de principele străin era imprudent, inoportun și fără nici un folos că în acel moment tocmai capul statului să reitereze acea revendicare), în schimb, tolerarea campaniei publice inițiată de C. Bolliac¹⁸ încă din iunie 1864 privind „creditatea tronului” care „este stâlpul solid al întemeierii statului român și prin urmare al naționalității române”¹⁹, urmată de înfierea celor doi copii rezultați (se pare) din legătura extraconjugală cu Maria Obrenovici, dintre care primul, Alexandru, în mesaje de felicitări era denumit „moștenitorul tronului”²⁰, părea a marca o schimbare în concepția politică a lui Cuza Vodă²¹. Fără îndoială, adversarii săi, profitând de ambiguitatea voită a unei situații stranie pe care Domnitorul a îngăduit-o, n-au ezitat să-l acuze de nerespectarea făgăduielii din 1859 de a se coborî de pe tron în favoarea prințului străin. Semnificativ în acest scop era legământul din iunie 1865 subscris de radicalii C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu, A. Panu, liberalul moderat Ion Ghica și conservatorii Gr. Bibescu-Brâncoveanu, Dim. Ghica, George B. Știrbei,

¹⁷ Valeriu Stan, *Un interviu cu Domnitorul Alexandru Ioan Cuza*, în „Revista de istorie”, XXXVII (1984), nr. 1, p. 85-86.

¹⁸ C. Bolliac a editat în 1863 „Buciumul” la îndemnul lui N. Krețulescu, primind mereu subvenții de la Cuza Vodă (Biblioteca Academiei, msse. Arh. Cuza Vodă, pach. L, f. 272-273; ibidem, pach. V, 264). Consulul francez H. Tillos într-un raport din 7 iunie (st.n.) 1864 releva Parisului că Bolliac era inițiat în planurile cele mai intime ale Domnitorului și aceasta de fiecare dată când „vrea să propage o idee îl însărcinează pe Bolliac s-o proslăvească în foaia sa” (Arh. St. București, microfilme Franța, rola 11 (vol. 25) c. 110).

¹⁹ „Buciumul”, II, nr. 233, 2 iunie 1864, p. 925. De la acest număr și până la cel din 5/17 decembrie 1864 periodicul a înlocuit motto-ul „votul universal” (realizat într-o anumită formă prin statut) cu „creditatea tronului”. După înfierea lui Alexandru la 11/23 mai 1865 „Trompeta Carpaților”- continuatoarea „Buciumului” – pleda pentru împlinirea aceluiași deziderat. În spiritul adevărului, trebuie precizat faptul că C. Bolliac fusese în anii exilului un adversar înverșunat al ideii aducerii pe tronul noului stat a unui principe străin, cedând în cele din urmă stăruințelor lui Ion Ghica, C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu ș.a., cu condiția ca acesta să fie „din neamul Bonaparte” (Ovidiu Papadima, *Cezar Bolliac*, Edit. Academiei, București, 1966, p. 193).

²⁰ Lucia Borș, *op.cit.*, p. 211; N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, traducere din limba germană de Otilia Enache Ionescu, vol. IV, partea II-a, 1928, p. 19. O asemenea cerință apăruse, izolat, încă din anii anteriori. Așa, de pildă, D. Bolintineanu într-un articol din 29 martie (st.v.) 1861 scria despre nevoia convocării unei Camere Constituante ieșită dintr-o nouă lege electorală care să decidă „despre ereditatea în familia alesului de la 24 ianuarie” (*Opere*, vol. X. *Publicistică*, p. 156). Aceași idee era cuprinsă și în telegrama din 19 ianuarie (st.n.) 1862 expediată Domnitorului Cuza la Iași (*Opere*, vol. XI. *Correspondența*, București, Edit. Minerva, 1989, p. 50). Ne întrebăm: cum se putea stabili ereditatea din moment Cuza Vodă n-avea la acea dată urmași legitimi?

²¹ Într-un articol din 24 iulie 1864 ce analiza lovitura de stat din 2/14 mai și urmările ei, apărut în „The New York Times”, se aprecia că succesul obținut la Constantinopol de Domnitorul Cuza l-ar fi încurajat „să vadă cele două Principate unite într-un regat” iar pe sine investit „cu coroană și sceptrul noului regat” (D. Vitcu, *Personalitatea și epoca lui Alexandru Ioan Cuza în viziunea contemporanilor din „Lumea Nouă”*, în *România în istoria universală*. I. Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1986, p. 263).

C. N. Brăiloiu²² în care semnatarii, luând în considerare „situațiunea țării politice și geografice și interesele ei din întru și din afară”, și având în vedere voturile Adunărilor ad-hoc și al Adunării de la Iași din ianuarie 1859, se angajau ca „la caz de vacanță a tronului să susținem prin toate mijloacele alegerea unui principe străin dintr-una din familiile domnitoare în Occident”²³. Din momentul când fruntașii politici opozanți se legaseră „pe onoare” să voteze „un principe străin” și „să stăruim în acest vot până-l vom dobândi”²⁴, ei au și intensificat pregătirile concertate în țară și peste hotare pentru răsturnarea lui Cuza Vodă. Și deși încercarea de revoltă a micilor negustori din București de la 3/15 august 1865 eșuase, fiind prompt și energic înăbușită de armată din ordinul gen. Ioan Em. Florescu (Domnitorul era plecat pentru a-și căuta sănătatea la băi în Germania, la Ems), totuși liderii opoziției nu s-au descurajat ci, îmbinând posibilitățile legale cu metodele conspirative, au continuat pregătirile, văzându-și relativ repede eforturile încununate de succes prin lovitura de stat dată în februarie 1866.

În toamna anului 1865, în timp ce în țară situația generală se deteriora continuu, sporind nemulțumirile tuturor păturilor sociale, iar în exterior nu se mai bucura ca până atunci de sprijinul ferm al Franței, Cuza Vodă – bolnav, obosit, rău sfătuit și servit de colaboratori, compromis de camarila ce-l înconjură, deprimat de violența rar întâlnită a campaniei de ponegrire dusă neîncetat de opoziție împotriva sa – și-a dat seama că domnia sa nu mai putea continua mult timp. După realizarea Unirii, crearea cadrului instituțional al statului național pe baze moderne, reformarea structurilor economice ale societății²⁵, din programul unionist adoptat în 1857 și reiterat în ianuarie 1859 mai rămăsese de împlinit doar aducerea pe tron a principelui străin care să încheie, să desăvârșească și să consacre astfel opera începută. Cum inițiativele sale discret întreprinse în această direcție²⁶ nu

²² După aproape trei decenii de la evenimentele din februarie 1866, D. A. Sturdza – adversar înverșunat și pătimăș al lui Cuza Vodă, unul din capii conspirației – recunoștea că oligarhia conservatoare lucra „prin bani și intrigi” la răsturnarea Domnitorului țării, pentru că „nu putea crede că un Domn care nu era din sânul ei [...] poate avea mai mult decât o durată efemeră” (Vasile M. Kogălniceanu, *op.cit.*, p. VII).

²³ Textul original, scris de C. A. Rosetti, cu semnăturile autografe, în Biblioteca Academiei, mss. rom. 5314, f. 1; pentru datarea lui vezi D. A. Sturdza, *Însemnătatea...*, p. 790.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Al. Lapedatu (interogând istoria pornind nu de la evenimente așa cum acestea se împliniseră, întrupându-se realității, ci de la concepte subiective contra-factuale susceptibile a fi fost posibile ori probabile) considera – nu fără îndreptățire – că marile realizări obținute în epoca Unirii „nu erau cu puțință decât sub un Domn indigen, ca Cuza Vodă – pământean și ortodox. Căci nici îndoita alegere de la 1859, nici secularizarea averilor mănăstirești și nici marea reformă agrară nu s-ar fi putut înfăptui sub un principe străin și catolic, care n-ar fi fost recunoscut de puteri, n-ar fi putut înfrunta agitațiile clerului ortodox și ar fi făcut din problema secularizării o chestiune de persecuție religioasă și n-ar fi fost în stare să reziste opoziției înverșunate a marilor proprietari, deținători ai puterii politice în stat”. De aceea – conchidea el – „tot ce s-a dobândit între 1859 și 1866 ca mari realizări politice și naționale, s-a dobândit și prin personalitatea Domnitorului” (Al. Lapedatu, *Viața politică internă*, în vol. *Alexandru Ioan Cuza. 1859-1866*, București, 1932, p. 31).

²⁶ Avem în vedere, în primul rând, scrisoarea trimisă la 1 octombrie (st.v.) 1865 lui Napoleon al III-lea în care solicita pe mai departe pentru România înalta sa protecție; în ceea ce îl privea el era pregătit să se coboare de pe tron dacă soarta țării putea fi încredințată „unor mâini mai dibace decât ale mele” (R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 386).

avusescră vreun efect nici măcar asupra Franței care până atunci îl sprijinise de fiecare dată, Cuza Vodă vrea să se știe de întreaga țară că el rămăsese credincios programului unionist și angajamentului luat la urcarea sa pe tron. De aceea, în mesajul de deschidere a Corpurilor Legiuitoare la 5/17 decembrie 1865 s-au intercalat câteva fraze schițate de Cuza Vodă însuși²⁷, în care acesta, dând încă o dată asigurări că „singura mea ambițiune este de a păstra dragostea poporului român, este în adevăr de a fi folositor patrici mele, de a menține drepturile ei neatînse”, făcea cunoscut că „nici o dată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui”²⁸. Punând capăt ferm oricăror speculații privind soarta tronului, Cuza Vodă a decis astfel să nu se cramponeze de putere cu orice preț și să nu uzeze de mijloacele avute la dispoziție – inclusiv cele militare – împotriva celor care l-ar fi constrâns să părăsească Domnia, dovedind și în această dificilă situație mult tact politic, o superioară înțelegere a nevoilor autentice ale neamului ca reflex firesc al înflăcăratului său patriotism.

În zorii zilei de 11/23 februarie, sub constrângerea câtorva ofițeri, Domnitorul Al. I. Cuza a semnat un „Act de abdicare” dinainte pregătit, în care se scria că „conform dorinței națiunii întregi și angajamentului ce am luat la suirea mea pe tron”, a depus „cârma guvernului în mâna unei Locotenente Domnești și a ministerului ales de popor”²⁹. Locotenenta Domnească era alcătuită din N. Golescu (liberal, din Muntenia), L. Catargiu (conservator, din Moldova) și col. N. Haralambie (reprezentant al armatei). Acest organism colectiv de conducere a numit la rândul lui un guvern în frunte cu liberalul moderat Ion Ghica, din care făceau parte personalități politice moldovene și muntene de concepții diferite (de la liberali radicali la conservatori) provenite din rândurile opozanților de până atunci³⁰. Este de remarcat faptul că prin instituirea Locotenentei Domnești – neprevăzută în Convenția de la Paris în cazul vacanței tronului – se punea în aplicare nu atât o prevedere a Regulamentului organic (unde instituția denumită „căimăcămia de trei” era formată din principalii miniștri ai ultimului guvern, așa cum, de altfel, a funcționat în ambele Principate între octombrie 1858 și ianuarie 1859), cât mai degrabă se reînvia forma provizorie de conducere instituită în timpul revoluției de la 1848 din Țara Românească.

Noua conducere a statului, din primele ore ale dimineții de 11 februarie (st.v.) 1866 s-a angajat într-o proclamație către țară să mențină „cele patru puncte votate de națiune și de către Divanurile ad-hoc: unirea, autonomia, principele străin, guvernământ constituțional”³¹. Pe temeiul acestui program, Adunarea Deputaților și Senatul, convocate în aceeași zi la orele 13 la propunerea lui Ion Ghica, au ales – prin votul deschis și unanim al celor prezenți și fără a fi fost

²⁷ Alexandru Papadopol Calimah, *Amintiri și istorie, 1853-1888*, la Biblioteca Academiei, mss. rom. 864, f. 436.

²⁸ Mon. Of., nr. 270, 5/17 decembrie 1865, p. 1179. La 7/19 decembrie 1865 consulul H. Tillos raporta Parisului că din întregul mesaj acest pasaj a fost cel mai aplaudat (Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 11 (vol. 26), c. 368).

²⁹ Actul original cu semnătura autografă în Arh. St. Buc. mss. 1363, f. 7.

³⁰ Mon. Of., nr. 33, 12/24 februarie 1866, p. 151.

³¹ *Ibidem*.

consultat în prealabil cum era normal – și proclamat Domnitor al Principatelor Unite pe Filip de Flandra, fratele regelui Leopold al II-lea al Belgiei, sub numele de Filip I³². Se procedase în acest mod și cu o mare rapiditate pentru a bara de la început eventuale intrigi interne, agitații în favoarea unor candidaturi autohtone la Domnie și, concomitent, să releve din nou Europei persistența românilor în ideea *aducerii de către ei*³³ pe tron a unui principe străin în condiții de deplină securitate națională, sau, cu alte cuvinte (după remarca consulului H. Tillos) să dispună de tron fără a fi consultate Puterea suzerană și Puterile garante, ca și cum țara ar fi fost independentă³⁴ și nu sub regimul garanției colective europene. Prompt, din multiple rațiuni politice, la 13/25 februarie regele Belgiei prin guvernul său a comunicat oficialităților române prin consulul de la București imposibilitatea contelui Filip de Flandra de a putea accepta tronul Principatelor³⁵. Refuzul însă n-a fost făcut cunoscut țării decât mult mai târziu, la 31 martie/12 aprilie, prin proclamația Locotenenței Domnești privind inițierea plebiscitului pentru acceptarea candidaturii principelui Carol de Hohenzollern. Dintru început a apărut astfel, în ce privește conducerea statului, o stare de provizorat periculoasă mai înainte de toate prin însăși prelungirea ei, cu probleme dificile, extrem de complexe ce urmau a fi soluționate potrivit dorințelor și nevoilor neamului nostru, ținându-se totodată seama de conjunctura internațională creată de Puterile garante. Întreaga atenție a cercurilor conducătoare, toate eforturile depuse au fost îndrumate în două direcții ce se condiționau reciproc: 1) menținerea Unirii Principatelor, înfăptuită în virtutea autonomiei țării, ca un fapt deja împlinit odată pentru totdeauna, fără a fi corelată persoanei fostului Domn, având deci o durată perpetuă și un caracter ireversibil; 2) aducerea pe tronul noului stat ca monarh constituțional a unui principe străin care să întemeieze dinastia ereditară. În întreg intervalul de timp dintre 11/23 februarie și 10/22 mai 1866 Locotenența Domnească a îndeplinit atribuțiile specifice Domniei așa cum acestea fuseseră stabilite prin Convenția de la Paris, fără a se mărgini – la recomandarea colectivă, insistentă, a Puterilor garante – doar la soluționarea problemelor curente, ci, de multe ori, cum a fost cazul rezolvării vacanței tronului, având inițiative și mobilizând toate mijloacele pentru ducerea acestora la bun sfârșit.

Și într-adevăr, după refuzul contelui Filip de Flandra, la 13/25 martie 1866, Ion C. Brătianu – aflat în misiune oficială la Paris – și Ion Bălăceanu (agent diplomatic al Principatelor în capitala Franței) au propus prin telegrame separate oficialităților de la București candidatura principelui Carol de Hohenzollern,

³² *Ibidem*, nr. 35, 15/27 februarie 1866, p. 158. A se vedea și Gh. Platon, 1866 – începutul „revoluției pentru independență”. *Ecouri în presa europeană* (I), în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXI (1984), p. 443-445; *România în relațiile internaționale 1699-1939*, Edit. Junimea, Iași, 1981, p. 204 (autor: V. Russu).

³³ Încă din februarie 1863 Ion C. Brătianu declara în Adunarea deputaților că „dacă Puterile garante ar numi de-a-dreptul un Principe, fie pământean, fie străin, țara întreagă s-ar scula, ar protesta”, nerecunoscându-i nimănui „dreptul de a dispune de tronul României” (*Lui Ion C. Brătianu 1821-1921. Din scrierile și cuvântările lui ...*, București, 1921, p. 452).

³⁴ Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 12 (vol. 27), c. 135.

³⁵ *Ibidem*, microfilme Belgia, rola 69/3, c. 429-430; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe. Arhiva istorică, vol. 125, dos. 32, f. 28-29.

contându-se mai ales pe ajutorul Franței³⁶. Alegerea principelui Carol dintre mai mulți candidați s-a datorat prestigiului și autorității în Prusia și în Europa de care se bucura Casa domnitoare de Hohenzollern-Sigmaringen, înrudirii acesteia cu familia lui Napoleon al III-lea. Ofițer de carieră, născătorit, având 27 de ani, catolic, era un om sobru și serios, cu o fire ce părea rece și mândră celor cu care venea în contact. Primise o instrucție îngrijită – deși nu pe măsura unui viitor rege – nutrea convingeri politice liberal-moderate, avea o voință foarte puternică și o nezdruclată conștiință a datoriei. Cu încuviințarea guvernului, Ion C. Brătianu, plecat în grabă la Düsseldorf, într-o audiență ce-i fusese acordată, l-a înștiințat la 19/31 martie pe tatăl principelui Carol că, „urmând un aviz al Împăratului Napoleon”, Locotenența Domnească intenționa să propună alegerea fiului său ca Domn al Principatelor. După anume rețineri și oarecare ezitări, ambii principii au acceptat cu unele condiții oferta ce le fusese făcută³⁷. Acționând energic, cercurile politice oficiale românești, căutând să imprime desfășurării evenimentelor un curs ireversibil, a supus aprobării populare prin intermediul unui plebiscit organizat între 2/14-8/20 aprilie candidatura principelui Carol de Hohenzollern. Cu o majoritate covârșitoare de voturi (685 969 pentru, 124 837 obțineri și numai 224 împotriva)³⁸ cetățenii Principatelor s-au pronunțat, așadar, pentru aducerea principelui Carol – și prin el a dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen – la cârma statului. De persoana acestuia se legau îndreptățite speranțe privind menținerea Unirii, consolidarea statului român, cucerirea într-o perspectivă nu prea îndepărtată a independenței sale, asigurarea și protejarea neamului în perimetru milenar al vetrei străbune. Și totuși, în pofida impresionantei demonstrații a voinței liber exprimate a poporului român, conferința de la Paris a ambasadorilor Puterilor garante, întrunită încă din 26 februarie/10 martie pentru a aviza asupra stărilor de lucru survenite în Principatele³⁹, după mai multe întruniri sterile, a adoptat în unanimitate la 20 aprilie/2 mai o declarație finală în care, respingând ideea principelui străin și, în consecință, candidatura lui Carol de Hohenzollern, lăsa Adunării ce avea să se întrunească întreaga libertate să decidă dacă Principatele doreau sau nu să rămână unite în continuare și, în funcție de hotărârea

³⁶ D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului îndeplinit executat în 1866 de cei îndreptățiți*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, XXXIV (1911-1912), p. 872 (În continuare se va cita *Autoritatea...*); Biblioteca Academiei, mss. rom. 5314, f. 31 și 108. A se vedea și: Emil Olivier, *La première candidature Hohenzollern (1866)*, în „Revue des deux mondes”, Paris, IX (1902), p. 768-802; P. Henry, *op.cit.*, p. 60-73; Pamfil Giorgian, *Întemeierea dinastiei române 1866*, București, 1940; P. P. Panaitescu, *Urcarea în scaun a principelui Carol de Hohenzollern*, în „Revista Fundațiilor Regale”, VI (1939), nr. 5, p. 250-267; Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, Edit. Militară, București, 1992, p. 12-16. A se vedea de asemenea, *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, vol. I, București, 1909, p. 16-34; Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques, 1840-1903*, în Biblioteca Academiei, arh. I. Bălăceanu, I, mss, I. f. 105-123.

³⁷ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 878; Biblioteca Academiei, mss., Fond corespondență, inv. 30 208, 64 618, 84 616.

³⁸ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 908; „Românul”, X, 16 aprilie 1866, p. 193.

³⁹ Gr. Chiriță, *România și conferința de la Paris, februarie-iunie 1866*, în „Revista de istorie”, XXXVIII (1985), nr. 10, p. 973-980; nr. 11, p. 1086-1087.

adoptată, să treacă la alegerea – după caz – a unui sau doi domni pămâneni⁴⁰. Știindu-se sprijinite discret de Franța și Prusia, cercurile politice conducătoare românești au ignorat deliberat hotărârea conferinței de la Paris. Mai mult decât atât, noua Adunare a deputaților (rezultată în urma alegerilor desfășurate între 9/12 17/29 aprilie după legea electorală din 1864) a adoptat în ședința inaugurală din 1/13 mai cu 109 voturi pentru și doar 6 abțineri (n-a fost nici un vot contra) o declarație solemnă privind „voința nestrămutată a Principatelor Unite de a rămâne pururea ceea ce sunt, o Românie una și nedespărțită sub domnia ereditară a unui principe străin luat dintr-una din familiile suverane ale Occidentului, și că principele ereditar al României una și nedespărțită este principele Carol Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen, pe care și Adunarea la rândul său îl proclamă sub numele de Carol I”⁴¹. În zilele următoare, evenimentele, luând un curs decisiv, s-au precipitat, așa încât la 8/20 mai principele Carol, însoțit de Ion C. Brătianu, a pus piciorul pe pământul noii sale patrii la Turnu Severin. În acest fel, românii au pus încă o dată Puterile garante în fața unui nou, îndrăzneț și hotărâtor fapt împlinit. Două zile mai târziu, la 10/22 mai, pe o ploaie torențială prevestitoare de belșug pentru că pune capăt unei secete îndelungate, principele Carol, într-o trăsură deschisă în care luaseră loc Locotenentul Domnesc N. Golescu și Președintele Consiliului de Miniștri Ion Ghica, a străbătut străzile Capitalei înțesate de o mulțime entuziastă. După o slujbă religioasă și un Te-Deum săvârșite în Catedrala Mitropoliei, noul Domn a depus în fața Adunării deputaților – prezenți fiind membrii Locotenenței Domnești și ai guvernului, alte persoane oficiale – următorul jurământ de credință: „Jur a fi credincios legilor țării, a păzi religiunea românilor, precum și integritatea teritoriului și a domni ca domn constituțional”⁴². Era, fără nici o îndoială un moment istoric, de răscruce, perceput ca atare de contemporani (consemnat în nenumărate mărturii ale epocii) pentru că ei trăiau cu intensitate sentimentul că atunci începuse să se încununeze tendințe istorice, aspirații populare, debutase procesul împlinirii strădaniilor ge erătu or îndreptate spre refacerea unității integrale a neamului prin eroică efortare de creșterea statului național. Iar astăzi noi știm, cu certitudine, ceea ce mulți în evăzuseră doar prin forța închipuirii și anume că, în același timp, se deschide o nouă epocă de împliniri jalonată de cucerirea independenței în 1877 și desăvârșirea statului național la 1918 în limitele firești ale vetrei strămoșești⁴³.

În baza străvechiului drept de autonomie al Principatelor, confirmat prin Convenția de la Paris, în anexa Actului adițional din 16/28 iunie 1864 negociat de Cuza Vodă se menționa că „Principatele Unite pot în viitor a modifica și a

⁴⁰ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 943.

⁴¹ *Ibidem*, p. 956.

⁴² *Ibidem*, p. 1008. El a fost citit de Locotenentul domnesc N. Haralambie, iar principele Carol a spus în limba română: „Jur”.

⁴³ Unii istorici apreciază – și pe bună dreptate – că dacă dubla alegere în ianuarie 1859 a col. Al. I. Cuza a însemnat „proclamarea principiului Unirii”, înscăunarea în 1866 a principelui străin a semnificat afirmarea „principiului independenței” (V. M. Russu, Gh. Clivetti, *Drumul spre independență (1856-1877)*, în *Românii în istoria universală*, vol. I, Iași, 1986, p. 287).

schimba legile care privesc administrațiunea lor din năuntru cu concursul legal al tuturor puterilor stabilite și fără nici o intervențiune”⁴⁴. Această reconfirmare în termeni atât de categorici a drepturilor suverane ale Principatelor a avut o însemnătate excepțională, deoarece procesul structurării instituțiilor statului, a înnoirii legislației țării se puteau realiza fără nici o imixtiune din partea vreunei Puteri garante, inclusiv a Porții⁴⁵. Uzând de acest drept și dând curs programului de guvernare stabilit probabil înainte de 11 februarie, cercurile guvernante au trecut încă de la jumătatea lunii februarie la elaborarea unui nou proiect de constituție din multiple și întemeiate rațiuni, între acestea desigur prevalând necesitatea ca Domnitorul străin ce avea să fie adus să găsească în vigoare o constituție care să prevadă, între altele, rolul, locul și prerogativele Domniei în noul stat. Proiectul de constituție, elaborat de Consiliul de stat prin luarea în considerare a tuturor proiectelor și actelor constituționale anterioare românești sau care ne priveau⁴⁶ (mai puțin influențat de constituția belgiană din 1831 așa cum fără temei real continuă încă să se afirme), definitivat împreună cu membrii ai guvernului la sfârșitul lunii aprilie, a fost înaintat la 1/13 mai Adunării deputaților⁴⁷ pe cale de a se transforma în Adunare constituțională. Din motive asupra cărora nu se poate insista aici, proiectul n-a fost luat în dezbatere și, în consecință, nu s-a putut adopta până la 10 mai⁴⁸, așa încât noul Domnitor a depus jurământul de credință fără a avea bine stabilite întinderea și limitele prerogativelor Domniei în stat printr-un act constituțional aflat în vigoare⁴⁹.

În lunile mai - iunie 1866 au avut loc numeroase discuții și tratative, îndeosebi între fruntașii liberali radicali și cei conservatori ce conduceau grupurile politice reprezentate în Adunare, pentru a se ajunge la un proiect de constituție acceptat de ambele părți. Între problemele care au stârnit cele mai vii controverse se aflau adoptarea sistemului legislativ bicameral prin înființarea Senatului (proiectul inițial preconiza o singură Adunare) și înlocuirea dreptului de veto condiționat, suspensiv acordat Domnului⁵⁰ (cum era cel al Președintelui Statelor Unite ale Americii) printr-un veto necondiționat și absolut. Amândouă problemele

⁴⁴ ”V. M. Kogălniceanu, *op.cit.*, p. 75.

⁴⁵ Într-o scrisoare din 18/30 aprilie 1872 adresată lui P. Grădișteanu, Al. I. Cuza considera că „Statutul pe care l-am obținut la Constantinopol este și va rămâne piatra de temelie a autonomiei României”, pentru că orice guvern avea dreptul „de a modifica constituția după trebuințele sale și cu toată neatărnarea” (A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, p. 253).

⁴⁶ I. C. Filitti, *Izvoarele constituției de la 1866*, București, 1935.

⁴⁷ Al. Pencovici, *Dezbaterile Adunării constituante din anul 1866 asupra constituțiunei și lezei electorale din România*, București, 1883, p. 1-12.

⁴⁸ În ajunul sosirii principelui Carol în București a eșuat o tentativă de adoptare în bloc a proiectului printr-un vot al Adunării (Biblioteca Academiei, mss. rom. 5315, f. 740); Al. Pencovici, *op.cit.*, p. 23).

⁴⁹ Statutul lui Cuza Vodă încă în vigoare nu întrunise niciodată aprobarea de principiu a oamenilor politici aflați la guvernare în 1866.

⁵⁰ Aceasta însemna că dacă Adunarea deputaților în două rânduri își menținea votul asupra unui proiect de lege, Domnul trebuia fie să sancționeze legea, fie să dizolve Adunarea. În eventualitatea când noua Adunare persista asupra aceleiași proiect de lege, Domnitorul nu mai avea dreptul să-i refuze sancțiunea.

au primit în cele din urmă soluția dorită și ca urmare a intervențiilor energice, repetate ale principelui Carol⁵¹. După dezbaterile tensionate, prelungite care s-au sfârșit prin compromisuri (cele mai multe și în probleme esențiale au fost făcute de stânga liberală), la 29 iunie/11 iulie Adunarea deputaților a adoptat noua constituție prin voturile tuturor celor 91 deputați prezenți. A doua zi, în incinta Adunării, în fața reprezentanților oficiali ai statului, Domnitorul Carol a subscris constituția și a depus jurământul „de a păzi constituțiunea și legile poporului român, de a menține drepturile lui naționale și integritatea teritoriului”⁵².

Elaborată în întregime și exclusiv de instituțiile abilitate ale statului român, fără a mai fi deci supusă aprobării Puterilor garante, constituția din 1866 a reprezentat un act energic fără precedent de autoritate statală, atât prin modul cum a fost elaborată și promulgată (Poarta nici măcar s-a fost oficial informată), cât și prin prevederile inseriate (nu conținea nici o referire în legătură cu suzeranitatea Turciei⁵³). Chiar din primul articol se stabilea că „Principatele Unite Române constituie un singur stat indivizibil sub denumirea de România”, ceea ce constituia o afirmare răspicată a principiului unității statului rezultat din desăvârșita contopire a Principatelor, sub o denumire („România”) care încă nu era oficial acceptată de cancelariile diplomatice europene. Forma de stat era monarhia constituțională ereditară, în art. 82 precizându-se: „Puterile constituționale ale Domnului sunt ereditare în linie coborâtoare directă și legitimă a Măriei Sale Principelui Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen din bărbat în bărbat prin ordinul de primogenitură și cu exclusiunea perpetuă a femeilor și coborâtorilor lor. Coborătorii Măriei Sale vor fi crescuți în religiunea ortodoxă a răsăritului”. În articolele următoare se stabilea succesiunea la tron în cazul când Domnul nu avea urmași în linie bărbătească, procedura de urmat la moartea Domnului și, în caz de vacanță a tronului, situațiile când se instituia regența. Domnul era declarat major – și, prin urmare, putea lua cârma statului – la 18 ani împliniți. La urcarea pe tron, în fața Adunărilor întrunite, el depunea jurământul, – textul fiind același, consemnat în paginile anterioare, rostit de principele Carol când a subscris constituția. Domnul exercita împreună cu „Reprezentanța națională” – adică Parlamentul – puterea legislativă în condiții bine delimitate. De asemenea, îi era încredințată puterea executivă ce se exercita cu concursul guvernului după modul stabilit în constituție. În privința puterii judecătorești, hotărârile și sentințele se pronunțau în

⁵¹ În memoriile sale, în dreptul datei de 2/14 iunie, Domnitorul Carol consemna că „stăruiește absolut pentru sistemul bicameral” (*Memoriile regelui Carol I al României...*, p. 85) iar la 8/20 iunie că „cere un veto necondiționat și absolut” (*Ibidem*, p. 88).

⁵² Al. Pencovici, *op.cit.*, p. 287. În urma Domnitorului pe act au depus semnăturile miniștrii în funcțiune.

⁵³ Urmărind să atenueze susceptibilitățile Porții și să deschidă drum înțelegerii cu aceasta în problema recunoașterii dinastiei străine, Domnitorul Carol (la sugestia diplomației franceze) în mesajul prezentat Adunării deputaților în momentul subscrierii constituției, a dat totuși asigurări – „ca o garanție pentru viitor” – că „legămintele seculare ce unesc România de Curtea suzerană [...] trebuie respectate și menținute” (*Ibidem*, p. 289). Acest pasaj a fost primit de Poartă cu ușurare și satisfacție. Pentru întreaga problemă, vezi studiul lui Constantin C. Angelescu, *Noi contribuții la istoricul constituției române din 1866*, în „Arhiva de drept public”, Iași, IV (1942), nr. 2 4, p. 234 256.

virtutea legii și se executau în numele Domnului. Persoana Domnului era considerată inviolabilă, răspunzători fiind numai miniștrii. Nici un act public al Domnului nu dobânda puterea legală dacă nu era contrasemnat de un ministru care, prin însăși acest fapt, devenea răspunzător de conținutul său. Între prerogativele cele mai însemnate ale Domnului se numărau acelea de a numi și revoca pe miniștri fără vreun amestec al Parlamentului (acest drept decurgea în chip natural din faptul că instituției Domniei îi era încredințată și puterea executivă), de a sancționa și promulga legile (inclusiv a le refuza sancțiunea), de a ierta sau micșora pedepsele de natură criminală. De asemenea, el numea sau confirma personalul din toate funcțiile publice, făcea regulamentele necesare executării legilor. Domnitorul era „capul armatei” (adică comandantul ei suprem), ale cărui efective nu mai erau limitate ca până atunci⁵⁴, având și dreptul de a conferi grade militare în conformitate cu legea. Constituția acorda Domnului drepturi care, depășind suveranitatea recunoscută țării, se înscriau în fapt în statutul de sine stătător, ce ținea a se confunda cu starea de independență a statului: de a conferi decorația română (lucru devenit posibil tocmai în mai 1877), a bate monedă (care a permis crearea în 1867 a sistemului monetar al leului), a încheia convenții comerciale, de navigație etc. cu state străine sub rezerva aprobării lor de Corpurile legislative. În domeniul relațiilor cu Parlamentul, Domnul deschidea sesiunile Adunărilor la 15 noiembrie a fiecărui an, printr-un mesaj privind starea țării, pronunța închiderea acestora, avea dreptul de a convoca Adunările în sesiuni extraordinare, de a le dizolva odată pe amândouă sau pe una din ele (alegerile trebuiau efectuate în decurs de două luni, iar noile Adunări convocate până în trei luni). În constituție erau înscrise prevederi care îngreădeau puterile Domnului: nici un act public al său n-avea putere legală dacă nu era contrasemnat de ministrul de resort răspunzător, nu putea suspenda cursul urmăririi sau al judecății și nici să intervină în administrația justiției, nu putea crea o funcție nouă fără o lege specială, n-avea dreptul să modifice sau să suspende legile și nici să scutească pe cineva de la executarea lor, să-și asume alte puteri decât cele acordate prin constituție. Printr-o lege specială urma a se fixa lista civilă pe durata fiecărei domnii⁵⁵. (Prin legea adoptată la 13/25 mai, Adunarea deputaților a stabilit la 3.200.000 lei – corespunzând sumei de 100.000 galbeni – lista civilă a Domnitorului Carol, cu o treime mai mare ca a lui Cuza Vodă)⁵⁶. După cum se poate constata, prerogativele acordate prin constituție Domniei – cea mai importantă instituție a statului, în care se răsfrângeau de fapt elementele caracteristice, esențiale ale acestuia – erau diminuate față de cele prevăzute prin Convenția de la Paris din 1858 și mai ales față de Statutul de la 1864 atât în privința exercitării puterii legislative, cât, mai ales, a raporturilor

⁵⁴ Prin schimbul de scrisori din 8/20 octombrie 1866 intervenit între Domnitorul Carol și Marele Vizir ce consacra recunoașterea înscăunării pe tronul țării de către Poartă a dinastiei străine ereditare, se limitau totuși efectivele forțelor armate la 30.000 de oameni (*Din memoriile regelui Carol I...*, Vol. II, p. 67-71).

⁵⁵ Al. Pencovici, *op.cit.*, p. 290-308.

⁵⁶ Legea a fost sancționată de Domnitor la 4/16 iunie și promulgată abia la 29 iunie/10 august (Mon. Of., nr. 105, 14/26 mai 1866, p. 468; ibidem, nr. 165, 29 iulie/10 august 1866, p. 735).

dintre capul statului și Parlament. S-a creat astfel, pe de o parte, un echilibru între puterile statului, fiecare evoluând în limitele unor sfere de atribuții, competențe și răspunderi bine delimitate, iar pe de altă parte, s-a pus și la noi în aplicare dictonul „regele domnește dar nu guvernează” definitoriu monarhiilor constituționale și regimului politic parlamentar. Prerogativele Domniei, înscrise în constituția din 1866, au rămas neschimbate mai bine de o jumătate de secol, până la constituția din 1923.

Însemnătatea excepțională a adoptării constituției din 1866, act fundamental reglementând atât ansamblul raporturilor între puterile statului, cât și între stat și societatea românească, nu a scăpat celor care contribuiseră efectiv la elaborarea ei. Într-o scurtă alocuțiune rostită după subscrierea constituției de Domnitorul Carol, Președintele Adunării naționale Manolache Costachi Epureanu, după ce releva că la 10 mai țara „a văzut realizată cea mai vie și cea mai scumpă a sa dorință” și anume „începutul unei noi ere” prin „inaugurarea regimului monarhic”, sublinia că Adunarea, votând acel pact oglindit în stipulațiile constituției, a voit nu numai „a așeza principiul monarhic pe baze nestrămutate” dar și „a înconjura acest principiu de toate libertățile compatibile cu ordinea”. În acest fel, „regimul constituțional a devenit pentru România nu numai o condițiune de existență și de prosperitate, dar totodată și garanția cea mai solidă a consolidării tronului”. Erau consacrate astfel și în țara noastră – conchidea el – „principiile admise în statele moderne cele mai înaintate pe calea civilizațiunei”⁵⁷. În mesajul de răspuns (contrasemnat de miniștrii) Domnitorul Carol aprecia că noua constituție a statului român îndeplinea „aspirațiunile legitime ale națiunei”, garantând în același timp „interesele tuturor stărilor, precum și toate drepturile ce cetățeanul trebuie să găsească într-o societate civilizată”. În ceea ce îl privea, o considera a fi „pactul definitiv care mă leagă pentru totdeauna cu destinul noii mele patrii, cu România”. Domnitorul Carol ținea, de asemenea, să constate de o manieră irevocabilă că din acel moment (când, reamintim, nu fusese încă recunoscut oficial nici de Poartă și nici de Puterile garante⁵⁸) „țara a intrat într-o stare normală. Un guvern monarhic constituțional este așezat. Să stăruim dar cu toții, ca, prin leala și sincera aplicare a principiilor acestei constituțiuni, ea să poată produce binefăcătoarele ei roade”⁵⁹.

Și într-adevăr, ceea ce s-a înfăptuit în lunile următoare cu tact, multă răbdare și recunoscută înțelepciune, adică recunoașterea oficială mai întâi de Poartă și apoi de Puterile garante a existenței statului național român având la cârma sa pe Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen, realități politice înscrise ca atare în dreptul public european, arăta limpede că epoca Unirii cu marile ei prefaceri și împliniri se încheiase cu o încununare deplină a aspirațiilor seculare ale românilor. Edificiul

⁵⁷ Al. Pencovici, *op.cit.*, p. 287.

⁵⁸ Această recunoaștere s-a realizat la 8/20 octombrie 1866 printr-un schimb de scrisori, urmat la 11/23 octombrie de firmanul de investitură („Archives diplomatiques. Recueil de diplomatie et d'histoire”, Paris, VII (1867), tome I, p. 270-272; tome II, p. 693-696). Din octombrie 1866 și până în februarie 1867 Puterile garante (ultima fiind Rusia) urmate de alte state cu precădere din Europa au aderat la înțelegerea intervenită cu Poarta, recunoscând așadar oficial statul român având pe tron dinastia străină ereditară.

⁵⁹ Al. Pencovici, *op.cit.*, p. 288-289.

statal ridicat atunci prin contribuția tuturor patrioților corespundea nevoilor întregului neam românesc de dezvoltare unitară a acestuia într-o perspectivă integratoare specifică principiilor moderne, similare celor ce asigurau stabilitatea și prosperitatea statelor din Europa occidentală.

FROM NATIVE PRINCES TO THE DYNASTY OF THE HOHENZOLLERNS (1859-1866). PREROGATIVES AND SIGNIFICANCE OF THE INSTITUTION IN THE FORMATION OF THE MODERN ROMANIAN STATE (II)

Abstract

After the administrative Union which occurred by the end of 1861 and laid the bases for a unique state made of the two Principalities, the Prince would nevertheless be unable for two years to give a fair solution – with the help of the Parliament – to the problem concerning the modernization of the economic and political structures in the Romanian society and of the institutions of the state. The reason is to be found in the reluctance of conservative political circles which were intent on preserving their influence even under the newly created circumstances. With the subsequent coup d'État of 2/14 May which had been conducted with the agreement of the warranting powers and triggered the extension and enforcement of the sovereign's prerogatives in detriment to the Parliament (organized in two Houses), the scales were tilted so as to decisively favour the head of the state. This enabled Prince Cuza to implement through decreed laws a number of organic reforms in all fields which paved the way toward the swift development of modern Romania. But in order to do this, the Prince would resort to authoritarian and sometimes even abusive methods stirring up strong discontent amongst the political leaders who would eventually decide in 1865 to hastily and energetically take action so as to fulfil the last revendication in the Unionist program, that is the enthronement of a foreign prince. Unable to give a solution to the dynastic future of the country in the way the Romanians would have wanted him, Prince Cuza decided not to make use for means at his disposal – the military ones included – against those who might have tried to evict him. Things came to a head with his dethronement in February 1866 and, after several months of incertitude and provisional state of affairs, with the enthronement of Carol of Hohenzollern-Sigmaringen. The latter secretly enjoyed the support of both France and Prussia. On 10/22 May 1866, the new Prince swore an oath of allegiance before the legally established powers of the state, and the warranting powers, after the events of January 1859, would find themselves once again confronted with a daring and decisive *fait accompli*. The Constitution drawn up in May-June 1866 by the Parliament, which was based on the right of sovereignty and required no approval by the Ottoman Porte – the suzerain power – or by the other warranting powers, established hereditary and constitutional monarchy as from of the state while appointing Carol as ruling Prince. At the same time, the Constitution – which

actually functioned until 1923 – had clear stipulations as for the prerogatives of the Prince and as for his position and role in relation with the other state institutions. A balance was thus created between the Crown and the powers of the state represented by its institutions. Its epitome was, „The King rules but does not govern”, a quite characteristic one with respect to constitutional and parliamentary monarchies. The new political situation was gradually acknowledged until February 1867 by the European states, and heralded the end of an important epoch of profound transformations. The means employed there had been the legitimate and peaceful ones, typical of any organic revolution. Thus, in the late 19th century modern Romania had been created.

REVOLUȚIE ȘI EMIGRAȚIE

ASPECTE ALE LUPTEI REVOLUȚIONARILOR PAȘOPTIȘTI, EXILAȚI PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR (1853-1857) (II)*

VALERIU STAN

Interesată să creeze un precedent favorabil unificării Italiei prin reușita unei tendințe similare în Principatele române și animată de ideea de a juca un rol activ și de suprafață în politica orientală după izbucnirea războiului Crimeii, Sardinia s-a arătat favorabilă cauzei române, deși, în unele momente, a vădit intenția de a sacrifica interesele naționale românești în profitul unității italiene.

Încă din primii ani ai emigrației, exilații români stabiliseră bune relații cu baronul Giovanni Romoaldo Tecco, ambasadorul sard la Constantinopol. Acesta – după mărturia lui I. Ghica – „proteja și seconda acțiunea noastră”¹. În decembrie 1855, generalul Gh. Magheru, aflat la Constantinopol, înainta ambasadorului piemontez un memoriu privind situația Principatelor, pentru a da astfel guvernului de la Torino posibilitatea de a lua contact cu realitățile românești. Memoriul, trimis de Gh. Magheru și ambasadorului Franței la Poartă, Ed. Thouvenel, expunea principiile ce trebuiau să stea la baza viitoarei reorganizări a celor două țări române și anume: unirea lor într-un singur stat, restituirea Basarabiei și admiterea principiului ereditar pentru șeful statului, cu dreptul națiunii de a-l alege din sânul ei². Un memoriu prin care atrăgea atenția asupra importanței unirii Principatelor, solicitându-i sprijinul diplomatic în vederea realizării ei, înainta generalul, la 6 decembrie 1856, și marchizului de Villamarina³, unul din reprezentanții Sardiniei la Congresul de pace de la Paris.

În Piemont, un sprijin important au obținut exilații români în persoana lui Constantino Nigra, devenit, din 1856, secretarul primului ministru Camillo Cavour. El s-a dedicat cu entuziasm și talent promovării pe plan internațional a unirii Principatelor române. Lui Nigra, legătura cu românii i-a fost probabil ușurată de filoromânul Giovenale Vegezzi-Ruscalla, cu care era înrudit diplomatul italian. Dornic de a sprijini cauza românească, Constantino Nigra facilita lui Al. G. Golescu-Negru, aflat la Torino, în drum spre Constantinopol, cunoștința cu cavalerul

* Prima parte a acestui articol a apărut în „Revista istorică”, tom V, 1994, nr. 5-6.

¹ I. Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848*, București, 1889, p. 61, Pentru legăturile exilaților români cu Piemontul, vezi recent Raluca Tomi, *Români și italieni în perioada emigrației revoluționare 1849 - 1856*, în „Revista istorică”, tom V, 1994, nr. 5 - 6, p. 423 - 432.

² *Acte și documente*, vol. III, p. 966; Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 71; Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, série Mémoires et documents, Turquie, vol. 54, f. 74-77 v.

³ Ibidem; Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații...*, p. 99.

Rafacile Benzi, reprezentantul Sardiniei în Comisia europeană⁴. Totodată, Nigra nu numai că a asigurat transmiterea către Cavour a unor memorii ale exilaților, dar a depus și o activitate directă în favoarea cauzei românești.

La Torino, Al. G. Golescu-Negru l-a văzut și pe Cavour, care i-a spus că are mari speranțe în unirea Principatelor, întrucât guvernul englez ar fi aderat la punctul de vedere francez în această privință⁵. Înțelegerea între cele două puteri se făcuse însă prin renunțarea de către Franța la ideea principelui străin.

Tot în 1856, un alt exilat român, Alexandru Marcu, activa în favoarea unirii în Piemont, stabilind, între altele, contacte cu deputatul Massari⁶. În Sardinia, emigranții români aveau mulți prieteni sinceri, atât printre sprijinatorii dinastiei de Savoia, cât și printre republicanii democrați, cum erau, de pildă, Alessandro Monti, fostul conducător al legiunii italiene din Ungaria în timpul revoluției de la 1848-1849, sau maiorul Lyons, deputat în Cameră din partea stângii, aflați în strânse legături cu exilații Constantin Racoviță și Al. Manu⁷. În vederea străngerii legăturilor cu italienii și a propagării cauzei românești în Italia, urma să fie trimis la Torino, pentru a face propagandă împreună cu Racoviță și Manu, Gh. Adrian, care, în plus, cunoștea bine limba italiană⁸. Se punea mare preț pe sprijinul italienilor care erau – după Al. C. Golescu-Albu – „de-ai noștri”, Italia putându-i ajuta pe revoluționarii români atât în timp de pace, deschizându-le școlile, cât „și în timp de revoluție, cu atât mai mult dacă ea se unifică, intervenind între diferențele noastre fie cu maghiarii sau cu oricare altă putere”⁹.

În pofida unor tentative de cedare către Austria a Principatelor române în profitul cauzei italiene, manifestate îndeosebi în timpul Congresului de pace de la Paris, linia directoare a politicii guvernului piemontez în problema orientală a rămas aceea a creării statului național român. Scriindu-i în legătură cu aceasta reprezentantului diplomatic sard la Londra, C. Cavour nu uita să arate că unirea era impusă nu numai de considerente de politică generală europeană, ci și de interesul românilor deoarece, separate, Moldova și Țara Românească ar urma să rămână „cufundate, ca și în trecut, în corupție și dezordine”¹⁰. „Toți muntenii și moldovenii care au venit la mine – continua Cavour – reclamă unirea ca binefacerea cea mai mare pe care o așteaptă de la Congresul ce se ocupă de organizarea Principatelor. Ar fi pentru Europa o adevărată rușine ca să se lase aceste provincii pradă anarhiei”. Îi cerea de aceea lui Massimo d'Azeglio să convingă pe Palmerston „că ar fi o crimă de lezcivilizațiune dacă ar susține statu-quo-ul și s-ar opune dreptelor dorințe ale întregii populații românești”¹¹. Sardinia va fi astfel, după Franța și Rusia, cel de-al treilea stat garant favorabil cauzei românești.

⁴ Bibl. Națională, fond Kogălniceanu, pach. LXXXV/doc. 12.

⁵ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, p. 119.

⁶ Bibl. Națională, fond Kogălniceanu, pach. LXXXV/doc. 19.

⁷ G. Fotino, *Boierii Golești*, vol. III, p. 169 - 170; vol. IV, p. 5.

⁸ Ibidem, vol. III, p. 215.

⁹ Ibidem.

¹⁰ *Acte și documente*, vol. IV, p. 1053.

¹¹ Ibidem.

Prusia este, la rândul ei, una din cele șapte puteri europene ale Congresului de pace de la Paris care se plasează pe poziții unioniste. Urmărind crearea unei Germanii unificate sub egida ei și excluderea Austriei din Confederația statelor germane, Prusia vede în aspirația unionistă a Principatelor române un precedent favorabil.

Primele contacte cu reprezentanții acestei puteri sunt stabilite de Ion Ghica încă din 1853. Adresându-se printr-o scrisoare lui L. von Wildenbruck, reprezentantul diplomatic al Prusiei la Constantinopol, I. Ghica îi prezintă informații despre români în general și despre cei din Principatele dunărene în special. Prusia – se releva în scrisoare – trebuia să arate un interes mai mare românilor decât Austria, întrucât ei și maghiarii constituiau o barieră firească în calea expansiunii Rusiei țariste spre centrul și sud-estul Europei. Diferența de rasă, instinctul de conservare ce le era propriu, îi determinau să se opună întotdeauna proiectelor de panslavism meridional¹².

Din Viena, într-o scrisoare către Gh. Sion din 12 februarie 1855, Ion Maiorescu înregistra zvonuri despre un pretins tratat separat între Prusia, Franța și Anglia, similar celui încheiat de Austria cu cele două puteri, considerând că prin aceasta se deschidea românilor „un nou drum de lucrat”. El credea utilă o acțiune de „luminare” a oamenilor de stat ai Prusiei cu privire la problema românească, fiind sigur că „vom avea sprijin în ei”. Își făcuse de aceea „oarecari legături” cu prusienii care puteau fi utilizați în favoarea cauzei românești. Ideea lui Maiorescu era de a determina pe prusieni să intervină în scopul consultării populației din Principate asupra dorințelor sale legitime, fiind de părere că trebuia folosită rivalitatea dintre Prusia și Austria pentru a determina pe oamenii de stat de la Berlin să îmbrățișeze „ideea noastră”¹³.

În iulie 1856, N. Golescu avea o întrevedere cu baronul Meusebach, consulul general al Prusiei la București, care se întorsese de puțin timp dintr-o călătorie la Constantinopol. Diplomatul prusian aprecia că unirea se va face dacă guvernul francez îi va acorda în continuare sprijin. Împăratul Franței era mai mult ca oricând pentru unire, dând dispoziții tuturor redactorilor de ziare să abordeze din când în când această problemă. Meusebach credea însă greșit că ambasadorul francez la Constantinopol, Ed. Thouvenel, n-ar fi fost pentru unire, împărtășind punctul de vedere al colegului său englez¹⁴, antiunionist înverșunat. La rândul său, Al. G. Golescu-Negru, aflat la Constantinopol în toamna aceluiași an, trimitea lui L. von Wildenbruck o „notiță” în legătură cu modul de reprezentare a diferitelor clase sociale în Divanurile ad-hoc, prevenindu-l asupra intențiilor turcilor de a adopta o formulă de reprezentare mai puțin liberală. Solicita diplomatului prusian

¹² N. Georgescu-Tistu, *Două scrisori de propagandă națională ale lui Ion Ghica*, București, 1941, p. 21 - 22 (extras din „Arhiva Românească”, tom. VI).

¹³ Șt. Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gh. Sion cu contemporanii săi*, p. 137-138.

¹⁴ G. Fotino, *op.cit.*, vol. IV, p. 157 - 159.

ca în dezbaterile ce aveau loc cu privire la elaborarea firmanului de convocare a celor două adunări să insiste pentru a se asigura o participare mai largă a clasei micii boicrimi, din rândul căreia provenea „marea masă a oamenilor inteligenți ai țării”¹⁵.

Rezultă deci că, în pofida îndemnurilor adresate de Ion Maiorescu, exilații români s-au mărginit să stabilească contacte doar cu reprezentanții diplomați prusieni în Principate și la Constantinopol. Acțiuni directe pe lângă guvernul de la Berlin în favoarea unirii Principatelor nu au avut loc, datorită probabil rolului secundar pe care îl avea atunci Prusia în concertul european, dovadă în acest sens fiind faptul că ea fusese admisă să participe la lucrările Congresului de pace de la Paris abia spre sfârșitul acestora.

Adversară neînduplecată a unirii Principatelor, datorită atracției ce ar fi exercitat-o asupra românilor din imperiul ei realizarea statului național, Austria nu constituia pentru emigrația română un teren propice de acțiune politică. În plus, exilații erau ținta unei atente supravegheri și persecuții din partea puterii habsburgice atât pe teritoriul ei, cât și în Principate. Ca atare emigranții au ocolit Austria, printre altele și pentru motivul că multora dintre ei le era interzisă însăși prezența pe teritoriul austriac.

Singurul dintre foștii revoluționari care a avut naivitatea să creadă că Imperiul habsburgic putea fi determinat să-și modifice atitudinea în privința unirii Principatelor a fost Ion Maiorescu, aflat din 1849 la Viena. Reluând un proiect mai vechi, pe care l-a prezentat în 1848 Dietei de la Frankfurt, el a adresat la 20 august 1854, chiar în momentul în care se producea ocupația austriacă asupra Principatelor, un memoriu lui Buol de Schauenstein, ministru de externe al Austriei. Încercând să-l atragă pe omul politic austriac de partea „Partidei naționale” din Principate, I. Maiorescu arăta că ideea dacoromânismului, adică a realizării unității naționale integrale, era în acel moment părăsită de mai toți foștii revoluționari, fiind agitată numai de dușmanii românilor pentru a-i discredita în fața Europei. El avansa, totodată, opinia că românii ar recunoaște „nevoia unei legături cu Germania sau Austria ca putere germană”¹⁶. Memoriul lui I. Maiorescu nu a avut nici un rezultat practic, Austria rămânând până la sfârșit cel mai neînduplecat adversar al unirii Principatelor.

Turcia s-a situat și ea constant pe o poziție antiunionistă. Prezența unor numeroși exilați români la Constantinopol și Brussa a îngăduit acestora să desfășoare o intensă propagandă în favoarea cauzei românești, fără a putea influența

¹⁵ Arh. St. Buc., microfilme R. D. Germană, r. l. c. 19-20; Deutsches Zentralarchiv Abt. Merseburg, Rep. 81, Constantinopol X a 5.

¹⁶ Vezi N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă*, București, 1912, p. 316-329.

însă poziția ostilă a Porții, care vedea în unirea Principatelor începutul dezagregării provinciilor europene ale imperiului ei.

Aflat la Șumla, la cartierul lui Omer Pașa, I. Heliade Rădulescu a adresat Porții, în mai 1854, un memoriu prin care protesta împotriva abandonării celor două țări române Austriei. Relevând legăturile românilor cu Turcia, Heliade demonstra că Principatele puteau deveni un bastion solid în calea tendințelor de penetrare a Rusiei în sud-estul continentului european. Pentru a-și îndeplini acest rol era însă necesar ca cele două țări române să constituie un singur stat, căruia să-i fie recunoscută deplina autonomie, conform vechilor capitulații. Întregit cu Basarabia cedată Rusiei în 1812 și bucurându-se de deplina „independență administrativă și legislativă”, statul român urma să fie condus de un vicerege ereditar numit de Poartă din rândul românilor și având toate drepturile unui șef de stat suveran în limitele unei autonomii recunoscute. Menținut sub suzeranitatea Porții, căreia îi plătea anual un tribut, dar și sub garanția puterilor aliate Turciei, viceregatul român, dispunând de o armată permanentă și o flotă în proporție cu populația și resursele sale, s-ar fi putut opune cu succes expansionismului Rusiei, servind totodată de exemplu și celorlalte populații creștine ale Imperiului otoman¹⁷.

Transformarea Principatelor române într-un viceregat și prevederea ca viitorul conducător al noului stat să fie numit direct de către Poartă, ignorându-se dreptul recunoscut românilor prin tratate de a-și alege singuri domnitorii, nu era cea mai bună soluție pentru reorganizarea celor două țări, dar ea se datora nu atât filoturcismului autorului memoriului, cât mai ales dorinței de a cointeresa Poarta otomană în acțiunea de constituire a statului național. Justificându-și ulterior poziția, I. Heliade Rădulescu menționa, la 28 aprilie 1856, că trebuise să țină seama de locul unde se afla în acel moment, alegându-și în funcție de el „mijloacele și langagiu”. Din acest motiv, memoriul lui a putut să apară cam „puțin” pentru compatrioții săi care doreau „mai multe”. Autorităților otomane însă, care nu se arătau dispuse să acorde vreo concesiune, manifestând dimpotrivă tendința de a restrânge și mai mult autonomia Principatelor, memoriul a părut că revendică „prea mult”¹⁸.

Heliade își va modifica mai târziu atitudinea față de constituirea statului național. În primăvara anului 1856, înmânând unui demnitar otoman un proiect relativ la organizarea viitoarelor Divane ad-hoc, el declara că a uni cele două Principate fără Basarabia și Bucovina și a le plasa sub guvernarea unui prinț indigen, numit direct de către Poartă și ajutat de un caimacam care să administreze în numele său una din cele două provincii, reprezenta în realitate o gravă atingere adusă drepturilor lor de autonomie, echivalentă cu transformarea lor de fapt în adevărate pașalâcuri¹⁹. Adresându-se din nou Porții la 20 aprilie același an, susținea că prin politica ei nu făcea decât să-și întrăineze simpatiile românilor și cerea ca guvernul otoman să recunoască drepturile imprescriptibile ale unei națiuni „loiale și fidele”²⁰.

¹⁷ Bibl. Academiei, Msse, Arhiva I. Heliade Rădulescu, I, mss. 19.

¹⁸ I. Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, cu note de N. B. Locusteanu, București, 1891, p. 481.

¹⁹ Bibl. Academiei, Msse, Arhiva I. Heliade Rădulescu, I, mss. 20.

²⁰ Ibidem, I, Acte, 77

Deși adept al unirii Principatelor, după cum o declara în repetate rânduri, I. Heliade Rădulescu subordona însă acest deziderat aceluia al menținerii autonomiei celor două țări, neamestecului puterilor străine în treburile lor interne. Oscila totodată în privința înfăptuirii unirii sub un prinț străin sau domnitor pământean, în funcție de modificările survenite pe plan politic internațional. Dacă în 1854 se pronunțase pentru unire sub un domn român și sub o garanție europeană, în 1855 vroia s-o înfăptuiască printr-un domnitor dintr-o dinastie străină²¹, pentru ca în 1856, când divergențele dintre marile puteri năruiau această idee, să revină la formula unei domnii naționale. În 1857, evaluând combinațiile în privința desemnării unui prinț străin pe tronul viitoare României, el considera ca preferabilă alegerea unui domnitor din dinastia napoleoniană, aceasta constituind, în concepția sa, alternativa cea mai puțin primejdioasă pentru interesele țării²².

Gh. Magheru, stabilit de asemenea în capitala Imperiului otoman, a întreprins și el stăruitoare demersuri pe lângă Poartă și ambasadorii marilor puteri la Constantinopol în favoarea cauzei unității poporului român. În memoriul prezentat atât ambasadorului englez Stratford Canning cât și marelui vizir Reșid Pașa, la 30 aprilie/12 mai 1854, el sublinia faptul că dorința fundamentală a românilor din ambele Principate o reprezenta unirea acestora într-un singur stat „cu beneficiul dreptului de autonomie și sub un singur principe”²³. Demersurile lui Magheru și ale celorlalți exilați pe lângă Poarta otomană păreau a da rezultate, la Constantinopol zvonindu-se, de pildă, că turcii ar elabora un firman prin care, la cererea românilor, s-ar proclama „unirea Moldo-Valahiei”²⁴. Era desigur numai un zvon, căci tocmai în acel timp Turcia perfectă cu Austria acordul referitor la Principate, prin care acestea din urmă intrau sub ocupația austriacă.

Datorită prestigiului de care se bucura în rândul cercurilor diplomatice de la Constantinopol, Gh. Magheru era îndemnat să acționeze energic pentru realizarea aspirațiilor de unitate națională. Din Rusciuc, la 29 ianuarie 1855, nepotul său, Nițu Magheru, la curent cu activitatea unchiului său în această direcție, socotea că generalul trebuia să pledeze pe lângă ambasadorii de la Poartă în vederea înfăptuirii unității integrale a românilor de pretutindeni, prin unirea tuturor provinciilor românești într-un singur stat, sub un domn ereditar și sub protecția marilor puteri europene²⁵.

O dată cu apropierea sfârșitului războiului Crimeii se constată o intensificare a activității unioniste și în rândul exilaților din cuprinsul Imperiului otoman. Hotărârile conferinței de la Constantinopol din 30 ianuarie/11 februarie 1856 a ambasadorilor Franței, Angliei, Turciei și Austriei care, în loc de a recunoaște necesitatea unirii, căuta să întărească suzeranitatea Porții asupra Principatelor

²¹ I. Heliade Rădulescu, *op.cit.*, p. 378-379.

²² Idem, *Acte și scrisori*, adnotate și publicate de Emil Vărtosu, București, 1928, p. 68-69.

²³ Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 71; Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, série Mémoires et documents, Turquie, vol. 54, f. 42-44 v.; Bibl. Academiei, Msse, Arhiva Ion Ghica, mapa V, Acte, f. 402-405.

²⁴ G. Fotino, *op.cit.*, vol. IV, p. 108.

²⁵ Cf. Apostol Stan, C-tin Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, București, Edit. științifică, 1969, p. 205.

române²⁶, a stârnit proteste atât în țară cât și în rândurile emigranților. Înсуși I. Heliade Rădulescu, comentând hotărârile luate de conferință, aprecia că acestea „tare vatămă autonomia țărilor”²⁷. Ținut la curent cu mișcarea pentru unire din țară, lui Gh. Magheru i se trimitea un protest împotriva prevederilor amintitei conferințe, întocmit de M. Kogălniceanu și „subscris de mai bine de două sute de proprietari”, precum și o copie „de pe hătișeriful din 1834”, spre a-i servi la combaterea rezoluției conferinței și a dovedi că unirea era o năzuință a întregului popor român²⁸.

În pofida uneltirilor unora din marile puteri, exilații își puneau mari speranțe în hotărârile ce urmau a fi luate cu ocazia viitorului Congres de pace de la Paris. Aflat la Rusciuc, Gr. Peretz, într-o scrisoare către Gh. Magheru din 6/18 februarie 1856, sublinia faptul că atunci era momentul „a umple urechile oamenilor de stat străini” cum că unirea Principatelor era o dorință comună a tuturor românilor, o soluție în care toți își puneau mari speranțe, considerând-o sigura măsură în stare a promova renașterea națională. Generalul era solicitat să combată ideea prințului străin și să acționeze împreună cu toți exilații spre a convinge marile puteri „să ne dea Unirea și alt nimic”²⁹. Congresul de pace de la Paris a hotărât însă ca statutul definitiv al Principatelor să formeze o problemă aparte, care urma a fi reglementată într-un cadru internațional, după consultarea populației din cele două țări române.

Una din frământările majore atât pentru emigranți, cât și pentru patrioții din țară după încheierea tratatului de pace de la Paris a fost modalitatea de constituire a Divanurilor ad-hoc, chemate să exprime dorințele locuitorilor din Principate în privința viitoarei lor organizări. Mai multe proiecte au fost alcătuite în acest scop de exilați, care au fost înaintate reprezentanților marilor puteri, la cererea acestora, spre a le avea în vedere cu prilejul conferinței ambasadurilor de la Constantinopol, însărcinată să fixeze cu Poarta, printr-un firman, stipulațiile electorale pe baza cărora urmau să fie alese cele două adunări. Astfel de proiecte au elaborat I. Ghica, I. Heliade Rădulescu, Gh. Magheru și alții. Dacă proiectul lui Heliade se întemeia pe reprezentarea pe clase sociale³⁰, cel al lui Magheru se baza pe „votul obștesc”. Supus aprobării exilaților de la Paris, el nu întrunea decât parțial adeziunea cuvenită. Potrivit unei scrisori a lui Ștefan Golescu către general din 12/24 mai 1856, proiectul acestuia nu putuse fi adoptat întrucât „noi adresându-ne la reacționari [...] n-ar fi fost luat nici chiar în băgare de seamă”. Exilații de la Paris alcătuiseră de aceea un proiect propriu care, deși nu înscrise votul universal – cum preconiza generalul – urmărea de fapt să ajungă „tot acolo – adică la votul obștesc – luând drept bază proprietatea cât de mică va fi ea”, deoarece „credem că țăranii se va împroprietări și atunci toată țara va lua parte la alegerea deputaților”. Șt. Golescu mai menționa că proiectul de constituire a Divanurilor ad-hoc, întocmit de

²⁶ *Acte și documente*, vol II, p. 917 - 921.

²⁷ I. Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, p. 463, 477, 479.

²⁸ Apostol Stan, C-tin Vlăduț, *op.cit.*, p. 206.

²⁹ Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *Pe urmele Magherilor*, București, Edit. Sport-Turism, 1983, p. 361.

³⁰ Bibl. Academiei, Msse, Arhiva I. Heliade Rădulescu, I, mss.20.

exilații de la Paris, a luat „drept bază Regulamentul [organic], căci așa ni s-a cerut”³¹. Tot în legătură cu asigurarea unei componente corespunzătoare a viitoarelor adunări reprezentative ale Principatelor, Gh. Magheru era consultat, la 2 septembrie 1856, de C.A. Rosetti. Generalului i se cerea să acționeze pe lângă comisarii puterilor garante aflați în acel moment la Constantinopol spre a-i determina să facă presiuni asupra Porții în vederea înscrierii în firman a unor stipulații electorale mai largi³².

Între timp, încurajată de atitudinea oscilantă a guvernului britanic și sprijinită direct de Austria, Poarta otomană lansase faimoasa circulară din 31 iulie 1856, privitoare la oportunitatea și legalitatea unirii³³. În aceste condiții, Dumitru Brătianu își asuma sarcina de a replica argumentelor invocate de guvernul otoman pentru a-și justifica pretențiile de imixtiune în treburile interne ale Principatelor și de a împiedica libera exprimare a dorințelor locuitorilor lor. Prin două scrisori succesive asupra circularii menționate, el combătea afirmațiile tendențioase, nefondate potrivit cărora sultanul ar deține drepturi de suveranitate, Principatele fiind considerate provincii privilegiate ale Imperiului otoman.

Întemeiat pe vechile capitulații ale țărilor române date de Poarta otomană, D. Brătianu releva că, în temeiul dreptului de autonomie, nimic nu putea împiedica unirea. „Vrem unirea – scria el – fiindcă suntem același popor, omogen, identic [...], fiindcă avem aceleași origini, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceleași tradiții, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași moravuri, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri [...], fiindcă totul ne apropie și nimic nu ne desparte, afară de reaua voință a acelora care vor să ne vadă neuniți și slabi”³⁴.

La rândul său, Gh. Magheru redacta un amplu memoriu³⁵ către ambasadorii marilor puteri la Constantinopol, înaintat la 22 octombrie 1856, prin care demonstra că, în virtutea capitulațiilor date lor de Poartă, sultanul era numai suzeranul Principatelor, neavând dreptul să se amestece în treburile lor interne. Combătând atitudinea Porții de a împiedica înfăptuirea unirii, el releva faptul că aceasta era o dorință seculară a poporului român, dreptul său de a se uni derivând nemijlocit din autonomie. Congresul de la Paris – mai arăta Magheru – stabilise ca unirea să fie deferită poporului român în cadrul unor adunări speciale, încât Principatele urmau a fi consultate în privința unirii și nu asupra unor simple reforme administrative, cum lăsa Poarta să se înțeleagă în circulara amintită. În acest scop, marile puteri erau chemate să adopte măsuri indispensabile pentru unire: retragerea trupelor străine de ocupație, trimiterea comisarilor în Principate, repatrierea exilaților, destituirea miniștrilor reacționari și alegeri pentru Adunările ad-hoc sub supravegherea Comisiei europene.

³¹ Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *op.cit.*, p. 366. Vezi și Bibl. Academiei, Msse., Corespondență, S 24(60)/C, Ștefan Golescu către Chr. Tell, Paris, 27 mai 1856.

³² C. A. Rosetti, *Corespondență*, ediție îngrijită de Marin Bucur, București, Minerva, 1980, p. 359.

³³ *Acte și documente*, vol. III, p. 729 - 733.

³⁴ *Ibidem*, p. 762 - 763. Vezi și Anastasie Iordache, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, București, Edit. Sport-Turism, 1984, p. 209 - 214.

³⁵ *Ibidem*, p. 1191 - 1209.

Câteva zile mai târziu, la 26 octombrie, Magheru a adresat Porții un alt memoriu asupra Deltei Dunării³⁶, un răspuns la circulara turcească din 7 august 1856, prin care apăra drepturile românilor de stăpânire asupra gurilor fluviului, retrocedate Turciei de Rusia țaristă, ca urmare a hotărârilor Congresului de pace de la Paris. El și-a exprimat de asemenea nemulțumirea împotriva poziției răuvoitoare a semioficiosului „Journal de Constantinople” față de unire, adresând în acest sens un protest³⁷ lui Fuad Pașa, ministrul de externe otoman, cu care întreținea relații amicale.

O activitate intensă de informare a cercurilor politice din capitala otomană desfășura și I. Ghica. Deși, din primăvara anului 1854, fusese numit de Poartă guvernator al insulei Samos, aflându-se deci departe de Constantinopol, el a continuat să întrețină relații epistolare cu ambasadorii marilor puteri și cu demnitarii Porții, furnizându-le diverse materiale privitoare la situația din Principate și pledând pentru satisfacerea aspirațiilor naționale ale poporului român.

Ion Ghica s-a adresat Porții printr-un memoriu la sfârșitul anului 1856. Deși își dăduse de mult timp seama că guvernul otoman era „slab, șovăelnic și temător”, că „turcii sunt niște lași”³⁸, el continua să creadă că, în noile împrejurări de după războiul Crimeii, românii își vor putea satisface dezideratele cu ajutorul Turciei și al aliaților acesteia. Considera unirea Principatelor o „dorință națională” ce trebuia împlinită, ea fiind legitimată de faptul că românii constituiau același popor, vorbind aceeași limbă și având aceleași obiceiuri. Întrucât unul din motivele de reticență ale Porții era faptul că Rusia însăși sprijinea de data aceasta unirea, Ghica demonstrează că o asemenea poziție era conjuncturală. Ca atare, rămânând un adversar de temut al existenței unui stat național român, Rusia putea fi neutralizată prin reorganizarea unitară a celor două Principate de către „o aristocrație de merit”³⁹.

Dar toate încercările exilaților români de a determina o modificare a atitudinii Porții față de unirea Principatelor au rămas fără rezultat, Turcia refuzând să vină în întâmpinarea dorințelor românilor și secondând Austria în acțiunea sa antiunionistă. Motivele opoziției erau dezvăluite exilaților de către Derviș pașa, fost comisar turc în Principate. De la acesta ei aflau deschis că un stat românesc care, inevitabil, va aspira spre independență, era incompatibil cu un Imperiu otoman retransat pe pozițiile înăbușirii mișcărilor de eliberare din cuprinsul lui. Derviș Pașa credea, atunci, că devenind o parte componentă a concertului european, Imperiul otoman nu se mai temea de colosul rus și, în consecință, Principatele române nu mai necesitau o reorganizare statală specială, transformarea lor într-un meterez în calea expansiunii rusești. Turcii însă nu erau supărați – potrivit

³⁶ Gh. Magheru, *Note sur les îles du Delta Danubien (en réponse à la circulaire ottomane du 7 août 1856)*, București, 1878.

³⁷ *Acte și documente*, vol III, p. 882.

³⁸ I. Ghica, *Opere*, vol. IV, ediție îngrijită de I. Roman, București, Minerva, 1985, p. 562.

³⁹ *Ibidem*, p. 452 - 460: *Mémoire concernant La Principauté de Samos et les Principautés Danubiennes*. Documentul, publicat și de N. Georgescu Tîtu, *Ion Ghica scriitorul. Cu prilejul unor texte inedite*, București, 1935, p. 159 - 166, este datat greșit ca fiind din 1857. Din cuprins rezultă că el a fost scris la opt luni de la tratatul de la Paris, adică la sfârșitul anului 1856.

lui Derviș pașa – de aspirațiile românilor de a se constitui într-un stat unitar și independent, „căci de ar fi fost români ar fi lucrat tot într-acest chip, dar ca turci se vor opune cu toată puterea lor”⁴⁰.

Exilații își deschid legături și spre Belgia, dar nu întâmplător. Deși un stat mic și fără pondere politică europeană, legăturile cu Belgia erau dictate de faptul că românii și-o aleseseră drept model de urmat în multe privințe. În acest context oameni politici belgieni se interesau de cauza românească. Astfel, reprezentantul acestui stat la Poartă, Blondeel van Cuelebroeck manifesta un interes deosebit față de Principatele române, pe care le-a și vizitat de altfel⁴¹. Belgia prin regimul său politic liberal a oferit de asemenea exilaților români posibilitatea de tipări nestingherit unele publicații și chiar organe de presă proprii. În 1853 apărea la Bruxelles cel de-al doilea număr al revistei „Republica română”⁴², iar la sfârșitul anului 1856, după încetarea apariției „Stelei Dunării” ca urmare a suprimării legei presei de către caimacamul N. Conachi-Vogoride, patrioții din Principate, cu sprijinul emigranților, izbutesc să scoată în capitala Belgiei o ediție franceză a ziarului menționat, „L'Etoile du Danube”, al cărei prim număr apărea la 22 noiembrie/4 decembrie⁴³. Noul organ de presă s-a transformat repede în purtătorul de cuvânt al patrioților români, aducând, prin poziția sa pronunțată, o prețioasă contribuție la lupta pentru unire.

Exilații au stabilit legături profitabile și cu miniștrii Statelor Unite ale Americii la Constantinopol, îndeosebi cu Carroll Spence, aflat în funcție în anii 1853-1858, care a devenit un susținător al cauzei românilor în capitala otomană. În 1856-1857, Spence ajunsese a fi considerat de emigranți „un apărător în plus”. care „ne sprijină cu toată influența sa”⁴⁴. Cele mai strânse legături se pare că le-a avut cu Gh. Magheru, căruia îi solicita informații referitoare la situația Moldovei și Țării Românești, dar mai ales date privind condiția materială și morală a țărănimii române și sistemul de agricultură practicat în Principate⁴⁵. După cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Magheru către Al. G. Golescu-Negru din 1/13 mai 1857, ministrul american la Constantinopol intenționa chiar să viziteze

⁴⁰ Bibl. Academiei, Msse., Corespondență, S 24(56)/C, Ștefan Golescu către Chr. Tell, Paris, 12 februarie 1856.

⁴¹ Vezi Gh. Platon, *Un diplomat belgian despre Unirea Principatelor*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza” (Iași), Istorie, tom. XX, 1974, fasc. 2, p. 63-74; idem, *Le diplomate belge Edouard Blondeel van Cuelebroeck dans les Principautés Roumaines (1856-1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVI, 1977, nr. 1, p. 43-66; idem, *Noi informații cu privire la călătoria în Principate a lui Blondeel van Cuelebroeck, ministrul Belgiei la Constantinopol (1856-1857)*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza” (Iași), Istorie, tom. XXXIII, 1987, p. 9-20.

⁴² Dan Simonescu, *Din istoria presei românești: Republica Română, Paris 1851- Bruxelles, 1853*, București, 1931.

⁴³ Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, vol. I, București, 1913, p. 245.

⁴⁴ G. Fotino, *op.cit.*, vol. IV, p. 187.

⁴⁵ Apostol Stan, C-tin Vlăduț, *op.cit.*, p. 208; Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *Imaginea Lumii Noi în Țările Române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii până la 1859*, București, Edit. Academiei, 1977, p. 156-157.

Principatele. De aceea, Al. G. Golescu-Negru, aflat în țară la acea dată, era sfătuit să ia măsuri pentru a i se face o primire deosebită, deoarece acest american era „unul din streinii care ne poartă cel mai mare interes”⁴⁶. În rapoartele sale către Departamentul de Stat, Spence făcea aprecieri favorabile asupra românilor cu care venise în contact. Pe Magheru îl prezenta drept una din figurile cele mai de seamă ale revoluției din Țara Românească, iar despre Ion Ghica, în urma unei discuții avute cu acesta, scria că „este în mod categoric omul cel mai bine informat asupra tuturor chestiunilor legate de Principate”⁴⁷. Carroll Spence s-a afirmat îndeosebi ca un sprijinitor activ al repatrierii proscrișilor. El a fost solicitat chiar de ambasadorul Franței, Thouvenel, să pledeze pe lângă Magheru și alți patrioți români să-i convingă pe fruntașii unioniști din țară să nu recurgă la metode extreme și revendicări exagerate, printre care aceea a unui prinț străin, spre a nu oferi Turciei și Austriei prilejul de a folosi forța armată și a împiedica înfăptuirea unirii⁴⁸.

Exilații revoluționari au desfășurat așadar o amplă activitate de natură diplomatică în favoarea cauzei românești. Acționând ca adevărați ambasadori ai acesteia, ei au căutat, prin contacte cu diferite personalități politice, prin redactarea de memorii și broșuri, prin articole publicate în presa străină, etc., să atragă atenția asupra Principatelor și să determine cercurile conducătoare europene să ia hotărâri favorabile poporului român. Datorită eforturilor emigrației, parte integrantă a efortului colectiv al întregii națiuni, unirea și formarea statului național s-au impus Europei în toată complexitatea lor, în pofida tuturor greutăților ce păreau insurmontabile. Desigur, acest rezultat nu ar fi putut fi atins dacă exilații nu s-ar fi sprijinit și pe mișcarea unionistă din Principate. Ideea unirii prinsese rădăcini adânci în rândul românilor, încât ea devenise, cum se exprima Ștefan Golescu, „o necesitate ca pâinea de toate zilele”, căreia „nici o putere nu-i putea sta în contra, căci ea reprezenta progresul”⁴⁹. Perioada inaugurată de războiul Crimeii se caracterizează deci printr-o intensificare a legăturilor și colaborării dintre emigranți și conducătorii Partidei naționale din Principate, mulți dintre aceștia din urmă fiind și ei foști emigranți, dar reveniți între timp în țară. Remarcabil este faptul că, deși în ultima etapă a exilului emigranții erau aproape în totalitate munteni, ei se adresează deopotrivă compatrioților din Țara Românească și Moldova.

O contribuție substanțială la buna desfășurare a activității exilaților au adus-o fruntașii din țară prin procurarea fondurilor necesare acțiunii politice din capitalele europene. Pentru tipărirea unor broșuri și memorii, plata unor ziariști străini care acceptau să scrie favorabil despre români, organizarea de întruniri etc. erau nevoie de sume substanțiale, de care exilații, lipsiți în general de mijloace materiale, nu dispuneau. Dumitru Brătianu, de pildă, cheltuia în Anglia în acest scop 60 de lire pe lună, ceea ce reprezenta o sumă importantă pentru acea vreme.

⁴⁶ G. Fotino, *op.cit.*, vol. IV, p. 189.

⁴⁷ Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op.cit.*, p. 156.

⁴⁸ Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *op.cit.*, p. 380-381.

⁴⁹ C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 164.

Numai pentru înscrerea unui articol în „The Post”, Eyre Crowe primea 40 de lire⁵⁰. În noiembrie 1856, N. Ionescu, după ce încercase fără succes înființarea unui ziar românesc la Paris, se decisese să obțină o rubrică permanentă într-un jurnal francez în schimbul unei plăți lunare de 1000 de franci⁵¹. De aceea, primirea unor sume de bani din țară a ușurat mult situația financiară a emigranților, permițându-le totodată realizarea unor legături de presă foarte utile și desfășurarea unei ample și variate acțiuni de informare a opiniei publice. Unele sume de bani primea D. Brătianu de la moldoveni, prin M. Kogălniceanu și V. Mălinescu, deși aceștia nu erau destul de mulțumiți de efectele lente ale propagandei efectuate la Londra⁵². D. Brătianu va mai primi bani din țară prin E. Crowe, care vizitase între timp Principatele, ca și de la românii din Paris, dar subvențiile erau amenințate cu suspendarea datorită slăbului ecou stârnit de activitatea propagandistică pe lângă guvernul britanic. Și C.A. Rosetti primea de la M. Kogălniceanu o sumă de 200 galbeni – cum era anunțat la 18 februarie/2 martie 1856 – urmând să-i mai fie expediate și altele⁵³.

Desebit de prețioase pentru exilați s-au dovedit a fi informațiile transmise de fruntașii unioniști din țară. Începând din 1856 mai ales, între aceștia din urmă și proscriși se stabilește o corespondență intensă și regulată. Contactul epistolar neîntrerupt cu Bucureștii și Iașii furnizează exilaților un bogat material informativ, care va alimenta în mod permanent coloanele unor ziare franceze, engleze și italiene, precum și memoriile către diplomații și oamenii politici europeni.

Exilații sunt ținuti la curent cu abuzurile săvârșite de trupele austriece de ocupație, cu măsurile luate de domnitori, iar ulterior de caimacamii celor două țări, dar mai ales cu avântul mișcării unioniste în Moldova și în Țara Românească. În ianuarie 1856, M. Kogălniceanu îi scria lui C. A. Rosetti că „Partida unirii crește din ce în ce”⁵⁴, în timp ce I. I. Filipescu anunța, la 3/15 mai, intenția unioniștilor munteni de a forma un comitet unionist și de a intra în legături cu Moldova⁵⁵. Mai mult, exilații sunt solicitați să sprijine acțiunea patrioților din țară, acționând pentru lichidarea piedicilor care stăteau în calea luptei pentru unire. La începutul anului 1856 C. A. Rosetti, de pildă, se ocupa cu alcătuirea unei broșuri unioniste și de critică la adresa lui Grigore Ghica, domnul Moldovei, pe care i-o ceruse M. Kogălniceanu⁵⁶.

Întrucât asigurarea condițiilor pentru libera exprimare a dorinței locuitorilor din Principate prin intermediul Divanurilor ad-hoc era una din problemele care confrunta în acele momente atât emigrația, cât și pe patrioții din țară, D. Rallet se

⁵⁰ Radu R. Florescu, *The Roumanian Principalities and the origins of the Crimean War*, în „The Slavonic and East European Review”, vol XLVIII, 1964, nr. 100, p. 61, nota 53.

⁵¹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Corespondență politică (1855-1859)*, volum alcătuit de Cornelia Bodea, București, 1963, p. 151.

⁵² Al. Cretzianu, *op.cit.*, vol. II, p. 168-169.

⁵³ *Ibidem*, p. 64, 203. Vezi și C. A. Rosetti, *Corespondență*, p. 308.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 51.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 83-84.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 60.

adresa, la 29 iulie/10 august 1856, lui Gh. Magheru, cerându-i să acționeze la Constantinopol astfel încât „Divanurile să fie alese, și nu de poronceală”⁵⁷. În primăvara anului următor, același D. Rallet, relatându-i generalului despre situația politică din Moldova și asigurându-l că unioniștii combat uneltirile turco-austriace contra unirii, îi expedia lucrări și broșuri cu caracter informativ, rugându-l să le difuzeze „pe la pașale, cum și la ambasada rusă, engleză, franceză, sardă și prusă”⁵⁸. Exilaților li se trimiteau, de asemenea, exemplare ale gazetelor unioniste din Principate, îndeosebi „Steaua Dunării” scoasă de M. Kogălniceanu⁵⁹, la care ei de altfel colaborau.

Totodată, patrioții din țară urmăreau cu atenție broșurile și publicațiile exilaților, apariția lor fiind anunțată în coloanele presei periodice, uneori cu comentarii critice. Referindu-se, de plidă, la lucrarea lui C. Bolliac, *Topographie de la Roumanie. Première Mémoire*, apărută la Paris în 1856, M. Kogălniceanu o aplaudă „din inimă”, ca „o întreprindere patriotică”, menită a-i familiariza pe străini „cu istoria, cu importanța și cu mijloacele mari ale patriei noastre”. Sublinia însă că meritul ei politic era „împuținat prin comunicare de idei greșite” și de fapte inexacte, mai ales în aceea parte a scrierii „ce tratează despre Moldova”⁶⁰. În schimb apariția, la Bruxelles, în același an, a lucrării lui N. Russo-Locusteanu, *Suite ou supplément à «Histoire politique et sociale de Principautés Danubiennes» de M. Elias Regnault* era aspru criticată de fruntașul politic moldovean în comentariul polemic publicat în „Steaua Dunării”. El reproșa autorului caracterul tendențios al prezentării unor personalități ale revoluției din Țara Românească, ca și exagerarea evidentă a meritelor lui Heliade Rădulescu. Bănuind pe acesta din urmă ca adevăratul inspirator al lucrării, M. Kogălniceanu considera că, dacă faptul era adevărat, Heliade „s-au omorât pe sine însuși”. Prin nesocotințele sale, adesea mai mult decât copilărești, el își anihilase singur reputația și influența de care se bucurase până atunci în rândul compatrioților⁶¹.

La rândul lor, revoluționarii români exilați urmăreau cu interes evenimentele din Principate, făcând în țară insistente îndemnuri la acțiune, organizare și colaborare. Într-un *Apel al naționalilor din Paris către naționalii din București*, redactat de Nicolae Golescu la sfârșitul anului 1855, se cerea organizare internă, o condiție indispensabilă pentru succes. Militanții pentru unire din țară erau îndemnați să atragă poporul de partea lor, fără de care nu se putea face nimic temeinic și durabil: „Aveți în București un element sublim, cu care puteți face minuni de veți ști să-l trageți la voi. Vorbim de clasa aceea ce se numește de jos și care prin inima și căldura ei este mai presus de toate”⁶². În ceea ce-i privește pe exilați, se mai arăta în apel, ei vor face tot ce depinde de ei, deși împrejurările erau atunci mai puțin favorabile. Împreună cu cei din țară însă, organizați într-un

⁵⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 124.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 262.

⁵⁹ C. A. Rosetti, *Correspondență*, p. 287.

⁶⁰ Cf. O. Papadima, *Cezar Bolliac*, București, Edit. Academiei, 1966, p. 191.

⁶¹ M. Kogălniceanu, *Opere*, vol II, *Scrieri istorice*, ediție de Al. Zub, București, Edit. Academiei, 1976, p. 565-568.

⁶² G. Fotino, *op.cit.*, vol IV, p. 133.

„singur mănunchi”, ei vor putea avea multe de făcut: „Încă o dată dar, fraților, voință, credință, unire și o lucrare neconținută și fiți încredințați că vom avea ocazia a șterge într-o sigură zi toate durerile și toată rușinea în care zacem astăzi”,⁶³.

Apeluri similare au adresat fruntașilor unioniști din Principate și alți exilați. Astfel, Dumitru Brătianu, care nu precupețea nici un efort în apărarea cauzei naționale, recomanda, în iulie 1856, lui M. Kogălniceanu și V. Mălinescu să încurajeze pe unioniști pentru a rezista „prin toate mijloacele legale”, nelăsându-se intimidată de autorități, deoarece numai astfel se putea obține victoria. Rugându-i să facă cât mai multe precizări în scrisorile lor despre evenimentele din Principate pentru a reuși să informeze cât mai exact presa străină și îndemnându-i să desemneze un diplomat român bine pregătit care să stea „pe lângă comisari la Stambul”, el adresa celor doi fruntași moldoveni un viguros apel la curaj și la luptă: „Încă o dată fiți energici și fără temere, chiar de ar fi pericol unii dintre noi să fie închiși. Închisoarea va fi scurtă, iar gloria martirului și binele ce veți face vor fi eterne”,⁶⁴.

La rândul său, C.A.Rosetti adresa conducătorilor Partidei naționale de la București îndemnuri la acțiuni hotărâte îndeosebi în rândul maselor. Lui I. I. Filipescu, recent revenit din exil, îi arăta că, dacă patrioții din țară nu acționau și se mențineau în tăcere, se va pierde cauza, deoarece Franța și Anglia nu puteau fi determinate să facă ceva decât „silit” de o puternică mișcare unionistă în Principate. De aceea, el îndemna să se acționeze cu vigoare și să se ceară „mereu, pe toată ziua cu moderație, dar cu tărie” unirea. Sosise timpul – arăa C. A. Rosetti – când totul depindea numai de români. „Ieșiți în grădinile publice – arăta el – și cereți iscălituri, lucrați pe ulițe, dar nu în casă, ca să nu se zică că conspirați. Astfel veți avea ce voiți, într-altfel nu, căci nu se poate. Celui qui n'a pas le courage de se manifester est mort”⁶⁵.

Exilații adresau compatrioților din țară nu numai îndemnuri, ci și sfaturi în privința modalităților concrete de acțiune. Același C. A. Rosetti, în aprilie 1856, cerea lui M. Kogălniceanu și Gr. Ioranu să se constituie – la Iași și București – comisii de propagandă și comitete ale Unirii⁶⁶, iar D.Brătianu recomanda – în iulie – moldovenilor o înțelegere cu unioniștii din București, spre a înființa o comisie de trei munteni la Iași și una de trei moldoveni la București, care să coordoneze acțiunile, astfel încât „toate manifestațiile și lucrările în ambele Principate să fie simultane și identice”. În acest fel, Principatele ar apărea ca un tot atât în interior cât și în exterior, convingând pe străini că unirea constituia un fapt împlinit,⁶⁷.

Cunoscând dedesubturile politicii europene, exilații avertizau pe compatrioții din țară asupra schimbării de atitudine a unora din marile puteri în privința unirii, punându-i totodată în gardă în privința unor revendicări intempestive sau

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Al. Cretzianu, *op.cit.*, vol II, p. 126-127.

⁶⁵ C. A. Rosetti, *op.cit.*, p. 221.

⁶⁶ C. Bodea, *op.cit.*, p. 165, nota 4.

⁶⁷ Al. Cretzianu, *op.cit.*, p. 105.

care puteau aduce prejudicii cauzei naționale. Dat fiind că marile puteri nu puteau cădea de acord asupra alegerii unui prinț străin pe tronul Principatelor, întrucât ideea în sine era strâns legată de independență, Ștefan Golescu cerea lui I. I. Filipescu, în iulie 1856, să nu se mai vorbească de prințul străin, ci numai despre unire⁶⁸. Aceeași recomandare o făcea și Gh. Magheru la 16/28 aprilie 1857 lui D. Rallet. Arăta, astfel, că, după consultările ce le avusese în capitala otomană cu reprezentanții puterilor prounioniste, era de părere să nu se exprime, deocamdată, „ca o dorință obștească a nației de a li se da un principe străin”. Aceasta nu pentru că el ar fi renunțat la acel principiu, care avea avantajul de a pune capăt „pentru totdeauna fatalelor dezbinări din întru”, ci pentru că puterile europene adversare unirii căutau să împiedice realizarea acestui deziderat, pretextând că unirea cu un prinț străin ar fi dus la independența absolută a Principatelor față de Poarta otomană. Pe de altă parte, arăta Magheru, națiunea cerând un prinț străin fără a arăta și de cine va fi ales, renunța de fapt la dreptul ancestral de a-și alege singură domnul. Puterile antiunioniste, folosindu-se de această renunțare, vor admite probabil unirea cu condiția, însă, ca Poarta să numească ea un prinț străin, favorabil, fără îndoială, politiciii sale. De aceea, considera Magheru, trebuia să se renunțe deocamdată la aceea revendicare pentru a nu se „compromite serios unirea”, mai ales că, înfăptuindu-se Unirea Principatelor, alegerea unui prinț străin va urma ca o consecință „neapărată și firească”⁶⁹.

Dând urmare îndemnurilor primite din partea exilaților, patrioții din Principate, în pofida piedicilor ridicate de regimul de ocupație străină și de samavolniciile caimacamilor, și-au intensificat acțiunile în favoarea unirii. Dirijată cu tact și autoritate de M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri, D. Rallet ori V. Mălinescu în Moldova, de Gr. Ioranu, I. I. Filipescu, Al. G. Golescu-Negru și Gr. Serrurie, repatriați între timp, în Țara Românească, mișcarea unionistă din Principate luase o mare amploare, pregătind terenul în vederea înfăptuirii țelului comun, crearea statului național unitar. De altfel, după tratatul de pace de la Paris, centrul de greutate al tuturor acțiunilor patriotice se mutase în țară. Cu toate că firmanul pentru convocarea viitoarelor Adunărilor ad-hoc conținea unele dispoziții restrictive în privința unei juste reprezentări a tuturor claselor sociale, problema Principatelor se găsea la începutul anului 1857 pe calea unei parțiale rezolvări. Bătălia pentru unire, devenită acerbă, avea ca obiectiv acum asigurarea unor adunări cu compoziție unionistă. În aceste împrejurări, Dumitru Brătianu considera necesar să adreseze militanților din țară un nou și viguros îndemn la acțiune. „Frate, frații mei – scria el lui M. Kogălniceanu la 30 ianuarie 1857 – nu pierdeți nici un minut din vedere prezenta noastră situație. Destinele României sunt în mâinile voastre. De vom slăbi câtuși de puțin, nu numai nu ne vom împlini datoriile cele mai sfinte, dar vom fi niște sperjuri, niște trădători și către Patria noastră și către toate națiile civilizate, care acum au adoptat pe România suroră lor

⁶⁸ C. D. Aricescu, *Correspondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848*, vol. I, București, 1873, p. 34.

⁶⁹ M. Regleanu, *O scrisoare necunoscută de la Gh. Magheru*, în „Revista Arhivelor”. VII, 1964, nr. 2, p. 255 - 258.

și au dat nouă misia și dreptul să vorbim și să luptăm în numele ei. *Unirea!* Mai cu seamă strigați-o mereu, à tout propos et sans propos. Împuiați urechile lumii. Spuneți românului că unirea numai îl va scăpa pentru totdeauna de nemți, de muscali, de turci, de gârbaciul dorobanțului... de obacie și de clacă, spuneți că unirea e dreptate și frăție și că de acea ciocoi, nemții, turcii... se pun în capete ca să nu se facă unirea, dar că împărățiile cele mai puternice au hotărât că, de vor cere-o românii cu toții, li se va da. Kogălnicenu, Mălinescu, Negri, și voi toți prieteni cunoscuți și necunoscuți fiți uniți și hotărâți a învinge; n-aveți decât un suflet; faceți împreună ceea ce un singur om cu credință poate face în asemenea timpuri; luminați, exaltați poporul cel mai lesne de exaltat și scăpați, creați România”⁷⁰. Ceea ce cerea Dumitru Brătianu patrioții din Principate realizau de altfel pe scară largă și cu rezultate promițătoare.

Evacuarea trupelor austriece de ocupație în martie 1857, cocomitent cu venirea comisarilor puterilor garante la București la mijlocul aceleași luni, au fost tot atâtea motive de impulsinare pentru mișcarea unionistă din Principate, unde până atunci atmosfera fusese descurajantă. În același timp, apariția, la sfârșitul anului 1856, a gazetei „L'Etoile du Danube” ca organ central al întregii mișcări unioniste românești, organizarea la Iași, în februarie 1857, a unui Comitet electoral și, la București, în martie, al unui Comitet Central al Unirii⁷¹, cu filiale locale în ținuturi sau districte, însemna de fapt inaugurarea campaniei electorale ce se declanșa în Principate în vederea alegerii celor două adunări reprezentative menite să exprime principalele dorințe ale poporului român. În aceste condiții, rămânerea în continuare în exil a unui număr însemnat de fruntași politici munteni, ardelenți militanți pentru unire, constituia un imens prejudiciu adus cauzei naționale românești. Revoluționarii pașoptiști exilați acționaseră și până atunci din plin pentru triumful acestei cauze, dar revenirea lor în țară devenise o acută necesitate în condițiile apropiării alegerilor pentru Adunările ad-hoc. În Țara Românească îndeosebi lipseau cei mai importanți dintre militanții unioniști. Grație conjuncturii favorabile ce se crease și a unor intervenții susținute pe lângă puterile garante, aceștia reușeau, în vara anului 1857, să se repatrieze, punându-se astfel capăt unui exil ce durase aproape nouă ani. Abia reveniți în țară, foștii proscriși își vor consacra toată vigoarea și energia luptei pentru Unire, contribuind în mare măsură la radicalizarea acesteia. Mișcarea unionistă din Principate beneficia astfel de contribuția unora din cei mai de seamă promotori ai înfăptuirii României moderne.

Revoluționarii exilați de la 1848 au desfășurat așadar o intensă activitate politico-diplomatică și de propagandă în favoarea Unirii Principatelor, atât în rândul opiniei publice progresiste europene cât și al cercurilor conducătoare ale marilor puteri. Prin scrisori și memorii destinate unor personalități politice, prin numeroase articole publicate în presa străină, prin broșuri tipărite, audiențe,

⁷⁰ Al. Cretzianu, *op.cit.*, p. 193 - 194.

⁷¹ Vezi V. Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1856 - 1857 în Moldova și Țara Românească*, în „Studii. Revistă de istorie”, XII, 1959, nr. 1, p. 73 - 76.

întrevederi și demersuri stăruitoare în marile capitale europene, exilații, apărători ai drepturilor țării, au acționat de fapt, dacă nu ca trimiși oficiali, cel puțin ca reprezentanți autentici ai aspirațiilor întregii națiuni. Grație activității emigrației, românii apar în fața popoarelor Europei ca o comunitate conștientă de misiunea pe care o avea de împlinit. Emigranții revoluționari vorbesc în numele unei națiuni române omogene și compacte îndreptățită – în temeiul principiilor democratice – să se organizeze statal într-o entitate distinctă. Ei continuă astfel, pe o scară mai amplă și cu mai multă insistență, opera de informare a străinătății inițiată în mare parte tot de ei încă înainte de revoluție, de familiarizare a opiniei publice internaționale cu dezideratul unității naționale românești. Este incontestabil că ei au introdus problema țărilor române în conștiința europeană, că lor li se datorează în bună măsură transformarea chestiunii Unirii Principatelor într-o problemă de interes european, a cărei rezolvare se impunea cu necesitate la mijlocul veacului trecut.

Acțiunea lor în această privință va crește în intensitate pe măsură ce conjunctura politică internațională se va schimba și va deveni favorabilă. Îndeosebi începând cu războiul Crimeii, terminat cu victoria puterilor democratice ale Occidentului contra absolutismului țarist, principala piedică în calea emancipării poporului român, s-a deschis pentru pribegi o epocă plină de speranțe.

Revoluționarii pașoptiști exilați au dezbătut în memoriile și scrierile lor nu numai problema Unirii Principatelor, ci și celelalte chestiuni adiacente ei – autonomia, prințul străin, neutralitatea, organizarea viitoarei Adunări legislative a țării etc. – contribuind astfel într-o măsură considerabilă la fixarea principiilor ce aveau să stea la baza constituirii României moderne. În momentul revenirii lor în patrie, programul unionist ce va fi adoptat de Adunările ad-hoc în toamna anului 1857 era în linii mari stabilit, fiind difuzat nu numai în exterior, dar și în Principate, grație contactului neîntrerupt și legăturilor din ce în ce mai strânse dintre exilați și patrioții rămași în țară.

Prin crearea unui curent de opinie publică favorabil țărilor române, prin atragerea onora din marile puteri de partea cauzei unirii, ca și prin dezbaterea ideilor generale și a normelor constitutive ce trebuiau să stea la baza noului stat, exilații revoluționari de la 1848 au adus o prețioasă contribuție la pregătirea climatului politic care a făcut posibil realizarea unității naționale românești în prima sa etapă.

ASPECTS CONCERNING THE STRUGGLE OF THE EXILED 1848 REVOLUTIONARIES FOR THE UNION OF THE PRINCIPALITIES (1853–1857) (II)

Abstract

The activity of the exiled 1848 revolutionaries in favour of the union of the Romanian Principalities also comprised several approaches to governments and diplomats of the great European powers: the Piedmont, Prussia, Austria and Turkey,

even if the last two had openly expressed their hostility to this desideratum. Approached in their turn, the diplomatic representatives of Belgium and of the United States to Constantinople at the time, namely Blondeel van Cuelebroeck and Carroll Spence, expressed their sympathy with the Rumanians and their cause, the former by actually visiting the Principalities.

The years 1853-1857 witnessed the strengthening of bonds between the Rumanian exiled and the patriots having stayed in the country, while the debating of all the issues linked to the union of the Principalities gained momentum. And this to such an extent that by the middle of the year 1857, when the Romanian exiled returned to the country, the program promoting modern Romania had already been thought out in detail.

EVREI ORIGINARI DIN ROMÂNIA ÎN ISRAEL

EUGEN GLÜCK

Pe paleta largă a comunităților românești, respectiv a originarilor din România, un loc de frunte ocupă „tribul” din Israel. El s-a format în decursul celor două secole din urmă, în special începând cu 14 mai 1948, data proclamării independenței Israelului¹.

Cercetările istorice au confirmat faptul că în decursul secolelor mai îndepărtate nu puțini evrei au plecat din țările române în Palestina, mai ales la o vârstă înaintată, dorind să doarmă somnul de veci în cimitirul de la poalele Muntelui Măslinelor din Ierusalim. Despre acest cimitir se crede că la judecata de apoi aici va începe reînvierea morților². Printre cei plecați cu asemenea intenție a fost Davidcion Bally, care jucase un rol în revoluția de la 1848 din Țara Românească³.

La începutul secolului al XIX-lea a luat ființă „colel Romania” din Ierusalim, în frunte cu Eliachu Pasker⁴. În colonia agrară înființată în Orașul Păcii de sir Moses Montefiore, dotată și cu o mare moară de vânt, au intrat și evreii proveniți din țările române (1827)⁵. În cartierul „Mea Shearim” s-au stabilit mai mulți tineri dornici să învețe studiile iudaice, proveniți din Transilvania⁶. Pe la anul 1809–1910 s-au așezat câteva zeci de familii și în Iaffo (azi Tel-Aviv-Iaffo) și Sefat⁷. Pe parcurs s-au format în Palestina mici așezări agricole ale evreilor originari din România, mulți dintre ei au învățat în școala de specialitate „Mikve Israel”, mai ales începând cu anul 1870⁸.

În ultimele decenii ale secolului trecut a crescut conștiința identității iudaice, mai ales între cei din Moldova. Totodată se căutau soluții favorabile situației lor. În 1878 au fost împământeniți combatanții din războiul de independență și familiile lor⁹.

Refuzând propunerile consulului american Benjamin F. Peixotto (1872) privind emigrarea evreilor din România în Statele Unite, s-a preferat ideea

¹ *Romanian Jewry and the revival of Israel*, Tel-Aviv, 1992, passim.

² Mose Maur, *Istoria Israelului*, Tel-Aviv, 1973, passim.

³ Monumentul lui a dispărut în perioada 1948–1967.

⁴ Cartierul se numește astfel și în prezent.

⁵ Mose Montefiore a fost sprijinitor al evreilor din România, în interesul lor a dus tratative și cu regele Carol I.

⁶ Vizita noastră din 12 decembrie 1992.

⁷ M. Maur, *op.cit.*, p. 129.

⁸ *Ibidem*, p. 134.

⁹ Numărul lor se ridică la 880 titulari, împreună cu membrii de familie la aproximativ 4000 persoane.

drumului Palestinei. Ca urmare, în 1875 s-a format la Moinești o asociație cu acest scop. Forța mobilizatoare a mișcării mai largi a devenit asociația „Havove Zion” care și-a extins activitatea în multe centre. La conferința ținută la Focșani în 1882, prezidată de Samuel Pineles, erau prezenți deja 51 delegați din 36 societăți.

În sfârșit, în 1881, au plecat spre Palestina pe vasul Thetis un număr de câteva zeci de familii. Deși s-au lovit de greutăți multiple, cu ajutorul organizațiilor evreiești precum și a baronului Edmand de Rotschild, cei plecați din România și cei care i-au urmat ulterior au contribuit la formarea primelor noi localități evreiești ca Rosh-Pina, Zichron, Iaacov, Rishon le Tzion, Petah-Tikva, iar alții s-au stabilit la Safed¹⁰.

Acești emigranți au făcut parte din mișcarea presionistă și cea mai mare parte s-au dedicat muncii agricole. Au fost însă printre ei intelectuali de seamă ca David Iudelevitz (1863-1943), originar din Iași, care la Rishon le Tzion a contribuit la crearea primei grădinițe cu limba de predare ebraică (1888) și a desfășurat apoi procesul instructiv-educativ în aceeași limbă la școala locală. Mii de turiști admiră la intrarea în Iaffo turnul cu ceas ce a fost ridicat pe la 1900 prin grija inginerului Mose Schenberg, care a pus în valoare economicește domeniul Bustrus¹¹.

Forurile decizionale ale României nu au împiedicat plecarea evreilor în Palestina, punându-se chiar în Camera Deputaților, în 1882, problema creării unui „regat” al Palestinei. Congresul de la Basel, sub conducerea lui Theodor Herzl, a formulat dorința evreilor de a reveni pe pământul Palestinei, ideea fiind aprobată și de o mare parte a celor din România. În Transilvania inițiatorul mișcării sioniste a fost avocatul János Rónai din Blaj¹². Sub influența acestor deziderate s-a format un nou val de „alalia”, ceea ce a făcut ca în anul 1914 să se găsească în Palestina 85.000 evrei. Pe lângă activitatea economică orășenească numărul așezărilor cu profil agrar a crescut la 44, iar începând cu anul 1909 s-a dezvoltat și mișcarea cooperatistă dând naștere „kibuțurilor”. Desigur că printre emigranți se găseau și mulți originari din provinciile românești. Printre ei îl găsim pe Meir Dizengoff (1861-1937), originar din Basarabia, care a jucat un rol principal în formarea orașului Tel-Aviv începând cu anul 1909. Aaron Aaronsohn a aclimatizat un nou soi de grâu potrivit climei Palestinei. Ben Zion Simka (1870-1932), născut la Telenești, s-a remarcat ca poet.

În timpul primului război mondial mulți membri ai Iișuvului (comunitate evreiască din Palestina) au contribuit la lichidarea stăpânirii otomane. În armata engleză a existat o legiune evreiască. Printre alții a luptat aici și Nahum Gutmann, originar din Telenești, renumit pictor-artist. Servicii deosebite a adus englezilor grupul „Nili”, care a oferit informații despre forțele otomane. Printre cei care au plătit cu viața activitatea lor a fost și Sarah Aaronsohn¹³.

¹⁰ M. Maur, *op.cit.*, p. 138; *Rumanian Jewry...*, passim.

¹¹ M. Maur, *op.cit.*, p. 131.

¹² Corespondența lui I. Rónai cu Th. Herzl se găsește în arhiva sionistă din Ierusalim. Xerocopiile scrisorilor lui I. Rónai sunt în posesia noastră.

¹³ M. Maur, *op.cit.*, p. 143 145, 147-148.

O nouă situație s-a conturat în urma Declarației Balfour (1917), în care s-a promis din partea Angliei, viitoarea stăpânitoare mandatară a Palestinei, crearea unui „cămin național” pentru evrei.

În perioada următoare s-a intensificat procesul de emigrare, inclusiv din România, ceea ce reiese din tabelul următor:

<i>Anii</i>	<i>Imigranți</i>	<i>Imigranți din România</i>
1919–1923	25.838	1.404
1929–1931	64.350	4.063
1932–1938	156.853	10.538

În ceea ce privește țara de origine, România ocupa locul 3. În realitate „alaltă” atingea doar o mică fracție a evreilor din România. Potrivit recensământului din 1930, 728.115 persoane s-au declarat a avea această naționalitate. În tot cazul media anuală era în creștere, mai ales după instaurarea regimului nazist în Germania (1933) și apariția agenturilor sale în diverse țări ale Europei. În România acest sinistru rol revenea mișcării legionare, care împreună cu alte mișcări extremiste, ca de pildă cuziștii, au alimentat mișcări antisemite¹⁴.

Nerespectarea integrală a Declarației Balfour de puterea mandatară și emiterea unui număr limitat de „certificate” de imigrare au dus la dezlănțuirea unui larg proces de imigrare ilegală (1931). Promotorii acestuia au fost în principal revizionisții-sioniști conduși de Vladimir Jabotinski și de Hagana (organizație de autoapărare evreiască) care ulterior a înființat o organizație specializată numită „Mosad”¹⁵. Cea mai mare parte a imigranților ilegali foloseau marea. Între anii 1934-1948, 118 vase au făcut 140 curse transportând 107.000 persoane, inclusiv mulți din România¹⁶. În anul 1939 principalele baze de plecare a navelor devin Constanța și Sulina. Între 6 februarie 1939 și 19 martie 1941, din porturile românești au pornit cel puțin 23 curse. Nu de aceeași toleranță au dat dovadă autoritățile britanice, interceptând adesea vasele. Astfel, la 24 noiembrie 1940, cei 1880 plecați au fost deportați în insula Mauritius. Alte vase, ca Panciu, au naufragiat (1940)¹⁷.

Cei plecați din România au contribuit la crearea de noi așezări. La Haifa, rodul muncii lor s-a materializat în cartiere noi (Ahuda, Kiriath, Iam). Ei au participat la înființarea unor așezări ca Hashamer Ha-Tza, kibutul Ma'barot (1925). Originari din România au fost prezenți la crearea așezării urbane Givathaim (1925). Tineri din mișcarea gordoniană au fost părtași la lucrările masive de construcție la Herzlia (1924), Massada și Hulda (1937), etc.

În perioada dată au apărut și primele organizații durabile ale „olimilor” din România. Între acestea primează „Hitahdut ole Romania”, cu centrul la Tel-Aviv (1934), ocupându-se de atunci cu asistența noilor veniți, organizarea unor activități

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Joseph Nedava, *Vladimir Jabotinsky*, Tel-Aviv, 1986, p. 57 și urm., Shlomo Laish, *Ilegalitate legală*, inserat în vol. M. Maur, *op.cit.*, p. 3-11.

¹⁶ *Clandestin Immigration and Naval Museum*, Haifa, f.a., p. 2.

¹⁷ Mordechai Naor, *Haapala. Clandestine immigration 1931-1948*, Tel-Aviv, 1987, p. 108 și urm.

culturale etc. Este interesant de remarcat existența obiceiului „horei”, cu precădere în mediul rural. Versiunea palestiniană apare în 1924, datorită lui Barukh Agadati, născut în România¹⁸.

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial (1939) a determinat mii de evrei originari din România să se încadreze în unitățile armate cu scopul de a lupta contra hitlerismului ce amenința cu nimicire pe izraeliții de pretutindeni. Este de menționat că din cei 32 parașutiști evrei lansați de aviația britanică în sud-estul Europei, cu misiuni speciale, 10 erau originari din România, iar unul dintre ei, Peretz Goldstein (1923–1945), originar din Transilvania, și-a sacrificat până și viața¹⁹.

În perioada 1941–44, plecarea evreilor din România în Eretz-Israel a fost mult limitată. De la 22 iunie 1941 până în martie 1944 au plecat numai două vase, între care și „Struma” (februarie 1942), care este torpilat de un submarin sovietic și, din 769 pasageri, a supraviețuit doar unul. Cealaltă navă, „Vicol” (sept. 1942), avea la bord doar 120 oameni²⁰.

În anul 1944 guvernul antonescian autorizează emigrarea, deschizându-se chiar la București un oficiu legal, sub conducerea lui Al. Zissu (1888–1956). Acesta avea menirea de a organiza plecarea evreilor din România și a refugiaților din Ungaria. Ca urmare, în perioada martie–august 1944, pleacă de pe litoralul românesc mai multe vase. În pragul prăbușirii sistemului legilor rasiale (august 1944) se produce naufragiul vasului „Mefkure”, cu 394 oameni la bord, salvată însă de „Bulbula”, în drum cu aceeași destinație²¹.

În perioada 1944–1948 guvernul României a autorizat emigrarea, astfel încât între 1946–15 mai 1948 au făcut „alalia” 16165 persoane. Mulți dintre ei au trecut și prin lagărele din Cipru, debarcarea lor nefiind autorizată de autoritățile britanice.

Este important de remarcat faptul că la proclamarea independenței Israelului (14 mai 1948), după cuvântarea solemnă a lui David Ben-Gurion, primul ministru al noului stat, rugăciunea a fost rostită de rabinul Fișmann-Maimon, originar din Basarabia, apoi unul din cei 13 miniștri ai guvernului provizoriu. Secretar al acestuia a fost numit Zeev Sherf, originar tot din România²². În cadrul războiului de independență (1948–1949), dus împotriva unui adversar mai numeros, originarii din România au plătit un important tribut de sânge, căzând 1400 combatanți²³. Același simț al datoriei a caracterizat „tribul” și în războaiele ulterioare de apărare ale Israelului.

În urma constituirii statului și stabilirea limitelor lui pe baza convențiilor de armistițiu încheiate cu statele arabe (1949), s-au produs mari mutații demografice. Cel mai important element al acestora a fost dispariția îngrădirilor puse față de „alalia”. În acest context numărul celor sosiți de pe teritoriul României între

¹⁸ M. Maur, *op.cit.*, p. 160–161. Mulțumesc d-lui S. Cutișteanu pentru sprijinul acordat în cursul documentației pentru studii.

¹⁹ Informații obținute la arhiva Haganei din Tel-Aviv.

²⁰ M. Naor, *op.cit.*, p. 110–128.

²¹ *Ibidem*, p. 39, M. Rössel, *Istoria unui vas cu emigranți* (Merfkure), mss, arhiva ACMEOR.

²² M. Maur, *op.cit.*, p. 174.

²³ Shimon Peres, *David et sa fronde*, Paris, 1971, p. 3; „Magazin Istoric”, nr. 12/1991, p. 19.

1881-1993 s-a ridicat la aproximativ 400.000 de suflete. Între 15 mai 1948 și 31 decembrie 1978, au debarcat 264.347 persoane. În această acțiune un rol deosebit a jucat vasul „Transilvania”, care, făcând curse săptămânale singur a transportat 118.940 oameni²⁴.

Începând cu anul 1952, regimul de la București a impus restricții la „alalia”, ca devenind posibilă la nivelul de masă doar după anul 1960. De altfel, legile israeliene consideră cetățean al țării imigrantul din momentul când pune piciorul pe teritoriul respectiv. Fiind un stat de drept, este la libera alegere a cetățenilor stabilirea domiciliului. Cei mai mulți originari din România s-au așezat pe teritoriul propriu-zis al Israelului (inclusiv Ierusalimul de Răsărit, încorporat în 1967, după războiul de șase zile). Doar un număr mic s-a așezat în teritoriile „controlate”, situate la vest de Iordan, precum și în zona Gaza. Cei mai mulți, aproximativ 95% după 1948, s-au stabilit în centre urbane, majoritatea (78%) chiar în așezări urbane vechi ca Ierusalim, Haifa, Tel-Aviv etc. Acesta din urmă în 1983 avea o populație românofonă de 7,5%, iar Ierusalimul de 4,30%. Un număr apreciabil și-a ales domiciliul în orașe noi. La Beer-Sheva în anii 1960-65 procentajul originarilor din România era de 66%. Ulterior, în urma noilor valuri de imigranți, ponderea lor a scăzut la 11% (1975-1980), dintr-o populație de 110.000 suflete. Nazaret-Illit s-a ridicat după 1948, alături de istoricul Nazaret. În ultimii ani s-a preferat și tânărul oraș Carmiel. Pe aceeași listă se înșiră Asdod, noul port modern, Askelon, întemeiat în 1948 de 8-10 familii, iar la Ramleh s-au stabilit câțiva transilvăneni în același an. Numărul celor care au ales așezări rurale se împarte între unele kiburi vechi sau altele noi ca Hagosirin, Amiad etc.

În ciuda creșterii sale numerice, ponderea „tribului” în ansamblu populației este în scădere. În timp ce în anul 1950 se găsea pe locul patru, după Maroc, Irak și Polonia, ulterior au trecut înainte și cei originari din Rusia și țările orientale²⁵.

Așezarea în Israel nu a permis tuturor continuarea ocupațiilor inițiale. Totuși ei au încercat să fie folositori cu orice preț. „Voi sunteți o Alia care a venit în țară cu pantofi cu talpă de cauciuc” – aprecia Simon Peres, unul dintre liderii vieții politice²⁶.

În ceea ce privește structura populației pe profesii au fost publicate date privind doar anii 1961, 1972 și 1981. Potrivit acestora, între 1961-1981 ponderea populației active a originarilor din România a crescut și paralel a scăzut greutatea specifică a femeilor casnice și pensionarilor de la 46% la 37%. În 1981, un procentaj de 29% lucra în industrie, 25% în comerț, credit și comunicații, 7% lucrau în servicii. Ceea ce este încă semnificativ este faptul că în perioada studiată ponderea celor încadrați în agricultură s-a redus la 2%. Tot un fenomen semnificativ a fost reducerea ponderii celor care munciau manual de la 55% la 30%²⁷.

²⁴ Uriel Schmelz-Gad Nathan, *Studies in the Population of Israel*, Jerusalem, 1986, p. 10.

²⁵ *Ibidem*, pașsim.

²⁶ „Magazin istoric”, l.c.

²⁷ V. nota 25.

Piramida de vârstă de asemenea oferă date îmbucurătoare. În anul 1974, persoanele de vârstă activă (19-65 ani) întruneau 66,25%, iar tinerii până la 18 ani reprezentau 16,86%. Vârșnicii totalizau doar 14,89%²⁸.

Potrivit constituției toți cetățenii indiferent de naționalitate, rasă sau religie sunt egali în drepturi și obligații, cu excepția serviciului militar, la care nu sunt obligați arabii și cursanții ieșivelor (școli religioase de diferite grade); în schimb, sunt obligate la serviciul militar în termen fetele nemăritate. Mulți dintre originarii din România pe lângă cetățenia israeliană și-au menținut și pe cea română, ca semn al legăturilor spirituale. În urma noilor legislații ambasada din Tel-Aviv primește cereri pentru redobândirea calității de cetățean român din partea celor care în deceniile trecute au fost obligați să renunțe la ea.

Evreii originari din România nu formează o organizație politică aparte și cei activi în acest sens se împart în diferite partide. Se pare însă că cei mai mulți sprijină Partidul Muncii, de orientare social-democrată²⁹.

Problemele religioase joacă un rol important în viața statului. Cultul israelit este organizat unitar, sub conducerea consiliului superior rabinic, prezidat alternativ de rabinul-șef așkenaz, respectiv sefard. Originarii din România nu dispun de o rețea aparte de sinagogi. Este însă de menționat la Tel-Aviv sinagoga Beit-Iacov, Iosef, Rav, Zwi Gutmann, dedicată rabinului bucureștean și fiilor lui asasinați în cursul rebeliunii legionare în 1941. Sinagoga și centrul comunitar, înființat în 1981, este deservit de rabinul Efraim Gutman. Într-o serie de localități însă funcționează rabini originari din România, ca la Beer-Sheva, Dimona, Askelon, Haifa etc. Tot în viața religioasă se remarcă personalități ca rabinul Filip Fischer-Clain, originar din Târgu-Mureș, redactorul unei enciclopedii privind deciziile rabinice (1959-60). David Sperber, originar din Brașov, în 1950 a publicat un volum de judecăți rabinice. Rabinul Anton Miller-Petroșeni a tipărit comentarii la unele cărți sfinte³⁰.

Trebuie să facem mențiune și despre ieșivele cu sorgintă în România. Faimoasa ieșivă bucovineană din Vijnîța s-a văzut obligată să se refugieze de teama trupelor țariste la Oradea (1915). În 1944, rabinul conducător și cursanții lui s-au refugiat în România și apoi în Israel. Ulterior unul din fiii lui „Rebe” a înființat un așezământ impunător Bnei-Brak, cu sucursale la Haifa, Natania etc. O altă ramură s-a stabilit în S.U.A. În Israel s-a mai reînființat ieșiva din Sadagura (Bucovina), Satu-Mare etc. Este în curs de edificare un centru cu filiațiune din Buhuși³¹.

Originarii din România dispun de o seamă de organizații în special cu caracter cultural și de ajutor. H O R actualmente pe lângă centrala din Tel-Aviv dispune de 12 filiale, iar organizația din Ierusalim se bucură de autonomie. Președintele în funcțiune este Uri Eliav. Organizația aparte este „Hitahdut Bukowina”. Un program mai larg și-a propus Asociația Culturală Mondială a Evreilor Originari din România,

²⁸ *Ibidem*

²⁹ *Party and Politics in Israel*, New-York, 1981; *Etnicity, religion and classes in Israeli Society*, Tel-Aviv, 1991; Asher Aria, *The election in Israel*, Tel-Aviv, 1983.

³⁰ Mulțumesc d-lui Rav Efraim Guttmann pentru informațiile acordate în probleme religioase.

³¹ A C M E O R – Buletin informativ trimestrial, ianuarie-martie 1991, p. 3. Mulțumesc d-lui S. Leibovici Laiș pentru sprijinul acordat cercetărilor mele.

înființată în 1981, cu sediul la Tel-Aviv (președinte Slomo Leibovici-Laiș). Ea are trei filiale în țară și contacte cu originarii din România în cel puțin șase țări.³¹

Au mai apărut comitete regionale sau locale, dintre care cel mai activ pare să fie cel al celor din Dorohoi. Recent un grup de foști arădeni a inițiat elaborarea unei monografii a comunității de origine.³²

În ultimii ani s-au evidențiat o serie de activități culturale. Astfel au luat naștere biblioteci cu cărți în limba română la Așdod, Nazaret-Illit etc. Cea mai mare bibliotecă însă pare să fie a ACMEOR-ului cu peste 7500 titluri.

Alături de biblioteci apar cluburile, pe care le identificăm la Tel-Aviv, Nazaret-Illit. Givataim. Rehovot, Haifa și desigur la Ierusalim. Activitatea lor este multiplă, începând cu seri literare și până la găzduirea formațiilor din România, ca de exemplu cu ocazia Hanukăi din 1992.³³

În decursul deceniilor au apărut o mulțime de publicații periodice, dintre care ne putem referi doar la unele din contemporaneitate. În primul rând amintim cotidianul „Viața Noastră”, ce ajunge în mâna cititorului începând cu anul 1950. Mulți originari din Transilvania se abonează la ziarul „Uj Kelet”³⁴. Bucovinenii editează în limba idiş „Die Stimme”. Toate trei apar la Tel-Aviv.

Mult răspândită este „Revista Mea”, cu profil cultural și peridiocitate săptămânală. Tot la Tel-Aviv apar „Adevărul” (vechime de 36 de ani) și „Facla”. „Izvoarele” este revista scriitorilor de limba română (din 1975). O revistă lunară cu o ținută cultural-științifică înaltă este „Minimum”.³⁵ Tot același calificativ aparține revistei lunare „Hatzionut”, cu un conținut religios și științific. Apar și câteva publicații locale, ca de pildă cea de la Rehovot (Carnet literar – „Menora” – 1992).

Posibilitățile de spațiu ne permit doar o privire sumară despre intensă activitate din cadrul „Asociației scriitorilor israelieni de limbă română”, având aproximativ 50 membri. În fruntea organizației stă Sebastian Costin – președinte și Shaul Carmel – secretar. În cadrul asociației colaborează prozatori, poeți, critici și istorici literari, dramaturgi etc.³⁶ Anual se acordă premiul Sion autorului a cărui lucrare a stârnit cel mai mare interes.³⁷ Un moment semnificativ în cunoașterea produselor lor literare l-a constituit expoziția de carte organizată în 1992 de ACMEOR în colaborare cu Ministerul Culturii la București, prezentându-se opere semnate de 84 autori. Dintre lucrările în proză spicuim: „Femeia lui Loth” de Tania Lovinescu, „La marginea cerului” de Sebastian Costin și poeziile lui Solo Har-Herescu cuprinse în volume ca „Lan de gânduri” și „Suspendat pe o rază”³⁸. Nu putem uita că prin străduința unor traducători ca Iosua Tanpai, I. Ruveini au fost traduse în ivrit 40 poezii

³² Informații de la d-nul Rav Nicolae Schönfeld-Haifa.

³³ Vizita noastră la biblioteca ACMEOR – 22-24 noiembrie 1992.

³⁴ Vizita noastră la redacțiile amintite – 20 noiembrie 1992.

³⁵ V. aprecierile oamenilor de cultură din România, Israel și alte țări cu diasporă românească cu ocazia apariției nr. 50 (mai 1991), publicate în nr. 50 și 51.

³⁶ Informații obținute la sediul asociației.

³⁷ În 1991, premiul l-a primit Eugen Luca.

³⁸ V. lista „Cărți în expoziție”, tipărită cu aceeași ocazie.

eminescienne și fragmente din operele lui T. Arghetzi, M. Banuș, N. Cassian, I. Călugăru etc. Tot de acest capitol se leagă activitatea poetică prodigioasă în limba ivrit a lui Ezra Fleischer, originar din Timișoara.³⁹

Cercetările efectuate în Israel au confirmat existența unor arhive bogate referitoare la România, firește îndeosebi privind trecutul evreilor de pe aceste meleaguri. Între ele se numără arhivele ACMEOR și Jabotinsky din Tel-Aviv, Arhiva Centrală Sionistă, Arhiva Centrală a Istoriei Poporului Evreu, secția de arhivă de la Iad-Vashem, precum și departamentul de manuscrise al Bibliotecii Universității Ebraice din Ierusalim etc.⁴⁰ Valorificarea acestor fonduri aparține secției românești a „Institutului Diasporei” (Fundatia Grossmann-Goren) din Tel-Aviv, institutului de specialitate de la Universitatea din Ierusalim și Institutului „Svet Iudei Romania”, întemeiat în 1988. Acesta publică la Tel-Aviv în limba ivrit o revistă cu același nume. În anul 1992 s-a tipărit primul volum dintr-un serial ce cuprinde atât trecutul, cât și contribuția evreilor originari din România la dezvoltarea statului Israel.⁴¹ O perioadă de timp a apărut în limba română revista istorică „Toladot”⁴². În domeniul istoriei s-au evidențiat Mose Maur, Theodor Lavi-Löwenstein, Mordechai Rössel, Marius Mircu, Ernő Márton etc.

„Tribul” se mândrește cu aportul său la viața artistică israeliană. Însăși prima școală superioară de pictură „Bezalel” a fost fondată de un originar din România. Este suficient să vizităm Muzeul de Artă din Tel-Aviv și Muzeul Israelului din Ierusalim ca să ne dăm seama de creația pictorilor ca A. Avigor, I. David, M. Levanon, N. Gutman etc. Întâietatea revine însă lui Reuven Rubin (1893-1974) și Marcel Iancu (1895-1984)⁴³. Primul, născut la Galați, pe lângă prodigioasa lui creație artistică, vizibilă în special într-un muzeu aparte la Tel-Aviv, a fost și primul ambasador al Israelului la București (1948-1950)⁴⁴. Marcel Iancu, unul dintre animatorii mișcării artistice „Dada”, a înființat faimoasa colonie de pictură din Ein-Hod (1953)⁴⁵.

Un număr de actori cu renume s-au format în România. Lya König, actriță a teatrului „Habima” din Tel-Aviv, este laureată a premiului Israel. Același teren de activitate îl are Mosco Alcalay, iar Gite Munte s-a evidențiat la teatrul „Cameri”, ambii activând tot timpul la Tel-Aviv. Nu putem uita nici pe cineastul Andrei Călărășu⁴⁶.

În domeniul muzicii amintim pe compozitorii Alexandru Boscovich și Dor Lazer, cât și pe dirijorii Sergiu Comissiona (orchestra simfonică Haifa) și M. Rodan

³⁹ Lista lucrărilor a fost văzută în arhiva ACMEOR.

⁴⁰ O dare de seamă privind arhivele israeliene este depusă spre publicare la „Revista Arhivelor”.

⁴¹ Este regretabil că nu s-a adăugat volumului un extras în limba română, ci doar o introducere, ceea ce îngreunează valorificarea volumului de cercetători din România.

⁴² Câteva numere se găsesc și în Biblioteca Academiei Române – București.

⁴³ Rubin, *My life, my art, my art*, New-York, f.a.

⁴⁴ Rubin Museum Foundation. Vizita noastră la 6 noiembrie 1992.

⁴⁵ Mitza-Rosowsky-Yoy Ungerleider, *The Museum of Israel*, New-York, 1989, p. 142-143.

⁴⁶ Lista selectivă a personalităților nominalizate a fost întocmită pe baza *Encyclopedia Judaica*, *Encyclopedia of Zionism* (ed. I. Patai), precum și cu ajutorul persoanelor menționate ca sprijinitori ai cercetărilor efectuate în vederea acestui studiu.

(orchestra Radio Col-Israel-Haifa, apoi orchestra simfonică Beer-Sheva). Radu Drăgan a fondat conservatorul din Nahariya.

Din lunga listă a oamenilor de știință ne referim doar la S. Shamir, orientalist, actualmente directorul Institutului pentru problemele păcii Tel-Aviv și Zeer Vilnay (născut la Chișinău), geograf și topograf, autor al faimosului ghid al Israelului, care din 1955 a cunoscut 14 ediții numai în limba ivrit.

Din lista la fel de lungă a inventatorilor și a oamenilor de specialitate tehnica evidențiem pe Simcha Elad, autorul unor proiecte de avioane. Mirel Bercovici a adus îmbunătățiri avioanelor de tip Phantom realizând și alte două proiecte de aparate zburătoare.

„Tribul” este reprezentat și la diverse nivele ale vieții politice. Itzhak Artzi, membru în conducerea orașului Tel-Aviv, este totodată vicepreședinte al organizației internaționale a partidelor liberale. Rav. Mesulan, fost prim-rabin de Cernăuți și Suceava, a îndeplinit în primii ani de existență a statului funcția de membru al tribunalului suprem. În actualul guvern Misha Haris, originar din Timișoara, este titularul Ministerului Industriei și Comerțului. Pe parcurs a avut însărcinări guvernamentale Itzhak Ben Aharon. În parlament găsim actualmente deputați ca Ester Salamovici, Avram Poraz, Alexandru Goldfarb, Itzhak Korn etc. Mai mulți originari din România au ocupat funcții în diplomația israeliană

O prezență similară găsim și în fruntea organelor locale. Zwi Rosen, președintele H O R local, face parte din conducerea capitalei. Cunoaștem primarii I rael Doron din Acco, Nahum Ițicovici din Beer-Iacov, Efraim Shamir din Nahariya Bernard Wängler din Carmiel, Menachem Ariaf d'n Nazaret-Il 't e c.

În ultimii ani s-au intensificat legăturile dintre „Trib” și România pe toa e planurile Rep ezentanți diasporei au participat la întâlnirea tu uror românilor și orig'naril r din România din 1992. Au fost încheiate convenții de co bo e, ca de ild' între Uniunea Scriitorilor din România și asociația scriitorilor de 'mba română d n Israel (1991).

În final, ne exprimăm speranța în perspectiva trănic'ei „tribului” orig'naril d'n România ca păstrător ai tradițiilor strămoșești îmbinate cu str'dui ț le lor de a promova progresul noii lor patrii.

DIE AUS RUMÄNIEN STAMMENDE JUDEN IN ISRAEL

Zusammenfassung

Der Verfasser veröffentlicht Angaben, denen nach zeigt sich die Tatsache hervor, daß ein bedeutender Teil der Bevölkerung Israels eine rumänische Herkunft hat. Die Anzahl deren, die in dem 19. Jahrhundert und in den ersten drei Vierteln des 20. Jahrhunderts weggingen, war limitiert. In der folgenden Periode ihre Zahl nimmt zu, besonders nach der Erscheinung der zionistischen Bewegung, initiiert von T. Herzl (1897). Nach der Entstehung des Staates Israel nahm die Auswanderung der

aus Rumänien stammenden Leute einen Massencharakter und die Zahl der Diaspora erreicht ungefähr 400.000. Sie trugen zur wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung Israels bei aber sie bewahrten und pflegten gleichzeitig die geerbten Traditionen aus dem Herkunftsland. In der letzten Periode entwickelten sich die vielseitigen Beziehungen dieser Diaspora mit Rumänien.

BOIERI ȘI FAMILII BOIEREȘTI – STUDII DOCUMENTARE

CRONICA UNEI FAMILII: PLEȘOIIENII DE ROMANAȚI

DAN V. PLESHOYANO

Cea mai mare parte a genealogiilor românești mai mult sau mai puțin autentice, au fost publicate începând cu cea de-a doua jumătate a secolului XIX, adesea de către un membru al familiei respective. Chiar dacă știința genealogică a făcut progrese remarcabile în România în secolul XX, nici un studiu nu a fost consacrat Pleșoienilor originari din județul Romanați. Această lacună se explică prin interesul legitim și prioritatea acordată de către specialiști familiilor celor mai însemnate care au jucat un rol de prim plan în istoria națiunii, precum și printr-o lipsă de interes a familiei înseși pentru istoria trecutului său.

Unele informații despre Pleșoieni se găsesc în anumite broșuri și reviste, ca de exemplu în biografia lui Grigore Pleșoianu de Nicolae Bănescu sau în articolele consacrate istoriei Olteniei de către Nicolae Iorga. Dar este puțin. Fiind cu siguranță ultimul membru al familiei care mai înțelege limba română, am socotit de datoria mea să redactez un articol bazându-mă pe informațiile și documentele pe care le-am adunat în dosarele mele. Dacă genealogia și comentariile pe care le prezint astăzi cititorilor români se sprijină pe surse pe care le indic, nu pot avea pretenția să cred că studiul meu este definitiv sau complet. În fapt, punctele slabe sunt evidente. Exilat de peste patruzeci de ani, neputând să consult arhivele românești, consider că acest articol reprezintă un prim pas, o contribuție modestă, la o mai bună cunoaștere a trecutului Pleșoienilor și, dacă comentariile mele vor suscita destul interes pentru a fi corectate și completate, obiectivul meu va fi atins. În sfârșit, aș dori să subliniez cu recunoștință colaborarea domnului Mihai Sorin Rădulescu, tânăr istoric plin de talent, care a tradus aceste pagini în românește și le-a ameliorat prin anumite sugestii.

PRIMII STRĂMOȘI

Așezat într-o luncă fertilă în apropierea malului drept al Oltului, între Slatina și Drăgășani, udat de apele râului Beica, satul Pleșoiu din vechiul județ Romanați era bine plasat pentru a se apăra contra incursiunilor hoardelor barbare. Protejat la răsărit de bariera naturală a râului Olt, de „limes Alutanus” al Imperiului roman care ținea loc de ziduri și șanțuri, alimentat de izvoare de apă proaspătă, satul, înconjurat de o centură de mici dealuri, ultimii contraforți ai Carpaților, oferea apărătorilor săi o vastă perspectivă asupra împrejurimilor și un câmp de tir incomparabil. Între aceste dealuri, Meterezul era o adevărată cetate, cu fortul său înaintat, mica înălțime Gurgumeu. Din acest avanpost, locuitorii alertați de fumul și lumina focurilor puteau să supravegheze împrejurimile, să urmărească înaintarea dușmanilor și să se refugieze în caz de nevoie în adâncile păduri care înconjurau câmpurile lor.

Fiind relativ la adăpostul invaziilor, Pleșoiu rămânea totuși deschis exteriorului. Satul nu era izolat. Spre apus, vechiul „drum al Craiovei” care lega Oltenia de Transilvania, înlesnea transportul călătorilor și schimbul mărfurilor. Acest drum era de fapt antica „via Traiani” construită în sec. II d. Chr. de către învingătorul lui Decebal¹.

¹ Gh. C. Mofariu ș. a., *Monografia comunei Pleșoiu, județul Olt*, Pleșoiu, 1971, p. 9-38.

Satul este atestat începând numai cu secolul XVII; în mod indirect în 1613 și explicit în 1622 când Stoica logofătul, Mihai postelnicul și Dumitru din Pleșoi dădeau unui anume Ivan dreptul „să zădă în satul lor Căinești până la Vinerea Marii”, iar după aceea să se ducă „unde va vrea”².

În ciuda lipsei documentelor, existența unei locuiri umane la Pleșoiu datează desigur dintr-o epocă mai veche. Dacă dealul lui Coman și satul Doba sunt vestigii toponimice ale invaziei cumaniilor în secolul X, dealul Grădiștea și satul Pleșoiu amintesc de pătrunderea slavilor la nord de Dunăre începând cu cea de-a doua jumătate a secolului VI. De fapt numele satului provine de la cuvântul slav „pleš”, sinonim cu „pleșuv”, însemnând „lipsit de vegetație”. S-ar părea că șeful unui trib slav care și-a așezat războinicii și familiile lor în cadrul agricol și pastoral al unui îngust luminiș de-a lungul râului Beica, ar fi numit cătunul Pleșuv sau Pleșov.

Prezența omului în această zonă urcă mai sus în timp. Săpăturile arheologice efectuate la Găncasa dezvăluie faptul că obiecte din ceramică lucrate cu mâna au înlocuit în această epocă vechile vase de inspirație romană provincială, reflectând influența crescută a slavilor asupra comunităților daco-romane. Existența unei locuiri antice la Pleșoiu este atestată de descoperirea unei monezi de argint datând din secolul III î.d.Chr. într-un punct numit „La poartă”, pe terasa unui deal dominând valea Oltului. Reprezentând capul înaripat al zeiței Nike pe avers și un personaj bărbătesc în picioare încoronându-se pe revers, moneda sugerează că locuitorii acestei localități aveau relații comerciale cu romanii înaintea cuceririi lui Traian sau că colonii instalați de învingători la adăpostul unui castru înconjurat de o incintă care avea o ieșire spre răsărit, erau originari din sudul Italiei unde fusese bătută această monedă.

Mai multe sate înconjurau Pleșoiu în evul mediu; de-a lungul Oltului, spre sud, se aflau Căinești, Dranovăț, Arcești, Cocorești, Doba și Colibași. Aceste sate există încă, în afară de Căinești care a fost părăsit la începutul secolului XVIII. Descurajați de creșterile violente ale Oltului, locuitorii și-au mutat locuințele în interiorul pământurilor, într-un cot al Beicii și noul lor sat s-a numit Cot sau Arcești-Cot.

Două cătune la nord de Doba sunt mai recente. Schitul din Deal ridicat pe o colină și Schitul din Vale ascuns în valea Dobrinei – valea primind acest nume fără îndoială în amintirea Dobrinei sau Dobriței Pleșoianu – au fost întemeiate către sfârșitul secolului XVIII, când egumenul mănăstirii Stănești s-a hotărât să înființeze un schit în acel loc. În timp ce călugării se așezau pe lângă mica biserică de lemn din fundul văii unde slujeau, lucrătorii care participaseră la construcție își instalau familiile puțin mai sus pe panta dealului³.

Pleșoiu este deci un sat ridicat într-o poiană: numele este vechi, dar nu este unic. Trei sate din Oltenia în afara celui din Romanai se numesc Pleșoiu; un al patrulea care a păstrat vechiul său nume slav Pleșovu sau Pleșovu Rumâni, este situat în județul Teleorman. Numele apare pentru prima oară la 15 iulie 1475, într-un hrisov al lui Laiotă Basarab care dăruia mănăstirii Cozia moșia lui Neagoe Taurul de la Pleșoii, sat aflat pe valea Topologului, în actualul județ Vâlcea⁴.

În ceea ce privește satul Pleșoiu din Romanai, situația este mai puțin clară, dar luând în considerare lipsa dovezilor irefutabile despre acest subiect, se pare că satul este menționat la începutul secolului XVI, atunci când Neagoe Basarab confirma donația mai multor sate cu moșiile lor mănăstirii Cutlumuz de la muntele Athos. Aceste moșii fuseseră încălcate de locuitorii din împrejurimi și voievodul însărcinase doi vâslăteni, pe Milco stolnicul și Cincii spătarul să restabilească vechile hotare luând pentru fiecare sat ca martori „doisprezece boieri buni”. Baca și Dragomir din Pleșoiu – fiul Neacșei – vor fi aleși pentru Laiova, Comanca și Ghiurghev în valea Călmățuiului, între Olt și „drumul Nicopolei”. Aceste sate fiind situate

² D.I.R., B, sec. XVII, vol. IV, p. 138.

³ Dinu C. Giurescu, *Histoire illustrée des Roumains*, București, 1981, p. 83-84, 106-109; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 118-119; Gh. C. Morariu ș.a., *op. cit.*, p. 16-28, 32-33.

⁴ *Enciclopedia României*, București, 1935-1936, vol. II, p. 39-40, 117, 462, 514; Petre P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, București, 1938, p. 289-293, 304-308. În documentul din 1475 numele este „Pleșoni”, dar este o greșeală de transcriere a literelor N și Î. Documentul din 1478 confirmă dealtfel această concluzie.

aproape de Pleșovul din Teleorman, este normal să tragem concluzia că ocina celor doi boieri era în această regiune⁵.

Dar un alt document vorbește de comisarul Dragomir care trăia în aceeași epocă, împreună cu frații săi logofătul Radu și vornicul Dumitru, la Pleșovul, sat care „a fost de moștenire”. Dacă comisarul Dragomir și fiul Neacșei sunt aceeași persoană, un lucru este sigur: reședința principală a celor doi boieri nu era în Teleorman ci aproape de Craiova, deoarece aceasta este singura moșie care cuprindea două cătune distincte, Pleșovul de Sus și Pleșovul de Jos, menționate clar în acest document⁶. În acest context merită să fie subliniat faptul că documentul lui Neagoe Basarab nu folosește numele slav al satului. Se pune întrebarea de ce? Dacă reședința principală a lui Baca și Dragomir era în Teleorman, de ce a folosit numele românesc, satul de acolo fiind singurul care și-a păstrat întotdeauna vechiul nume? Într-adevăr copiile din 1531 și 1533 menționează numele Pleșov și o eroare de transcriere a documentului original este totuși posibilă; însă un studiu atent al documentului indică faptul că cei doi boieri erau mai degrabă originari din Romanași, având interese funciare în sudul țării.

Moșiile în litigiu se întindeau de la Cireășov, în fața satului Căinești și Dranovăț, pe malul stâng al Oltului, până la Laiova, în regiunea Călmățuiului, adică pe o distanță de aproape o sută de kilometri. Dar boierii care cunoșteau bine un ținut făceau adesea drumuri lungi pentru a participa la împărțiri și hotărnicii de moșii, acestea făcând parte din obligațiile lor feudale. Astfel, printre martorii de la Laiova se numără și Baniță Udobă, stăpânul satului Doba, aproape de Pleșoiu din Romanași, sat al cărui nume provenea din patronimicul acestei puternice familii de origine cumană⁷.

Oricum indiciile sunt contradictorii și în stadiul actual al cunoștințelor noastre, cu documentele aflate la dispoziție, legături indiscutabile între Baca, Dragomir și satul din județul Romanași sunt greu de stabilit. Prudența se impune și, cum spunea Pierre Gaxotte, „știința constă adesea în a mărturisii ignoranța”.

PREOTUL ȘI MILITARI

Coborând fără îndoială dintr-un strămoș comun care primise o moșie înzestrată cu privilegii feudale, câteva familii de boieri și de moșneni trăiau la Pleșoiu, în județul Romanași, către sfârșitul secolului XVI. Domeniul cuprinzând satele Pleșoiu și Căinești acoperea o suprafață de aproape 1500 ha⁸. Drepturile lor asupra ocinilor erau bine stabilite și în ciuda vicisitudinilor ulterioare ale familiei, ele nu vor fi niciodată contestate.

Născut către 1585, preotul Ciochină păstora în regiune, celebrând slujbele în biserica din satul său, o clădire de cărămidă zidită în 1615 de către Ilie din Pleșoiu. Această biserică, ale cărei urme sunt încă vizibile, înlocuia, după o tradiție locală, o biserică mai modestă de lemn construită către sfârșitul secolului XV, la o sută de metri sud de noul edificiu⁹. Moștenitor al unei moșii strămoșești și prin urmare membru al micii boierimi rurale, preotul Ciochină era respectat de enoriașii săi. Amintirea sa va rămâne multă vreme în memoria oamenilor și a toponimiei locale. Un zapis îi

⁵ D.I.R., B, sec. XVI, vol. I, p. 78-82, vol. II, p. 96-99, 133-136.

⁶ D.R.H., B, vol. XXIII, doc. 273.

⁷ D.I.R., B, sec. XVI, vol. I, p. 78-82; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 109; Gh. C. Morariu ș.a., *op. cit.*, p. 25-26.

⁸ Estimație bazată pe o lungime de 3000 m și o lățime medie de 5000 m, între „drumul Craiovei” și Olt care curgea în această vreme la o distanță de cel puțin 1500 m de cursul său actual.

⁹ G. I. Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, București, 1898-1902, p. 762; C. I. Locusteanu, *Dicționar geografic al județului Romanași*, București, 1889, p. 160; Gh. C. Morariu, *Istoricul Bisericii Sfinții Voievozi, monument istoric, comuna Pleșoiu, județul Olt*, mss., 1976, p. 3-4. Folosirea patronimicului Pleșoianu pare suspectă la începutul secolului XVII. Locusteanu – urmat apoi de Lahovari – a cules informația de la locuitorii satului atunci când numele era bine stabilit.

menționează numele încă la începutul secolului XVIII și dealul lui Ciochină, aflat în prelungirea colinelor de la Strejești, amintește de acest preot¹⁰.

Lucrător curajos, popa Ciochină reușește, în ciuda dificultăților epocii, să-și sporească averea și să-și rotunjească moșia. În 1613 el cumpără pentru 6000 aspri moșiile și viile lui Constantin Izvoranu de la Izvor și Dranovăț, și vânzătorul, în semn de recunoștință pentru o „sărăcustă mare”¹¹ celebrată în memoria tatălui său, profită de ocazie pentru a-i dărui „două răzoare” de vie suplimentare. În 1630 el achiziționează ocina lui Drăgan, fiul lui Manea din Cârlogani, sat aflat între Beica și dealurile de la Strejești. Vânzarea, întărită de logofătul Pantazi, fratele său Barbu și Siina din Pleșoiu ca martori, se ridică la 1200 bani. Ea cuprindea „a patra parte de peste tot hotarul și din câmpu și din pădure și din săliște și din dealul viilor”. Terminându-și misiunea pe pământ, popa Ciochină moare lăsând un fiu, Vlad, care va trăi în timpul domniei lui Matei Basarab¹².

Radu Vodă întărind drepturile logofătului Pârveu asupra moșiei lui Constantin Izvoranu, nepoții popii Ciochină își continuă ascensiunea în ierarhia socială și iau în serios obligațiile clasei lor. Tot în această epocă, familia începe să folosească patronimicul Pleșoianu. Pârveu și fratele său Radu sunt foarte activi, împărțind moșteniri, participând la vânzări, hotărnicind moșii și judecând conflicte între vecini. Constantin Brâncoveanu face adesea apel la serviciile lor chiar pentru tranzacțiile sale personale. Astfel, dacă Pârveu participă la 23 aprilie 1684 la vânzarea unei moșii la Coteana, aparținând lui Vartolomei din Fălcoi, și iscălește împreună cu o pleiadă de înalți dregători – dintre care mai mulți sunt înrudiți cu cumpărătorul – actul redactat în acest scop, Radu semnează ca martor câteva luni mai târziu, achiziționarea altei moșii în aceeași regiune de către viitorul voievod al Țării Românești¹³.

O preocupare constantă a lui Matei Basarab a fost reconstituirea unei oștiri puternice capabilă să apere libertățile tradiționale ale țării. Urmașii lui vor profita de instrumentul creat sub egida sa. Dacă Grigore Ghica și Gheorghe Duca vor trebui să lupte alături de armatele sultanului împotriva polonezilor, între 1672-1676, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu vor fi obligați să participe, mai degrabă împotriva voinței lor, la conflictul care îi va opune pe turci austrieșilor spre sfârșitul secolului. Numiți căpitani, Pârveu, Radu și Drăgușin Pleșoianu participă la anumite operațiuni militare ale timpului și, ca răsplată pentru slujbele săvârșite, Pârveu va primi dregătoria de sluger¹⁴.

Toți ofițerii din secolul XVII erau recrutați din rândurile boierimii; nici un slujitor – călăraș sau dorobanț – nu este menționat într-un post de comandă. Cariera militară era o foarte bună școală pentru tinerii care învățau meseria armelor și administrarea treburilor publice. Ofițeri în timp de război, administratori în timp de pace, documentele nu precizează în general categoriile de slugi, roșii sau slujitori pe care le conduceau, dar într-o vreme în care responsabilitățile erau încă vag definite, căpitani se bucurau de o autoritate considerabilă asupra locuitorilor regiunii lor¹⁵.

După restabilirea păcii, Pleșoiienii își reiau activitățile normale, dar au îmbătrânit. Obosiți, bolnavi, ei se sting din viață unul după altul. La 21 august 1702, Pârveu este încă însărcinat de către marele ban Cornea să cerceteze o pricină în legătură cu un litigiu la Oboga și un furt comis de niște țigani¹⁶. Apoi el dispare. Mort fără posteritate, frații săi Radu și Dumitru, precum și nepoții săi își

¹⁰ I. Ionașcu, *Documentele moșiilor Schitului Șerbănești-Morunglavu din Vâlcea*, în „Arhivele Olteniei”, XX, nr. 113-118, 1941, p. 103; C. I. Locusteanu, *op. cit.*, comuna Cepari.

¹¹ Slujbe oficiale timp de patruzeci de zile pentru bolnavi și pentru morți.

¹² Arhivele Statului București (A.S.B.), *fond M-rea Bistrița*, XVI/2; *D.R.H.*, B, vol. XXIII, p. 155; I. Ionașcu, *op. cit.*, XVII, nr. 97-100, 1938, p. 302, 305.

¹³ A.S.B., *fond M-rea Bistrița*, XVI/2; I. Ionașcu, *op. cit.*, XIX, nr. 107-112, 1940, p. 158-174; XX, nr. 113-118, 1941, p. 94-99, 102; idem, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, vol. I, p. 108-109; Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, p. 189-190, 309 și Arhivele M-rii Hurezi, doc. Căzănescu și Stoinescu.

¹⁴ Constantin C. Giurescu ș.a., *Chronological History of Romania*, București, 1972, p. 118, 125-126, 128-133; I. Ionașcu, *Documentele ...*, XIX, nr. 107-112, 1940, p. 116; XX, nr. 113-118, 1941, p. 102; Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 190 și M-rea Hurezi, doc. Căzănescu și Stoinescu.

¹⁵ Nicolae Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968.

¹⁶ I. Ionașcu, *op. cit.*, XX, nr. 113-118, 1941, p. 99.

împart bunurile lui și cum slugcrul a lăsat și datorii, la 24 noiembrie 1707 moștenitorii sunt nevoiți să vândă Cârloganii diacului Dumitrașco Morânglavul, o rudă a familiei, pentru a plăti creditorii¹⁷.

Profitând de golul lăsat de moartea majorității nepoților popii Ciochină, unii moșneni din împrejurimi contestă tranzacția sub pretext că aceste pământuri le aparțin. Chestiunea provoacă zgomet. Diacul se plânge autorităților și marele ban Constantin Știrbei trebuie să intervină pentru a restabili ordinea și a calma spiritele. La 25 februarie el confirmă validitatea tranzacției, poruncind moșnenilor să respecte drepturile noului proprietar, precum și hotarele moșiei sale, astfel cum existau pe vremea Pleșoienilor „celor bătrâni”¹⁸.

AUSTRIECII ÎN OLTENIA

O nouă generație se ridică la începutul secolului XVIII: frații Radu, Dumitrașco și Matei și verii lor Radu și Chircă. Ca și înaintașii, ei vor fi activi în ținutul lor¹⁹. Dar curând orizontul politic se întunecă și o furtună se abate asupra țării. Demoralizați de execuția tragică a lui Constantin Brâncoveanu, terorizați de regimul sângeros instaurat de Nicolae Mavrocordat, spoliați de rechizițiile arbitrar cerute de turci pentru a-și finanța proiectele războinice, Pleșoienii, ca majoritatea boierilor, speră că un miracol îi va salva din ghiarele „tiranului” fanariot instalat pe tronul de la București.

Împăratul Carol al VI-lea declarând război otomanilor în aprilie 1716, Pleșoienii urmăresc cu interes operațiile militare, se bucură să afle despre strălucitoarele victorii ale prințului Eugen de Savoia și primesc cu simpatie detașamentele austriece care ajung în Oltenia. Ademeniți de tăcerile diplomatice și răspunsurile evazive ale austrieșilor care nu vor să contrarieze pe partizanii lor români, Pleșoienii trăiesc într-o lume de visuri în care toate speranțele sunt permise. Ei participă la întrunirea de la Târgoviște împreună cu toți boierii Țării Românești – „tota Valachiae nobilitas”, după cum scrie Nicolae de Porta – și susțin fără îndoială proiectul de organizare politică a provinciei.

Din nefericire, după pacea de la Passarowitz, austrieșii care nu mai aveau nevoie să-și menajeze aliații români, își dezvăluie jocul și decretul publicat la 22 februarie 1719 spulberă ultimele nădejdi ale boierilor. Provincie de graniță cucerită prin forța armelor, Oltenia nu este integrată propriu-zis imperiului, ci pusă sub autoritatea lui Carol al VI-lea, numit „principe al Valahiei cisalutane”. Pentru a celebra demn acest eveniment, funcționarii fiscului austriac cer de la toate clasele privilegiate un „dar” de 15.000 taleri. Astfel, la 14 noiembrie Radu și Dumitrașco Pleșoianul, boieri de rangul trei, vor vărsa 55 taleri la visteria imperială²⁰.

Reforma fiscală fiind cheia de boltă a programului austriac, câteva date precise sunt necesare. Care este populația totală a provinciei și care este capacitatea sa fiscală? Cine sunt contribuabilii și cine sunt acești boieri care beneficiau de enorme privilegii? Se organizează anchete și un recensământ al populației dezvăluie faptul că 25.708 familii trăiesc în 1722, în 592 orașe și sate din Oltenia. La această cifră trebuie să se adauge aprox. 300 familii de boieri, boiernași, aleși și sutași. Satul Pleșoiu din județul Romaniți cuprindea 96 familii sau 480 locuitori. Era un sat mare; din 206 sate boierești – „villagi che hanno Padroni” – numai 12 aveau mai mult de o sută de cămine²¹.

Pentru a mări încasările austrieșilor nu mai rămânea decât să se suprimе scutirile fiscale ale majorității privilegiaților, stabilindu-se criterii foarte stricte pentru a justifica apartenența unei familii

¹⁷ *Ibidem*, p. 103.

¹⁸ *Ibidem*, p. 103. Fiu al paharnicului Giurea ot Morunglavi, Dumitrașco era un descendent al vătafului Radu și al logofătului Mihail care trăiau în împrejurimile Șerbăneștilor în prima jumătate a sec. XVI. V. I. Ionașcu, *op. cit.*, XVII, nr. 97-100, 1938, p. 308-309; XIX, nr. 107-112, 1940, p. 164.

¹⁹ *Ibidem*, XIX, nr. 107-112, 1940, p. 140-141; XX, nr. 113-118, 1941, p. 99, 103; XXI, nr. 119-124, 1942, p. 229, 234; T.G.Bulat, *Diate oltenesti*, în „Arhivele Olteniei”, II, nr.5, ian.-febr. 1923, p. 45-46; Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. XVI, doc. Olănescu; Gh. C. Morariu ș.a., *op. cit.*, p. 110.

²⁰ Constantin C. Giurescu ș.a., *op. cit.*, p. 135-137; Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, București, 1876, p. 323; Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă, 1718-1739*, București, 1971, p. 13-28, 156.

²¹ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, vol. II, București, 1944, p. 304-330; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p.29.

la clasa boierilor. Invitați de către austrieci să întocmească lista boierilor olteni având dreptul să beneficieze de privilegiile legate de acest epitet, consilierii români vor face mai multe liste în timpul ocupației austriece, dar cea rămasă în vigoare a fost publicată la 3 iulie 1723 într-un Catalog cuprinzând câteva categorii sociale distincte: marii boieri, boierii de rangul doi, boiernașii și mazălii și în sfârșit un grup restrâns de oameni, șefi militari și sutași care, neapartenând clasei boierilor și plătind impozite, nu suportau, precum o făceau țărani, toate celelalte sarcini ale provinciei. Recensămintele acestei epoci indică existența a 24 familii de mari boieri și a 183 familii de boieri de rangul doi.

Pentru a constitui Catalogul, consilierii Administrației au convocat la 16 decembrie 1722, la Craiova, pe toți privilegiații pentru a-și dovedi cu acte boieriiile lor, sub pedeapsa pierderii drepturilor lor fiscale. Înzestrați cu documentele lor, Pleșoienii merg în capitala provinciei unde sunt înscrși în categoria „bojcrones depositi”, care nu contribuiseră niciodată la dările către stat, în afara tributului anual plătit puterii suzerane. Conform comentariilor consilierilor care justificau listele lor, rezultă că clasa boierilor cuprindea pe marii proprietari funciari care își exploatau moșiile prin intermediul forței de muncă servile. Și dacă dregătoria stabilea locul fiecăruia în ierarhia socială, proprietatea asupra pământurilor și a șerbilor rămânea criteriul decisiv de apartenență la clasa boierească.

Catalogul publicat la 3 iulie 1722 a fost violent criticat de către funcționarii austrieci și două zile mai târziu, inspectorul Uhlein trimitea comentarii acerbe superiorilor săi. În timp ce Căzăneștii, Fărcășenii, Grecenii și Rudenii erau după acest expert al istoriei românești, familii „mediocre” și Dumitrașco Morânglavu era acuzat de a-și fi „falsificat” documentele pentru a-și justifica privilegiile, o serie de familii între care și Pleșoienii care nu ocupaseră niciodată „funcții onorabile”, nu puteau avea pretenția de a fi nobili, aparținând de fapt clasei slujitorilor. Stabilind o relație directă între epitetul de boier și exercițiul unei dregătorii importante, Uhlein contesta statutul social al majorității familiilor înscrise în acest Catalog și recomanda suprimarea tuturor privilegiilor lor. Întreaga clasă boierească se mobilizează în fața acestei amenințări și indignarea provocată de concluziile abuzive ale funcționarilor imperiali este atât de mare încât austriecii vor fi obligați să accepte lista pregătită de consilierii români²².

Neputând să reducă numărul boierilor pentru a-și mări veniturile, austriecii le încredințează funcții și în aceste împrejurări, Pleșoienii nu vor fi uitați. În timp ce baronul Dietrich va cere marelui postelnic Știrbei însoțit de șase boieri, inclusiv Radu Pleșoianu, să stabilească hotarele moșiilor aparținând mănăstirii Ostrov la Treiteni, generalul Tige va aproba numirea lui Dumitrașco Pleșoianu în postul de ispravnic de plasă în județul Romanai²³.

Familia se simte destul de puternică pentru a realiza un proiect ambițios: reconstruirea bisericii de la Pleșoiu grav avariată de un incendiu sau de un cutremur. Lucrările încep la 9 iulie 1734. Edificiul aflat alături de curtea boierească este simplu atât prin planul său, cât și prin decorul exterior. Construcția dreptunghiulară este prelungită spre răsărit printr-o absidă poligonală a sanctuarului. Adăugat la o dată ulterioară, pridvorul susținut de șase coloane masive strică stilul acestei biserici tipice a arhitecturii religioase din prima jumătate a secolului XVIII. Zidurile de cărămidă acoperite la exterior de un strat de tencuială albă sunt înconjurate de un brâu decorativ în stuc și câteva ferestre înguste încadrate imitând piatra de talie lasă să pătrundă puțină lumină în interior. Într-un turnuleț alipit zidului nordic, o scară în spirală dă acces la turla octogonală de lemn construită deasupra pronaosului, pe baza clopotniței de zid a vechiului edificiu²⁴. Acoperișul de șindrilă contrasta cu albeața scânteietoare a clădirii. Pisania aflată deasupra ușii principale este ornată cu o bandă orizontală, gravată în mijloc cu figura unui înger încoronat, având frunze împletite de fiecare parte. Inscripția în caractere chirilice menționează că „această sfântă și dumnezeiască biserică”, închinată „întru cinstea și lauda” Sfinților Îngeri Mihail și Gavril a fost zidită cu „vrearea Tatălui, și cu ajutoriu Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh”, cu toată cheltuiala „boiarilor jupan Radu și jupan Dumitrașco Pleșoianu”, sub domnia împăratului Carol al VI-lea²⁵.

²² C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 567-574; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 143-147, 155, 163.

²³ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 194, 461-462; I. Ionașcu, *op. cit.*, XIX, nr. 107-112, 1940, p. 140-141.

²⁴ Gh. C. Morariu, *op. cit.*, p. 10; Gh. C. Morariu ș.a., *op. cit.*, p. 109-110.

²⁵ Gh. C. Morariu, *op. cit.*, p. 6.

Interiorul cuprinde pronaosul, naosul și altarul. Acoperite de câte o calotă sprijinită pe arce și pandative, naosul și pronaosul sunt despărțite printr-un zid străpuns de trei arcade susținute de coloane²⁶. Pictura recent restaurată este de calitate înegală: plină de viață și delicată, cea din naos și fața tâmplii datează din secolul XVIII, în timp ce pictura superioară din pronaos, mai rustică, este din 1848. Pantocratorul din cupola naosului este înconjurat de cei patru evangheliști pictați în medalioane pe arcele laterale. Fresce cu sfinți și scene din Vechiul și Noul Testament ornează pereții și iconostasul, iar motive geometrice și vegetale împodobesc arcadele precum și spațiile între strane.

CĂLUGĂRI ȘI ÎNTREPRINZĂTORI

După semnarea tratatului de pace de la Belgrad și retrocedarea Olteniei, Constantin Mavrocordat își începe programul de reforme care clarifică și legalizează criteriile de apartenență la clasa boierească. Respingând ideea că marea proprietate funciară dădea acces la statutul de boier, el stabilește principiul conform căruia numai posesorii de dregătorie vor avea dreptul să se intituleze boieri și să beneficieze, potrivit rangului, de anumite privilegii²⁷.

Pierzându-și scutirile și imunitățile, Pleșoienii trebuie să-și sacrifice o parte din bunuri pentru a-și menține nivelul de viață, dar conservă temporar statutul de boieri. Discuțiile în jurul vânzării moșiei Izvor au fost îndelungate și un ecou al negocierilor ne-a parvenit prin intermediul testamentului lui Chircă Pleșoianu, unul din proprietari, care avea „o cerveti din moșia Pleșoiiu” și 200 stânjeni la Căinești. Având nevoie de bani și nemaiavăd mijloacele să-și păstreze moșia de la Izvor, Pleșoienii încheiaseră o înțelegere cu jupan Nicola Slătineanu care le plățise un acot pentru această moșie, în valoare totală de 39.750 bani. Cum bănuiau că acest preț era prea ieftin, ei au obținut o amânare până la Sf. Gheorghe pentru a-i înapoia arvuna și a-și relua bunul. Profitând de acest răgaz, Dumitrașco și Chircă încep tratative cu părintele Antonie, egumenul mănăstirii Bistrița, care voia și el să achiziționeze această moșie pentru a rotunji domeniul pe care călugării îl stăpâneau în această regiune²⁸. Moșia, de formă destul de regulată, va fi măsurată „pă două locuri” și din cei 1325 stânjeni constatați, „boierii din Pleșoiiu” – cum se intitulau ei înșiși – vor dăruia 125 stânjeni mănăstirii, pentru „sufletele noastre și ale părinților noștri” și vor vinde restul pentru 54.000 bani, o sumă mult mai mare decât cea oferită de Slătineanu. Își păstrează însă viile, de aproape 10 ha, mai ușor de cultivat și mult mai rentabile. Zapisul întocmit la 21 martie 1743 precizează că toate rudele familiei erau la curent cu tranzacția și că vânzătorii nu numai că semnaseră documentul în prezența mai multor „boieri străini”, dar își pusese și pecetea pentru a-și întări hotărârea²⁹.

²⁶ Gh. C. Morariu ș.a., *op. cit.*, p. 110-111. Primind în 1864 terenuri pe șoseaua națională dintre Caracal și Râmnicu Vâlcii, locuitorii și-au părăsit vechile bordeie și biserica a rămas izolată în mijlocul câmpului, la o distanță de aprox. 700 m la răsărit de satul actual. În cursul ultimilor ani a suferit numeroase reparații și modificări. Astfel, vechiul acoperiș de șindrilă a fost înlocuit în 1932 cu tablă galvanizată, o clopotniță de nouă metri adăpostind un clopot de 600 kg a fost construită în 1933, la intrarea cimitirului și întreg edificiul a fost întărit cu o structură de beton armat după cutremurul din 1977. Interiorul a fost repictat de mai multe ori, dar mulțumită eforturilor unui nou preot, Vasile Rădoescu, un specialist, domnul Andronic Romeo, a fost angajat în, 1987-1988, pentru a curăța straturile suprapuse de pictură și a restaura frescele originale.

²⁷ Constantin C. Giurescu ș.a., *op. cit.*, p. 137-139; Dan Gr. Pleșia, *Statutul boierimii și evoluția sa de la reforma lui Constantin Mavrocordat și până la desființarea rangurilor și privilegiilor în 1858*, comunicare la Comisia Română de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, mss., 12 dec. 1986.

²⁸ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 45-46. Ultimele cifre ale anului fiind ilizibile, Bulat estimează că testamentul a fost întocmit la 21 febr. 1700, dar având în vedere conținutul documentului, este evident că datează din 1743. Pe de altă parte, actul de vânzare a moșiei Izvor fiind semnat de Dumitru, fiul lui Chircă, e probabil ca acesta să fi murit înainte de 23 martie.

²⁹ A.S.B., *Episcopia Râmnicului Noului Severin*, XVI/4, mss. 194, f. 193-193v. Este de subliniat că Pleșoienii au folosit pecetea încă din prima jumătate a sec. XVII. V. A.S.B., *fond M-rea Brâncoveni și Mamu*, XXII/5; D.R.H., B, vol. XXIII, p. 155, vol. XXV, p. 453.

Un an mai târziu, Dumitrașco se călugărește sub numele de Dionisie monahul și la 25 decembrie închină mănăstirii Bistrița, biserica Sfinții Voievozi cu o moșie de o sută de stânjani înre biserică și râul Olt, o moară pe râu și cinci răzoare de vie pe dealul Stângii. El întocmise actul cu mâna sa, menționând că egumenul s-a angajat „să aibă grijă, a cănu și a dreage la sf.biserică” ce trebuia să devină „un schit al mănăstirii”³⁰.

Foarte bolnav și temându-se de moarte, Dionisie primește în 1746 vizita episcopului Râmnicului, însoțit de Varlaam, egumenul mănăstirii Sadova, și de arhimandritul Ghenadie de la Brâncoveni. Ei au venit să încurajeze pe muribund citindu-i motive și să vadă de interesele bisericii asigurându-se că va respecta promisiunile făcute călugărilor de la Bistrița. La 12 septembrie, Dionisie își dictează testamentul în prezența acestora.

Conform tradiției, el începe prin a-și arăta identitatea, spunând că voia să-și exprime ultimele dorințe, fiindu-i „mințile întregi și sănătoase”. Apoi își enumeră bunurile și explică felul în care acestea vor trebui împărțite. Lasă celei care i-a fost soție, Marica, și fiicei sale Iodita, casele și arăturile de la Pleșoiu, via de la Izvor și moara „cea mai nouă” pe apa Oltului. De asemenea, el lasă Ioditei partea sa din moșia Căinești, dar stipulează că dacă fiica sa „nu va face feciori sau fete”, va trebui să lase moșia și via mănăstirii Bistrița după moartea ei. Între timp confirmă daniile pe care le-a făcut deja mănăstirii: biserica Sfinții Voievozi, o parte din moșia de la Pleșoiu și o moară. Stupii vor permite întreținerea bisericii, în timp ce via de la Stânga va servi la plata lucrătorilor pe care i-a angajat să termine acoperișul.

Marica va trebui să-și recupereze zestrea și bunurile. El îi lasă și pe țigancă sa Dumitrana, iar Alexe, țiganul pe care nepotul său i l-a lăsat moștenire, va rămâne în serviciul casei. În sfârșit el cere să i se plătească datoriile ca să i se facă „sărindare” la „sfânta biserică” a sa, pentru pomenirea sufletului său după moarte și la „soroacele când va trebui”. Contrar obiceiurilor și fără îndoială din cauza anumitor dispoziții, nici un clironom nu este desemnat în testament; dimpotrivă, doi prelați întăresc documentul care cere „blestemul a 318 părinți de la Niceea”, precum și fulgerele lui Dumnezeu și blestemele defunctului asupra oricui care ar încerca să se opună înfăptuirii ultimelor sale dorințe³¹.

La 16 septembrie, după moartea lui Dionisie, arhimandritul Ghenadie trimite o scrisoare egumenului de la Bistrița pentru a-l înștiința de vizita sa la Pleșoiu și a-i exprima temerile privind moștenirea călugărilor. Din prudență ia cu el testamentul, pentru că are „mare bănuială de ai răposatului”³². Temerile sale nu sunt nejustificate. Invocând zestrea Ioditei care primise moșia lui Dumitrașco de la Pleșoiu în 1742, Radu Dobriceanu contestă dreptul socrului său de a dăruia călugărilor o parte din această moșie, ceea ce ar priva pe soția sa de moștenirea de familie și de casa sa. El refuză și să închine biserica Sfinții Voievozi spunând că fusese clădită de către toți frații Pleșoieni și că Dumitrașco nu avea dreptul să dispună de ea fără consimțământul lor. Totuși conștient că socrul său putea face o danie călugărilor, Dobriceanu le oferă acestora în schimb o moșie echivalentă la Căinești.

Călugării însă se încăpățânează, refuză compromisul, se plâng autorităților și conflictul ajunge la divanul de la Craiova. După ce ascultă toate argumentele, la 15 septembrie 1752, marele ban Barbu Văcărescu pronunță judecata dând dreptate lui Dobriceanu și poruncind călugărilor să accepte moșia de la Căinești și să lase familiei biserica³³.

Fratele mezin Matei va mai trăi mult timp după sfârșitul procesului. Căsătorit cu Ancuța care îi adusese ca zestre o moșie la Coșoveni, el va desfășura de-a lungul mai multor ani diverse activități administrative și judiciare specifice boierilor³⁴. Ultima problemă privește propria sa familie. Ilie și Udrea, nepoții lui Radu Pleșoiianu, protestează în 1762 pentru că fuseseră privați de moștenire, în profitul verilor lor Drăghici și Nicolae Dobriceanu, și patru boieri au fost însărcinați de către

³⁰ A.S.B., fond M-rea Bistrița, XVIII/1.

³¹ *Ibidem*, XVIII/20, f. 1-1v. Înaintea daniei sale, Dumitrașco avea 390 stânjani la Pleșoiu și 737 la Căinești.

³² *Ibidem*, f. 2-2v.

³³ *Ibidem*, XVIII/2.

³⁴ *Ibidem*, XVI/3; I. Ionașcu, *op. cit.*, XXI, nr. 119-124, 1942, p. 234.

caimacumul Craiovei să efectueze o anchetă și să împartă moșiile lui Radu și ale lui Dumitrașco între toți moștenitorii lor, respectând drepturile fiecăruia dintre ei.

Boierii vrând să știe de ce Dumitrașco a lăsat nepoților săi o moștenire mai importantă decât fratelui său, îl convoacă pe Matei, un „om bătrân” – precizează raportul lor – , dar un martor important pentru că este un membru al familiei, „moștean cu dășii” al acestui domeniu strămoșesc și care fusese la hotărnicia făcută în timpul banului Antonache. Întrebat de boieri, Matei afirmă că Dumitrașco profitase de tinerețea lui Ilic și a lui Udrea pentru a le atribui pământuri la marginea hotarului, alături de cele ale moșnenilor și a-și însuși pământul strămoșesc al lui Radu sub pretextul că era moștenitorul legal al fratelui său, acesta neavând decât o fiică, Dobrița, mama băieților³⁵. Dobrița era căsătorită cu Radu, urmaș, se pare, al paharnicului Necola din Cărcioaia și copiii lor adoptaseră patronimul mamei lor³⁶. Dar cum Dumitrașco avusese și el o singură fiică drept moștenitoare, boierii judecă că acest argument nu este valabil și hotără să împartă „frățeste” pământurile de la Pleșoiu și Căinești dând tuturor moștenitorilor părți egale³⁷.

Apoi se așterne tăcerea. Imitând exemplul fratelui său, Matei se călugărește la mănăstirea Bistrița, adoptă numele de Meftodie monahul și se consacră unei vieți de rugăciune în biserica Sfinților Voievozi, transformată în schit. La 1 februarie 1776 scrie arhimandritului Ștefan, egumenul mănăstirii, care îl urmărea în legătură cu o sută de stânceni de la Căinești, pe care Meftodie promisese să-i lase moștenire călugărilor după moartea sa. El confirmă dania Sfântului Grigore și în ciuda sănătății sale șubrede, promite să vină la Bistrița „cum se va încălzi timpul”, pentru a vorbi de o pădure de la Dranovăț și de alte câteva bunuri pe care voia să le lase mănăstirii, deoarece știa că „zile multe” nu mai are. Până atunci își exprima recunoștința pentru rasa, potcapul și papucii pe care arhimandritul îi trimisese printr-un om de încredere³⁸.

Anul următor, Meftodie, senil și fermecat de călugări, subscrive revendicărilor lui chir Ștefan în detrimentul familiei sale, coroborând mărturia mai degrabă suspectă a unui călugăr privind datoritiile contractate de către paharnicul Udrea și confirmând un inventar întocmit de egumen al tuturor moșiilor lăsate moștenire sau vândute de Pleșoieni și Dobriceni la Pleșoiu, Căinești, Dranovăț și Argiroasa, precum și sumele plătite de călugări pentru aceste cumpărături³⁹.

Dar sfârșitul se apropia. Câteva luni mai târziu, duhovnicul lui Meftodie, popa Manea de la Pleșoiu, povestește că fiind convocat la căpătâiul bătrânului care voia să-i dicteze ultimele sale dorințe, „sfinția sa” ar fi confirmat, fiind și „alți negustori și boieri de față”, nu numai dania sa către mănăstire, dar și vânzarea unei alte părți de moșie de la Căinești, specificând că această vânzare era irevocabilă și că nimeni nu avea dreptul să o anuleze restituind călugărilor cei 70 taleri pe care aceștia îi plătiseră⁴⁰. După moartea sa, Matei va fi înmormântat în afara bisericii, la stânga ușii principale, în timp ce cei doi frați ai săi, principalii ctitori, odihneau într-un mormânt din partea dreaptă a pronaosului⁴¹.

Schimbările provocate de reformele domnilor fanarioți dau naștere din a doua jumătate a secolului înfloririi unui spirit nou care favorizează avântul activităților din afara domeniilor

³⁵ A.S.B., *fond M-rea Bistrița*, XVIII/9. Antonache Caliarhi zis Florescu a fost mare ban între 1742-1745.

³⁶ I. Ionașcu, *op. cit.*, XXI, nr. 119-124, 1942, p. 229; *Oltenia. Culegeri, cercetări, documente*, I, fasc. 9, p. 168. Fiul al postelnicului Mihai din Cărcioaia, paharnicul Necola avea moșii la Cărcioaia, Coșoveni, Ureza, Dranovăț și Pleșoiu. Către sfârșitul secolului XVII el împărțise moșia sa de la Pleșoiu între fiica sa Anca și fiul său Radu, și menționarea Dranovățului în lista sa permite situarea acestui sat în județul Romanai. Pe de altă parte, soțul Dobriței numindu-se Radu, pare logic să se tragă concluzia că era fiul sau nepotul lui Necola.

³⁷ A.S.B., *fond M-rea Bistrița*, XVIII/9.

³⁸ *Ibidem*, XVIII/6.

³⁹ *Ibidem*, XVIII/7, 8.

⁴⁰ *Ibidem*, XVIII/11.

⁴¹ Gh. C. Morariu ș.a., *op. cit.*, p. 110. Inscriptii originare dispărând sau neexistând vreodată, plăci de marmură albă sculptate și gravate cu inscripții potrivite au fost instalate în 1974.

tradiționale, agricole și militare. Succesele obținute de casa Hagi Constantin Pop din Sibiu și de către agenții săi din Oltenia exercită o puternică atracție asupra boierilor care se lansează în diferite operații comerciale, ademeniți de perspectiva de a realiza ușor câștiguri substanțiale. În această privință scrisoarea lui Barbu Pleșoianu care propune la 25 ianuarie 1780 lui Hagi Constantin să se asocieze, după cum scrie el, „pentru că mai mult iubesc parte neguțătorească decât parte boierească”, este caracteristică acestei noi mentalități⁴².

Afacerea propusă de Barbu, membru al familiei Pleșoianu din Romanai⁴³, constă în a cumpăra și spăla lână pentru a o expedia apoi la Sibiu unde ea urma să fie vândută și câștigurile împărțite. Între timp Barbu face comerț cu cordovane. El vrea și să dea la reparat câteva ceasornice unui meșter bun și se informează despre prețul porcilor în Transilvania. De obicei, el îi trimite în Banat, dar dacă prețurile sunt avantajoase, poate – spune el – să trimită o turmă de 300 porci la Sibiu, „râmători mari bătrâni, de patru ani înainte și grași bine, adică vite de frunte”⁴⁴.

Correspondența lui Barbu Pleșoianu demonstrează că relațiile între cei doi bărbați erau de prietenie și încredere. Pentru folosința sa personală el comandase plășle pentru cuștile sale de argint, precum și o butcă ce costa 195 lei, cu taxele și cheltuielile de expediere. El contează pe dragostea și „osteneala” fratelui său, ca „să se facă lucru bun, însă lemnele să fie uscate, ca să nu scază hiarăle și ferecătura roatelor” și ca scaunele acoperite cu piele să fie bine umplute; și adăuga că o aștepta cu nerăbdare, pentru că „acum iaste vremea bună de plimbare”⁴⁵.

Înlăturăți din clasa dominantă, sărăciți prin pierderea privilegiilor lor, emanciparea rumânilor, fărâmițarea pământurilor lor și deplasarea catastrofală a Oltului care a amputat grav moșia lor⁴⁶, frații Radu, Dimitrie și Mihai Pleșoianu, nepoții lui Matei⁴⁷, convinși că mijloacele tradiționale de reușită socială deveniseră prea înguste pentru a satisface ambițiile lor, se hotărâsc să părăsească leagănul familiei lor pentru a căuta să facă avere la Cerneți unde activitățile economice luau amploare mulțumită intensificării schimburilor cu popoarele vecine.

Către 1760, când ajung în capitala județului Mehedinți, localitatea aceasta așezată de-a lungul unui deal, luase o anumită amploare⁴⁸. Radu Pleșoianu și frații săi nu sunt singuri atunci când ajung la Cerneți; ei au rude acolo care pot să-i ajute. Cu dinamism și spirit întreprinzător, ei se lansează în diverse afaceri și se integrează în noul mediu. Radu se căsătorește cu Bălașa Poroineanu, urmașă a unei familii de mici boieri și moșneni din împrejurimi⁴⁹.

Un nou război izbucnește între Rusia și Turcia; capitala județului Mehedinți, jefuită și arsă de otomani, nu va fi cruțată de ororile conflictului. În timp ce locuitorii se refugiază în munți, Pleșoienii trec Dunărea așteptând zile mai prielnice. După semnarea tratatului de pace care deschide perspective

⁴² D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc, 1473-1868*, București, 1931, p. 69.

⁴³ Casa Hagi Constantin Pop avea reprezentanți permanenți la Craiova și la Râmnic. Toate scrisorile lui Barbu Pleșoianu confirmă că tranzacțiile sale se efectuau prin intermediul lui Nicolă Iovipale, agentul de la Râmnic. Pe de altă parte, în scrisoarea sa din 25 ianuarie, Pleșoianu menționează că a dat instrucțiuni zăpziului de la mănăstirea Mamu în legătură cu o turmă de râmători care aduceau stricăciuni la hotarul dintre Dranovăț și Pleșoiu.

⁴⁴ D. Z. Furnică, *op. cit.*, p. 67-70, 72-74, 77-79.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 67, 73.

⁴⁶ Arhiva Pleshoyano, „Planul moșiei Pleșoiu, Romanai” de N. B. Locusteanu, 30 octombrie 1876, dos. Virgilie V. Pleșoianu ; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 8. Familia a pierdut peste 300 hectare de-a lungul anilor.

⁴⁷ A.S.B., *fond M-rea Bistrița*, XVIII/15, 17. Primul document menționează că boierii vor trebui să aleagă „partea de danie ce a dat Meftodie monahu nepoșilor lui anume: Petre și Radu”, în timp ce cel de-al doilea precizează că Petre „se trăgea din neamul lui Meftodie Pleșoianu”.

⁴⁸ I. C. Filitti, *Catagrafia oficială de toți boierii țării Românești la 1829*, București, 1929, p. 59.

⁴⁹ A.S.B., *fond M-rea Govora*, XXVII/12, f. 1v-2; A.S.Drobeta Turnu Severin (D.T.S.), *fond Tribunalul Mehedinți*, dos. 361/1834, f. 5; Nicolae Bănescu, *Un dascăl uitat: Grigore Pleșoianu*, București, 1915, p.3. Documentul de la tribunal menționează că Paraschiv Pleșoianu a vândut o vie „vărului său Costache Poroineanu”.

noi locuitorilor principatelor, ei se întorc la Cerneți și profită de lipsa majorității comercianților pentru a acapara cele mai bune locuri împrejurul pieței. Astfel, un inventar întocmit în 1755 arată că Dimitrie are patru prăvălii⁵⁰ și când negustorii revin în târgul lor, constată cu amărăciune că toate locurile sunt ocupate. Ei se plâng domnitorului Ipsilanti acuzându-i pe Pleșoieni care „s-au odihnit” în timpul războiului în timp ce ei suferau „toate năcazurile” conflictului că îi împiedică să-și reconstruiască prăvăliile pe terenurile unde își câștigaseră întotdeauna existența⁵¹.

Alertați de domnitor, ispravnicii județului organizează o întâlnire între cele două părți și se schitează un compromis, Pleșoienii declarând că voiau să păstreze numai o casă și o prăvălie pentru fiecare membru al familiei. În cursul unei a doua întâlniri, lucrurile se complică. Egumenul de la Govora simte ivirea unei bune ocazii pentru a mări veniturile mănăstirii și semnează o convenție prin care se angajează să dăruiască un teren fiecărui negustor în schimbul măririi substanțiale a tuturor chiriilor. Acordul întărit de ispravnici stipulează și faptul că monahii aveau dreptul să exploateze o prăvălie, două cârciumi și o moară.

Pus la curent cu înțelegerea, Radu Pleșoianu care nu asistasese la întâlnire, se opune acestui proiect care constituia, după părerea sa, un abuz de putere și o ingerință inacceptabilă a mănăstirii în afacerile negustorilor. Susținut de Ianache și Petre Armeanu, el refuză să plătească chiriile mărite și incită pe ceilalți negustori să-i urmeze exemplul. Dându-și seama brusc de pericolele pe care concurența călugărilor o reprezenta pentru afacerile lor, negustorii se unesc și gonesc pe slujbașul mănăstirii atunci când vine la Cerneți să încaseze embaticul prăvăliilor. Incidentul ia aerul unei revolte și egumenul trimite o jalbă domnitorului care poruncește ispravnicilor să facă o altă anchetă și să supună concluziile lor divanului de la București. Problema se va rezolva în final printr-un compromis semnat în 1777 de către Radu și Mihai Pleșoianu în numele tuturor negustorilor care stabilea chirie mai rezonabile și punea frână ambițiilor negustorești ale călugărilor⁵².

Datorită caracterelor lor independente, personalităților lor puternice și succesului lor în afaceri, Pleșoienii sunt acum personaje importante la Cerneți. Nu-și uită din această cauză rădăcinile. Ei mențin relații strânse cu rudele lor rămase la Pleșoiu și participă la eforturile pentru salvarea patrimoniului lor strămoșesc.

Câteva luni înainte de război, Radu este la Pleșoiu unde iscălește ca martor, puțin prea repede, tranzațiile verilor săi Dobriceni cu arhimandritul Mihail, egumenul de la Bistrița. După moartea căpitanului Radu, fiii săi închinaseră mănăstirii biserica Sfinților Voievozi, precum și moșia lăsată la Pleșoiu de către bunicul lor, gestul părând elegant și pios; în realitate hotărârea lor era interesată. Strangulați de datoriile lor, frații Dobriceni aveau nevoie de bani și știau că numai călugării dispuneau de resursele necesare pentru a le permite să plătească negustorii turci care exploatau gustul lor pentru lux și ostentație. Confirmând daniile lui Dumitrașco, ei se grăbesc să vândă arhimandritului majoritatea pământurilor pe care le moșteniseră la Pleșoiu⁵³.

După încheierea păcii și întoarcerea căpitanului Ilie Pleșoianu care participase cu contingentul său de voluntari la operațiile militare din Țara Românească, relațiile dintre familie și călugări se strică treptat. Înscris în categoria mazililor, Ilie care se căsătorise cu Calița din Mihăiești, duce lupta susținut de Radu și Petre Pleșoianu. O serie nesfârșită de șicane, contestații, mărturii, plângeri și petiții în legătură cu vânzările și donațiile familiei, se termină printr-un proces înaintea lui Chesaric episcopul Râmnicului care se pronunță evident în favoarea mănăstirii. În ciuda decepției lor, Pleșoienii se înclină și recunoscând validitatea tuturor tranzațiilor lui Dumitrașco și Matei, la 15 mai 1779 ei se înțeleg cu egumenul de la Bistrița, pentru a-i da părți din Dranovă în schimbul celor pe care călugării le primiseră și le cumpăraseră la Pleșoiu și Căinești. Două zile mai târziu, Șerban Racoviceanu și Radu Dobruneanu sunt înștiințați de boierii Divanului din Craiova că Ilie, Radu și Petre Pleșoianu ceruseră să meargă să hotărâncească pământurile schimbate cu mănăstirea pentru a stabili părțile fiecăruia⁵⁴.

⁵⁰ A.S.B., *fond M-rea Govora*, XXVII/40, f. 1-1v.

⁵¹ *Ibidem*, XXVI/12, f. 1-1v.

⁵² *Ibidem*, XIII/23, 24, 25, f. 1-1v, 26, f. 1-1v; XXVI/12, f. 2; XXVII/43, f. 1-1v.

⁵³ A.S.B., *fond M-rea Bistrița*, XVIII/1, 2, 3, 4, 5, 20, f. 1-1v.

⁵⁴ *Ibidem*, VI/4, XVIII/7, 8, 12, 13, 20, f. 5 - 6, *Acte judiciare din Țara Românească · 1775-1781*, București, 1973, p. 401-403, 405.

Litigiul este însă departe de a fi rezolvat. Dobricenii refuzând să participe la alegerea și la hotărnicia moșilor lor, Radu și Petre Pleșoianu se răzgândesc și întocmesc o plângere către domnitorul Ipsilanti. Ei contestă tranzacțiile verilor lor acuzându-i pe călugări de a fi abuzat de încreșca lor pentru a intra în posesia pământurilor la prețuri derizorii și de a-i fi silit să-și dea consimțământul la aceste vânzări, apucându-i „câte unul pe câte unul” pentru a le obține semnătura pe „zapise iconomice”⁵⁵. Ei susțin și că testamentul bunicului lor prevedea că moștenitorii săi puteau să răscumpească partea sa din Căinești pentru că ea era numai zălogită. Astfel, în virtutea vechilor lor drepturi de „protimisis” și în înțelegere cu verii lor Dobriceni, ei cer voie de a relua în stăpânire toate aceste pământuri restituind călugărilor banii pe care aceștia îi plătiseră și la 27 octombrie 1780, domnitorul poruncește boierilor divanului de la Craiova să judece această plângere⁵⁶.

Atunci când se zbătea să-și aperc interesele, Radu se hotărăște să zidească o biserică la Cerneți închinată Sfântului Nicolae și Sfântului Spiridon. Toată familia participă la proiectul său. Precedată de un pridvor susținut de coloane, clădirea cu dimensiuni impunătoare se ridică „din temelie” până la „ferestrele cel[e] de jos”. Lucrările însă se opresc, întrerupte brusc de moartea lui Radu și pisania spunc că biserica „a rămas pustie” vreo zece ani. Edificiul, cu două turle înalte octogonale, având ferestre înguste și acoperișuri ascuțite, va fi terminat de Ioan Glogoveanu la 30 septembrie 1794⁵⁷.

Portretele cititorilor sunt zugrăvite în pronaos. Glogovenii domină, subliniind importanța acestei familii în regiune. Pan Ioan, biv vel logofăt, este urmat la dreapta de către fiii săi, Tudor și Nicolae. La stânga ușii este soția sa, panița Maria și fiica lor Stanca. Vin apoi Pleșoienii, abia putând fi recunoscuți, cu fețele deteriorate de umiditate. Fețele înnegrite de fumul lumânărilor sunt mutilate; găuri albe sunt în dreptul ochilor „scoși” de lăncile soldaților otomani în timpul unui jaf. Pan Radu deschide seria personajelor. Figura sa fără barbă este mai degrabă rotundă și pe cap poartă o tichie. Un benic larg deschis lasă să se vadă antierul care coboară până la glezne. Mâna sa stângă ține catarama unei largi centuri de piele care îi înconjoară talia în timp ce mâna dreaptă stă pe piept, într-un gest pios. Soția sa, panița Bălașa, și fiul lor Ghiță îi urmează pe peretele de nord. Șirul de personaje din neamul Pleșoienilor continuă cu pan Dimitrie și jupânița Maria, pan Gheorghe și jupânița Ancuța, pan Stoian și panița Păuna, pan Ștefan și panița Ilinca, în sfârșit, panița Maria Calafeteanu. Toți bărbații sunt rași în afară de Dimitrie care are o barbă și o căciulă stil Mihai Vitcazul. Femeile mai în vârstă au șaluri pe umeri; acelea mai tinere poartă veștminte la modă. Ancuța are o frumoasă rochie împodobită cu stele și Ilinca o bluză ușoară cu decolteu larg, o fustă strânsă pe talie și o tocă pe cap⁵⁸.

Plângerea lui Radu și a lui Petre Pleșoianu va fi examinată de divanul de la Craiova, în ciuda decedului lor și un proces va avea loc în prezența arhimandritului Ștefan de-o parte și a lui Radu Untărescu, ginerele lui Petre Pleșoianu, și a unchiului său Mihai Untărescu, de altă parte. Bălașa, dimpotrivă, nu va fi reprezentată. Judecata, pronunțată la 10 iunie 1781, respinge argumentele Untăreștilor și întărește încă o dată toate achizițiile călugărilor subliniind că aceste tranzacții foarte vechi ar fi putut fi contestate mai devreme de către cei care au adresat plângerea. Cât despre moșia lui Matei de la Căinești, boierii divanului resping mărturiile lui jupan Constantin Slătineanu și ale monahului Vichentie, în favoarea reclamanților, acceptând fără discuție vorbele popii Manea care pretinde că a fost înșelat de un oarecare Marin când a înscris în testamentul defunctului că nepoții săi puteau să o răscumpească. Susținând cauza arhimandritului, judecata confirmă totuși drepturile lui Radu și ale lui Petre asupra pământurilor lăsate moștenire de bunicul lor și specifică faptul că acestea trebuie să fie la Pleșoiu. Deci în virtutea judecății de la 25 iunie, copiii lui Radu primesc partea lor din succesiunea lui Matei, adică 204 stânjeni între Olt și dealul Stângii, la nord de biserica Sfinților Voievozi⁵⁹.

⁵⁵ A.S.B., *fond M-rea Bistrița*, XVIII/15.

⁵⁶ *Ibidem*, XVIII/8, 14, 15, 20, f. 6.

⁵⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. XV-XVI, p. 207.

⁵⁸ Arhiva Pleșhoyano, „Portrete”, dos. Pleșoianu din Mehedinți; *Biserica Sf. Nicolae*, în „Arhivele Olteniei”, III, nr. 15, sept.-oct. 1924, p. 435.

⁵⁹ Arhiva Pleșhoyano, „Listă de documentele casci răpos. Locot. Virgil Pleșoianu”, 12 ian. 1865, p. 2v, dos. Virgilic Gr. Pleșoianu; A.S.B., *fond M-rea Bistrița*, XVIII/13, 15, 16.

EPOCA REDEȘTEPTĂRII NAȚIONALE

Prin Grigore Pleșoianu în domeniul culturii și prin vărul său Nicolae⁶⁰ în arena politică, familia este bine reprezentată în mișcarea de regenerare națională. Fiind cunoscute vicile și contribuțiile lor la constituirea statului român modern și independent⁶¹, ne vom limita comentariile la un alt personaj, Dumitru Pleșoianu, care a jucat un rol mai modest, dar totuși benefic în timpul acestor perioade entuziaste a istoriei românești.

Fiu al lui Paraschiv Pleșoianu și al soției sale Elisaveta Greceanu, Dumitru se naște la Cerneți în 1811⁶². Prin mama sa cobora, se pare, din boierii din Greci (Romanați). Unchiul său Dumitru Greceanu luase de soție pe Anca Jianu, sora lui Iancu haiducul. Anca era și verișoară cu pitarul Ioniță, unul dintre emisarii lui Tudor Vladimirescu pe lângă pașa de la Silistra⁶³.

Familia, cuprinzând un fiu mai mare, Grigore, și două fiice dintre care una se stinge din viață împreună cu mama sa în cursul unei epidemii de ciumă din 1821⁶⁴, nu este bogată. Copiii trăiesc laolaltă cu părinții lor la Cerneți, la primul etaj al unei case cu o prăvălie la parter pe care Paraschiv o moștenise odată cu o mică moșie la Pleșoiu⁶⁵. El stăpânește vîi la Trestinicu și Buliga, cu o casuță de lemn, precum și o moară la Malovăț, două livezi și o fâneață în județul Mehedinți⁶⁶.

Pentru a-și acoperi nevoile, el este obligat să vîndă pămîntul de la Pleșoiu, precum și via, livada și terenul agricol de la Trestinicu⁶⁷. Numit postelnicul la 19 martie 1813 de către domnitorul

⁶⁰ A. S. Râmnicul Vâlci, „Hotărnicia moșiilor Hința, Glodul, Bârsești, Mihăiești ș.a.”, de Grigore Pleșoianu, 29 oct. 1840, mss. 146, f. 61v - 66; Nicolae Iorga, *Craiova și Unirea*, în „Arhivele Olteniei”, XII, nr. 65-66, ian.-apr. 1933, p. 9; Virgilie V. Pleșoianu, *Grigore P. Pleșoianu*, în „Părerile unor spectatori”, II, nr. 14, 18 febr. 1913, p.10. Înruirea era destul de îndepărtată, dar hotărnicia preciza că Luca Pleșoianu avea o moșie alături de cea „a vărului său domnul Nae Pleșoianu”. Trebuie subliniat totodată că colonelul folosea uneori ortografia Pleșoianu, adoptată de către membrii ramurii Romanați din secolul XIX, din cauza hărților – austriacă din 1778 și rusească din 1835 – care dădeau numele de „Pleschoje” și „Pleşoea” satului din acest județ. V. Cornelia Bodea, *1848 la români: o istorie în date și mărturii*, București, 1982, p. 351; Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957, p. 266-268; C. I. Karadja, *Oltenia după memoriile generalului von Bauer*, în „Arhivele Olteniei. III, nr. 12-14, mart.-aug. 1924; Ileana Petrescu, *Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia*, Craiova, 1969, XII, XIX.

⁶¹ Nicolae Andrei, *Ani de lumină*, Craiova, 1976, p. 33-34, 41-46, 293-306; Nicolae Bănescu, *op. cit.*, p. 1-47; Cornelia Bodea, *Memoriile colonelului N.Pleşoianu*, în „Studia et acta musei Nicolae Bălcescu”, II/III, 1970-1971, p. 377-434; Dan V. Pleșhoyano, *Colonel Nicolae Pleșoianu and the National Regeneration Movement in Walachia*, New York, 1991.

⁶² Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 664.

⁶³ Nicolae Bănescu, *op. cit.*, p. 23; Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 409-410; D.I.R., B, *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 399, vol. II, p. 78-79; I.Ionașcu, *Biserici...*, vol. I, p. 232; Nicolae Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiană Hagi Pop*, București, vol. VIII-X, familia Jianu; Dan Gr. Pleșia și Mihai Sturdza, „Généalogies Greceanu (Romanați) et Jianu”, mss., în arhiva Pleșhoyano, dos. „Alte familii”.

⁶⁴ Virgilie V. Pleșoianu, *op. cit.*, p. 9. Anul morții pare suspect, majoritatea datelor citate de autor fiind de altfel greșite. Știm că o epidemie de ciumă a bătut în Țara Românească în 1828-1829; pe de altă parte Pleșoianu afirmă că tatăl lui Grigore a decedat doi ani mai târziu. Paraschiv a murit în 1830, ceea ce ne face să credem că Elisaveta și fiica sa au încetat din viață mai degrabă în 1828 decât în 1821.

⁶⁵ Arhiva Pleșhoyano, „Inventariu de averea decedatului locotenent Virgilie Pleșoianu”, 28 martie 1863, p. 2v, dosar Virgilie Gr. Pleșoianu; A.S.D.T.S., *fond Tribunalul Mehedinți*, dosar 366/1834, f. 10; Nicolae Bănescu, *op. cit.*, p. 3-4.

⁶⁶ A.S.D.T.S., *fond Tribunalul Mehedinți*, dosar 366/1834, f. 3-4.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 5; Arhiva Pleșhoyano, „Listă...”, p. 2v.

Caragea⁶⁸, el este practic ruinat în decembrie 1830, în momentul decesului său. De fapt, în afară de casa de la Cerneți, o vie în dealul Buliga cu o căsuță de nuiel, o moară la Malovăț, câțiva pruni și diverse obiecte personale, un inventar al bunurilor sale arată că lăsa doi cai „bătrâni”, un bou „slab”, o vacă „stearpă”, o pereche de pistoale vechi, opt iatagane „proaste” și o carabină stricată. Totul, excluzând casa și mobilele, este evaluat la 1.991 lei și după plata datoriilor, a cheltuielilor de înmormântare și a slujbelor oficiate pentru odihna sufletului său, mai rămâneau abia 771 lei pentru moștenitorii săi⁶⁹.

După ce și-a terminat studiile, Dumitru intră iuncăr în armata națională și în acest mediu patriotic întâlnește printre superiori și tovarășii săi de arme, figuri ale evenimentelor din 1848, precum Christian Tell, Nicolae Pleșoianu și Alexandru Christofi. În 1834 este praporgic în regimentul 3 de infanterie⁷⁰, când izbucnește un litigiu cu fratele său privind împărțirea moștenirii tatălui și unchiului său, biv vel clucerul za arie hagi Gheorghe Pleșoianu⁷¹. Negustor înstărit, hagiul era un om cultivat care se interesa de dezvoltarea spirituală a poporului⁷². Mort fără urmași, el lăsase bunurile sale nepoților și conflictul dintre frați se rezolvă prietenește în 1838⁷³. Între timp Dumitru, numit parucic⁷⁴, se căsătorise cu Anica Dobrescu⁷⁵ și cuplul se instalase la Târgu Jiu unde aveau ca vecini pe clucerul Ștefănescu, socrul lui Christian Tell; casa lui Gheorghe Magheru este ceva mai departe⁷⁶. Ei au și o mică moșie la Jupânești, pe malul Gilortului, unde exploatează o moară împreună cu familia Crăsnaru⁷⁷. Decepționat curând de cariera militară, fără iluzii privind șansele de avansare, el părăsește armata pentru a se consacra lucrărilor de inginerie și topografie. Își începe noua profesiune ajutându-și fratele să hotărânicească moșii și Grigore îi cumpără cu ocazia unei călătorii în Transilvania instrumentele de care avea nevoie⁷⁸. Adept al noilor idei, Dumitru participă la mișcarea revoluționară de la 1848 și chiar dacă informațiile despre activitățile sale sunt rare, pare logic să credem că se luptă pentru cauză, participă la întruniri patriotice, rostește discursuri și contribuie, ca fost ofițer, la eforturile de organizare și antrenare a gărzii naționale.

Urmându-și vizita de inspecție în Oltenia, Magheru ajunge la Târgu Jiu la 28 iulie. Primit de către cârmuitorii orașului, o mare manifestație populară este organizată în onoarea sa⁷⁹. În cursul ceremoniei, Efimia, fiica lui Dumitru, rostește un mic discurs pentru a-l felicita de a fi proclamat „Constituția” și îi mulțumește pentru că a contribuit la „avântul libertății” și a pus „libertatea comună în falnicul său zbor”. În sfârșit, ea îl roagă să primească din „curatele” sale mâini o „mică cunună pe capul ce merită o coroană”⁸⁰. Efimia avea unsprezece ani și elogiul său îi va aduce porecla de „republicana”⁸¹.

Câteva zile mai târziu, o delegație de profesori condusă de Dumitru Pleșoianu, Costache Stancovici, Iancu Broșteanu și Ioniță Gârbea merge de la Târgu Jiu la București. Ei voiesc să exprime lui Suleiman Pașa atașamentul locuitorilor Gorjului la principiile enunțate în „Constituție” și să felicite pe noii locotenenți domnești. După o călătorie grea, ei ajung în Capitală⁸² unde sunt primiți bine și sunt invitați la balul dat la palatul domnesc în cinstea comisarului otoman.

⁶⁸ Arhiva Pleshoyano, „Cartea de boierie a lui Paraschiv sin Radu Pleșoianu”, 16 martie 1820, dos. Pleșoianu din Mehedinți. Prenumele său era Paraschiva în hrisoave.

⁶⁹ A.S.D.T.S., *fond Tribunalul Mehedinți*, dosar 366/1834, f. 3-4.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 5, 10.

⁷¹ *Arhondologia Olteniei*, în „*Arhivele Olteniei*”, VIII, nr. 43-44, mai-aug 1929, p. 271.

⁷² I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 59; D.T.Giurescu, *Istoricul orașului Turnu Severin, 1833-1939*, p. 43; Virgilie V. Pleșoianu, *op. cit.*, p. 9.

⁷³ A.S.D.T.S., *fond Tribunalul Mehedinți*, dosar 366/1834, f. 5, 10, 17-18, 29.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 17-18, 29.

⁷⁵ Informație comunicată de d-l Dan Gr. Pleșia.

⁷⁶ Al. Ștefulescu, *Istoria Târgu Jiului*, Târgu Jiu, 1906, p. 81-93.

⁷⁷ *Înaltul Divan 1831 – 1847*, București, p. 458.

⁷⁸ Nicolae Bănescu, *op. cit.*, p. 9; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 664.

⁷⁹ Stan Apostol și Constantin Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, București, 1969, p. 75.

⁸⁰ *Anul 1848 în Principatele române*, București, 1902-1912, vol. III, p. 13.

⁸¹ Nicolae Bănescu, *op. cit.*, p. 4.

⁸² Al. Ștefulescu, *Încercare asupra istoriei Târgu Jiului*, București, 1896, p. 239-240.

Numele lui Dumitru Pleșoianu figurează și pe lista „șefelor din acest district, ce s-au cunoscut cu merite de a fi aleși deputați pentru Adunarea Constituantă, ca adevărați români”⁸³, dar intervenția trupelor străine și restabilirea vechiului regim pune capăt realizării acestui proiect. Arestat de ruși, acuzat de tulburarea ordinii publice, Dumitru Pleșoianu rămâne în închisoare mai multe luni. La 5 ianuarie 1849, ministrul Afacerilor dinlăuntru cere transferarea sa la București unde urma să fie predat maiorului Danilovski; trei săptămâni mai târziu, ispravnicul de Gorj își anunță colegul de la Craiova că generalul Hasfort a contramandat personal acest ordin, dar că Pleșoianu rămâne la dispoziția comisiei de anchetă⁸⁴. Câteva luni mai târziu, beneficiind de amnistia care privea pe cei care nu se opuseseră cu arma în mână oștirii turcești și care nu participaseră la arderea Regulamentului Organic⁸⁵, Dumitru își reia activitățile obișnuite.

În 1853 reface planurile parcului public din Târgu Jiu; trei ani mai târziu sunt trasate principalele alei și sunt instalate câteva bănci⁸⁶. Numele său este legat, de asemenea, de construirea primei șosele naționale care traversează Carpații prin Pasul Vulcan⁸⁷. La intervenția lui Christian Tell este numit președinte al tribunalului Gorj în 1862; apoi este de-a lungul mai multor ani președintele Comitetului permanent⁸⁸. Sub conducerea sa se creează o școală normală între 1869-1872. Având patru clase, doi profesori titulari și alte cadre didactice ajutoare, școala subvenționată de județ va forma învățători capabili să alfabetizeze poporul⁸⁹.

Preocupările sale pedagogice depășeau însă formarea unor învățători mai pricepuți. În 1874 el publică un mic tratat despre virtuțile curative ale drojdiei de rachiu pe care o împarte gratuit la toți săracii din județ⁹⁰ și în 1878 el își expune ideile într-o lucrare consacrată instrucțiunii publice românești și traduce un eseu despre civilizația iudaică⁹¹. Chiar în viața sa particulară își îmbogățește cunoștințele și îi îndeamnă pe cei apropiați să-i urmeze exemplul. În ciuda vârstei sale, adoptă alfabetul de tranziție și se plânge unei prietene că trebuie să ghicească ce vrea să zică, fiindcă „nu pui toate literele” și „una cugeți și alta scrii”. Atunci când toată lumea a mai progresat, Pleșoianu o sfătuiește să lase „moftologiile de curte” și să spună „românului curat și limpede” ce dorește⁹².

Înainte de a muri, în 1880, Dumitru Pleșoianu are bucuria să sărbătorească victoriile de la Grivița și de la Plevna știind că participase o ultimă dată la eforturile națiunii de obținere a independenței sale, prin colectele de fonduri organizate de el în județul său pentru a contribui la întreținerea armatei române⁹³.

Însă nu toți membrii familiei sunt progresiști. Astfel, Luca Pleșoianu refuză categoric să participe la rundurile Gărzii naționale de la Râmnicul Vâlcii în timpul revoluției, declarând că nu voia să se plimbe pe străzile orașului împreună cu toți slujitorii fraților săi⁹⁴. Luca este fiul lui Barbu Pleșoianu, proprietarul unui bac care transporta călători și mărfuri de pe un mal pe altul al Oltului, la

⁸³ *Anul 1848...*, vol. III, p. 353.

⁸⁴ Ileana Petrescu, *op. cit.*, p. 221, 225-226.

⁸⁵ *Anul 1848...*, vol. V, p. 260-261.

⁸⁶ Al. Ștefulescu, *Istoria...*, p. 98.

⁸⁷ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 664.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 664; Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 124; B.A.R., S15/CI, „Dumitru Pleșoianu către Chr.Tell”, 25 mai 1859.

⁸⁹ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 664; Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 192.

⁹⁰ *Medicul de casă sau povățuire practică a întrebuițării rachiuului de drojdie pentru diferite maladii*, Craiova, 1874.

⁹¹ Dimitrie Pleșoianu, *Privire asupra instrucțiunii publice române – Studiu asupra civilizațiunii iudaice*, Craiova, 1878.

⁹² Arhiva Pleshoyano, „Dumitru Pleșoianu către Anastasia Nicolaidis”, 14 martie 1859 și 12 ianuarie 1874, dos. Dumitru Pleșoianu.

⁹³ *Ibidem*, dos. Dumitru Pleșoianu.

⁹⁴ C. Tămaș ș.a., *Revoluția de la 1848 în județul Vâlcea*, Bălcești pe Topolog 1978. p. 199 2(X).

Pleșoiu.⁹⁵ Continuând tradiția de cvlăvie a familiei, Barbu înnoiește în 1814 biserica dărăpănată de la Mihăiești, cu ajutorul postelnicului Ioan Cărășilă; îndeplinind o veche făgăduială, el adaugă în 1824 o turlă cu clopot deasupra clădirii. Biserica ridicată pe un mic deal este frumos împodobită; frescele cutoilor sunt zugrăvite în pronaos⁹⁶.

Pentru a și apăra ideile, Luca Pleșoianu candidează în numele marilor proprietari din Vâlcea. la alegerile pentru divanul ad-hoc, dar nu este ales⁹⁷ și peste câteva luni se stinge din viață lăsându-și averea unicei sale fiice, Pia, căsătorită cu Ion C.Brătianu⁹⁸.

ROMÂNIA MODERNĂ

Fiu unic al lui Grigore Pleșoianu și al Ecaterinei Ceacăr⁹⁹, Virgilie se naște la București, la 30 august 1834¹⁰⁰. În timpul iernii el locuiește cu părinții la București, în casa lor de pe Podul Târgului de Afară, aproape de Biserica cu Sfinți, iar vara o petrece la țară, mai degrabă la Pleșoiu și la Baloteasca¹⁰¹, unde dobândește pasiunea pentru cai pe care o va păstra toată viața¹⁰².

La 1 septembrie 1851 se prezintă la concursul de intrare la Școala Militară unde este primit și încorporat a doua zi ca elev-ofițer în compania a 7-a¹⁰³. Terminând școala cinci ani mai târziu, el primește gradul de prapor¹⁰⁴ și începe o serie de stagii în armata franceză unde face parte din batalionul 13 de vânători¹⁰⁵. Înaintat locotenent la 25 ianuarie 1860, cu un venit anual de 3800 galbeni, numit aghiotant al ministrului de Război, el se întoarce în Franța pentru o nouă misiune¹⁰⁶. La 9 martie sosește la Paris unde se instalează la hotel Wagram, pe rue de Seine, și câteva zile înainte de a pleca în Algeria pentru a observa operațiile militare, scrie unei prietene în România că este sănătos, dar că va încerca să se întoarcă cât mai repede, pentru că „s-a săturat de francezi” și că nu va cumpăra cai din Franța, fiindcă „sunt urâți și scumpi”¹⁰⁷.

Șederea sa este însă mai lungă decât o prevăzuse. După ce petrece o lună în Africa, se întoarce la Paris traversând Marocul și Spania¹⁰⁸, pentru a pleca apoi la Toulon unde asistă la manevre în compania căpitanului Lecca și a locotenenților Slăniceanu și Borănescu și a sublocotenentului Jovescu.¹⁰⁹ La 25 iunie, având o scrisoare de recomandare de la mareșalul

⁹⁵ A. S. Slatina, *fond Ocârmuirea județului Romani*, dosar 17/1831, f. 16v-17v.

⁹⁶ Arhiva Pleshoyano, „Istoricul bisericii Sf. Nicolae din comuna Mihăiești, județul Vâlcea” și „Portrete”, dos. Radu Pleșoianu; Nicolae Bănescu, *op. cit.*, p. 4. Toate picturile au fost restaurate în urmă cu cincisprezece ani.

⁹⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, București, vol. I, p. 531-532.

⁹⁸ Nicolae Bănescu, *op. cit.*, p. 4.

⁹⁹ Numele de origine turcă înseamnă „om cu ochii spălăciți”, „șășiu”, „posac”, „cherchelit”. V. Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 108. Un Radu Ceacăr iscălește la 17 decembrie 1755 un act de vânzare al Floricăi din Cârlogani. Printre martori se numărau Diicu Brătășanu, Matei Pleșoianu, precum și Constantin și Matei Dobricănu. V. I. Ionașcu, *Documentele...*, XXI, nr. 119-124, 1942, p. 234.

¹⁰⁰ Arhiva Pleshoyano, „Livret militar”, p. 3, dosar Virgilie Gr. Pleșoianu.

¹⁰¹ Nicolae Bănescu, *op. cit.*, p. 5-7.

¹⁰² Întreaga sa corespondență reflectă această pasiune.

¹⁰³ Arhiva Pleshoyano, „Livret...”, p. 4.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 6.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 1.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 6 și „Virgilie Pleșoianu către Apostol Dimitrescu”, 4 martie 1860, „Le Général Commandant la 3e Division d'Infanterie à Monsieur Virgile Plechoieanu, Aide de Camp”, 21 august 1860, dos. Virgilie Gr. Pleșoianu; D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria Renașterii Românești*, București, 1896, vol. VI-2, p. 652.

¹⁰⁷ Arhiva Pleshoyano, „Virgilie Pleșoianu către Apostol Dimitrescu”, 4 martie 1860 și „Virgilie Pleșoianu către Anastasia Nicolaidis”, 29 aprilie 1860, dos. Virgilie Gr. Pleșoianu.

¹⁰⁸ *Ibidem*, „Pleșoianu către Nicolaidis”, 29 aprilie 1860.

¹⁰⁹ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p.424.

comandant al Corpului 2 de armată, el sosește în tabara de la Châlons unde rămâne până la 21 august activând asiduu în serviciul batalionului său și participând cu zel la exercițiile diviziei a 3-a de infanterie¹¹⁰. Reîntors la București, este repartizat la Comisia de lucrări geodezice și topografice a armatei¹¹¹.

În anul următor se căsătorește cu Maria, fiica lui Paraschiv Gherghic și a Ecaterinei Malla¹¹². Contractul de căsătorie semnat la 8 martie stipulează ca fata, în vârstă de șaisprezece ani, să primească o zestre de 11.000 galbeni¹¹³. Viața lor împreună va fi scurtă, pentru că la 16 martie 1863, locotenentul este ucis într-un accident. Înînmormântat la Cernica, văduva sa va ridica deasupra cavoului său un monument din marmură albă adusă din Italia¹¹⁴.

Trei zile după decesul soțului său, Maria naște un băiat, botezat Virgilic în amintirea tatălui său. Moștenirea copilului este considerabilă. Pe lângă moșiile de la Pleșoiu, Belgunu, Baloteasca, Odaia Mancului și o vie la Trestinicu, averea cuprinde două case cu dependințe la București, prăvălii la București și la Cerneți, mobile, argintărie, bijuterii, diferite polițe, un faeton cu doi cai, precum și un cal de călărie¹¹⁵.

Virgilic Pleșoianu își va face studiile la Paris, mai întâi la liceul Louis-le-Grand și apoi la École Centrale des Arts et Manufactures unde obține diploma de inginer în 1885. Mai târziu se înscrie la Facultatea de Drept unde va trece un baccalaureat¹¹⁶. După terminarea studiilor de inginerie se întoarce în România, se căsătorește cu Maria, fiica serdarului Ștefan Borănescu și a Mariei Sibiceanu¹¹⁷, și își mărește averea vânzându-și toate moșiile pentru a cumpăra terenuri împrejurul Bucureștilor a căror expansiune o prevede.

Inginerul Pleșoianu se interesează de toate evenimentele vieții politice naționale și internaționale. Fie „originală și independentă”, înzestrat cu o „inteligentă superioară și de-o cultură adâncă și eclectică... critic subțire și plin de duh”, el va redacta pentru diferite ziare și reviste articole în care își va expune ideile¹¹⁸. În 1915 moare la București și este înmormântat alături de tatăl său la Cernica.

Fiul său mezin Virgilic Alexandru, născut la Paris la 30 aprilie/12 mai 1894, își face studiile la Liceul Janson-de-Sailly și la Conservatorul de Muzică. La Paris locuiește pe rue de Verneuil, pe malul stâng al Senei, împreună cu mama sa care organizează serate muzicale unde invitații ascultă muzică de cameră interpretată de tânărul George Enescu la vioară și Magda Tagliafero la pian, acompaniați uneori de Virgilic la violoncel¹¹⁹.

În 1913 participă ca voluntar la campania din Bulgaria, dar nu face războiul din 1916-1918 fiind bolnav și reformat. Înscriș în Societatea Compozitorilor Români, el dirijează de mai multe ori orchestra filarmonică de la Ateneu, alegând, adesea în premieră, opere moderne de Stravinski,

¹¹⁰ Arhiva Pleshoyano, „Le Maréchal Commandant le 2e Corps d'Armée au Général Commandant la 3e Division d'Infanterie”, 13 iunie 1860, și „Le Général Commandant la 3e Division d'Infanterie...”, 21 august 1860, dos. Virgilic Gr. Pleșoianu.

¹¹¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, ed. Al. Piru, București, 1986, p. 986.

¹¹² Arhiva Pleshoyano, „Souvenirs de Catherine Cerkez”. mss., 1967, p. 16 -17, și „Genealogia familiei Malla”, mss., dos. „Alte familii”.

¹¹³ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 986.

¹¹⁴ Arhiva Pleshoyano, contract din 16 sept. 1864, dos. Virgilic Gr. Pleșoianu.

¹¹⁵ *Ibidem*, „Inventariu...”, 28 martie 1863; G. Călinescu, *op. cit.*, p.986. Maria Gherghic Pleșoianu se căsătorește a doua oară cu colonelul Vasile Gherghel cu care are trei copii: Aurelia, Henri și Ionel. După moartea colonelului se recăsătorește cu Gheorghe Cerkez cu care are încă trei copii: Dumitru, Gheorghe și Ecaterina.

¹¹⁶ *Ibidem*, „Correspondance, proviseur du lycée Louis-le-Grand”, „Diplôme d'ingénieur”, 7 august 1885 și „Baccalauréat en Droit”, 16 noiembrie 1897, dos. Virgilic V. Pleșoianu.

¹¹⁷ *Ibidem*, „Genealogia familiei Borănescu” de George D. Florescu, mss., 23 iunie 1965, dos. Familiile Borănescu și Sibiceanu.

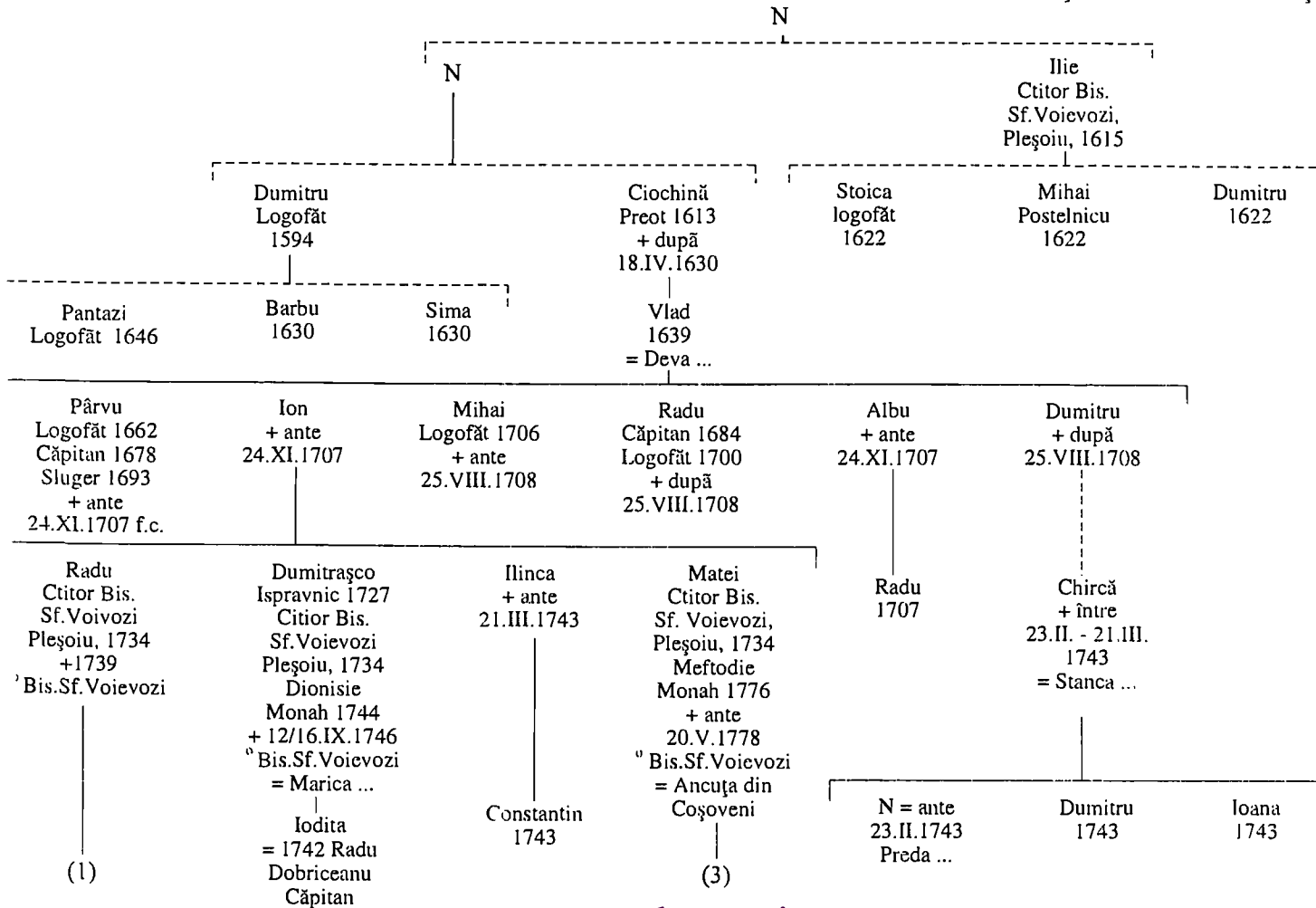
¹¹⁸ C. G. Costa-Foru, *Un prim colaborator*, în *Momente istorice* de Virgilic V. Pleșoianu, editura revistei „Părerile unor spectatori”, 1913, p. 4.

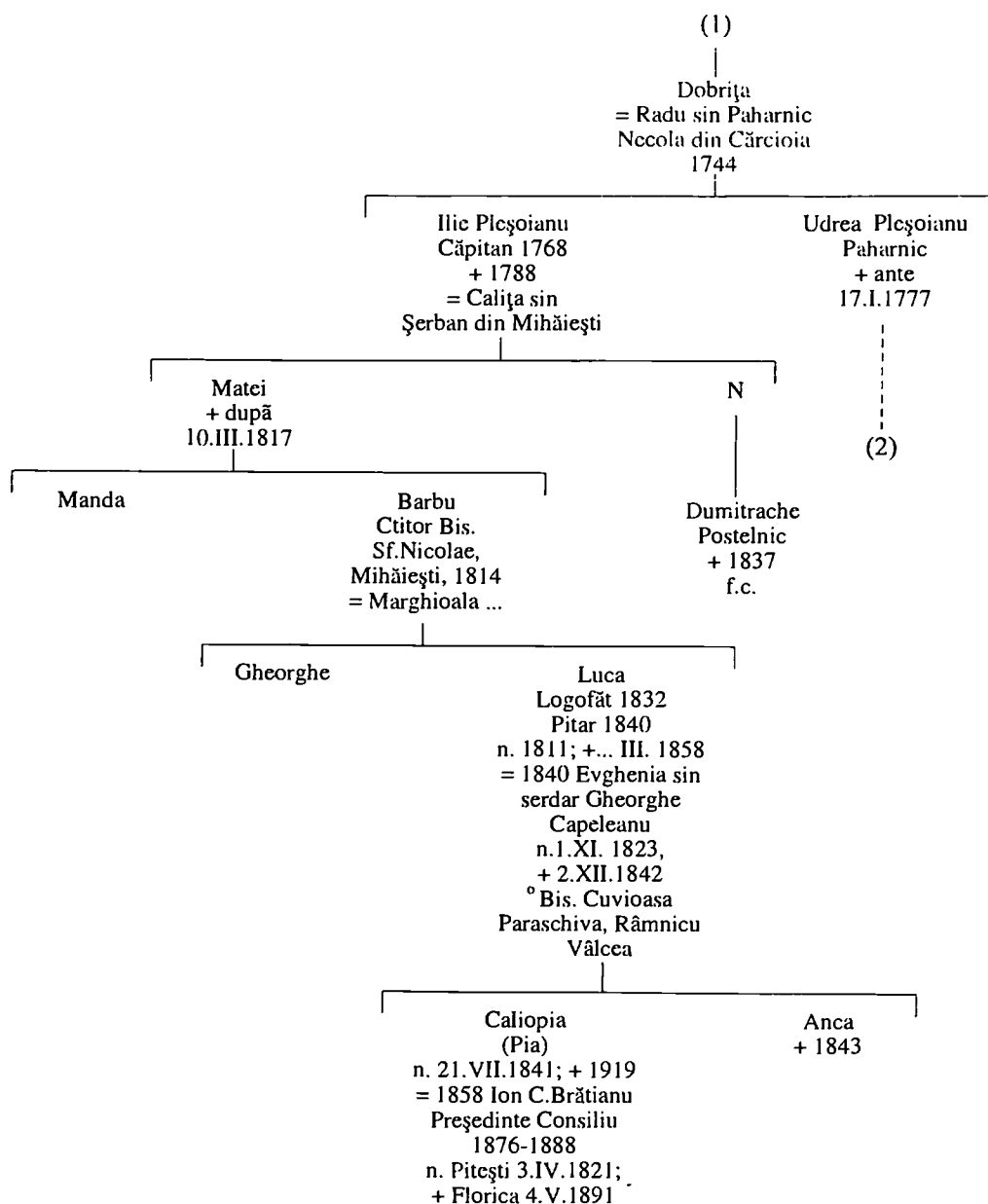
¹¹⁹ Arhiva Pleshoyano, „Act de Naștere” și „Program souvenir” dos Virgilic V. Pleșoianu.

Prokofiev, Debussy și Turini¹²⁰. Apoi părăsește muzica pentru a se consacra familiei și afacerilor sale. După cel de al doilea război mondial pleacă în exil și se stabilește la Paris unde urmează cursuri de ȃsătorie artistică. Laureat al Salonului din 1950 al Societății Artiștilor Francezi, el primește la 26 mai o medalie de bronz și o mențiune onorabilă pentru operele pe care le expune¹²¹. În 1951 emigrează în Canada împreună cu familia sa; acolo se va stinge din viață la 4 februarie 1956 și astfel se încheie cronică românească a Pleșoienilor originari din Romanăți.

¹²⁰ *Ibidem*, „Virgilie V. Pleșoianu către fiul său”, 1913, „Program”, stagiunea 1927-1928, și „Dimitri Levidri, Aide-de-Camp de S. M. la Reine Elisabeth des Hellènes à Monsieur Virgil Pleșoianu”, 16 martie 1929; Petre Niculescu, *Muzica românească de azi*, București, 1939, p. 873, 878.

¹²¹ *Ibidem*, „A. Chataigneau à Virgile Pleșoianu”, 22 mai 1950, și „Liste des récompenses”, Salon 1950, Société des Artistes Français, p. 3.

(2)

Radu
Logofăt
Ctitor Bis.
Sf.Nicolae Brândușa,
Craiova. 1793

|
Ion

Biv Vel Pitar 1820/1830
n. 1784; + ...
= Dumitrana Măinescu

Ancuța
+ ante 8.II.1837
= 1823 Gheorghe I. Magheru
General Căpitan
n. 1804; + 23.III.1880

Dumitra
= Iosif Carminski
Inginer
+ 1854

Nicolae
Colonel 1848
Membru Guvernul
Provizoriu, Izlaz, 1848
Deputat Divan Ad-hoc 1857
n. Craiova 1815;
+ 13/25.I.1859 Hyères
= 2/14.VII.1853 Eliza sin
Stolnic Petrache Peretz
n. 1832; + după 27.II.1881

Marițica
+ Rusciuk
15/27.VII.1885

Aurel
+ 1876
f.c.

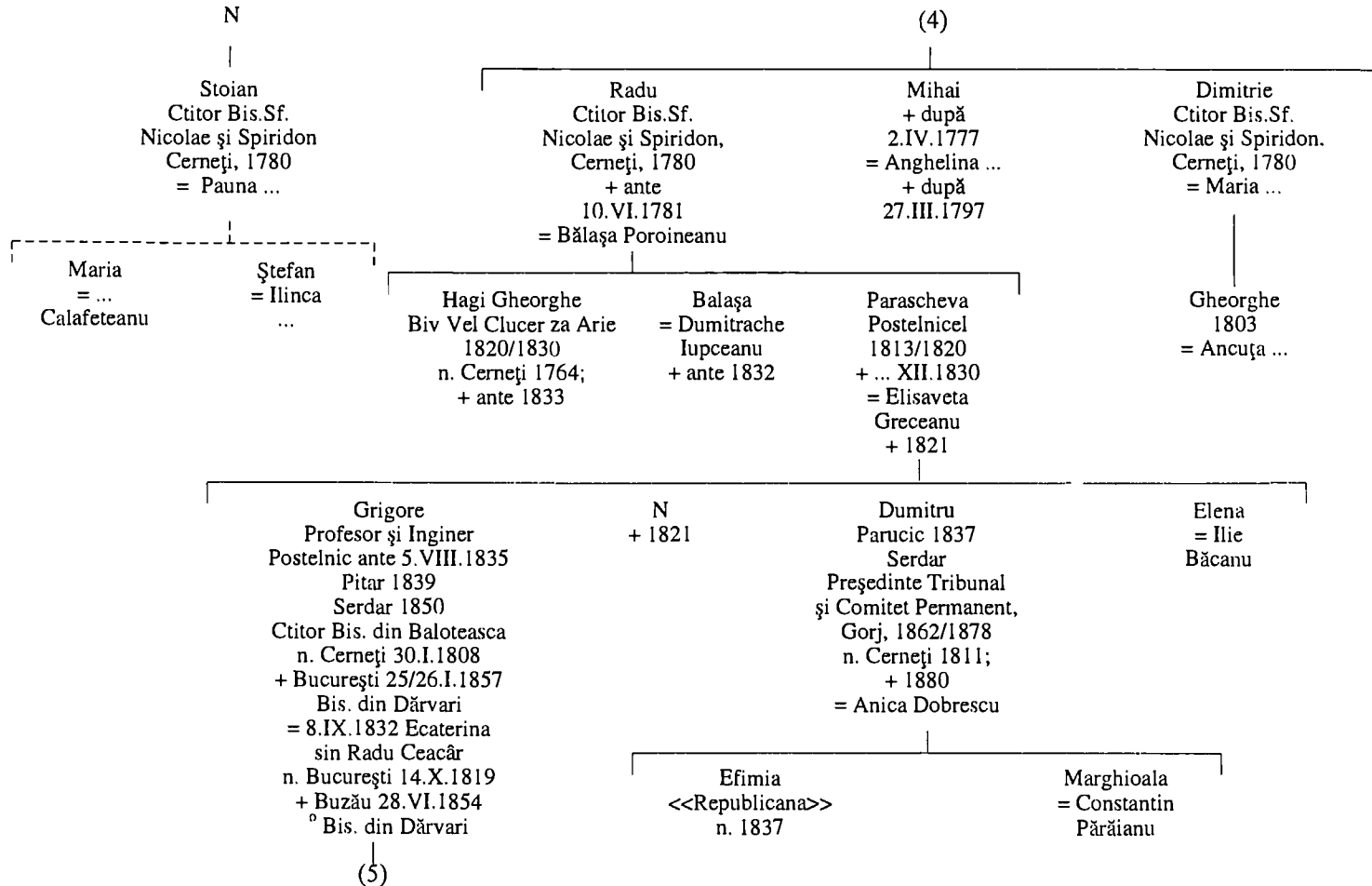
(3)

Petre
+ ante 10.VI.1781

Constandina
= Preda Dobricceanu
+ după 28.XII.1533

N
= Radu Untărescu

Constantin
1796
|
Gheorghe
Polcovnic de seimeni 1826
+ 10.VII.1841
= Elisaveta ...

(5)

Virilie

Locotenent 1860

Aghiotant Ministru de Război

n. București 30.VIII.1834

+ București 16.III.1863

° Mst. Cernica

= ... III.1861 Maria

Parascheva Gherghe

Virilie

Inginer și Avocat

n. București 19.III.1863

+ București 1915

° Mst. Cernica

= Maria sin serdar Ștefan

Borănescu (div.)

n. 1865; + Leysin 5.VIII.1911

Jeanne

n. 1888; + 1924

= Dr. Themis Doncos

+ București 1945

Radu

n. 1892; + 1929

= Odette ...

f.c.

Virilie

n. Paris 30.IV./12.V.1894

+ Montreal 4.II.1956

Compozitor de muzică

= (I) Angela Vrăbiescu (div.)

(II) Manuela Soutzo-Vlahoutzi

n. Paris 7/19.VI.1893

+ Montreal 13.III.1970

Hélène

n. 1898;

+ Leysin

12.IX.1911

(I) Șerban

n. Lausanne 31.V.1917

Avocat și Economist

= (I) 1939 Yvonne

Petrarian (div.)

(II) Cornelia

Papacostea (div.)

(III) Juța Jekeli

(I) Ana-Maria

n. 29.III.1944

Profesoară

= Dr. Dan Petreanu (div.)

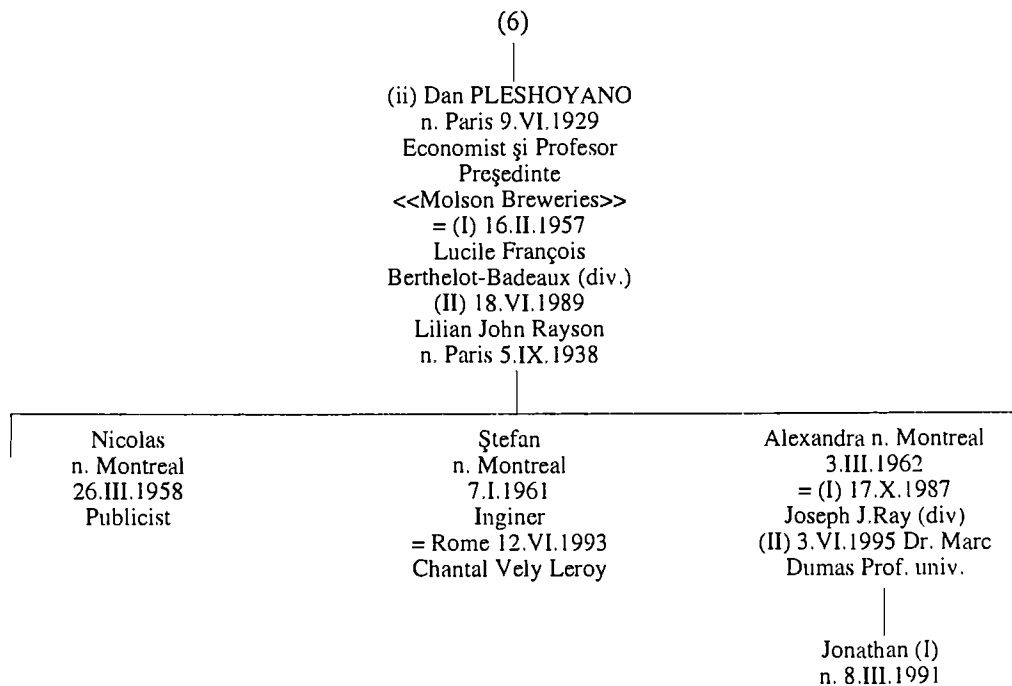
(II) Ileana

n. Paris 20.VII.1926

= 20.VII.1974

Șerban Silion

(6)

BANUL RADU GOLESCU ȘI TÂRGOVIȘTEA

GABRIELA NIȚULESCU

A vorbi despre Radu Golescu în legăturile sale cu spațiul dâmbovițean înseamnă relevarea acelor aspecte semnificative din activitatea sa, nu neapărat necunoscute, ci numai reprezentative sub raportul prezenței sale la Târgoviște – care coincide cu momente de vârf ale ascensiunii spre mari funcții, îndeosebi după anul 1780. Aceasta deoarece ne propunem prezentarea lui Radu Golescu la Târgoviște și în județul Dâmbovița plecând de la trei mari direcții: *titlurile și funcțiile pe care le-a deținut în intervalul 1782-1810*, așa cum apar ele în primul rând pe documentele referitoare la Dâmbovița; *perioada în care Radu Golescu a funcționat ca ispravnic al județului Dâmbovița; proprietățile pe care le-a deținut aici, ce regim au avut după moartea sa.*

Referitor la primul aspect, cercetarea sistematică a documentelor și surselor bibliografice dovedește că prima funcție cu care apare, la 30 august 1782, este cea de *paharnic*; în această calitate împreună cu Ioan Florescu serdar, judecă pricina de neînțelegere dintre mănăstirile Stelea și Nucetu¹. Peste numai trei ani, la 11 august 1785, el este *vel paharnic*², titlu pe care îl deține până la 3 ianuarie 1786, când apare cu cel de „*biv vel paharnic*”³. La această ultimă dată, el cumpără de la Neculăe Cocoș căpitan o moșie la Fundeni (aspect asupra căruia vom reveni). În același an, la 6 august, Răducan Golescu „*biv vel clucer*” și ispravnic al județului Dâmbovița, judeca – alături de Marco portar – neînțelegerea dintre Mănăstirea Nucetului și Pantazi Serehli⁴. Pentru o perioadă de 10 ani, el va apare ca *logofăt* (1794)⁵ și *vel vornic*, la 7 august 1796, printre cei șase boieri divaniți care cercetează pricina dintre I. Cioranu și preoții mănăstirii catolice din Târgoviște⁶. Peste un an, în noiembrie 1787, când Alexandru Ipsilanti numea șase boieri divaniți care să întărească actul de numire a egumenului Dionisie la Mănăstirea Dealu, Radu Golescu este menționat ca „*vel vornic al opștirilor*”⁷.

În sfârșit, ultima funcție – cea de *ban* – apare în 1799, când el devine proprietarul sticlăriei de la Șotânga⁸, funcție cu care va fi menționat – ca *mare ban* – până în 1816⁹ și, respectiv, 1818, la

¹ G. Potra, *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița. 1418-1800*, Târgoviște, 1972, p. 813-814.

² Inscriptie aflată la Biserica domnească din Târgoviște (pisană din 11 august 1785), în pridvor, deasupra intrării, limba română, alfabet chirilic; vezi și R. Gioglovan, M. Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dâmbovița*, vol. I, Târgoviște, 1975, p. 44 - 45.

³ G. Potra, *op.cit.*, p. 838.

⁴ *Ibidem*, p. 845 -947.

⁵ Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, Edit. Șt. și Encicl., București, 1979, p. 13.

⁶ G. Potra, *op.cit.*, p. 914-915.

⁷ *Ibidem*, p. 920; până în 1798 (A. Iordache, loc. cit.).

⁸ I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*, Edit. Științifică, București, 1958, vol. I, p. 170.

⁹ A. Iordache, *loc.cit.*

moartea sa¹⁰. Se evidențiază astfel, pentru o perioadă de 34 de ani și în strânsă legătură cu județul Dâmbovița, titlurile cu care Radu Golescu este menționat în documente, *de la paharnic pâna la mare ban*. Titluri care se referă la diverse aspecte: activitatea lui ca ispravnic al județului Dâmbovița, proprietar al unor moșii sau sticlăriei de la Șotânga, boier divanit, hotarnic numit de domnic.

Cât privește funcția de *ispravnic al județului Dâmbovița*, pentru prima dată este menționată la 30 august 1782, când – împreună cu cel de-al doilea ispravnic, Ioan Florescu serdar – judecă pricina dintre moșnenii din Pietrari și Mănăstirca Mărgineni¹¹. În aceeași zi, el înaintează domnului o anaforă în pricina de neînțelegere dintre mănăstirile Stelea și Nucetu, pentru moșii din Podu Beleştii¹². În ani următori, până în 1787, Radu Golescu este ispravnic de Târgoviște, exclusiv o scurtă perioadă din luna septembrie 1792, când îl înlocuiește Manolache Brâncoveanu vel logofăt¹³. Ultima mențiune a sa ca ispravnic de Târgoviște o avem din 1786¹⁴, pe un minei al lunii mai din anul 1780, carte aflată la Mitropolia din Târgoviște (actualmente în depozitul de la Mănăstirea Dealu) și având următorul text: „să se știe că am scris eu Dumitrache al popii Gheorghe de la biserica Domnească din Târgoviște fiindu domnul nostru Io Nicolae Petru Mavroghenie Voevod, fiindu și răsmirița cea de turci, când au luat pe vâtaful Radu de l-au dus la București din Târgoviște, care n-am mai pomenit niciodată”¹⁵.

În legătură cu această „luare” a vâtafului Radu de către turci, opinăm pentru datarea acestei însemnări cel puțin cu începere din august 1787, războiul ruso-austro-turc declanșându-se la 24 august acest an, moment care coincide cu mutarea operațiunilor militare pe teritoriul Țărilor Române¹⁶. În sprijinul acestei opinii, dar cu datele precisă (anul 1789), vin și două însemnări pe cărți aflate la Biblioteca Academiei Române, publicate de O. Lugoșianu¹⁷ și Ilie Corfus¹⁸. Prima dintre aceste însemnări se aseamănă cu cea aflată pe mineiul din 1780; textul este însă ceva mai complet și, important pentru argumentarea noastră, este datat precis: „Să se știe că am scris eu, Dumitrache al papei Gheorghe de la Besearea Domnească din Târgoviște, fiindu domnul nostru Io Nicolae Petru Mavrogheni voevod, fiindu răzmeriță rea de turci când au luat pe vâtafu Radu de l-au dus la București cu totu. Și am scrisu ca să (să) fie minte, cându eram în case la mitropolie, și au venit mulțime multă de turci aici în Târgoviște, care n-amu mai pomenitu niciodată. Maiu 24, 1789”¹⁹. Cea de a doua însemnare nu mai menționează decât prezența turcilor la Târgoviște, ca și deplasarea armatei domnului muntean spre nord: „Scris-am eu Dumitrache al pop<ii> Gheorghe de la Biserica Domnească din Târgoviște, în zilele prea luminatului domnul Io Nicolae Petru Mavrogheni v<oe>v<od>, fiind și răzmeriță rea de turci (aici în Târgoviște), când s-au dusu în Brașov. Leat 1789”²⁰. De altfel, ultimele două mențiuni ale lui Radu Golescu în funcția de ispravnic al Târgoviștei aparțin anului 1787: prima dată la 4 februarie când, deși cu nume indescifrabil, dar cu funcția de *mare clucer*, el se află între marii boieri judecători în pricina moșiei Speriați (Speriețeni)²¹, iar cea de-a doua din 25 martie 1787, menționează deja ca ispravnici pe Grigore Greceanu fost mare paharnic și Ioniță Caramanlău, fost mare serdar²². Putem afirma deci că ultima dată când Radu

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ G. Potra, *op.cit.*, p. 815.

¹² *Ibidem*, p. 813-814.

¹³ *Ibidem*, p. 817.

¹⁴ R. Gogiovan, M. Oproiu, *op.cit.*, p. 61; mai mult ca sigur, datarea însemnării de către autori este greșită, ea aparținând cel puțin celei de-a doua jumătăți a anului 1787.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Istoria României în date*, Edit. Encicl. Rom., București, 1971, p. 160; *Istoria militară a poporului român*, Edit. Militară, București, 1987, p. 66-67.

¹⁷ O. Lugoșianu, *Însemnări din bătrâni*, în „Tinerimea română”, vol. III, 1899, p. 188.

¹⁸ Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Edit. „Junimea”, Iași, 1975, p. 78-79.

¹⁹ *Ibidem*, p. 78.

²⁰ *Ibidem*, p. 79.

²¹ G. Potra, *op.cit.*, p. 849; vezi și documentele din 22 iulie 1786 (p. 844) și 6 august 1786 (p. 845).

²² *Ibidem*, p. 852.

Golescu este amintit ca ispravnic al județului Dâmbovița, în documente, este 4 ianuarie 1787²³, iar însemnările de pe cărțile amintite aduc unele completări privind prezența sa în Târgoviște, sau un aspect mai puțin știut – această „luare” a sa de către turci, o arestare, un gaj ? Prezența sa este confirmată pentru anul 1789 și cu ocazia vizitei făcute de voievodul Nicolae Petru Mavrogheni la Curtea domnească din Târgoviște, în ziua de 14 iulie 1789, explicația fiind aceea că Radu Golescu era unul dintre cei care se îngrijise de repararea acestui monument. În 1785, domnitorul Mihail Suțu poruncește ispravnicului județului, *paharnicului Radu Golescu*, să repare biserica mare domnească, care era cu „oltaru dezlipit de biserică și holta dărăpănată, încât era spre cădere”²⁴; îndemnat de Ianache Văcărescu „vel vister”, domnul „o au înnoit-o și au învălit-o și au împodobit-o”²⁵, înlocuindu-i șindrii, reparând tencuiala și pictura, meșter fiind Popa Ioan Zugravu, fiul popii Vintilă din Mălureni-Argeș²⁶. Pisania bilingvă a bisericii mari domnești, aflată deasupra intrării în pridvor, arată că toate lucrările au avut „purătoriu de grijă pe dumnealui jupan Radu Golescu vel pah(arnic), aflându-se ispravnic județului Dâmboviței”, la 11 august 1785²⁷. Alte două inscripții aflate în pronaos, datate 4 și 28 aprilie 1785, confirmă conducerea lucrărilor de reparație de către Radu Golescu: „1785 aprilie 4 șindril(?) za Golescu”²⁸ și „Aprilie 28 1785 au început la dresul bisericii de paharn(icul) Golescu”²⁹. Rezultă deci că lucrările, începute în aprilie, erau gata în august 1785, iar în anii următori ele continuă, un zgrafit din 1796 menționând reparațiile din acest an, la turla a doua³⁰. În același timp, probabil din porunca tot a ispravnicului, la 12 martie se întocmea o listă de bunuri mobile și imobile aparținând metohului de la Târgoviște (biserica Sfânta Vineri – domnească mică) și a stării care era foarte rea: „clopotnița descoperită de tot; zugrăveala în biserică, pe de o parte, căzută; pardoselă nu iaste; ușile putrede; biserica pe dinafară netencuită și fără de ferestri”³¹, iar casele (Azilul Doamnei Bălașa Șerban) „una acoperită mai slab, iar alta ploae...”³². Dcoarecc starca de neîngrijire a metohului se menține, este posibil ca lucrările de aici să nu mai fi continuat, punându-se accentul pe cele de la Biserica mare domnească. Unde Radu Golescu s-a remarcat prin calitățile de bun gospodar, întreprinzător, foarte activ și remarcabil conducător. Iar în calitatea sa de ispravnic, el a dovedit rapiditate în judecarea pricinilor, integritate și justețe, obiectivitate și spirit umanist, nelăsând loc nici unei încălcări a dreptății. Într-o singură zi, la 30 august 1782, el judecă patru neînțelegeri stabilind precis persoanele care să le rezolve³³ și urmărind, în timp, felul cum acestea și-au făcut datoria³⁴. Respectând „obiceiul pământului”, la 26 aprilie 1786, împreună cu alți doi ispravnici, dă carte pentru alegerea locurilor de casă din Târgoviște „ale fostului mare medelnicer Grigore Greceanu”³⁵; însă, nefiind, „scrisori i zapise la mijloc”, folosește sistemul mărturiilor și „descoperindu-să locurile într-acești chip, au dat dumnealui această carte ca să urmeze cu stăpânirea întocmai după cuprinderea ce în sus să arată”³⁶. Prin aceeași hotărâre, el folosește, pentru a măsura, stângenul „mării sale răposatului Constantin vodă Brâncoveanu”³⁷.

Aceste calități ale lui Radu Golescu se evidențiază și printr-un alt aspect – acela de proprietar în județul Dâmbovița, fie ca moștenitor, fie în calitatea de cumpărător. De la bunicul

²³ *Ibidem*, p. 849.

²⁴ Pisania Bisericii domnești din Târgoviște, 1785.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Biserica domnească din Târgoviște. inscripție în pronaos.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ În același loc, altar; vezi și Ioana Cristache-Panait, *Sgrăfite în biserica curții domnești din Târgoviște*, în „Glasul bisericii”, nr. 9-10/1966, p. 892.

³¹ G. Potra, *loc. cit.*, p. 849.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 813-815.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 840.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

său Ilie Știrbei (consilier în vremea administrației austriece în Oltenia, între 22 februarie 1719 și 27 aprilie 1729)³⁸, Radu Golescu moștenește o moșie la *Produlești-de-Sus (Ghinești)*, proprietate care la 10 iunie 1780 apare ca fiind „a dumnealui Nicolai Știrbei biv vel vornic”³⁹. Este posibil ca moștenirea să provină de la bunicul său, Constantin Știrbei, care la 1781 lăsa unui alt nepot, Ștefan Pirșcoveanu, o moșie la Bogații-de-Sus⁴⁰. Pe lângă proprietatea de la Produlești, Radu Golescu a mai dobândit și altele în Dâmbovița, îngrijindu-le și mărindu-le veniturile, lăsând prin testament poruncă fiilor săi să nu modifice nimic, „că eu din cele părintești nimic n-am prăpădit, ci încă am adăugat încât poci zice că le-am îndoit”⁴¹. Într-adevăr, spiritul de bun gospodar îl caracterizează, ca și receptivitatea la noutățile vremii sale, priceperca în afaceri; astfel, moșiei de la *Ghinești-Produlești*, moștenită cum am văzut, îi adaugă pe cea de la *Dâmbovicioara*, hotărnicită la 8 iulie 1787⁴². În același timp, el cumpără alte proprietăți, dintre care cea de la *Fundeni (Cocoșu-Socetu)*, la 3 ianuarie 1786, cu prețul de 70 parale stânjenul, vânzătorul (căpitanul Neculae Cocoș) primind o sumă de „500 taleri, plus 54”⁴³. Nu știm din ce pricină, peste numai trei zile, s-a revenit asupra prețului (1 taler și 90 bani stânjenul), semnându-se și actul de vânzare-cumpărare⁴⁴. Asupra regimului proprietății, situația era oarecum încurcată: la 24 ianuarie 1786, Radu Golescu o dă serdarului Pantazi Ghica, „vecin cu această moșie”⁴⁵, pentru suma hotărâtă la 6 ianuarie; la rândul său, Pantazi o dă Aniței Cocoș, sora căpitanului, răscumpărarea fiind valabilă numai pentru Anița Cocoș⁴⁶. La 30 ianuarie 1786, deoarece moșia era amanet la banul Dumitrache Ghica, cei doi proprietari (Neculae și Anița Cocoș) o vând acestuia cu 2 taleri și jumătate stânjenul, total stânjeni 703⁴⁷. În aceeași zi (30 ianuarie 1786) Anița Cocoș amaneta această moșie băneșei Ruxandra Văcărescu pentru 560 de taleri, cu o dobândă de 5 și jumătate la pungă, soroc de o jumătate de an⁴⁸. La 8 iulie 1787, moșia apare la răposatul Ianache Dâmbovicianul⁴⁹, vecină cu „moșia Produleștii, a dumnealui vel clucer Golescu”⁵⁰. La 17 iulie 1787, când se alegea și hotărnicia moșia Fundenii lui Cocoș, proprietar era Nicolae Cocoș⁵¹. În timp, moșia nu mai apare ca proprietate a lui Radu Golescu, el menținându-și stăpânirea asupra celei de la *Produlești* și asupra *Ghinpașilor*, pe care – prin testamentul din 2 februarie 1815 – o lăsa moștenire fiului său Nicolae⁵². Tot lui Nicolae îi revenea și *sticlăria de la Șotânga*⁵³, care funcționa încă din 1783 și pe care banul o cumpăraseră din 1799, aducând meșteri transilvăneni pentru a o pune pe picioare. Un document din 1814 menționa că „la județul Dâmbovița s-au găsit la sticlăria unde lucrează sticle acești nemți ce li se arată numele mai jos cu familiile lor ... ce nu-i găsim scriși la catagrafia ce avem că n-au nici case, nici dobitoace, nici altă stare, ci sed în casa sticlăriei ce este a dumnealui banului Golescu și lucrează sticle ce sunt 15 ani”⁵⁴. Că Radu Golescu era deschis spre intensificarea relațiilor de schimb și introducerea noutăților, se știe foarte bine, nu numai din preocupările sale ca abil om de afaceri⁵⁵, ci și din dragostea cu care el răspundea cerințelor

³⁸ Alexandru A. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci. 1716-1739*, vol. I, București, 1929, p. 106, 148.

³⁹ G. Potra, *op.cit.*, p. 801.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 875; de la Ștefan Pirșcoveanu o moștenește acum Iordache Cantacuzino.

⁴¹ A. Iordache, *op.cit.*, p. 14.

⁴² G. Potra, *op.cit.*, p. 857.

⁴³ *Ibidem*, p. 837.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 837-838.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 839

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 857.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 859-861, 862 (la 22 iulie 1787).

⁵² A. Iordache, *loc.cit.*, p. 14.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ I. Cojocaru, *op.cit.*, p. 199.

⁵⁵ A. Iordache, *op.cit.*, p. 13.

moderne ale epocii sale, evidente îndecosebi prin sprijinul acordat dezvoltării învățământului⁵⁶. Cât despre sticlăria de la Șotânga, ea va constitui obiectul unei atenții deosebite, în sensul repunerii în producție și al fabricării unor produse de bună calitate. Meșterii „nemți” numiți în documentul din 1814 se numeau „Ianoș neamțu, pârcălab, Dincă neamțu și Mihel, Ghiuri, Marin Râșnovean, Petre și Precupu, frați ot Porumbacu, Ion Ardeleanu”⁵⁷ și erau chemați de boierul Golescu în scopul înființării unei manufacturi⁵⁸. Sub stăpânirea lui, sticlăria de la Șotânga va cunoaște înflorirea maximă, iar banul se va îngriji și de condițiile de trai mai bune pentru lucrători; astfel, la 28 noiembrie 1815 el cumpără „un codru de moșie Ruda, livezi și pădure, unde căminurile și pomii ce se vând au fost și locuință de oameni, drum vechi au avut și are pe valea Sticlării vechi (pe care și sticlăria sumă de ani au lucrat. unde șed și acum rudarii)”⁵⁹. În acest cătun s-a format satul Goleasca, ai cărui locuitori au fost înproprietăriți la 1864 pe „moșia Goleascăi”.

Ca urmare a grijii marelui ban, în numai un an sticlăria se dezvoltă, astfel că în 1816 era necesară angajarea a două sate apropiate – Gura-Vâlcâinii și Lăculețele – pentru a lucra la sticlărie, cu condiția „ca să plătească ludele acestor sate, podvezile și angarările”⁶⁰. La această dată, conducerea întreprinderii o avea fiul său Nicolae, în vârstă de 43 de ani⁶¹, care – după moartea tatălui său, în octombrie 1818 – va încerca iar „să facă această tocmeală”, subliniind avantajele pe care ea le oferea, căci „această fabrică a sticlăriei este și pentru podoaba Patrii și pentru folosul locuitorilor, vânzându-să mai ieftine sticlele aici, nefiind calea depărtată ca în țara Nemțească și încă acum în fericiți ani și în norocu mării tale (Alexandru Caragea – n.n.), nădăjduiesc de a se face această fabrică cu desăvârșită orânduială”⁶². În același timp, fostul mare logofăt – dovedindu-se mult mai puțin autoritar și activ decât tatăl său – încerca să rezolve unele probleme ivite la sticlărie prin intervenția autorității domnești către ispravnicii județului, pentru „a aduce la isprăvniciat aceste sate, adică Gura-Vâlcâinii, Lăculețele și Vâlcana-Cojocarului, fiind cu apropiere de această fabrică și să-i îndemne cu vorbe cuviincioase să le așeze iarăși în lucru fabricii. prin zapis întărit de isprăvniciat”⁶³. El mai solicita ca înțelegerea să se facă tot pe 3 ani, subliniind că produsele de aici erau mai ieftine decât cele din Transilvania și că procedeele de fabricație aveau „mai multă cheltuială merge la țandăra care arde neconținut 8 luni, la facerea materiilor”⁶⁴. Deși rezulă că aveau unele greutăți, totuși sticlăria era rentabilă, de vreme ce el putuse plăti, după moartea tatălui său, dajdii celor două sate „peste taleri 1600”⁶⁵, intervenind „pentru lude 3 leșieri din sud Dâmbovița ... care făceau leșie pentru trebuința sticlăriei”⁶⁶. Patru ani după moartea banului Radu Golescu, până în 1822, întreprinderea merge bine; în acest an, Nicolae Golescu cerea ispravnicilor să înștiințeze stăpânirea, prin hârtie, de satele care lucrează pentru el, deoarece îi lipsesc 8 lude scutelnici „din suma celor 10 care sunt orânduiri prin hrisov”⁶⁷. Dar, din octombrie 1823, greutățile sunt tot mai dese, un prim semn fiind neplata de către epistatul fabricii, Ianache, a sumei de 553 taleri și 55 parale, drept venit al întreprinderii, sumă pe care rămâne dator să o plătească, în urma judecății⁶⁸. Din 1827 sticlăria

⁵⁶ Mihai Borceianu, Petre Vladcovschi, *Învățămintul românesc în date*, Edit. Junimea, Iași, 1979, p. 68.

⁵⁷ Apud M. Oproiu, L. Oproiu, *Din istoricul sticlăriilor din județul Dâmbovița*, în „Vala-chica”, 9/1977, p. 237.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ I. Cojocaru, *op.cit.*, p. 199.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ G. Fotino, *Boierii Golești*, vol. II, București, 1939, p. 181.

⁶² I. Cojocaru, *loc.cit.*, p. 199.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 191.

⁶⁵ M. Oproiu, L. Oproiu, *op.cit.*, p. 238.

⁶⁶ I. Cojocaru, *op.cit.*, p. 244-245.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 301.

⁶⁸ M. Oproiu, L. Oproiu, *op.cit.*, p. 238.

capătă un alt proprietar⁶⁹, iar la 14 noiembrie 1829 moare și vornicul Nicolac Goleșcu. În felul acesta, moștenirea marelui ban trecea în mâini străine, iar moșiile din Dâmbovița vor fi și ele înstrăinate, pe parcursul secolului al XIX-lea. A rămas toponimul de „*Goleasca*”, tradiția noului adusă de marele ban la sticlăria de la Șotânga și amintirea lui, în zgrăfitele și însemnările târgoviștene.

Prin ele, ca și prin lucrările făcute, Radu Goleșcu rămâne înscris în trecutul județului Dâmbovița ca o personalitate remarcabilă, ca un demnitar care s-a achitat de sarcini cu pricepere, afirmându-se de tânăr în viața politică a țării. Ascensiunea sa spre cele mai înalte demnități în stat se împletește cu prezența în județul Dâmbovița, iar prima mențiune documentară a unei funcții, cea de paharnic, atestă vârsta relativ tânără la care o obține – 35 de ani, paralel cu cea de ispravnic al județului. În cealaltă calitate a sa, de proprietar, el și-a îngrijit moșiile, acordând o atenție deosebită sticlăriei de la Șotânga, modernizării și creșterii productivității.

⁶⁹ *Ibidem.*

DISCUȚII

ISTORIA ÎN PALIMPSEST: MOLDOVA DINAINTE DE MOLDOVA*

ȘTEFAN S. GOROVEI

Când suportul material folosit pentru scris – pergamentul – este refolosit, după o prealabilă preparare care înseamnă ștergerea unui mai vechi text, se vorbește de un *palimpsest*. Textul nou acoperă pe cel vechi, care nu se mai poate citi decât prin metode speciale.

Multe pagini de istorie sunt asemănătoare palimpsestelor: îndepărtatele realități interne s-au șters, s-au uitat ori n-au rămas nicăieri consemnate ca atare și, pentru a le afla, ele trebuie „citite” cu un anumit fel de metode (genul filtrelor Wood !), „dedesubtul” datelor din izvoarele existente.

Un asemenea caz îl înfățișez, după primele rezultate, în paginile care urmează. Este vorba de *Moldova dinainte de Moldova*, adică de etapa anterioară constituirii principatului moldav în spațiul dintre Carpați, Nistru și Marea Neagră, etapă pentru care documente scrise (nu discut despre cele arheologice¹, cu relevanță de obicei foarte scăzută în problema cercetată) nu există. Realitățile acelea străvechi trebuie „citite” în documente care privesc alte realități, din epoci mai târzii. *Lectură de palimpsest*.

Încercând o astfel de sondare a unui trecut asupra căruia izvoarele scrise tac ori sunt prea zgârcite și confuze, două căi se pot avea în vedere (ambele, de altminteri, de urmat în orice cercetare istorică): dinspre vechime spre momentul desăvârșirii coagulării statale și invers, într-o căutare *à rebours*. Acum, aici, optez pentru cea de-a doua, pornind de la părțile din închegarea cărora – *e pluribus unum* – avea să rezulte întregul.

Un izvor de frumusețea și puterea de sugestie a diplomei Cavalerilor Ioaniți, din 1247, lipsește deocamdată istoriei Moldovei; împăcându-ne cu această absență și acceptând premisa că evoluția neamului românesc în cele două ramuri extracarpatiche ale sale (din sudul și din răsăritul munților) a fost *unitară și relativ sincronă*, trebuie să admitem că formațiuni similare – cnezate și voievodate, *žari* (ca „jara cnezatului lui Litovoi voievodul”²) – acopereau și pământul dintre

* Comunicare prezentată la al II-lea Congres de Studii Românești (Iași, 7 iulie 1993). În redactarea notelor, se folosesc următoarele abrevieri: *AIAI* (Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași), *CI* (Cercetări istorice), *DIR* (Documente privind istoria României, seria A. Moldova), *DRH* (Documenta Romaniae Historica, seria A. Moldova), *Rsl* (Romanoslavica), *SAI* (Studii și articole de istorie), *SCȘI* (Studii și cercetări științifice, Iași).

¹ V., de pildă, Ștefan Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX-XIV*, în „Studii”, 24, 1971, nr. 4, p. 757-776; idem, *Structuri teritorial-politice românești în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII-XI*, în „Revista de Istorie”, 32, 1979, nr. 2, p. 285-308; Radu Popa, *Les recherches archéologiques dans le problème de la formation des états médiévaux roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XII, 1973, nr. 1, p. 41-59; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Iași, 1982, passim; Dan Gh. Teodor, *Un cnezat românesc la est de Carpați în veacurile IX-XI e.n.*, în *AIAI*, XX, 1983, p. 81-87.

² Admit, ca fiind cea mai logică, interpretarea propusă de regretatul Radu Popa, (*Premisele cristalizării vieții statale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 35) pentru a traduce „terra kenazatus Lytuoy woiauode” (*DRH*, D. I, nr. 10, p. 22; aici – p. 25 – se traduce prin „pământul cnezatului voievodului Litovoi”).

Carpați, Nistru și Marca Neagră. A le „dibui” prin puținătatea materialului documentar de care dispunem azi înseamnă, în primul rând, a supune izvoarele unei lecturi noi, îndreptând un fascicul de lumină spre formulele care acoperă acele realități lipsite de atestări directe. Detectarea lor nu necesită, desigur, o metodologie specială; e suficientă simpla lectură prin această „grilă” pentru a avea revelația unor neașteptate adevăruri ascunse printre cuvintele banale ale documentelor de alătea ori citite și citate. În această încercare – care nu e lipsită de predecesori³ – se poate avea ca îndrumar acest mănunchi de observații ale lui Gh. I. Brătianu: „E ușor de presupus că ceea ce a supraviețuit în aceste mici ținuturi izolate de munte sau de codru va fi constituit în timpurile mai vechi o trăsătură specifică fiecărei «țări» în parte, hotarele ei fiind, de fapt, acelea ale «obiceiului» tradițional, superior puterii politice și administrative a factorilor de conducere. [...] Cu timpul, aceste mici unități s-au contopit în formațiuni politice mai mari, odată cu dreptul ce le cărmuia [...] Este evident că atât în Muntenia cât și în Moldova principatul a fost întemeiat [...] prin suprapunerea Domniei la mici formațiuni politice locale, pe care le-a «mediatizat», ca să folosesc un termen consacrat de procesul asemănător ce se poate constata în istoria țărilor germane. În Moldova, este sigur că faptul s-a produs prin «descălecatul» unui voievod din Maramureș, înconjurat de un număr de seniori, cari s-au unit pe urmă în sfatul Domniei cu reprezentanții puterilor locale»⁴.

Este cea mai concretă „punere în ecuație” a problemei care interesează aici.

S-a pus de mai multă vreme în evidență caracterul de supraviețuire arhaică, în cadrul organizării Moldovei medievale, a unor structuri care, în modul cel mai hotărât, nu și-au datorat nașterea unor inițiative statale din veacul al XIV-lea. Între acestea, deosebit de interesante sunt acele *obști teritoriale*⁵ care s-au numit – și, în unele cazuri, numele a supraviețuit până în veacurile XVII-XVIII – *câmpuri*. Din documentele târzii, se constată existența unor asemenea *câmpuri* nu doar într-o singură zonă a Moldovei. Astfel, în nord, la Hotin, este atestat, la 1456, topicul *Urmezeu*⁶, care înseamnă, în ungurește (Örmezö), *câmpul străzii* (în aceeași vreme exista și patronimul *Urmezeu*, devenit ulterior *Hermeziu*)⁷. Tot în nord, dar în partea dinspre munți, un alt câmp, *Câmpul-lung*, era un loc în care se cuprindeau, până și în secolul al XVII-lea, „cam cincisprezece sate, care toate își au legi și judecători proprii”⁸, o autonomie *ab antiquo*, respectată și după constituirea statului, ceea ce l-a determinat pe Dimitrie Cantemir să spună că locuitorii *Câmpului-lung* (acum, Câmpulungului !) „alcătuiesc un fel de republică”⁹, precum Vrancea din ținutul Putnei și Tigheciul din ținutul Fălciului¹⁰. *Câmpuri-lungi* (=câmpulunguri !) existau (există) și în Maramureș și în Țara Românească.

Un *câmp* fără nici un nume sau determinare e menționat într-unul din documentele lui Roman I, la 1392: hotarul stăpânirilor lui Ioanăș Viteazul era fixat de „valul care este de-a curmezișul Câmpului, până la Siret”, alt punct fiind indicat „la capătul Câmpului”¹¹.

³ Cf. Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969; idem, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972; Victor Spinei, *op. cit.*, 225-232 și în alte locuri.

⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, Evry, 1977, p. 33-34.

⁵ Această formulă la C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI-XIV*, II, în *AIIAI*, XVII, 1980 (*infra*: Cihodaru, *Observații*, II), p. 125.

⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 578; *DRH*, II, nr. 59, p. 88.

⁷ Acest caz este analizat pe larg într-o cercetare specială: Maria Magdalena Székely, *Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană (sec. XIV-XVI)*, în „Arhiva Genealogică”, I (VI), 1994, 1-2.

⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 301 (v. și *infra*, nota 18).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 302.

¹¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, I (Iași, 1931), p. 8; *DRH*, nr. 2, p. 3. Ceea ce la 1392 era „capătul Câmpului” va fi devenit, ulterior, *Vârful Câmpului* ?

În partea centrală a Moldovei de sub munte, un document din 1483 atestă *Câmpul perilor* (Гнишоро поле)¹², pe apa Moldovei; și acestuia i s-a atribuit o influență maramureșană¹³. La Neamț, pe Pârâul Alb, domeniul boierului Crăciun Belcescul avea, la 1414, un punct de hotar la „capătul Câmpului de la Vlad”¹⁴ – determinare ciudată prin acest „de la” care nu pare a indica un vechi stăpân. Mai spre sud, la Bacău, se menționa încă și la 1640 *Câmpul de sus*¹⁵ și, în aceeași Țară de Jos, tot documente târzii dau topicul Sucmezeu, pe care Ghibănescu l-a explicat prin *szögmező*, *Câmpul castanului*¹⁶. Ținând seama, însă, și de pronunția românească *Siucmezău*¹⁷, cred că Sucmezeul înscamnă mai degrabă *Câmpul îngust* (szükmező).

În sfârșit, în zona Bârladului, cunoscuta hotarnică a târgului, din 1495, menționează un alt *câmp-lung*: *ωτ (ъ) долого поле до трестѣна*¹⁸.

Peste străvechile „câmpuri”, obști teritoriale care își păstrau stăpânirile și tradiția unei unități nu în primul rând geografice, s-a suprapus statul; unele „câmpuri” au fost înghițite de proprietatea domnească și împărțite apoi celor credincioși domnii. Altele – precum cele menționate de Cantemir – și-au păstrat o oarecare autonomie. Faptul că unele apar în documente cu numele de formă ungurească arată fie că în cuprinsul lor se stabiliseră „ungureni”, locuitori dinlăuntrul arcului carpatic, de obicei români (dar poate și unguri și secui), fie că în perioada anterioară ieșirii de sub controlul Ungariei angevine se implantaseră acolo elemente de feudalitate maghiară, probabil mici nobili răsplătiți pentru merite ostășești (cazul Urmezeului poate fi sugestiv în această privință). Pentru ambele ipoteze există posibilitatea de a se aprofunda cunoașterea prin cercetări viitoare.

Alături de „câmpurile” menționate până aici, mai este unul care a provocat discuții și asupra căruia o nouă zăbovire nu va fi niciodată nefolositoare. În zona centrală a Moldovei, *Câmpul lui Dragoș*, atestat la 1419¹⁹, cuprindea – pe valea Bistriței, între Nechid, Tazlău și Bistrița – circa 20 de sate. În jurul acestei numiri s-au formulat ipoteze diferite²⁰. Dacă documente din secolele XVII-XVIII²¹, ca și tradiția culeasă tot în veacul al XVII-lea de Miron Costin²², îl derivau de la Dragoș vodă, în schimb, istoriografia modernă și-a manifestat rezervele impuse de spiritul critic²³. Nu cred –

¹² DRH, III, nr. 42, p. 77 și 79.

¹³ Cihodaru, *Observații*, II, p. 125.

¹⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 112 (*Vlad* ar fi identic cu boierul Vlad de la Valea Albă, de la 1414 și 1415 – p. 115); DRH, III, nr. 38, p. 54.

¹⁵ C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștei părănești din Moldova*, în SCȘI-istorie, I/VII, 1956 (*infra*: Cihodaru, *Obștea*), p. 11 (extras).

¹⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXII, p. 138.

¹⁷ Cf. „Studii”, 22, 1969, nr. 1, p. 17.

¹⁸ DRH, III, nr. 151, p. 280-281. Aceasta pare să infirmă opinia formulată de Radu Popa cu privire la unele toponime „și în primul rând acela de Câmpulung”, care ar desemna „un anumit tip de structură teritorială din categoria uniunilor de obști sătești, structură situată într-o depresiune de formă alungită de pe cursul superior al unui râu ce izvorăște din munți” (Radu Popa, *op. cit.*, p. 29; subl. ns.).

¹⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 131-132; DRH, I, nr. 45, p. 64-65.

²⁰ C. Matasă, *Câmpul lui Dragoș*, București, 1943.

²¹ *Ibidem*.

²² *Cronica Polonă*, în: Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 209 – „Câmpii lui Dragoș, adică Campi Dragossii”.

²³ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 133-134 («Nu e oare vorba de Dragoș descălicătorul ? Nu e vorba oare de vreun vechi cnezat al vreunui Dragoș, găsit aici de descălicători ? Sunt întrebări fără răspuns. Oricum, la 1419 numirea de „Câmpul lui Dragoș” sună ca ceva vechi tare.» – p. 134); Cihodaru, *Obștea*, p. 10; idem, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în SCȘI-istorie, I/XI, 1960 (*infra*: Cihodaru, *Constituirea statului*), extras, p. 75 („întemeierea acestui domeniu trebuie să fie considerată ca o acțiune întreprinsă de voievodul maramureșan”); A. Săcerdoțeanu, *Sucesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun*, în Rsl, XI, 1965, p. 229, nota 2 („nu este neapărat să fie în legătură cu Dragoș descălicătorul, dar nici nu i se poate opune”); Ștefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XV-lea*, în AIIAI, X, 1973, p. 107-108; idem, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973 p. 85

nu am crezut nici mai înainte – că legătura între acest nume și cel al primului voievod al Moldovei e un lucru care *să se accepte de la sine*. Ceea ce, însă *se exclude de la sine* e legătura care s-a încercat a se face cu Dragoș Viteazul²⁴. E adevărat că Dragoș Viteazul (prezent în documentele moldovenești încă din 1392) e numit, uneori, și „de la Neamț”²⁵, dar *proprietățile sale nu sunt în Câmpul lui Dragoș*, iar urmașii săi sunt cunoscuți – boieri din familiile Albotă, Ganc. Cocriș, Mogâldea ș.a. – pe câtă vreme *Câmpul lui Dragoș* se vede că nu a fost o proprietate unică sau măcar stăpânită de proprietari înrudiți prin descendență dintr-un Dragoș, presupus strămoș comun. Din contra: acolo sunt mai mulți stăpâni, dintre care unii a căror ascendență merge până la contemporanii lui Dragoș vodă; astfel, chiar prima mențiune a topicului, din 1419, privește pe fiii lui Ștefan Borălovici, care slujiseră și predecesorilor lui Alexandru cel Bun, deci tatăl lor trăise, cu certitudine, la mijlocul veacului al XIV-lea și întemeiasc acolo, în Câmpul lui Dragoș, un sat, desemnat la 1419 cu obișnuita formulă „unde este casa lor” și numit, mai târziu, Borălești.

Nu se poate, însă, să nu se țină seama, în această discuție, de două fapte: întâi, că numele unor sate din Câmpul lui Dragoș evocă așezări maramureșene²⁶; al doilea, că în afară de ciudatul Câmp „de la Vlad”, e singurul caz în care un asemenea „câmp” are o determinare *în legătură cu o persoană*. Între atâtea „câmpuri” – dintre care unele au ajuns la cunoștința noastră doar cu numele, fiindcă au apucat a fi trecute în documente, dar câte nu le vom mai ști, fiindcă și l-au schimbat înaintea consemnării în scris, ori, chiar și după aceasta, au dispărut odată cu documentul însuși ! – unul singur e *al cuiva*, al unei persoane, și această persoană se numește Dragoș.

Coincidențele ar fi prea multe: rezonanțe maramureșene, unicitatea folosirii unui nume de persoană și acela *Dragoș*, tradiția consemnată în veacul al XVII-lea. Cu prudența cuvenită, rămân la ideea exprimată și în anul 1973²⁷, anume că, peste o veche obște sau formațiune teritorială, un „câmp” străvechi, s-a suprapus, la un moment dat, autoritatea lui Dragoș vodă, fie că ar fi vorba de organizarea unei tabere, a unui lagăr militar – o „descălecăre” și în sensul propriu al cuvântului – fie că aici Dragoș și-a așezat pe unii dintre însoțitorii credincioși, împroprietărirind-i fără documente, cu prerogativa pe care i-o conferea *jus gladii*, adică o „descălecăre” „în sensul pe care acest termen îl avea în Evul Mediu românesc și care a fost deslușit pe îndelete într-un studiu deosebit”²⁸.

Cercetarea acestui gen de supraviețuiri de străvechi organizare teritorială – oricare ar fi formula folosită pentru a le defini – nu este, desigur, o întreprindere dintre cele mai ușoare. Informațiile izvoarelor trebuie citite cu atenție și prudență, tot timpul în legătură cu harta și, mai ales, cu studiarea transiterii proprietății în zonele respective. Este o cercetare care rămâne de făcut în viitor. Aici și acum, însă, mai doresc să atrag atenția asupra modului în care, pornind de la premise acceptabile, se poate ajunge – prin citirea neatență a izvoarelor și interpretarea necorectă a informațiilor – la reconstituiri cu totul false.

(posibil lagăr militar sau o primă „luare în stăpânire”, unde au fost împroprietăriți unii dintre însoțitorii lui Dragoș vodă); N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare*, Iași, 1978, p. 18-19 (neagă legătura cu Dragoș vodă, optând pentru „domeniul boierului Dragoș Viteazul”); Cihodaru, *Observații*, II, p. 124-125 («... nu există nici o siguranță că obștea teritorială cunoscută sub numele de „Câmpul lui Dragoș” se leagă de numele voievodului considerat ca întemeietor al Moldovei»).

²⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1913, p. 250; N. Grigoraș, *op.cit.*; aceeași opinie o împărtășea și regretatul C. Turcu.

²⁵ DRH, I, nr. 22, p. 31; nr. 23, p. 33. V. și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 269.

²⁶ Cihodaru, *Obștea*, p. 10-11; idem, *Constituirea statului*, p. 75; idem, *Observații*, II, p. 125.

²⁷ Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, cit., p. 85. Menționez și opinia lui Radu Popa, conform căreia Câmpul lui Dragoș „pare a fi fost și el la origine o structură teritorială de tipul *câmpulungurilor*” (*op. cit.*, p. 29; tot aici și părerea că numele Dolheștilor „din părțile Sucevei” ar reprezenta „traducerea în limba slavă a unui *câmpulung*”, ceea ce nu se poate accepta, numele respectiv derivând de la un vechi stăpân Dolh sau Dolg).

²⁸ Ștefan S. Gorovei, *Tradiția „descălecăturii”: înțelesuri și confuzii*, în *Alia*, XX, 1983, p. 89-105.

Autorii unei lucrări, relativ recente, despre vechile așezări sătești din valca Moldovei (incluzând și bazinul Șomuzului Mare) cred a fi putut identifica, în zona studiată de ei, trei asemenea „câmpuri”. Le dau cuvântul: «precizările cuprinse în documentele scrise referitoare la dispunerea unor sate în lungul văii Moldovci sau ale unor afluenți nu ar trebui disociate, după opinia noastră, deși demonstrația așteaptă încă să fie făcută, de o anumită organizare, la început socială și mai târziu și cu implicații politice, aceea a obștilor de vale. În cazul special al văii Moldovei, o atare interpretare este sugerată și mai ales făcută posibilă de o anume coincidență (care nouă nu ni se pare întâmplătoare) între concentrarea mai mare a locuirii omenеști în trei micro-regiuni ale culoarului Moldovei și *posibilitatea de localizare, în aceleași teritorii, a trei „câmpuri”* – menționate ca atare în documentele scrise – fiecare revenind stăruitor și sistematic în izvoare: „Câmpul lui Dragoș”, „Câmpul Perilor” și „Câmpul Miclin”».²⁹

Chiar dacă formulate cam alambicat, premisele mi se par corecte; numai că, adresându-ne *documentelor* invocate de autorii înșiși întru sprijinirea interpretării pe care o propun, se vede lesne că deficiența metodologică duce la reconstituiri imaginare.

Astfel, *Câmpul lui Dragoș* de pe valea Moldovei³⁰ *nu există atestat în nici un document* – deși autorii ne asigură că numele celor trei „câmpuri” revin „stăruitor și sistematic în izvoare” ! Se fac trimiteri la comentariile lui Mihai Costăchescu pe marginea actului din 8 aprilie 1419³¹, dar actul ca și comentariile editorului se referă exclusiv la Câmpul lui Dragoș cel cuprins între Nechid, Tazlău și Bistrița ! Autorii par să fi fost induși în eroare (?) de toponimul Drăgușeni, dar acesta derivă de la *Dragoș Viteazul*, iar Costea Albotă menționat în 1533 ca stăpân al satului e tocmai un descendent al acestuia. *Pe valea Moldovei nu este atestat nici un „Câmp al lui Dragoș”*.

Tot o confuzie, dar mai gravă, stă și la baza „identificării” aceluia „Câmp Miclin” sau „Câmpul lui Miclin”³². Această identificare se bazează pe un document publicat de T. Bălan³³. Numai că, acolo, în ediția folosită de autorii noștri, se află o versiune deformatoare, întrucât T. Bălan a publicat o traducere românească nu după original, ci după una germană datorată lui Wickenhauser; ceea ce Wickenhauser a tradus prin „Miklin's Acker”, T. Bălan a retradus prin „câmpul lui Miclin”. Ceea ce, sub aspect metodologic, e foarte ciudat și foarte grav, în același timp, e faptul că autorii nu s-au adresat edițiilor mai noi și mai bune, în special aceleia dată de M. Costăchescu, care a editat *textul slav* al acestui document din 21 decembrie 1515³⁴. Textul slav dă formula *межн царина Миклана и Мунчелова*³⁵, adică „între țarina lui Micle și a Muncelului”³⁶. Din genitivul numelui *Micle* s-a născut un nume nou, *Miclin*, iar din traducerea și retraducerea cuvântului *țarină* a apărut ... *câmpul*. Trebuie, deci, să conchid că *nici Câmpul lui Miclin nu a existat pe valea Moldovei*.

Singurul atestat documentar dintre cele trei „câmpuri” de pe valea Moldovei (despre care s-a spus că revin „stăruitor și sistematic în izvoare”) rămâne doar *Câmpul Perilor*, atestat de documentul din 1488 și la care m-am referit deja.

Exemplul acesta mi se pare suficient de sugestiv pentru a înțelege câte dificultăți – de diferite ordine – se pot întâmpina într-o cercetare privind supraviețuirile de organizare teritorială dinainte de întemeierea statului.

O altă categorie de informații care ar putea fi avută în vedere în cercetarea acestor probleme este cea referitoare la unii mari boieri trăitori la sfârșitul veacului al XIV-lea și la începutul celui următor: măcar *unii* dintre ei erau urmașii vechilor stăpâni, anteriori „descălecatului”, care reușiseră să-și păstreze autoritatea în ultima etapă a stăpânirii tătare, integrându-se apoi vieții statale. „Supt

²⁹ Mircea D. Matei și Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI-XVII)*, București, 1982, p. 38.

³⁰ *Ibidem*, p. 40-43.

³¹ M. Costăchescu, *op.cit.*, I, p. 131-134.

³² Mircea D. Matei și Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 44-45.

³³ T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, Cernăuți, 1933, p. 5 6.

³⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod*, București, 1940, p. 390-396 (textul slav și traducerea românească la p. 390-393; traducerea germană a lui Wickenhauser la p. 394-395).

³⁵ *Ibidem*, p. 391.

³⁶ *Ibidem*, p. 392; la fel în *DIR*, I/XVI nr. 100, p. 101.

umbra autorității suveranilor păgâni ai stepei, stăpânitorii de pământ își împărțeau văile; li vom găsi numele, cu arătarea teritoriului pe care ei îl înfățișează: Dorohoiul, Șomuzul, în diplomele date de urmașii lui Bogdan, cărora ei li se alipiră, susținându-i cu toată puterea lor războinică³⁷. Aceste cuvinte ale lui N. Iorga sintetizează perfect realitățile pe care, însă, cercetarea le poate doar cu mare greutate – și numai fragmentar și cu destulă incertitudine – scoate la lumină. Și asupra acestui aspect îmi propun, aici, doar o sumară trecere în revistă a posibilităților oferite de izvoare, rămânând dator cu o cercetare mai profundă.

Cei dintâi boieri spre care se duce gândul sunt *vitejii*. Uricul lui Țiban, emis de luga vodă la 28 noiembrie 1399, menționează pe Costea Viteazul, Grozca Viteazul, Dragoș Viteazul, Drăgoi Viteazul și Ioaniș Viteazul³⁸. Cu excepția lui Drăgoi, ceilalți patru fuseseră și sfetnicii lui Ștefan I, jurând alături de acesta credința regelui Poloniei, la 6 ianuarie 1395³⁹. Unii dintre acești *viteji* – reprezentând o instituție a cărei cercetare nu mi se pare încă definitiv încheiată⁴⁰ – erau, desigur, supraviețuitorii cetei cu care venise Bogdan I; dar logica lucrurilor ne obligă să admitem că și primii domni ai Moldovei au trebuit să creeze *viteji* dintre acei stăpâni localnici care, cum spune N. Iorga, „li se alipiră, susținându-i cu toată puterea lor războinică”.

Lucrurile stau, cred, oarecum la fel în cazul boierilor indicați cu formula „de la”, între care cei mai vechi apar tocmai la 1399; Bârlea de la Hârlău⁴¹ și Roman de la Siret⁴². De la 1400, unii dintre acești boieri – și nu numai dintre ei – încep a fi menționați împreună cu frații și fiii lor; astfel, în actul din 29 iunie 1400 – primul autentic păstrat din șirul celor emise de Alexandru cel Bun – sunt boierii Bârlea de la Hârlău, Șandru de la Tudora și Mic de la Molnița cu fiii lor; tot „cu fiii” sunt și restul boierilor, începând cu Dragoș Viteazul, în timp ce Vlad vornicul e cu frații și cu fiii, iar Bratul Stravici e cu frații⁴³. Cazurile se pot, firește, înmulți, prin documentele din 7 ianuarie 1403⁴⁴, 1 august 1403⁴⁵, 8 martie 1407⁴⁶, 16 septembrie 1408⁴⁷. Se poate pune întrebarea dacă nu cumva măcar unii dintre acești boieri reprezentau pe vechii stăpâni ai pământului care-și menținuseră privilegiile nescrise și „supt umbra autorității suveranilor păgâni ai stepei”. Un răspuns pozitiv s-ar putea să aibă în vedere în primul rând pe acei pani indicați cu frații și cu fiii, reprezentând, adică, întreaga familie de străvechi stăpâni ereditari ai unor formațiuni teritoriale „alipite” domniei pe care o întemeiasă Bogdan I. Când actul de omagiu al lui Ștefan I, din 1395, aduce ca martori și garanți pe „panii și boierii Țării Moldovei... boieri pământeni”⁴⁸; când actul lui Alexandru cel Bun, din 1 august 1404 aduce, în aceeași calitate, pe „panii valahi, pământeni moldoveni ... și toți boierii moldoveni”⁴⁹, iar actul de omagiu al aceluiași domn din 6 octombrie 1407 menționează, tot așa, pe „pământeni noștri, panii moldoveni”⁵⁰ (între care și cei doi frați „de la Șomuz”) – cred că trebuie să vedem, în acești stâlpi ai domniei, nu numai pe urmașii cetei de „descălecători” ai lui Bogdan I, dar și pe urmașii vechilor familii de conducători ai unor formațiuni anterioare întemeierii statului (fie că le numim

³⁷ N. Iorga, *Istoria Românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 73.

³⁸ DRH, I, nr. 9A, p. 12.

³⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 614.

⁴⁰ Cf. N.A. Constantinescu, *Formarea „vitejilor” la români în Evul Mediu*, București, 1942; idem, *Chestiunea celei mai vechi organizații ostășești la români – viteji și arimanii*, în RI, XXXI, 1945, p. 87-97. V. și Anton Balotă, *Vitejii lui Ștefan cel Mare*, în SAI, IX, 1967, p. 43-64.

⁴¹ DRH, I, nr. 8, p. 10.

⁴² Ibidem, nr. 9A, p. 12.

⁴³ Ibidem, nr. 10, p. 15.

⁴⁴ Ibidem, nr. 17, p. 24-25 (originalul a fost publicat de Dalila-Lucia Aramă în AIIAI, XVIII, 1981, p. 676).

⁴⁵ Ibidem, nr. 18, p. 25-27.

⁴⁶ Ibidem, nr. 22, p. 30-32.

⁴⁷ Ibidem, nr. 23, p. 32-34.

⁴⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 614. Pentru „zemleanini” (tradus în actele citate prin „pământeni”), cf. Valeria Costăchel, *Contribuții la istoria socială a Moldovei în secolele XIV-XVII*, în RvI, XI, 1965, p. 155-165.

⁴⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 626-627.

⁵⁰ Ibidem, p. 629.

cnezate de vale, fie că le numim *obști teritoriale* sau oricum altcumva). În fond, un document emis chiar în zorii acțiunilor care vor duce la eliberarea Moldovei și la constituirea statului – e vorba de actul pentru reînființarea episcopiei de la Milcov, dat la Avignon la 29 martie 1347 – arată că moșiile și bunurile vechii episcopii a cumanilor fuseseră cotoprite *ab potentibus illarum partium*⁵¹. Acești *potentes illarum partium* vor fi cei care, de voie ori de nevoie, se vor „alipi” domniei întemeiate de Bogdan și de urmașii lui; unii dintre ei și dintre urmașii lor sunt, fără îndoială, printre martorii și garanții din actele menționate mai sus, panii „de la” ori *vitejii* documentelor din primele decenii de activitate a cancelariei princiare a Moldovei.

O altă cale de urmat pentru a străpunge zidul de întuneric care, aparent, mărginește posibilitățile noastre de cunoaștere în acest domeniu este aceea de a îmbina cele două direcții indicate în rândurile anterioare: boieri vechi împreună cu domeniile lor. Un exemplu convingător în acest sens îl dă studiul regretatei Renate Möhlenkamp despre Iași⁵², având ca punct de pornire un document datând tocmai din 1490, care menționează un privilegiu (pierdut) emis de Alexandru cel Bun pentru Stoian Procelnic cel Bătrân⁵³; analiza severă a actului a condus-o pe autoare la concluzia că respectivul boier fusese «unul dintre „seniorii” moldoveni care, prin domeniile lor, au întrupat statul, format – cum se știe din alte exemple – din diferite *terrae*. Cu alte cuvinte, în sânul păturii nobile, el făcea parte dintr-un grup de frunte, a cărui poziție poate fi raportată, fie și parțial, la faza formării statului»⁵⁴; în același grup s-ar putea cuprinde, după îndreptățita opinie a autoarei, și alți boieri vechi. precum Giurgiu de la Frătăuți⁵⁵, Oană Jumătate, Oană Pântece și Stanislav Rotompan⁵⁶. Concluzia pe care a formulat-o Renate Möhlenkamp – „*familia lui Stoian a reprezentat, în vremea dominației tătare, vârful ierarhiei sociale a regiunii*”⁵⁷ – poate fi extinsă, prin cercetări similare, aplicate în cazul unor mari stăpâni de pământuri din prima jumătate a veacului al XV-lea, precum cei indicați deja (la care s-ar mai putea adăuga vreo câțiva, ca Oană de la Tulova).

În legătură cu acest gen de supraviețuiri din perioada anterioară întemeierii statului, se mai poate aduce în discuție o realitate – deși, ca și cele înfățișate până aici, ea nu poate să dea, deocamdată, decât tot numai sugestii pentru o amplă cercetare viitoare: avem (fără îndoială, pentru mine) în *unele* dintre ținuturile Moldovei medievale supraviețuirea unor vechi formațiuni. E suficient să privească cineva harta Moldovei așa cum a trasat-o Dimitrie Cantemir la începutul veacului al XVIII-lea, ca anumite întrebări să-și facă apariția, pornind de la *forma* unor ținuturi. Până când acestor unități administrative ale Moldovei de odinioară nu li se vor consacra cercetări deosebite, e greu de făcut aprecieri asupra unui grup mai consistent de ținuturi; dar *cel puțin într-un caz* se poate avea în vedere o astfel de situație: vechiul ținut al Hârlăului se înfățișează, în harta lui Cantemir, cu o formă extrem de stranie, cuprinzând nu numai Cotnarii, dar și Botoșanii, cum spune, de altfel, și Miron Costin la 1684⁵⁸. Hârlăul – târgul de reședință al acestui ținut – este unul dintre cele două orașe moldovenești cu *nume duble*, asupra cărora a atras mai demult atenția P. P. Panaitescu⁵⁹; celălalt nume, care îl desemnează ca *târg al văii respective*⁶⁰, este *Civitas Bachlovnia* (Târgul Bahluiului). Coroborând această constatare cu cea precedentă și cu menționarea, în cele mai vechi documente moldovenești a boierului *Bârlă de la Hârlău*, cred că nu este dincolo de limitele bunului

⁵¹ DRH, D, I, nr. 34, p. 63.

⁵² Renate Möhlenkamp, *Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV-XV*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 61-72.

⁵³ *Ibidem*, p. 68-70).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 68.

⁵⁵ Ascendenta celei mai vechi familii de boieri moldoveni, cunoscută din veacul XVI cu numele *Prăjescu* (pentru care, v. I.C. Miculescu-Prăjescu, *Obârșia unei familii din Moldova*, în „Revista Istorică Română”, X, 1940); Giurgiu era fiul lui Dragomir Albul (sau *cel Alb*), conform documentului din 18 noiembrie 1393 (DRH, I, nr. 4, p. 5).

⁵⁶ Renate Möhlenkamp, *op. cit.*, p. 68., nota 67.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 69.

⁵⁸ Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 391. V. și V. Lungu, *Ținuturile Moldovei până la 1711 și administrarea lor*, în *CI*, XVII, 1943, p. 211-250 (v. p. 241).

⁵⁹ P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 201.

⁶⁰ *Ibidem*.

sîmț dacă se admite că ținutul Hârlăului, în forma pe care o atestă și o înfățișează cele mai vechi mențiuni documentare, poate fi considerat ca fiind un moștenitor al unei formațiuni dinaintea întemeierii statului.

O observație în plus poate să adauge paralela cu celălalt nume dublu de oraș moldovenesc: Bara/Civitas Moldaviensis. Deși centru – cândva – al unei formațiuni asemănătoare, cuprinzând valea Moldovei, nucleul din care avea să se nască principatul însuși, acest oraș n-a fost niciodată reședință de ținut, pentru că un ținut al Băii n-a existat: vechea formațiune dinaintea întemeierii statului a fost înglobată într-o alta *încă înaintea acestei întemeieri* sau chiar în faza inițială a acestui proces; numai așa se poate explica includerea văii Moldovei, cu vechiul ei cnezat și târg de vale, în ținutul Sucevei. Avem, deci, două formațiuni similare, dar care au cunoscut evoluții cu totul deosebite.

Nu e, poate, o întâmplare, faptul că singurele orașe moldovenești menționate cu calificativul *civitas* (independent de existența, în ele, a unui sediu episcopal catolic) sunt grupate în Țara de Sus: Baia, Hârlăul, Suceava și Siretul. Și aceasta în timp ce orașe din Țara de Jos rămăneau cu „statutul” de *forum*; între ele, e interesant, poate, cazul orașului Roman. Atestat întâi în lista rusă a orașelor (circa 1390)⁶¹, e de la sine înțeles că el exista și două-trei decenii mai înainte, deci numele său nu poate sta în legătură cu acela al lui Roman I (1391-1394); or, dacă ținem seama de faptul că numele orașului era, de fapt, *Târgul lui Roman* – legenda peceții sale o spune răspicat: *Sigillum civium de Foro Romani* – ajungem în mod logic la concluzia că un Roman anterior întemeierii statului își avusese acolo reședința, în calitate de mare proprietar al locurilor⁶².

În 1922, N. Iorga prezenta, într-o conferință, constituirea statului la români ca pe „un proces de concentrare a județelor”⁶³. Marele învățat, de atâtea ori un vizionar și un „găcitor” al trecutului nostru – cum însuși îi plăcea să definească pe istoricul de rasă – avea, fără îndoială, dreptate. Cele de mai sus stau mărturie. Și am credința că adâncirea acestui gen de cercetări, prin generațiile mai tinere de istorici, va duce la rezultate încă și mai concludente.

Am văzut, astfel – pentru a relua cuvintele lui Gh. I. Brătianu – „mici unități”, dar și „reprezentanții puterilor locale” alături de „seniorii” din suita „descălecătorilor”, ceea ce luminează mai bine o altă fațetă a cercetării, privind accepțiunile medievale ale verbului „a descăleca” – esențială atât pentru a înțelege chipul în care cei vechi vedeau întemeierea principatului cât și pentru a lămurii confuzia care făcea din „descălecat” și „întemeiere” două noțiuni antagonice⁶⁴. Ar mai fi, doar de înfățișat, pentru rotunjimea expunerii, ceea ce a precedat nemijlocit faza finală: „micile unități” începând a se contopi în „formațiuni politice mai mari”. Asupra acestui moment istoric s-a aplecat, cu rezultate concludente, încă de acum trei decenii, profesorul C. Cihodaru⁶⁵; izvoare mai târzii lasă să se întrevadă în chip destul de clar existența mai multor „Valahii” pe teritoriul viitorului principat moldav – una în nord în jurul Siretului, alta pe valea Moldovei – din contopirea cărora s-a născut primul nucleu statal. Amintirea acestei realități s-a păstrat, cu variante și inevitabile confuzii, în titulatura domnilor moldoveni din unele acte „externe”, începând chiar cu un document de omagiu de la Roman I, din 1393, în care „marele singur stăpânitor” își spune „voievod al Moldovei” și

⁶¹ Cf. Alexandru Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în *Rsl*, XI, 1965, p. 203-217. Sper să pot reveni printr-o cercetare specială.

⁶² V. și N. Grigoraș, *Românii de la est de Carpați și organizarea lor până la întemeierea statului românesc al Moldovei*, în *CI* (s.n.), VIII, 1977, p. 283.

⁶³ Apud: Șerban Papacostea, *Nicolae Iorga și Evul Mediu românesc*, postfață la N. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, București, 1984, p. 413.

⁶⁴ Cf. *supra*, nota 28.

⁶⁵ În lucrările citate în notele precedente (5, 15, 23).

moștenitor a toată Țara Valahiei, de la Plonini până la țărmul mării”⁶⁶. În acest titlu, „țărmul mării” are, desigur, o poziție specială – aceeași pe care o întrevădem în titlul lui Alexandru cel Bun și al soților sale pe epitrahilul (pierdut ?) de la Ladoga și în titlul mitropolitului Macarie de pe un epitaf din aceeași ani: *Parathalassia* cu Cetatea-Albă a fost, desigur, ultima piatră scumpă adăugată la coroana lui Petru I.

În fine, spre sfârșitul acestei faze care a precedat nemijlocit apariția principatului pare să ne vorbească o știre deosebit de sugestivă: ea se află într-un document din 1562⁶⁷, a fost semnalată de P.P.Panaiteșcu în 1951⁶⁸, dar a fost pusă în valoare abia în 1973 de Șerban Papacostea⁶⁹: până la Despot vodă, tezaurul Moldovei păstra și o *coroană a Țării de Jos* („diadema regni... inferioris”). «Dubla coroană din tezaurul moldovenesc – scrie dl. Papacostea – confirmă alcătuirea țării din două entități politice distincte și anterioare „întemeierii”»⁷⁰. Acțiunile întreprinse de Dragoș și de Bogdan – rămase în conștiința colectivă sub numele „descălecatului” – au adus aceste două entități politice sub o autoritate unică. Pe urmă, succesorii lui Bogdan I au întins stăpânirile lor până la țărmul mării și „illa terra in regnum est dilatata”, cum spune Ioan de Târnave.

⁶⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 607.

⁶⁷ Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 452.

⁶⁸ P. P. Panaiteșcu, *Tezaurul domnesc. Contribuții la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 1, p. 64.

⁶⁹ Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 48, nota 18 (reluat în *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 102, nota 18).

⁷⁰ *Ibidem*.

DATARE PRIN ORDIN ? (ÎN LEGĂTURĂ CU ATACUL ÎN CĂMĂȘI AL REGIMENTULUI 32 „MIRCEA” ÎN BĂTĂLIA DE LA MĂRĂȘEȘTI)

DUMITRU MALAMUCEANU

Unul dintre cele mai populare episoade – dacă nu cel mai popular – este „atacul în cămăși” (de fapt un contraatac) al regimentul 32 de infanterie „Mircea” care a făcut obiectul a numeroase prezentări în literatura consacrată participării României la primul război mondial.

În ciuda mării frecvențe a evocării acestui contraatac – intrat în legendă – există îndoieli – oricât ar părea de surprinzător – asupra datării sale.

În istoricul anonim al regimentului, publicat în 1933, se afirmă că acest contraatac a avut loc în ziua de 25 iulie 1917⁷¹, în cursul luptelor căzând însuși comandantul batalionului 3, care a executat contraatacul, maior Atanase Ionescu: „în veci nu se va șterge <sic!> fantomele albe a <sic!> soldaților noștri în cămăși pe care i-au luat drept africani, după cum au declarat prizonierii germani luați în acea zi”⁷².

Scurt timp după apariția istoricului acestui regiment, foști combatanți au semnalat în presă erorile și omisiunile existente în lucrare. Astfel colonelul Em. Cristodulo scria: „n-am văzut figurând la locul ce i se cuvine pe cel de-al doilea comandant al regimentului în luptele de la Mărășești, acela pe care țara întreagă îl știe că a condus legendarele atacuri – vreau să numesc pe colonelul Constantin Malamuceanu”. El atrage atenția, invocând Înaltul Decret regal din 9 octombrie 1917, că „atacurile legendare s-au dat în zilele de 28 și 29 iulie” și subliniază că „cel în cămăși la 31 iulie, pe când în broșură se arată că s-au dat la 25 iulie”⁷³.

În coloanele aceluiași ziar, căpitanul de rezervă, Victor Sburlan, fost comandant de companie în batalionul I/32 Inf., în numele mai multor camarazi, foști luptători în regimentul 32 „Mircea” la Mărășești 1917, semnaleză și el, că, „broșura tipărită de regiment, cu ocazia jubileului său de 50 de ani, nu corespunde exact realității trăite de noi”, el deplânge absența numelor generalului Razu Aristide, colonelului Constantin Malamuceanu și căpitanului Curculescu Ștefan⁷⁴.

Cu prilejul festivităților prilejuite de aniversarea bătăliei de la Mărășești, ziarul „Universul” scria că „la 31 iulie 1917, numai în cămăși și cu capetele descoperite într-un avânt de nedescris pe câmpiile Doaga-Bizighești au contraatacat diviziile teutone, decimându-le”. Ziarul menționa de asemenea pe colonelul Constantin Malamuceanu, care maior pe atunci condusese acel legendar contraatac, „din ziua de 31 iulie 1917”⁷⁵.

Așadar, se poate constata că, în privința datării celebrului contraatac, au fost reținute două zile: 25 iulie (dată de istoricul regimentului) și 31 iulie (comunicată de participanți).

Prima dintre ele – 25 iulie – a căpătat o largă notorietate, grație preluării și de lucrarea quasi-oficială a lui Constantin Kirilescu⁷⁶ și, prin ea în numeroase alte cărți, broșuri și articole. În

⁷¹ Regimentul 32 Dorobanți „Mircea”, *Istoricul regimentului de la înființare până în anul 1933*, București, Tipografia școlii Pregătitoare de Ofițeri, 1933, p. 59.

⁷² *Ibidem*, p. 60.

⁷³ „Cuvântul” din 16 iulie 1933.

⁷⁴ „Cuvântul” din 30 iulie 1933.

⁷⁵ „Universul”, din 19 august 1933.

⁷⁶ Constantin Kirilescu, *Istoria războiului pentru întregirea neamului*, București, f.a., vol. II.

monografia *România în anu primului razboi mondial*, facându-se trimitere la jurnalul de operații al Regimentului „Mircea” nr. 32 infanterie, se reține aceeași dată de 25 iulie⁷⁷.

Potrivit normelor de critică a surselor documentare mărturia acestuia din urmă izvor ar trebui să fie decisivă. Examinarea jurnalului de operații amintit arată însă că el este o redactare târzie, deci nu contemporană cu evenimentele înregistrate, iar o însemnare pe marginea jurnalului este cel puțin surprinzătoare prin conținutul ei: „În conformitate cu ordinul M.St.M. nr. 44 din 13 noiembrie 1933 și ordinul Corpului 5 Armată nr. 1026 din 15 noiembrie 1933, comunicat cu ordinul Bg 5 (?) nr. 305 18 noiembrie 1933 se ordonă a se adăuga la registrul istoric al Corpului următoarele date pentru ziua de 25 iulie 1917: «Contraatacul în cămăși a fost dat de batalionul 3/R 32 Mircea în ziua de 25 iulie 1917 sub comanda maiorului Ionescu Atanase căzut în aceste acțiuni. Comandantul Regimentului a fost Stamate Vasile căzut în aceeași zi»⁷⁸.

Dacă datarea atacului în cămăși la 25 iulie 1917 este făcută prin ordin (ceea ce ni se pare cel puțin straniu), într-un document de redactare târzie (jurnalul de operații al regimentului 32 infanterie), este firesc a căuta răspunsul în alte texte redactate cât mai aproape de desfășurarea evenimentului ce ne interesează aici.

Astfel în Comunicatul oficial nr. 352 din 31 iulie al Marelui Cartier General, după ce se prezintă desfășurarea bătăliei de la Mărășești, scrie „Faptele de avânt și eroism pe care le-au săvârșit trupele noastre în cursul grelelor lupte din *ultimele zile* (s.n.) întrec orice închipuire [...]. Se citează cazul regimentului 32 Mircea ai cărui ofițeri și soldați lepădându-și ranițele, căștile și hainele au pornit la atac numai în cămăși, punând pe goană pe inamic”⁷⁹.

„Anexa” (confidențială) la „Buletinul de Informațiuni” (din 10 august 1917) precizează când a avut loc lupta: „Se citează cazul eroicului regiment 32 Mircea, ai cărui ofițeri și soldați în lupta din 31 iulie (s.n.) lepădându-și ranițele, căștile și hainele au pornit la atac numai în cămăși cu baioneta la arme, punând pe goană pe inamic”⁸⁰.

Se constată, așadar, că „Anexa” aduce două precizări: a) ziua când a avut loc atacul; b) prezența baionetelor la armă.

Acest text din Buletinul de Informații a slujit ca bază legală în cercetarea întreprinsă asupra împrejurărilor în care maiorul Constantin Malamuceanu a căzut prizonier în noaptea de 1-2 august 1917. Substitutul de Comisar Regal Raportor scrie în referatul său din 18 august 1919: „Din studiul declarațiilor date (de maiorul Malamuceanu – n.n.) cât și a actelor din dosar, din care se vede că s-a <sic!> făcut întinse cercetări rezultă că Maiorul Malamuceanu, pe când era comandantul Reg. Mircea no. 32 a condus acest regiment în legendarele lupte de la 27 iulie până la 2 august căzând prizonier în ultimul moment în împrejurări cu totul independente de voința sa. Martori <sic!> ai modului cum a știut să-și îndeplinească datoria este buletinul de informații din 10 august 1917, care descrie lupta din ziua de 31 iulie 1917, a Regimentului Mircea no. 32, când, dezbrăcând hainele, în cămăși, a respins pe inamic care era de câteva ori superior în număr, căci Maiorul Malamuceanu a condus în iadul de foc de la Mărășești Reg. Mircea 32 și cade prizonier după 8 zile și 8 nopți de neschimbare după pozițiuni și după ce din Regimentul său, nu a mai rămas decât vreo câțiva oameni”⁸¹.

În lumina datelor de mai sus, credem că suntem îndreptățiți a conchide că atacul în cămăși al Regimentului 32 Mircea a avut loc în ziua de 31 iulie 1917, la comanda regimentului aflându-se maiorul Constantin Malamuceanu.

Așa cum se poate observa, concluzia noastră este sprijinită atât pe documente oficiale, redactate în anii 1917-1919, când apropierea de eveniment făcea dificilă o eroare de dată cât și pe amintirile participanților, care nu se puteau înșela asupra unei zile, care prin caracterul ei excepțional, nu putea fi confundată.

⁷⁷ *România în anii primului război mondial*, vol. II, București, 1987.

⁷⁸ Arh. Ministerului Apărării Naționale, fond 1053, dosar 6.

⁷⁹ „Monitorul Oficial” nr. 104 din 2 august 1917, p. 1062, vezi și *Mărăști, Mărășești, Oituz. Documente militare* (coordonator col. Constantin Căzănișteanu), București, 1977, p. 262.

⁸⁰ Marele Cartier General. „Anexă la Buletinul de Informațiuni” de la 10 august 1917, p. 3.

⁸¹ Vezi dosarul nr. 2194/1919 al Curții Marțiale Corpul 2 Armată.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

AL XI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIE ECONOMICĂ

Milano, 12 – 16 septembrie 1994

După congresele internaționale de științe istorice, care au loc din 5 în 5 ani, congresele internaționale de istorie economică sunt probabil cele mai ample reuniuni ale breslei istoricilor din întreaga lume. Această afirmație poate fi susținută prin faptul că dintre disciplinele de frontieră ale istoriei, istoria economică a fost cea care a atras multă vreme cele mai importante energii, și-a constituit propria asociație internațională, și, după unele oscilații în anii 1960, a reușit să asigure conferințelor și apoi congreselor sale internaționale o periodicitate fermă din 4 în 4 ani. Chiar dacă în ultimele două decenii rolul pionier al istoriei economice a fost disputat cu tot mai multă energie de către istoria socială propriu-zisă, de către istoria politică și instituțională renovată, și mai ales de istoria culturii și a mentalităților, astfel încât ea nu mai domină la fel de categoric câmpul istoriografic, totuși istoria economică s-a dovedit a fi și la acest congres o disciplină plină de vitalitate, capabilă încă să suscite vocații, să pună și să soluționeze probleme de un real interes pentru întregul câmp al investigațiilor sociale.

Congresul de la Milano a fost din acest punct de vedere o mostră de forță. Au venit peste 1000 de participanți, istorici și economiști din practic toate regiunile lumii (chiar dacă unele zone, precum Africa și America Latină, au fost subreprezentate, probabil și din motive economice, costul transportului și taxa de înscriere fiind relativ ridicate), care au participat la dezbateri grupate în 75 de secțiuni tematice, la care s-au adăugat 4 ședințe în care au fost prezentate teze de doctorat recente din domeniul istoriei economice. Programul deosebit de dens a obligat la repartizarea lucrărilor în mai multe săli, ajungându-se chiar la situația în care se desfășurau în același timp discuțiile în cadrul a nu mai puțin de 13 secțiuni. Desigur organizatorii s-au străduit ca printr-o programare inteligentă să evite suprapunerile tematice, dar aceasta nu a fost întotdeauna posibil, și uneori a fost dificilă alegerea între secțiuni care potrivit programului și titlurilor anunțate păreau deopotrivă de interesante. Și pentru că ne aflăm la capitolul organizare, este de remarcat veritabilul tur de forță realizat de comitetul italian de organizare, prezidat, așa după cum o cere cutuma Asociației Internaționale de Istorie Economică, de președintele în exercițiu al acesteia, în acest caz de profesorul Aldo de Maddalena. Beneficiind de baza instituțională și logistica oferită de Universitatea Bocconi din Milano – o universitate particulară de științe economice întemeiată în anul 1902, unde învață acum 10500 de studenți, care dispune de 7 institute și 24 de centre de cercetare și editează 8 reviste de specialitate – ca și de patronajul onorific al președintelui Republicii Italiene, al președinților celor două camere, al primului-ministru, al președintelui Regiunii Lombardia, al arhiepiscopului de Milano etc., comitetul de organizare a reușit să capaciteze participarea financiară și/sau materială a unui mare număr de sponsori, îndeosebi din domeniul bancar. Contribuțiile acestor sponsori au permis asigurarea cazării participanților în condiții foarte bune la prețuri modice, a unor facilități de transport urban și de vizitare a principalelor muzee, precum și a unui program cultural ce a cuprins un concert de muzică simfonică și un set de excursii pentru vizitarea unor obiective turistice din Milano și din orașele înconjurătoare (Pavia, Parma, Cremona, Bergamo etc.).

Dincolo însă de performanțele organizatorilor, congresul de la Milano a fost și un barometru al preocupărilor din domeniul istoriei economice. Aici trebuie precizat ca secțiunile congresului au fost clasificate în 3 categorii, A, B și C, după gradul de generalitate a temelor propuse spre discuție

la care s-au adăugat ședințele de prezentare a noilor teme de doctorat din domeniul istoriei economice (secțiunea D). Secțiunile A, în număr de trei, tratând teme de maximă generalitate, au presupus organizarea prealabilă a unor conferințe pregătitoare și publicarea în volum a comunicărilor prezentate la respectivele conferințe. Pe această bază coordonatorii secțiunilor A și/sau raportori desemnați de aceștia au prezentat câte un raport general care a fost inclus într-un volum colectiv care a fost pus la dispoziția tuturor participanților, ca parte din drepturile cuvenite în urma înscrierii la congres. Aceste rapoarte generale, împreună cu corapoartele unor experți invitați să-și spună opinia, au servit drept punct de pornire pentru intervențiile și comentariile celorlalți participanți. Pentru a înțelege interesul larg stârnit de secțiunile de tip A, să amintim doar ca secțiunea A1, coordonată de profesorul Antoni Maczak și neîndoios legată de dezbaterile actuale referitoare la trecerea de la „Europa națiunilor” la o încă insuficient definită „Europa a regiunilor”, a avut drept temă *Relațiile în schimbare dintre regiunile europene. Diviziuni și cooperare (secolele XIV-XIX)*, reprezentând de fapt o pledoarie pentru depășirea cadrului de analiză politic pentru a ajunge la acele structuri spațiale cu adevărat relevante pentru procesele economice. În consecință, prin regiuni s-a căutat să se înțeleagă nu atât zone economic mai mult sau mai puțin omogene, cât mai ales rețele de integrare economică supra-locală. De remarcat aici propunerea conceptuală a raportorului Maarten Prak de a analiza trei tipuri de structuri regionale, micro-regiunile, macro-regiunile și mezo-regiunile, ca și discuțiile care s-au purtat în jurul modului de articulare a diverselor structuri regionale (fapt care mi-a permis să prezint cazul istoriei românești din secolele XIV-XVI ca un exemplu de articulare concurențială, în cadrul careia afirmarea unor structuri macro-regionale uncori favorizează și alteori obținează posibilitatea dezvoltării unor rețele micro- sau mezo-regionale). De un interes deosebit de actual au fost și secțiunile A2, *Întreprinderi globale: marele capital și bogăția națiunilor, anii 1880 – 1980* (coordonator Alfred D. Chandler Jr.) și A3, *Probleme ale tranziției la economia de piață la sfârșitul secolului XX* (coordonator Ivan T. Berend). De remarcat faptul că la secțiunea A3 au fost analizate împreună, fără a neglija diferențele de amploare, dar insistând și pe elementele comune, atât transformările din fostele state socialiste din Europa centrală și răsăriteană, cât și procesele de dereglementare și privatizare din țări precum Argentina, Turcia, Coreea de Sud, și chiar Spania și Austria. Atât raportul general, cât și volumul cuprinzând comunicările de la conferința pregătitoare care a avut loc la München în martie 1993 (Ivan T. Berend (ed.), *Transition to a Market Economy at the End of the 20th Century* (=Südosteuropa-Studien, Band 54), München, 1994), se remarcă prin seriozitatea și lipsa de prejudecăți cu care au fost analizate performanțele concrete ale diverselor politici economice și totodată modelele teoretice și ideologice care au servit la fundamentarea acestor politici, fiind astfel lecturi aproape obligatorii pentru oamenii politici și factorii de decizie economică din ziua de azi.

Cele 16 (de fapt 17) secțiuni B, tratând teme de generalitate medie, au fost organizate într-o manieră diferită, dar la fel de riguroasă, respectiv coordonatorii au stabilit o listă de maximum 12 comunicări care au fost editate în câte un volum separat anterior deschiderii congresului, aceste volume putând fi procurate contra cost de participanți. La congres, având în vedere că auditoriul avea (sau putea avea) textul tipărit în față, autorii de comunicări și-au prezentat ideile într-o formă condensată, rămânând astfel mai mult timp pentru discuții. Dintre temele discutate în aceste secțiuni semnalăm în primul rând secțiunea B13, *Creștere economică și transformări structurale. Abordări comparative în perspectiva duratei lungi*, coordonatori Angus Maddison și Herman Van der Wee, unde contribuțiile au tratat un spectru istoric extrem de larg, mergând de la economia Imperiului Roman până la raportul dintre demografie, comerț și creșterea economică în Asia de sud-est în anii 1400-1990. Dintre comunicări remarcăm îndeosebi încercarea importantă și din punct de vedere metodologic a lui Jan Blomme și Herman Van der Wee de a reconstitui evoluția producției în principalele ramuri economice și de a calcula indici de ramură și apoi un indice general al creșterii economice pentru Flandra și Brabant în anii 1500-1812, ca și constatarea lui Graeme D. Snooks că rata de creștere economică a Angliei a fluctuat considerabil din secolul al XI-lea până astăzi, dar raportată pe cap de locuitor nu este în mod semnificativ mai mare în ultimele două secole decât în precedentele faze lungi de dezvoltare economică (1000-1300 și 1490-1620). Inutil de adăugat că mai ales această ultimă comunicare a stârnit aprige discuții... Fără a putea să semnalăm aici toate contribuțiile mai interesante din cadrul secțiunilor B, să enumerăm totuși temele lor: B1 – *Producție*

și puteri publice în antichitatea clasică; B2 – Controlul apelor în Europa apuseană, secolele XII-XVI; B3a – Muncă și loisir în perspectivă istorică, secolele XIII-XX; B3b – Ore de muncă și modalități de plată: evoluția convențiilor în Europa pre-industrială; B4 – Cultură materială: consum, stil de viață, nivel de trai, 1500-1900; B5 – Consecințele socio-economice ale raporturilor dintre sexe în perspectivă istorică, 1500-1900; B6 – Evoluția structurală a sistemului economic din Extremul Orient după 1700: o analiză comparată; B7 – Economia politică a protecționismului și comerțul, secolele XVIII-XX; B8 – Rețele europene, secolele XIX-XX. Noi abordări cu privire la formarea unui sistem transnațional de transport și de comunicații; B9 – Salarii reale în secolele XIX-XX; B10 – Investițiile străine în America Latină: impactul asupra dezvoltării economice, 1850-1930; B11 – Integrarea pieței internaționale a muncii și impactul migrațiilor asupra piețelor naționale ale muncii începând din 1870; B12 – Evoluția instituțiilor financiare moderne în secolul XX; B14 – Management, finanțare și relații industriale în industria maritimă; B15 – Producția și furnizarea de energie electrică: reglementări, piețe și competiție. Comparații internaționale; B16 – Piețe naționale și europene în gândirea economică.

Congresul a mai cuprins 57 de secțiuni C, structurate fie sub forma unor mese rotunde, fie sub cea a unor mici sesiuni de comunicări grupate în jurul unor teme de generalitate mai restrânsă, dar prezentând totuși interes pentru istorici din mai multe țări. Situația a fost variabilă atât în ceea ce privește numărul participanților, cât și în ceea ce privește materialele prezentate la congres, unii organizatori reușind să pregătească volume cu comunicările incluse în program, în timp ce în cele mai multe cazuri comunicările au fost prezentate numai oral, autorii aducând eventual mai multe exemplare care au fost distribuite auditoriului. Din lipsă de spațiu nu putem enumera acum temele tuturor celor 57 de secțiuni C; vom aminti totuși secțiunile: C3 – *Informație, tehnologie și costuri de tranzacție în dezvoltarea firmelor, piețelor și economiei*; C9 – *Strategii ale dezvoltării și exploatarea noilor tehnologii: SUA și Japonia*; C13 – *Istoria comparată a bursei europene*; C15 – *Istoria economică și arta*; C20 – *Fluxuri de capital și strategii antreprenoriale în Europa sudică și în Balcani*; C22 – *Rolul meșteșugurilor și al meșteșugarilor în economiile antice din Orientul Apropiat*; C23 – *Spațiul urban și organizare economică în Europa medievală*; C24 – *Tehnologia agrară în nord-vestul Europei în evul mediu: dezvoltări și comparații*; C25 – *Economia florentină și Europa est-centrală în secolele XIV-XV*; C26 – *Relații funciare și piete în Europa la sfârșitul evului mediu și la începuturile epocii moderne*; C27 – *Ciumă și comerț în Europa și nordul Africii la începuturile epocii moderne (secolele XV- XVIII)*; C29 – *Producția și consumul de bere după 1500*; C49 *Comparații internaționale cu privire la industrializarea țărilor mici, 1870-1940: atitudini, structuri organizatorice, tehnologie, productivitate*; C55 – *Sistemul economiilor cu planificare centralizată din Europa central-răsăriteană și sud-estică după al doilea război mondial și cauzele decăderii sale*; C56 – *Micro- și macroeconomia protecției sociale în lumea occidentală contemporană*; C57 – *Aspecte economice ale imigrației și exodului în Europa centrală după expulzarea turcilor (1699-1815)*.

Un indicator deosebit de relevant pentru tendințele actuale din domeniul istoriei economice au fost și ședințele dedicate prezentării succinte a unor teze de doctorat recente, teze care au fost împărțite în funcție de epoci și dintre care cele considerate cele mai bune pentru fiecare epocă au fost și premiate. Au fost prezentate 5 teze de istorie medievală, 5 tratând „prima epocă modernă” (secolele XVI-XVIII), 11 axate pe secolul al XIX-lea (înțeles într-un sens larg, deci până la primul război mondial) și 8 referitoare la epoca contemporană. Să remarcăm mai întâi concentrarea energiilor asupra ultimelor două secole, care prezintă o serie de avantaje, începând cu accesibilitatea surselor, a căror folosire nu necesită de obicei tehnici speciale, și continuând cu bogăția datelor statistice sau cuantificabile. O a doua tendință care a ieșit în evidență la acest congres este însușirea de către mulți istorici ai economiei a formulelor și instrumentarului econometric, și legat de această formalizare și matematizare crescândă a cercetărilor. Această tendință, care la limită ar putea conduce la o ormetizare și artificializare a demersurilor de istorie economică, este contrabalansată de preocuparea multora dintre istoricii prezenți la congres pentru studierea modului cum interferează economia cu celelalte aspecte ale vieții sociale, desigur fără a renunța la folosirea metodelor matematice acolo unde este cazul și fără a abandona specificul

istoriei economice. De altfel, profesorul Aldo da Maddalena, care a condus cu o rară distincție lucrările congresului, sublinia atât în alocuțiunea finală, cât și într-un interviu acordat revistei „Il pensiero economico italiano” că istoria economică trebuie să fie permanent deschisă spre istoria socială, deoarece „pentru a putea vorbi despre economic trebuie să vorbim despre societatea care se schimbă în timp”. Această legătură puternică cu istoria socială este considerată totodată o cale esențială de a valorifica potențialul integrator al studiilor istorice, capacitatea lor de a oferi o viziune globală asupra societății umane de-a lungul timpului.

Congresul de la Milano a fost mai puțin lămuritor în ceea ce privește „raportul de forțe” dintre diferitele școli naționale de istorie economică. Astfel, istoricii americani, deși numeroși, nu au fost o prezență covârșitoare. Grupuri importante de participanți au aliniat Marea Britanie, Germania și – firește – Italia. Comparativ cu aceste țări, prezența franceză, deși notabilă, a fost totuși mai palidă; acest ușor recul comparativ cu perioadele anterioare când școala franceză era „vârful de lance” al istoriei economice este poate și un semn suplimentar că în Franța acest domeniu rezistă mai greu în fața concurenței unor genuri mai spectaculoase de cercetare istorică. De semnalat în schimb prezența deosebit de consistentă, numeric și calitativ, a istoricilor din țări precum Olanda și Portugalia. În fine, din statele foste socialiste ar fi de remarcat mai întâi grupul numeros al istoricilor economiei din Ungaria, și abia apoi cel al istoricilor polonezi; de altfel, în Polonia cercetările de istorie economică par într-un anume declin, impresie întărită poate și de dispariția sau retragerea unor mari personalități care dăduseră strălucire școlii poloneze. Celelalte țări din Europa răsăriteană au fost reprezentate de un număr mai redus de specialiști, de exemplu un singur participant a venit din Bulgaria. Cvasi-absența istoricilor economiei din țările balcanice, exceptând Grecia, este posibil să se fi datorat nu numai dificultăților economice, ci și concurenței congresului de studii sud-est europene desfășurat la Salonic aproape în același timp cu congresul de la Milano. În acest context România a fost relativ bine reprezentată, având 6 participanți. Dincolo însă de acest aspect pozitiv, lipsa unei coordonări din timp și nesiguranța cu privire la participare până la foarte târziu au făcut ca istoricii români prezenți să nu poată fi incluși din timp în programul diferitelor secțiuni, rămânând doar să prezinte intervenții și comentarii în cadrul lucrărilor acestor secțiuni.

Pentru istoricii români, ca și pentru cei din alte țări, participarea la acest congres a fost un prilej de a lua pulsul mersului cercetării științifice de vârf din domeniul istoriei economice și de a stabili contacte cu specialiști având preocupări înrudite. Concluzia a fost că atât problematica cât și metodologia cercetărilor evoluează permanent, absența contactelor internaționale ducând rapid la apariția și amplificarea decalajelor istoriografice. De aici și nevoia unei integrări reale și eficiente în mișcarea istoriografică mondială. Pentru realizarea acestora sunt însă multe de făcut. Desigur, la Milano s-a reușit reluarea participării reprezentantului României (academicianul N. N. Constantinescu) la lucrările Adunării Generale a Asociației Internaționale de Istorie Economică, inclusiv la alegerea noului comitet executiv (președinte G. Tortella din Spania, vice-președinte A. Hayami din Japonia, secretar general Joseph Goy din Franța) și la fixarea viitorului congres, care va avea loc la Sevilla în perioada 14-18 septembrie 1998. Rămâne însă ca istoricii și economiștii români interesați să vină cu propuneri de teme pentru diversele tipuri de secțiuni (propunerile pentru secțiuni de tipul A și B trebuie depuse înainte de 1 februarie 1995, iar pentru secțiunile de tipul C înainte de 1 februarie 1996) sau să ia legătură cu specialiștii străini cu care au preocupări comune pentru a vedea din timp la ce secțiune se pot încadra. Se cuvine observat faptul că de exemplu la secțiunile B numărul comunicărilor ce pot fi incluse în program este limitat la maximum 12, și ca în selecția ce va fi efectuată de Comitetul Executiv vor fi privilegiate temele care atrag interesul specialiștilor dintr-un număr mai mare de state. Pregătirea sistematică și din timp a participării istoricilor români la congresul ce va avea loc la Sevilla este o sarcină pe care Comisia de istorie economică și istorie a gândirii economice, reactivată nu demult sub egida Academiei Române, va trebui să și-o asume în cazul în care ea aspiră să dea o expresie concretă vocației sale de coordonare a energiilor disponibile la nivel național în domeniul istoriei economice.

Bogdan Murescu

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL „POLONEZI ÎN ROMÂNIA DUPĂ ANUL 1939”

Craiova, 3–5 noiembrie 1994

„În căutarea timpului pierdut” – dacă ni se permite o parafrază: astfel poate fi caracterizată sintetic această manifestare; un debut și o încercare de restabilire a înțelegerii, dialogului și chiar a prieteniei bilaterale, înțelese toate într-un spirit nou, eliberate de prejudecăți și mai ales folositoare pentru înțelegerea unei comuniuni spirituale, științifice absolut necesare pentru identificarea și dezlegarea necunoscutelor din această regiune a Europei.

Sub auspiciile unei organizări ireproșabile – aici trebuie avute în vedere eforturile deosebite ale Ambasadei Republicii Polone, prin personalitatea domnului Roman Wyborski, consilier cultural și ale instituțiilor craiovene (Muzeul de Istorie, Arhivele Statului, Muzeul de Artă, Prefectura Județului Dolj) – simpozionul internațional „Polonezi în România după anul 1939” a reușit să adune un număr impresionant – câteva zeci – de cercetători, arhiviști, profesori și oameni de cultură din România și Polonia.

Începute la 1 noiembrie, prin deplasări succesive la Turnu Severin, Târgu Jiu și Tismana, manifestările de comemorare a acțiunilor polonilor refugiați în România în toamna anului 1939 au debutat din punct de vedere științific în dimineața zilei de 3 noiembrie, în sala Muzeului Olteniei, odată cu deschiderea unei impresionante expoziții de documente, fotografii și hărți intitulate „Polonezi refugiați în România, 1939-1945”. Am dori să semnalăm informațiile vizuale oferite de gazdele craiovene (liste ale demnitarilor poloni, statistici ale subvențiilor acordate de guvernul român, fotografii, hărți, alte materiale arhivistice provenite din întreaga Oltenie), cât și colecția prezentată de fundația polonă „Karta” (reprezentată de d-na Alicja Wancercz-Gluza, redactor la revista omonimă, care a împărțit cu bunăvoință numeroase numere ale revistei „Karta”, puțin cunoscută publicului român) cu imagini sugestive ale locurilor de refugiu, ale activităților cotidiene sau artistice ale polonilor, precum și o hartă a locurilor de refugiu din România, întocmită de prof. dr. Tadeusz Dubicki. Vernisajul a fost onorat cu prezența autorităților locale craiovene și de cea a Excelenței Sale d-lui Bogumil Luft, ambasadorul Republicii Polone la București, aflat în fruntea unei numeroase delegații oficiale polone din care au făcut parte parlamentari, oficiali ai Ministerului Apărării Naționale, înalți prelați (între care și reprezentantul personal al primatului Poloniei, Jozef Glomp), oameni de știință, ziariști.

În după-amiaza aceleiași zile, de 3 noiembrie, în sălile Prefecturii Județului Dolj s-au desfășurat lucrările părții istorice a simpozionului. După cuvântul de salut rostit de domnul Roman Wyborski, consilier cultural al Ambasadei Republicii Polone și unul din inițiatorii și organizatorii manifestării, sesiunea s-a desfășurat în cadrul a două secții: „Refugiați în România după 1939” și „Relații internaționale în preajma anului 1939” (despărțirea s-a datorat numărului excepțional de mare de lucrări: 22 de comunicări). Autorul acestor rânduri a prezentat materialul intitulat „Câteva date despre polonezii din România. Minoritatea polonă și refugiații, 1939-1940”, astfel încât a asistat la o singură secție.

Cu un deosebit interes a fost urmărită, comentată și dezbătută lucrarea „Președintele Republicii Polone, Ignacy Moscicki, în România” prezentată de dl. profesor dr. Tadeusz Dubicki, profesor la Școala Superioară de Pedagogie din Czestochowa și la Universitatea din Lodz. Principalele idei ale domniei sale – absolut revelatoare pentru studiul relațiilor româno-polone – ar fi, în rezumat: în România s-au refugiat aproximativ 50.000 persoane dintre care jumătate au fost militari (cifră nouă avansată de partea polonă); România nu a fost sub nici o formă obligată să declare război Germaniei; neutralitatea română ar fi putut să se încheie la 17 septembrie 1939 dar, deși unități ale armatei române s-au deplasat în Nordul Bucovinei, guvernul polon a decis să elibereze Bucureștiul de hotărârile tratatului bilateral; în legătură cu problema internării autorităților polone se au în vedere presiunile germane și franceze dar, dacă privitor la internarea militarilor se consideră că s-au executat prevederile Convenției de la Haga și a fost normală

atitudinea, inclusiv față de Mareșalul Edward Smigly-Rydz, în Polonia se dezbate ideea că soarta membrilor guvernului polon a fost injustă, contrară dreptului internațional deoarece acest guvern și a prezentat demisia la 30 septembrie 1939. Dl. prof. dr. Dubicki a mai conferențiat despre asociațiile secrete polone din Bucovina, inclusiv despre colaborarea dintre serviciile de informații român și polon împotriva U.R.S.S. în perioada 1939-1940.

Am dori să semnalăm interesante intervenții ale dl. lt.col. Petre Otu (Institutul de Istorie și Teorie Militară, București) despre „Militari polonezi pe teritoriul românesc în perioada septembrie 1939-decembrie 1940” (cu o serie de informații inedite provenite din arhivele militare), prof. Ilie Vulpe (Arhivele Statului, Craiova) – „Demnitari polonezi la Craiova în anul 1939”, prof. Radu Gheorghe (Arhivele Statului, Piatra Neamț) – „Documente de arhivă privind refugiații polonezi în județul Neamț” (domnia sa a prezentat activitatea de la Bicaz a președintelui Ignacy Moscicki), dr. Luchian Deaconu (Muzeul Olteniei, Craiova) – „Ajutor umanitar acordat refugiaților polonezi. Cerințe și posibilități”, prof. Otilia Gheorghe (Muzeul Olteniei, Craiova) – „Campusul de concentrare a militarilor polonezi de la Tg. Jiu”, Ioan Lăcustă (Revista „Magazin Istoric”) – „Revista «Magazin Istoric» despre refugiații polonezi în România”, prof. Nicolae Chipurici (Arhivele Statului, Drobeta Turnu Severin) – „Centrul de învățământ polonez de la Turnu Severin”.

În dimineața zilei de 4 noiembrie, la sediul Arhivelor Statului din Craiova a fost organizată o masă rotundă româno-polonă care a avut drept scop identificarea punctelor comune și a soluțiilor de colaborare în ceea ce privește folosirea documentelor din arhive, a unor fonduri arhivistice (cu precădere cele ale Ministerului de Interne și Ministerului de Externe) și a editării – în perspectivă – de volume comune. Din partea română au participat reprezentanți ai arhivelor din Craiova, Slatina, Tg. Jiu, Turnu Severin, Pitești, Piatra Neamț, cercetători, muzeografi și profesori din Craiova și București; părți polone (reprezentată de prof. Tadeusz Dubicki și oficialii Ministerului Apărării și Bisericii) i-a fost făcută o sinteză a materialului arhivistic din fondurile oltene. Fiind vorba de un început, nu s-a pus, credem, problema unei eficiențe imediate; necesar ar fi ca acest gen de mese rotunde să se organizeze periodic și pe o tematică bine stabilită.

La invitația Fundației „Karta”, reprezentată la masa rotundă de d-na Wancierz-Gluza, martori direcți la evenimentele din 1939-1945 au depus mărturii orale. Interesante ni s-au părut memoriile prezentate de dl. Jerzy Kalinski, fiul fostului ministru Emil Kalinski, refugiat la Turnu Severin, amintiri emoționante și scrise cu un nerv narativ de excepție. Dl. Kalinski a relatat, printre altele, despre coșmarul trăit de români și refugiați deopotrivă în timpul bombardamentului anglo-american asupra orașului în noaptea Paștelui ortodox 1944.

După amiaza zilei de 4 noiembrie a prilejuit vernisarea expoziției de fotografii „Art Nouveau în Polonia”, la Palatul Mihail (Muzeul de artă). Cu scurtele alocuțiuni ale d-lor Roman Wyborski și Paul Rezeanu, directorul Muzeului de Artă, s-a deschis simpozionul româno-polon, secțiunea artă-cultură-învățământ-știință (în Sala Oglinzilor a Palatului Mihail). Dintre comunicările cuprinse în program am reținut pe cele ale prof. Stan Velea – „Imagina României în poezia Kazimierei Illakowiczowna”, dr. Paul Rezeanu – „Doi pictori de origine poloneză: Francisc și Freda Tribalski” (cu ocazia vizitării bibliotecii și muzeului Liceului „N. Bălcescu” din Craiova am avut prilejul să cunoaștem o parte a lucrărilor pictorilor, realizate în anul 1895), prof. Florin Rogneanu – „Roman Karbuliŭchi – un remarcabil fotograf de origine poloneză”, prof. Toma Rădulescu – „Valori numismatice polone răspândite în Oltenia”, prof. Nicolae Andrei – „Aspecte ale dezvoltării învățământului comunitar”.

În dimineața zilei de 5 noiembrie, în prezența oficialilor români și polonezi, la palatul Mihail a avut loc festivitatea de dezvelire a plăcii comemorative, în limbile polonă și română, cu următorul text: „În acest palat a locuit ca refugiat de la 5 noiembrie la 25 decembrie 1939 Ignacy Moscicki, președintele Republicii Polone între anii 1926-1939”.

Acțiunile și manifestările organizate la începutul lunii noiembrie 1994 s-au bucurat de atenția deosebită a cercurilor științifice locale și au fost prezentate în numeroase intervenții ale posturilor locale și naționale de radio și televiziune. Totodată, ziarul „Cuvântul libertății” din Craiova a publicat în data de 5 noiembrie ample relatări de la simpozionul științific, precum și un articol în memoria președintelui Moscicki, semnat de directorul Muzeului craiovean de Artă, Paul Rezeanu.

Bogăția informațiilor, nevoia de comunicare și colaborare cu oamenii de știință din Polonia și din centrele țării, necesitatea unei altfel de abordări istorice și de recuperare a unei întârzieri în evoluția raporturilor științifice bilaterale și nu în ultimul rând organizarea de excepție asigurată de instituțiile locale craiovene și de Ambasada Republicii Polone la București, toate acestea nu fac decât să credem că a fost vorba de un început fructuos ce merită și trebuie continuat și aprofundat.

Florin Anghel

DEZBATERE ȘTIINȚIFICĂ LA INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPENE: „FORME ALE PĂCII ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN PERIOADA OTOMANĂ” (II)

București, 8 noiembrie 1994

Din inițiativa Institutului de Studii Sud-Est Europene, cu participarea Academiei Române, Universității București, Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” și Centrului de Studii Turco-Otomane s-a desfășurat în ziua de 8 noiembrie 1994 o interesantă dezbatere despre formele păcii în sud-estul continentului în perioada otomană. Moderatorul sesiunii, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, prof. Alexandru Dușu a remarcat importanța temei abordate și reluarea ei după un interval de cincisprezece ani.

Au participat cu comunicări: Mihai Maxim, *Autonomiile față de Înalta Poartă în secolele XVI-XVII. Schiță tipologică*; Andrei Pippidi, *Șoimii împărătești – un aspect al obligațiilor țărilor române față de Poartă*; Viorel Panaite, *Pacea sunt servanta în Islam. Cazul relațiilor româno-otomane în secolele XV-XVII*; Ștefan Andreescu, *O „pace prefăcută” la Dunărea de Jos. 1597-1598* și Armand Goșu, *Intermediari ai păcii. Un studiu de caz: tratativele de pace de la București (primăvara 1812)*.

Diversitatea subiectelor și incisivitatea autorilor au provocat discuții aprinse în rândul participanților, fapt ce l-a determinat pe moderatorul dezbaterii să propună reluarea temei în viitorul apropiat.

Nagy Pienaru

INSTITUTUL DE ORIENTALISTICĂ DIN ISTANBUL AL SOCIETĂȚII GERMANE ORIENTALE

Cu aproape trei ani în urmă Institutul de Orientalistică din Istanbul al Societății Germane Orientale și-a sărbătorit trei decenii de existență. Cu ocazia acestei aniversări au fost susținute o serie de comunicări, reunite apoi într-o publicație editată la Beirut și Istanbul sub titlul: *1961-1991. Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*.

Actualul director al institutului, doamna profesoară universitară dr. Erika Glassen, în comunicarea sa a trecut în revistă activitatea de trei decenii a acestei instituții prestigioase de orientalistă, preocupările actuale și de perspectivă ale colaboratorilor lui.

Aflăm din comunicare că Institutul de orientalistă al Societății Germane Orientale a luat ființă în 1961 și până la începutul anului 1987 funcționa la Beirut. Plănuita aniversare de un sfert de veac de existență nu s-a putut ține însă în 1986 din cauza războiului civil izbucnit în Liban. Institutul cu tot personalul său a fost nevoit să părăsească capitala Libanului și să-și mute sediul la Istanbul.

După tradiții mai vechi și o activitate științifică remarcabilă desfășurată de secția din Istanbul a Institutului german de arheologie, în 1927 interesul științific german față de Orientul apropiat și-a lărgit preocupările prin înființarea la Istanbul de către Helmut Ritter a Societății germane orientale, care în capitala de odinioară a Imperiului otoman a găsit „condiții ideale” pentru o activitate științifică fructuoasă. Dacă secția din Istanbul a Institutului German de arheologie își concentra activitatea asupra antichității grecești și romane în Turcia vestică (Orientul Apropiat și partea europeană a Imperiului otoman), noua societate și-a extins preocupările științifice asupra lumii islamice.

Mutarca forțată la Istanbul s-a dovedit benefică pentru colaboratorii Institutului de orientalistă, care beneficiase de sprijinul Institutului Arheologic, de biblioteca bogată a acestuia și – așa cum subliniază doamna profesoară Erika Glassen – mai presus de toate de autoritățile turce și germane. Astfel, Institutul de orientalistă german a fost susținut de prof. dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, director general al Centrului de istorie islamică de cercetare, artă și cultură (IRCICA) și de Anton Heinen, cunoscut cercetător german al istoriei islamice, care activează la Istanbul. Institutul de orientalistă german a reușit să inițieze o colaborare fructuoasă cu instituții similare străine de la Istanbul și înainte de toate cu Institutul francez de studii anatoliene (IFEA). La toate acestea s-a mai adăugat colaborarea bibliotecii institutului cu marile biblioteci publice din Istanbul, cu deosebire cu Süleyniye-Bibliothek cu un bogat fond de manuscrise.

Autoarea comunicării scoate în evidență printre realizările institutului publicațiile acestuia: *Biblioteca Islamica*, serie în care până în 1991 au fost editate 40 de titluri și *Beiruter Texte und Studien* cu 53 de titluri apărute până în 1991.

Erika Glassen subliniază faptul că în universitățile germane pregătirea specialiștilor orientaliști a cunoscut în ultimele trei decenii o dezvoltare puternică, ceea ce a impus regândirea și lărgirea preocupărilor prezente și viitoare ale institutului. Pe lângă realizarea publicației *Archiv für moderne arabische Literatur*, care apare de câțiva ani, s-a întocmit un proiect de lărgire a tematicii de cercetare care vizează domenii ca etnologia, geografia și în special istoria socială și științe sociale în general.

Profesorul emerit dr. Hans Robert Roemer, primul director al institutului întemeiat la Beirut prezintă în comunicarea sa antecedentele și începuturile Institutului de orientalistă german. El se referă la începuturile studiilor de islamistică, arabistică și semitologie (domenii principale de preocupări ale institutului la întemeiere) în istoria științei germane, subliniind că la început acest preocupări se plasau la intersecția dintre arheologie și etnologie. Printre precursori el menționează numele unor cărturari germani ca Johann Jacob Reiske – arabist, Julius Wellhausen – „tatăl științei de islamistică” la germani, Theodor Nöldeke, semnalându-ne și faptul că încă din secolul al XVIII-lea se formează colecții germane de manuscrise orientale, iar în secolul al XX-lea adevărate fonduri care, deși nu se pot compara cu extraordinara colecție a Bibliotecii din Sinai, dețin un număr mare de manuscrise și documente.

Cea de a doua generație de islamiști și de orientaliști germani, formată încă la sfârșitul secolului trecut și începutul veacului al XX-lea, a profitat de faptul că Carol Heinrich Becker, el însuși islamist, a ajuns în 1916 în poziții importante și a devenit între 1925 și 1930 ministru la Ministerul prusac al științei, artei și educației și care prin reforma învățământului universitar a rezervat un loc mare pregătirii în domeniile istoriei, literaturii, artei, culturii și structurilor țărilor străine, printre care și islamismul și orientalistica în sensul cât mai cuprinzător al cuvântului.

Rădăcinile pregătirii specialiștilor în aceste ultime discipline se regăsesc în seminarul de limbi orientale de la Universitatea din Berlin, care încă din 1887 a concentrat un număr de specialiști în orientalistă. Becker a prezentat în 1908 planul său de a crea un institut de sine stătător de învățământ superior pentru pregătirea specialiștilor în studierea altor țări. Acest institut avea să fie condus în specialitatea de orientalistă de renumitul profesor arabist Georg Kampffmeyer. După concepția lui Becker urmau să fie intensificate relațiile cu spiritualitatea islamică prin fondarea unor baze la Istanbul pentru orientalistica germană. Realizarea acestor planuri revenise lui Hellmut Ritter, care întemeiasă în 1927 aici, Societatea germană de orientalistă și care până la reîntoarcerea sa în 1949 la Universitatea din Frankfurt am Main desfășurase la Istanbul o prodigioasă activitate științifică și organizatorică. El inițiasă și colecția *Bibliotheca islamica* în care s-au publicat multe din textele unor valoroase manuscrise arabe, persane și turcești. La timpul său, cel mai bun cunoscător al fondurilor de manuscrise orientale aflate la Istanbul, Hellmut Ritter a fost invitat în 1935 ca profesor la

Universitatea din Istanbul. În acest context s-a ajuns la concluzia că fără un centru de studii speciale care să funcționeze în Orientul apropiat nu se poate dezvolta în toată plenitudinea orientalistica, arabistica și osmanistica germană. Profesorul dr. Hans Wehr a avut meritul de a convinge autoritățile germane să aloce fondurile necesare întemeierii Institutului de orientalistică la Beirut.

Profesorul Hans Robert Roemer înfățișează pe larg întemeierea institutului amintit și elaborarea programelor de cercetare și de publicații.

O culoare deosebită în cadrul comunicărilor publicate în volum aduce doamna Brigitta Ryberg înfățișând perioada războiului civil din Liban în activitatea și existența institutului și a bibliotecii.

Dr. Martin Strohmeier, colaborator al institutului, în comunicarea sa foarte interesantă prezintă statutul și locul cercetării în cadrul Institutului de orientalistică. El trece în revistă întregul spectru al preocupărilor științifice ce definește activitatea Institutului. Astfel, specialistul în islamică studiază în bibliotecile din Istanbul manuscrisele Coranului, etnologul se ocupă cu structura socială a satului din Anatolia, arabistul studiază tendințele în literatura arabă modernă, geograful – repartizarea teritorială a întreprinderilor industriale din Istanbul, osmanistul strânge materiale arhivistice pe teme social-economice, iar politologul analizează sistemul confesional din Liban. Autorul subliniază că turcologia până nu demult a fost marginalizată în cadrul institutului și se impunea revizuirea programului de cercetare odată cu mutarea la Istanbul. În acest adevărat eldorado pentru istoria culturii islamice, capitală a sultanilor din 1517 și până la revoluția kemalistă, se găsesc foarte multe manuscrise islamice – arabe, persane și turcești –, mai multe decât la Damasc, Cairo sau alte centre islamice luate la un loc. Apoi, chiar și în 1909 existau aici 65 de biblioteci în moschee – medrese pe lângă biblioteca din Palatul Sultanului și bibliotecile publice, în care se păstrează peste 100.000 de manuscrise. Principala bibliotecă care deține cele mai multe și, totodată, cele mai valoroase manuscrise este Süleymaniye Kütüphanesi cu 65.000 de manuscrise.

Documente pentru istoria a trei continente se găsesc la Başbakanlık Arşivi (Arhiva Cancelariei Președintelui Consiliului de Miniștri), care este cea mai bogată și unde se păstrează peste 42 de milioane de acte din perioada dintre începutul secolului al XVI-lea și mijlocul veacului al XIX-lea. Dr. Martin Strohmeier oferă și alte date de interes pentru cercetători, informații referitoare la alte biblioteci și fonduri de manuscrise și documente, la stadiul întocmirii cataloagelor și la condițiile de obținere pentru străini a accesului la aceste fonduri.

Ultimele două comunicări cuprinse în publicație se referă la biblioteca Institutului de orientalistică cu circa 130.000 de volume și cu peste 1.000 de titluri de publicații periodice. Despre felul cum s-a format și cum a evoluat această bibliotecă găsim date deosebit de interesante în comunicarea semnată de dr. Wolf-Dieter Lemke, iar despre publicațiile institutului în comunicarea elaborată de dr. Jürgen Paul.

Ca o completare, publicația aniversativă ne oferă lista completă a conducătorilor institutului, a colaboratorilor lui științifici, a bibliotecarilor și a altor colaboratori de la înființare și până la apariția cărții la care ne referim (1 septembrie 1991), la fel și o listă completă a publicațiilor institutului apărute până la aceeași dată.

L. Demény

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN POLONIA

În intervalul 25 octombrie – 10 noiembrie anul trecut am efectuat o deplasare în scopuri de cercetare științifică în Polonia, în cadrul schimburilor interacademice. În cursul acestei deplasări m-am aflat succesiv la Varșovia, Cracovia și Poznań. La Varșovia am lucrat în Biblioteca Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe și în Biblioteca Centrală a Universității, iar la Cracovia în Biblioteca Jaghellonska.

Materialele documentare depistate în cursul acestor cercetări privesc următoarele probleme: românii în perioada afirmării lor ca entitate etnică autonomă în perioada „mileniului tăcerii”; epoca constituirii statelor române de sine-stătătoare; raporturile externe și tensiunile confesionale în Moldova vremii lui Alexandru cel Bun și a succesorilor săi; cruciata în spațiul est-european și

problema corelată a unirii bisericesti; expansiunea husitismului în Europa răsăriteană, inclusiv în Moldova primelor decenii ale secolului al XV-lea.

În limitele foarte înguste ale timpului disponibil am acordat atenție și fondului cartografic din bibliotecile amintite și am găsit materiale referitoare la țărmul vestpontic cu precizări asupra unor probleme controversate de identificare a unor așezări medievale, precum și urme cartografice ale expansionismului Imperiului Rus în spațiul românesc înainte de răpirea Basarabici. Materialele urmează a fi valorificate în revistele noastre de specialitate.

În zilele de 8 și 9 noiembrie am participat la lucrările simpozionului consacrat temei: *Varna, 1444. Realitate și tradiție*, organizat de Institutul de istorie al Universității din Poznań. Am susținut referatul *Genova, Veneția și cruciata de la Varna*. Am participat la dezbaterile altor referate. Simpozionul a avut o deosebită însemnătate istoriografică întrucât a dezbătut cele mai variate aspecte ale unui moment încărcat de consecințe profunde ale istoriei Europei răsăritene, inclusiv spațiul și lumea românească. Desfășurarea lucrărilor simpozionului va forma obiectul unei prezentări deosebite.

Am putut constata în cursul deplasării în Polonia apariția unor numeroase studii privitoare la istoria noastră ignorate de istoriografia română, ceea ce întărește convingerea cu privire la necesitatea ameliorării fundamentale a informării științifice a istoriografiei române. Am primit în dar lucrări din această categorie și am stabilit legături de schimb cu colegii de la Poznań.

În cursul deplasării am întâlnit diverse personalități științifice din Polonia: Ștefan Kucinski, Krzysztof Baczkowsky, Małgorzata Dąbrowska, Dariusz Kołodziejczyk, Ilona Czamanska etc.

Șerban Papacostea

NOTE

- * * * *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european. 1989*, coordonator Constantin Grigorescu, Edit. Expert, București, 1993, 266 p.

Lucrarea de față, o inițiativă a Institutului de Economie Națională, realizată în cadrul cercetărilor privind tranziția la economia de piață coordonate de Institutul Național de Cercetări Economice, se constituie într-o analiză pertinentă, riguroasă, a poziției deținute de România anului 1989, din punct de vedere al dezvoltării economice și standardului de viață, în context european. Ne aflăm în fața unei analize minuțioase, realizate cu „ochiul” specialistului, expertului, având la bază metoda comparativă.

Pentru reliefaarea cât mai apropiată realității și înțelegerea locului pe care România se plasa în etapa menționată, s-a apelat la compararea nivelului de dezvoltare a României cu cel al țărilor europene, departajate în 3 categorii, astfel:

a) cu 14 țări dezvoltate, cu economie de piață: Austria, Belgia, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, R.F.G., Italia, Irlanda, Norvegia, Olanda, Regatul Unit, Spania, Suedia.

b) cu două țări cu economie de piață, cu un nivel de dezvoltare inferior celor de mai sus: Portugalia și Grecia.

c) cu 7 țări foste socialiste: Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, Ungaria și U.R.S.S.

Lucrarea, împărțită în două părți distincte (I. *Dezvoltarea economică*, II. *Dezvoltarea socială*), realizează un tablou complet al realităților românești ale anului 1989. Totodată, pentru conturarea stadiului de dezvoltare a României, comparativ cu țările mai-sus amintite, au fost analizați mai bine de 20 de indicatori, astfel structurați:

1) indicatori economici: produsul național brut, productivitatea socială a muncii, cercetare științifică, consumul de energie primară, valoarea adăugată în industria prelucrătoare, randamentul la cereale și lapte, înzestrarea agriculturii cu tractoare, consumul de îngrășăminte chimice, exportul, populația neagricolă.

2) indicatori sociali: urbanismul și condițiile de locuit, consumul de proteine de origine animală, consumul de calorii, speranța de viață la naștere, mortalitatea generală și infantilă, medici, paturi de spital, elevi în învățământul secundar, studenți, înzestrarea populației cu bunuri de folosință îndelungată.

De asemenea, pe baza datelor privind produsul intern brut, gradul de școlarizare și speranța de viață, s-a utilizat în analiza comparativă un indicator sintetic al dezvoltării umane. Mai mult, în scopul determinării cât mai corecte a dezvoltării economico-sociale, s-a impus calcularea – pe baza indicatorilor parțiali – a unui indicator sintetic mai cuprinzător, numit indicator-sintetic agregat al dezvoltării economico-sociale. Astfel, în ceea ce privește nivelul de ansamblu al dezvoltării economico-sociale, în 1989, la majoritatea absolută a indicatorilor, România ocupa un loc periferic în ierarhia celor 24 de țări analizate (inclusiv România). Pe locurile 20-24, România se afla la 16 indicatori: produsul național brut, productivitatea socială a muncii, consumul de energie primară, valoarea adăugată în industria prelucrătoare, export, randamentul la cereale și lapte, tractoare, consumul de îngrășăminte chimice, ponderea populației neagricole, gradul de urbanizare, disponibilul de proteine, proporția studenților, înzestrarea populației cu aparate T.V., mortalitatea infantilă și durata medie a vieții. Pe locul 19 România se situează la doi indicatori: disponibilul de calorii și

numărul de medici. De asemenea, tot la doi indicatori. România se plasează pe locurile 14-15: proporția elevilor în învățământul secundar și numărul paturilor de spital. Ca atare, concluzia autorilor este firească: „Jocul periferic al României în ierarhia celor 24 țări europene este determinat de existența unor mari decalaje la principalii indicatori economici, ca și la unii sociali” (p. 17). Deși decalaje deosebit de mari apar mai ales în raport cu țările dezvoltate, cu economie de piață, decalaje mai mici există și între mărimea indicatorilor din România și cei din fostele țări socialiste (Cehoslovacia, Polonia, Ungaria).

Drept urmare, rezultă o perspectivă nu tocmai îmbucurătoare a realităților economico-sociale românești ale anului 1989, însă, apreciem noi, realistă, având în vedere bogăția argumentației aduse în sprijinul conturării nivelului de dezvoltare al României aceluși timp, aspect evident prin compararea cu situația existentă în alte state europene. Mai mult, devine posibilă explicarea declinului economiei românești și a standardului de viață după anul 1989, care, dincolo de percepția psiho-emoțională, individuală și colectivă, are cauze multiple, obiective: în principal, este expresia crizei economice structurale a vechiului sistem, criza alimentată de contextul tranziției, a trecerii la un nou sistem economic, respectiv la economia de piață, în curs de formare. În mod obiectiv, în procesul de restructurare apar noi disfuncționalități care afectează producția, mecanismele de funcționare a agenților economici. Autorii apreciază că la acestea s-au adăugat și „unele măsuri necorespunzătoare de politică economică, ce au determinat o folosire sub posibilități a bazei materiale existente” (p. 27). Firește, „reducerea decalajelor economice este posibilă, dar aceasta necesită timp dar și promovarea de către stat a unor măsuri adecvate pentru afirmarea cât mai rapidă a instituțiilor moderne ale economiei de piață și relansarea procesului investițional, subordonat restructurării și re tehnologizării producției sociale” (p. 27).

Ca atare, având în vedere perspectiva completă propusă ritmului și nivelului de dezvoltare economico-socială a României anului 1989, lucrarea de față se constituie într-un demers necesar și eficient în literatura de specialitate, putând a constitui un reper, o bază de analiză și dezbateri, pentru aprecierea vieții economico-sociale actuale și în perspectivă, pornind de la un fundament dat, riguros precizat.

Romeo-Leonard Drulă

* * * *Polonia restituta. L'Italia e la ricostituzione della Polonia. 1918-1921*, Edit. Anima, Milano – București, 1992, 240 p.

În zilele de 30 noiembrie – 1 decembrie 1988 a avut loc la Milano un simpozion științific având ca temă „Italia și renașterea Poloniei”, simpozion desfășurat sub egida Institutului de Studii privind Europa Orientală din Milano.

Lucrarea de față, prefăcută de Bianca Valota Cavallotti și îngrijită de Marta Herling, preprezintă o culegere a celor 11 comunicări ținute cu acel prilej.

Primul articol *Clima politico e indipendenza polacca. Impressioni di un testimoni*, reprezintă comunicarea cercetătorului polonez Jan Dobraczynski care analizează climatul politic existent în Polonia în primele două decenii ale secolului nostru din perspectiva celui care a trăit acele vremuri. Dincolo de un tablou general privind Polonia începutului de secol, credem că autorul mai surprinde două lucruri interesante:

1) persecuțiile mult mai dure la care erau supuși polonezii din teritoriile ocupate de Rusia față de cele la care erau supuși cei din teritoriile ocupate de Austro-Ungaria;

2) modul cum au evoluat speranțele privind renașterea statului polonez pe timpul primului război mondial; la început fiind destul de reduse, căci războiul punca față în față separatorii Poloniei, pentru ca după 1916-1917 să crească.

Următorul material aparține Biancăi Valota Cavallotti fiind intitulat *Nazionalismo, socialismo e populismo nel processo di unificazione dela Polonia*, material în care autoarea analizează raporturile dintre cele trei curente (naționalist, socialist și populist) atât în timpul stăpânirii străine, când s-au intersectat, cât și după recapariția Poloniei, când fiecare evoluează independent și fiecare se dorește alternativa cea mai viabilă privind consolidarea noului stat.

Domenico Caccamo în articolul său *Governi e Partiti italiani di fronte alla guerra russo-polacca*, se oprește asupra poziției adoptate de guvernul italian și diverse partide și cercuri politice vis-à-vis de războiul ruso-polonez din 1920. Astfel, cercetătorul italian surprinde divizarea clasei politice italiene față de acest eveniment unii fiind filo-ruși chiar dacă nu-i agreează pe bolșevici, cazul marchizului Torretta, alții fiind alături de Polonia; numărul lor crescând atunci când Armata Roșie se afla la porțile Varșoviei; mulți temându-se de extinderea bolșevismului sau de o alianță ruso-germană, cazul lui Badoglio care sugera o alianță polono-româno-letonă pentru a bara calea bolșevismului.

În următorul articol *L'attività indipendentistica dei polacchi in Italia negli anni della prima guerra mondiale*, cercetătorul polonez Stanislaw Sierpowski se oprește asupra atitudinii adoptate de guvernul italian față de cauza poloneză și asupra activității desfășurate de emigrația poloneză în Italia pe parcursul primului război mondial. În opinia autorului cauza Poloniei s-a bucurat de o audiență deosebită în rândul opiniei publice italiene, poate mai mare ca în Franța. Cu toate acestea guvernul italian, aliat al Rusiei din 1915, a privit multă vreme problema poloneză ca pe o problemă internă a Rusiei. Ulterior, odată cu accentuarea diferendelor cu slavii de sud, guvernul italian și-a schimbat atitudinea așa cum reieșea și din memorandumul din iulie 1917, elaborat din ordinul primului ministru Orlando, în care se sublinia importanța renașterii Poloniei pentru sistemul politic european de după război. În ceea ce privește activitatea emigrației poloneze, autorul surprinde divizarea ei din primii doi ani ai războiului în gruparea filo-antantistă a lui Maciej Loret și cea filo-austriacă condusă de Wladislaw Baranowski. Spre sfârșitul războiului această divizare a fost depășită, emigrația poloneză acționând din ce în ce mai unitar în cadrul comitetelor pro-Polonia ce activau în marile orașe italiene; comitete care au obținut sprijinul autorităților italiene și eliberarea prizonierilor de origine poloneză, ministrul de externe al Italiei declarând la 24 august 1918 că toți polonezii din Italia vor fi considerați ca aliați.

O altă temă interesantă abordată este aceea privind modul în care biserica a privit noul stat polonez în condițiile în care bolșevismul amenința Europa, temă analizată de Giorgio Rumi în *La nuova Polonia nell'opinione ambrosiano del primo dopoguerra*. Credem că modul în care biserica apostolică a privit renașterea Poloniei poate fi sintetizat în spusele arhiepiscopului Varșoviei, cardinalul Kakowski: „Polonia și-a reprimat postul său de santinelă avansată a civilizației în fața Orientului în favoarea întregii Europe”. De altfel ideea exprimată de cardinalul Kakowski o găsim reluată mai pe larg într-o scrisoare a papei Benedict XV adresată cardinalului vicar al Romei.

În următoarele articole regăsim aceeași varietate a subiectelor abordate ca și în cazul articolelor prezentate mai sus. Pentru a exemplifica putem menționa: atitudinea Italiei față de problema Sileziei (Antonella Biagini, *Il problema dela Silesia e al missione militare in Polonia*), misiunea monseniorului Achille Ratti în Polonia în calitate sa de nunțiu apostolic (Angelo Paredi, *I tre anni di Achille Ratti in Polonia. 1918-1921*); legăturile dintre mișcarea națională poloneză și cea italiană la mijlocul veacului trecut (Annita Garibaldi Jallet, *Garibaldi e la causa della Polonia*); iluziile și realitățile a ceea ce a însemnat a doua Republică poloneză (Andrzej Garlicki, *La seconda Repubblica. Speranze e realizzazioni*); modul în care istoriografia poloneză privește renașterea Poloniei (Marta Herling, *La historiografia polacca soglie dell'indipendenza*) și atitudinea scriitorilor polonezi privind drumul ce trebuia urmat de către noul stat polonez (Andrzej Zulenski, *La narrativa polacca e il dilemma dello stato ricostituito 1918-1925*).

Lucrarea prezentată se încheie cu un apendice ce conține un raport redactat în iulie 1921 de monseniorul Pellegrinetti privind misiunea Ratti în Polonia, raport în care găsim o prezentare analitică a situației din Polonia de la acea dată începând cu structura populației și terminând cu politica religioasă a guvernului polonez și relațiile cu alte state.

Adrian Grecu

- * * *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la edad media y moderna. Aproximación a su estudio*, compiladora Rcyna Pastor, Madrid, 1990, 465 p.

Lucrarea pe care o aducem la cunoștința cititorilor în rândurile ce urmează este o culegere de studii, rezultat al unui seminar internațional organizat în 1988 în cadrul programului *Relații de putere, de producție și de rudenie, Castilia și León, secolele X-XV*, program coordonat de Departamentul de Istorie Medievală al Centrului de studii istorice din cadrul Consiliului Superior al Cercetării științifice din Spania. Comunicările care alcătuiesc volumul, în număr de 16, nu respectă o anumită unitate de concepție, dar tocmai prin varietatea tematicii pe care o abordează demonstrează faptul că subiectul aflat în discuție a provocat interesul unui mare număr de istorici.

Primele comunicări (Guy Bois, María Isabel Loring García, Pascual Martínez Sopena, Anita Guerreau-Jalabert) abordează problema mai mult din punct de vedere conceptual, obiectivul lor fiind și probabil că va rămâne în continuare acela de a găsi una sau mai multe *relații de relații* între cei trei termeni ai enunțului: puterea, relațiile de producție și înrudirea. Autorii nu și-au propus să studieze expresiile, modalitățile, dinamica sau formele de concretizare ale puterii în societatea feudală luată în ansamblu, ci numai în variatele ei forme de manifestare, în diversele *feudalități* pe care le-a avut în vedere. De asemenea, nu s-a pus problema abordării studiului ansamblului relațiilor de producție și de muncă în formele lor foarte variate și nici foarte complexa problemă a diferitelor forme de înrudire. Încă nu pot fi date răspunsuri sigure la problema generală, dar pot fi încercate apropieri față de această problemă și găsite răspunsuri parțiale. În acest sens fiecare autor de comunicare și-a adus contribuția în funcție de propriile mijloace și interese, combinând adeseori doar doi termeni ai relației și propunând abordări tematice preparatorii pentru analiza propriu-zisă.

Următoarele comunicări (José María Monsiglo Antón, Rcyna Pastor, Isabel Alfonso Antón, Coral Cuadrada, Francisco Ruiz Gómez, Hilario Casado Alonso, Antonio Furió) și-au propus ca obiectiv prioritar să deblocheze barierele cronologice pentru a deschide drumul unei mai bune înțelegeri a proceselor istorice avute în vedere, atât a celor de schimbare lentă, cât și a celor de schimbare accelerată, precum și a diferitelor conjuncturi. Aceasta a presupus realizarea unor cercetări complexe și corelate întreprinse de specialiștii perioadei evului mediu timpuriu și de cei ai epocii moderne.

Ultimele comunicări, susținute de istorici specialiști în epoca modernă (Isabel Beceiro Pita, María del Carmen Pallares Méndez, Bartolomé Yun Castilla, Ignacio Atienza Hernández, Alain Guerreau) aduc, la rândul lor, o viziune a problematicii tratate transpusă în forme în parte deosebite, în parte modificate, dar în care pot fi recunoscute, în general, principalele trăsături ale etapelor anterioare. Moderniștii dispun de izvoare mai abundente și mai explicite care permit o tratare mai diferențiată și mai complexă, precum și analize cantitative.

În ansamblu, toate comunicările și-au propus să trateze problemele relațiilor dintre putere, producție și înrudire prin depășirea barierelor de orice fel, cronologice, metodologice, regionale, conceptuale etc., ceea ce, în mare măsură, s-a și reușit. S-a făcut, în acest fel, un important pas înainte pentru mai buna cunoaștere a unor aspecte și probleme foarte importante pentru istoria Spaniei, dar nu numai a ei, deoarece s-a creat un model de cercetare care poate să funcționeze și în cazul altor țări din Europa.

Eugen Denize

- * * *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coordonatori: Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994, 258 p.

Într-o perioadă caracterizată prin atomizarea indivizilor și prin dificultăți economice care îngreunează publicarea lucrărilor de strictă specialitate, apariția culegerii de studii ale tinerilor istorici clujeni (sau de școală clujeană) este cu atât mai remarcabilă. După succesul sesiunilor anuale de

comunicări ale tinerilor istorici care au învățat la Cluj, acest volum demonstrează o dată în plus valoarea și puterea solidarităților locale și de breaslă, oferind în acest sens un exemplu demn de urmat istoricilor bucureșteni și ieșeni.

Cele 39 de studii care formează acest volum sunt grupate sub semnul comunității de generație a autorilor lor. Criteriul este cel puțin discutabil, fiind reunuți la un loc atât „bătrâni” – tineri istorici deja consacrați ca specialiști, cât și studenți cvasi-debutanți. Semne de întrebare asupra unității acestei generații ridică nu numai distanța de mai mult de 15 ani dintre cei mai vârstnici și cei mai tineri autori, ci și diferența de experiență de viață care separă în mod obiectiv pe cei care au cunoscut direct variatele constrângeri ale vechiului regim de cei care au studiat și studiază după 1989. Rămâne însă ca viitorul să verifice în ce măsură avem de-a face cu o unitate generațională de fond a istoricilor grupați în acest volum; cu adevărat important acum este faptul că această identitate este asumată la nivel subiectiv, ceea ce atestă o certă vocație înnoitoare în rândurile școlii istorice clujene.

După cum arată prefațatorul volumului, Sorin Mitu, „prezentul demers se poate constitui într-o carte de vizită și un eșantion reprezentativ pentru tipul de sensibilitate istoriografică, pentru subiectele și genurile istorice cultivate în mod predilect, dar și pentru gradul de seriozitate și profesionalism al noilor promoții de cercetători”. Panorاما preocupărilor științifice ale tinerilor istorici clujeni dezvăluie mai întâi soliditatea contribuțiilor arheologice mergând din neolitic până în evul mediu (Sabin Adrian Luca, *Rit și ritual de înmormântare la cultura Bodroghkeresztúr și la grupul Decea Mureșului în România*, p. 9-16; Florin Gogâltan, *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni-Belegis*, p. 17-22; Doru Marta, Constantin Ilieș, *Cercetări arheologice la Oradea-Salca*, p. 23-32; Aurel Rustoiu, *Observații privind înmormântările tumulare din Dacia preromană (sec. I î.e.n.-I e.n.)*, p. 33-37; Gelu Florea, *Tehnica de confecționare a ceramicii dacice pictate și centre de producție*, p. 38-42; Gabriela Gheorghiu, *Obiecte de sticlă descoperite de la cisterna de la Sarmizegetusa Regia*, p. 43-45; Cristian Gâzdac, *Cavaleria grea în strategia defensivă romană la Dunăre*, p. 46-53; Adriana Isac, *Monumente votive din castrul roman de la Cășeu (jud. Cluj)*, p. 54-57; Viorica Rusu-Bolindeț, *Un opaiș cu reprezentarea lui Bacchus (Liber Pater) de la Apulum*, p. 58-60; Adrian Ardeț, *Limitele orașului roman Tibiscum*, p. 61-65), precum și coerența studiilor dedicate temelor de istoria artei românești începând din secolul al XVIII-lea până la al doilea război mondial (Anca Gogâltan, *Icoane din biserica de lemn de la Petriș (jud. Bistrița-Năsăud)*, p. 213-218; Corina Simon, *Orientalismul academist francez și ecourile sale în pictura românească*, p. 219-222; Tiberiu Alexa, *Centrul artistic Baia-Mare și începutul integrării sale în viața cultural-artistică a României (1919-1920)*, p. 230-235; Daniela Gui, *Semnificații ale culorii în pictura lui Nicolae Tonitza*, p. 236-238; Cornel Crăciun, *Tema copilăriei în pictura românească interbelică*, p. 239-250). Mărturisindu-ne competența limitată în a judeca contribuțiile specializate din aceste domenii, nu ne putem totuși abține să nu remarcăm finețea analizei lui Alexandru Vări asupra climatului intelectual vienez în anii dualismului (*Estetism sau angajare? Conflictul între generații în cultura vieneză (1867-1914)*, p. 223-229) și mai ales însemnătatea cercetărilor arheologice ale lui Ioan F. Pascu (*Un martor pentru debutul și evoluția urbanisticii și a culturii materiale medievale în cetatea Sighișoara – „Casa cu cerb”*, p. 66-75), care par să demonstreze precaritatea habitatului primilor coloniști germani de la Sighișoara, ceea ce ar fi un argument că civilizația urbană săsească a fost reinventată în Transilvania și nu adusă de la început din Europa centrală.

Pe lângă aceste grupaje masive de contribuții arheologice și de istoria artei se evidențiază un set compact și consistent de studii dedicate istoriei Transilvaniei de la sfârșitul evului mediu până la începutul secolului XX. Dintre acestea, unul singur tratează problemele statutului politic al principelui, văzut îndeosebi prin prisma raporturilor sale cu Poarta Otomană (Călin Felezeu, *Independența administrativă și legislativă a Principatului*, p. 76-82). Celelalte studii sunt axate pe problematica vieții spirituale a teritoriilor intracarpate, tratând atât evoluția imaginilor despre sine și despre ceilalți (Pál Judit, *O legendă a istoriei: problema originii hunice a secuilor*, p. 97-103; Edit Szegedi, *Conștiința identității în Reformationsbüchlein (Reformatio Ecclesiae Barcensis)*, p. 104-105; Sorin Mitu, *Aspecte ale imaginii de sine la românii ardeleni. 1800-1850 – dimensiunea negativă*, p. 106-115; Mitu Ildikó Melinda, *Imaginea românilor în opera lui Jókai Mór*, p. 116-121), cât și aspecte ale impunerii treptate a scrisului în dauna oralității (Denisa Legenda, *Copiști de manuscrise românești în secolul al XVII-lea – profilul intelectual-*, p. 135-138; Corina Turc, *Furtul de carte în Țările române în secolele XVII-XVIII*, p. 139-143; Lucia Turc, *Rolul presei românești în*

colportajul de carte din Transilvania, 1900-1910, p. 144-147). De o atenție firească se bucură problema Unirii religioase și a raporturilor uniți-ortodocși, tratată fie sub semnul reconstituirii faptelor (Meda Diana Hotca, *Aspecte privind mișcările confesionale din Transilvania secolului al XVIII-lea*, p. 122-129; Șerban Turcuș, *Considerații privind începuturile episcopiei române unite de Oradea*, p. 130-134), fie sub cel al trecerii critice în revistă a istoriografiei problemei (Ovidiu Ghitta, *Schiță pentru o istoriografie a unirii religioase în nord-vestul Transilvaniei*, p. 88-96). Greu de încadrat este studiul lui Ovidiu Pecican, *Legenda lui Ladislau și Sava – scriere ortodoxă din secolul XIV (1366-1373)*, p.83-87, care continuă mai vechile strădanii ale autorului de a reconstitui mediile culturale românești din evul mediu. Argumentația autorului pentru o datare cât mai strânsă a acestei narațiuni este deosebit de incitantă, dar dacă împărtășim părerea sa că opera se datează sigur în intervalul 1346-1395, în schimb nu credem că ea se suprapune tentativei de unire religioasă din anii 1366-1373. Dimpotrivă, tensiunile stârnite în mediul ortodox de acceptarea primatului papal de către împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleolog contrastează cu viziunea destul de senină a autorului Legendei lui Ladislau și Sava, care nu pare să poarte ranciună catolicilor și imaginează prin trecerea regelui Ungariei la ortodoxie o soluție complet opusă celei ce se prefigura în acel moment, când Ludovic I de Anjou ducea o politică agresivă de catolicizare a ortodocșilor. În consecință credem că narațiunea studiată de Ovidiu Pecican a fost elaborată într-o perioadă mai calmă din punct de vedere al raporturilor interconfesionale. Totodată, ne îndoiim de faptul că redactorul ortodox a făcut vreo asocieri între acest Ladislau despre care relatea el și figura istorică a regelui Ladislau I cel Sfânt, care trăise cu 3 secole mai devreme. De altfel, la sfârșitul studiului său Ovidiu Pecican ne și arată că unele contaminări istorice sunt mai probabile cu figura regelui Ladislau al IV-lea Cumanul, care a manifestat o serie de ezitări religioase la sfârșitul secolului al XIII-lea. Interesul pentru problematica culturală și pentru mentalități răzbate și din grupajul solid de studii de demografie istorică, ceea ce în acest caz reprezintă și o formă de racordare la tendințele noi pe plan mondial al acestei discipline de frontieră: Toader Nicoară, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorile modernității (1700-1830)*, p. 152-163; Ioan Bolovan, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1848 în Transilvania*, p. 164-167; Sorina Bolovan, *Legislația cu caracter matrimonial la românii din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, p. 168-175; Adriana-Florica Muntean, *Divorțul la românii ortodocși din protopopiatul Turzii (sfârșitul sec. al XIX-lea)*, p. 176-178.

Mai puțin omogen este grupajul studiilor de istorie contemporană, care reunește contribuții extrem de diverse tematice, de la istoria militară și diplomatică de factură tradițională scrisă de foarte tineri studenți (Christian-Radu Chereji, *1919 – Cronica unei uniri dinainte anunțate*, p. 179-185; Adrian Liviu Ivan, *Aspecte ale relațiilor româno-italiene între anii 1920-1923 și problema expropriilor în România*, p. 186-191) la istoria-instituțională (Ghizela Cosma, *Asociaționismul feminin maghiar din Transilvania în perioada interbelică*, p. 148-151). Un interes deosebit stărnește studiul lui Liviu Malița, *Aspecte ale receptării bolșevismului în presa românească interbelică*, p. 192-200, dar credem că în acest caz autorul ar fi trebuit să-și concentreze atenția nu asupra unor analize ale unor „nume mari”, precum Dimitrie Gusti, ci asupra publicațiilor lipsite de mari pretenții intelectuale, dar beneficiind de tiraje substanțiale. Totodată, dată fiind imensitatea materialului de investigat, credem că autorul ar fi trebuit să cerceteze în primul rând momentul când s-a conturat imaginea românească despre bolșevism, adică anii 1917-1919, chiar dacă sau tocmai pentru că erau ani marcați de regimul cenzurii militare, și abia apoi să vadă dacă această imagine inițială a mai suferit mutații de substanță sau doar nuanțări și precizări nesemnificative. Două studii bazate pe investigații de arhivă sunt dedicate anilor imediat postbelici și instaurării controlului comunist în Transilvania (Marcela Vultur, *Realități etnice și politice în Transilvania de nord – după octombrie 1944*, p. 201-203; Virgiliu Țărău, *Campania electorală și rezultatul real al alegerilor din 19 noiembrie 1946 în județele Cluj, Someș și Turda*, p. 204-212). Dorim să evidențiem în mod special însemnătatea contribuției lui Virgiliu Țărău, încă student la data apariției acestui volum, care a descoperit în Arhiva P.C.R. din Cluj rezultatele comunicate pe linie internă de partid ale alegerilor din noiembrie 1946. Aceste rezultate confirmă fraudă masivă de la alegeri, dar infirmă totodată tradiția orală persistentă potrivit căreia rezultatele alegerilor ar fi fost pur și simplu „inversate” de către autoritățile controlate de comuniști. Date fiind importante noutăți aduse în aceste documente nu putem decât să regretăm ca autorul, care în prima parte a studiului său a reconstituit cu minuție lazcle campaniei electorale în regiunea Cluj, nu a oferit mai multe date tehnice și o analiză critică la

tel de detaliată a izvoarelor folosite. Oricum, pista de cercetare indicată de Virgiliu Țărău se cerc urmată și în cazul altor județe, astfel încât să putem avea o imagine mai precisă la nivel național și local asupra raportului dintre forțele politice care s-au confruntat în 1946 și apoi, într-o a doua fază a analizei, să putem verifica eventualele corelații sociologice ale atașamentelor politice.

Panorama temelor cercetate de tinerii istorici clujeni evidențiază nu numai direcțiile foarte ferme și clare în care se înscriu preocupările lor, dar și domeniile care „strălucesc prin absență”. Cea mai îngrijorătoare este foarte slabă reprezentare a istoriei economice și sociale, prezentă mai mult indirect în studiile axate pe problematice diverse, deși istoria socială de exemplu fusese ilustrată la Cluj în ultimile decenii de un mare istoric precum David Prodan. Desigur, s-ar putea invoca faptul că acest volum nu reunește chiar pe toți tinerii istorici clujeni, unii dintre cei invitați să participe neputând să se încadreze în termenele extrem de strânse cerute de coordonatori, dar credem că acest fapt nu schimbă prea mult datele în ceea ce privește aderența redusă a tinerilor istorici de la Cluj (și poate și din alte centre universitare românești) pentru studiile aplicate de istorie economică și socială.

De altfel, încă din prefață fusese afirmată specificitatea tematică a tinerei generații de istorici clujeni, dl. Sorin Mitu demarcându-se pe bună dreptate de „temele bătătorite ale istoriei militante și partizane, istoria-bătălie și istoria-revoluție” și exprimându-și „preferința pentru domenii și teme mai puțin frecventate până acum de pe pozițiile științei critice (istoriografia, istoria bisericii, demografia, mentalitățile, studiul identității și al alterității, cultura)”. Această orientare istoriografică este într-un total stimabilă, dar trebuie totuși amendată în ceea ce privește non-frecventarea temelor respective de către mai vechea generație de istorici, mulți dintre tinerii istorici clujeni datorând de fapt angajarea lor în aceste direcții exemplului și îndemnul unor mari profesori precum Pompiliu Teodor sau Nicolae Bocșan, ca să amintim numai pe doi dintre mentorii noii generații de istorici. De altfel, nu este nimic reprobabil în faptul că mulți dintre tinerii istorici se înscriu pe direcții abordate deja de profesorii lor, și este cu atât mai laudabil atunci când ei izbutesc să împingă cunoașterea mai departe decât reușiseră aceștia.

Observația de mai sus nu caută să minimalizeze originalitatea tematică a tinerilor colegi clujeni, ci doar să restabilească un raport mai realist între noutate și aprofundare. De altfel, acest volum cuprinde și unele materiale care abordează teme cu adevărat „puțin frecventate” în istoriografia română. Dintre acestea doresc să mă pronunț acum aparte asupra studiului domnului Sorin Mitu despre componența negativă a imaginii de sine a românilor ardeleni în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Interesul acestei teme este considerabil, autorul reliefând faptul că unele dintre motivele recurente în discursul public românesc se conturează tocmai în perioada studiată. Adăugând buna structurare a materialului, subtilurile bine alese și citatele elocvente, considerăm că esul domnului Sorin Mitu este o lectură deosebit de instructivă pentru istoric și pentru orice om de cultură în general. Iar citatul din Andrei Mureșanu cu care își încheie dl. Mitu studiul ar merita să fie aprofundat de mulți dintre contemporanii noștri: „Ferice (...) și de acela care nu se rușinează de nația sa, fie aceea cât de proastă; ci se silește în tot chipul, cu cuvântul și cu fapta a-i da mână de ajutor, spre a putea ajunge la gradul culturii în care se află alte nații din luminata noastră Europă”. Există însă în acest studiu și un aspect mai puțin îmbucurător, asupra căruia credem că este necesar să zăbovim. Exceptându-l pe Cioran (*Schimbarea la față a României*), citat în două rânduri și pe Zigu Ornea (*Junimea și juninismul*), menționat o dată cu totul în treacăt, trimerile domnului Mitu se referă numai la izvoarele de epocă. Desigur, nu este nimic rău în (re)lectura atentă a izvoarelor potrivit unei noi sensibilități, dimpotrivă, acesta este un demers necesar și benefic întotdeauna, dar unilateralizarea sa înseamnă o sărăcire inutilă a arsenalului de mijloace ale istoricului. Or, chiar dacă tema studiată de dl. Sorin Mitu nu a mai fost niciodată tratată sistematic din unghiul propus de domnia-sa, totuși problema imaginii de sine a românilor din prima jumătate a secolului trecut a mai frământat pe istorici (și pe literați), iar punctele lor de vedere nu sunt chiar lipsite de relevanță pentru aspectul cercetat de dl. Mitu. Problema nu este numai una de formă, ci și de fond, deoarece din două una: ori dl. Mitu nu a folosit în analiza sa nimic din lucrările istorice pe care nu ne îndoiem că le-a citit până la această vârstă, și atunci ne putem întreba la ce i-a mai trebuit să le citească, ori le-a utilizat dar nu s-a mai obosit să le citeze, ceea ce este contrar deontologiei meseriei de istoric. Până la proba contrarie înclinăm să credem că dl. Sorin Mitu este sincer convins că nimic din ce s-a scris până acum nu-i poate fi de folos în studiul temei propuse, dar este păcat că pierde astfel din vedere faptul că

istoria este în mare măsură o știință de acumulare, care nu începe niciodată de la zero cu vreunul dintre noi. Deseori chiar și punctele noi de vedere apar din confruntarea critică cu rezultatele anterioare ale cercetării, după cum originalitatea și pertinența unei abordări nu pot fi apreciate decât prin raportare la corpul deja constituit al scrierilor de specialitate. Pe de altă parte, recursul la lucrările deja existente poate oferi sugestii utile chiar și pentru abordările cele mai înnoitoare. Astfel, în acest caz concret, folosirea opiniilor transilvănenilor stabiliți în Muntenia sau în Moldova (de exemplu Ioan Măiorescu) trebuia făcută cu o mai justă încadrare a lor într-un context mai general, aceștia percepend o certă alteritate între realitățile pe de o parte și de pe cealaltă a Carpaților și ținând cel mai des să idealizeze realitățile din teritoriul de baștină în raport cu cele din ținutul unde se stabiliseră. Tot prin prisma raporturilor dintre românii de pe cele două versante ale Carpaților, nu ar fi fost lipsită de interes o comparație între atitudinile intelectualilor ardeleni și momentul „autocritic” muntean al lui Dinicu Golescu, amplu și pertinent discutat în istoriografia de până acum.

Lipsa de preocupare pentru contribuțiile istoriografice anterioare, vizibilă de altfel și în studiul Ghizelei Cosma, contrariază imaginea mai demult îndătinată potrivit căreia școala istorică clujeană era caracterizată prin temeinicie și evoluții treptate pas cu pas, în timp ce marile entuziasme iconoclaste și eternele noi începuturi neduse niciodată la capăt erau apanajul Bucureștiului și într-o măsură încă și mai mare al Iașiului. Să fi fost această imagine un simplu clișeu superficial ? Să asistăm oare acum la un fenomen de omogenizare istoriografică prin adoptarea la Cluj a „modelului regătean” ? Fie și numai din convingerea că forța unei istoriografii stă și în diversitatea stilurilor și abordărilor, cred că ar fi păcat. Dar poate că, așa după cum o sugerează temeinicia și „ardelenismul” pronunțat al multor studii cuprinse în acest volum, tendința criticată de noi mai sus nu reprezintă decât o căutare firească pentru o școală istoriografică în plină evoluție, care va ști să se înnoiască fără să abandoneze ceea ce îi conferea valoare și specificitate și până acum. Această speranță nu reprezintă nicicum un îndemn la „cumințenie”, ci doar la o mai organică acumulare a pașilor înaintea reali pe care îi marchează demersul noii generații a istoricilor clujeni: voința de a evita clișeele și exclusivismele naționale, care trebuie apreciată cu atât mai mult cu cât climatul public este azi plin de „tulburători ai apelor”, privirea lipsită de complezență spre realitățile interne ale societății românești, și o certă ingeniozitate în abordarea temelor celor mai diverse, semn că multe dintre experiențele istoriografice mondiale recente au fost integrate arsenalului metodologic și problematic propriu printr-o deschidere de spirit emanamente europeană. Toate aceste trăsături constituie posibile puncte de convergență la un nivel mai larg decât cel al școlii istorice clujene, și de aceea strădania spre mai bine a colegilor transilvăneni stărnește nu numai respect, prețuire și analiză critică, ci și o sinceră și colegială simpatie.

Bogdan Murgescu

STEVEN BELLER, *Wien und die Juden. 1867-1938*, Aus dem Englischen übersetzt von Marie Therese Pitner. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1993, 288 p.

Lucrarea a fost publicată în engleză, prima ediție fiind din 1989 (Cambridge University Press) și subtitlul „A cultural history” nu a fost reprodus în traducerea germană a ediției de față, deși tocmai aceasta este caracteristica studiului, și anume nu o istorie a evreilor din Viena între anii 1867-1938 (istorie care ar fi cuprins o prezentare a tuturor laturilor vieții lor, inclusiv economice și sociale), ci o analiză a orientărilor culturale ale evreimii vieneze, a contribuțiilor ei la formarea unei culturi cu caracteristici proprii; în esență am putea spune că este vorba de o istorie a mentalităților, ceea ce evident cuprinde curente literare, artistice, filozofice, politice, ideea cu care autorul își încheie studiul fiind aceea că „... in der Tat die Juden waren, die Wien den Rang verliehen, den es im Bereich der Kultur der Moderne einnahm” (p. 266).

Trebuie să precizăm de la început că, deși perioada la care se referă autorul este cuprinsă între anii 1867-1938, accentul cade pe perioada cuprinsă între sfârșitul sec. XIX și primul război mondial (deci ultima fază a monarhiei austro-ungare), iar informațiile privind perioada de după primul război

mondial și până la Anschluss sunt extrem de reduse și ne semnificative. Aceasta ar fi una din criticele pe care le-am aduce lucrării. O altă se referă la tendința autorului de a trage concluzii care pot fi considerate ca fiind paradoxale, deși nu lipsesc unele fapte care le-ar putea justifica (și desigur nu a lipsit autorului – și nu ar fi lipsit nimănui – posibilitatea de a concluziona într-un sens sau altul când a fost vorba de personalități atât de complexe cum au fost Sigmund Freud, Otto Weininger, Hermann Wittgenstein, Max Reinhardt, Arthur Schnitzler, Theodor Gomperz, Hans Kelsen, Hugo von Hoffmannsthal, Arnold Schönberg, Gustav Mahler), cum ar fi cele referitoare la existența chiar a fenomenului „Judenhass” la unele personalități convertite față de foștii coreligionari sau la existența unui antisemitism „tipic evreiesc” (p. 263).

Nu se poate contesta autorului scrupulozitatea în aprecierea datelor statistice; de exemplu, în capitolul 4 al primei părți (intitulat „Bildung und Klasse-Über die Stellung der Juden in der Wiener Gesellschaft”), atunci când sunt analizate procentele referitoare la numărul evreilor în gimnaziile din Viena (Theresianum, Schotten, Mariahilfer, Wasa, Elisabethgymnasium) cât și în școlile din Viena, dacă privind unele școli nu se pot stabili datele precise din lipsa arhivelor, este manifestată o maximă prudență în privința stabilirii unor cifre probabile.

Sunt analizate de către autor toate tendințele ideologice, de la liberalism la conservatorism, de la tradiționalism la ateism și socialism și toate manifestările (artistice, literare, filozofice); saloanele și cafenelele, specifice vieții literare și artistice vieneze nu sunt neglijate, ca și bineînțeles nici teatrul, opera, arhitectura. Unor personalități ca Schnitzler și Wittgenstein le sunt dedicate ample analize, iar în cuprinsul întregului volum publicația „Die Neue Freie Presse” este citată cu predilecție.

Antisemitismului îi este dedicat capitolul 12 al părții a doua a lucrării.

Accentul în privința tendințelor culturale este pus pe concepțiile acelor evrei denumiți de autor „converțiți sau copii de converțiți rezultați din căsătorii mixte” (nota 1 p. 19).

Lucrarea cuprinde note de subsol cu informații bibliografice și de altă natură extrem de utile pentru înțelegerea concluziilor și tezelor autorului.

Autorul își propune să răspundă la întrebări ca cele referitoare la raportul real între evrei și ceilalți locuitori ai Vienei (pe profesii: medici, avocați, negustori, etc.), la influența personalităților evreiești și dacă au reprezentat sau nu ceva specific evreiesc în ceea ce s-a putut considera ca un fenomen specific de veac vienez (Fin de siècle).

Structura volumului: sumar, cuvânt înainte (autorul indică personalitățile cu care a intrat în contact și din care unele au fost martori ai perioadei analizate sau sunt urmași ai unor personalități evreiești ale Vienei sfârșitului de secol XIX), introducere (din care cităm următoarea opinie: „Es handelt sich um die Tatsache, dass viele, vielleicht die meisten der bekanntesten Vertreter der Wiener Kultur des Fin de siècle-mit Ausnahme der bildendem Kunst und der Architekturjüdischer Abstammung waren”, p. 12), cele două părți ale lucrării (intitulate prima „Die Juden in der Wiener Kultur und Gesellschaft: Ein statistischer Überblick” și a doua „Der jüdische Hintergrund der Wiener Kultur”), concluziile autorului, bibliografia (vastă), lista ilustrațiilor, indexul (de persoane și materii).

Cartea constituie un adevărat ghid pentru cunoașterea contribuției evreilor la strălucirea și decadența unei culturi esențialmente germane, dar specific vieneze și o indispensabilă sursă bibliografică pentru problematica analizată.

Betinio Diamant

MIHAI IACOBESCU, *România și Societatea Națiunilor 1919-1929*, Edit. Academiei, 1988, 296 p.

După apariția cărții lui P. Bărbulescu intitulată: *România la Societatea Națiunilor 1929-1939. Momente și semnificații*, București, Edit. Politică, 1975, se simțea în mod acut lipsa în istoriografia românească a încă unei monografii privind activitatea în domeniul politicii externe a statului român, după realizarea Marii Uniri din 1 decembrie 1918, în cadrul Societății Națiunilor pentru perioada de început, a primului deceniu de existență a acestei instituții de nivel internațional – creată în 1919 –, în scopul nu numai al menținerii păcii între toate statele de pe planeta noastră prin prevenirea și

împiedicarea reizbucnirii unor războaie locale sau a unei noi conflagrații mondiale, ci și în scopul cooperării internaționale sub cele mai diferite forme. De aceea considerăm de la început că lucrarea de față pe care o recenzăm răspunde acestui deziderat manifestat de specialiștii din domeniul istoriei diplomației românești în special.

Cum era și firesc autorul a ajuns să elaboreze prezenta lucrare după îndelungi și aprofundate cercetări, timp de peste un deceniu (1970-1982), pe parcursul căruia a dat publicității mai multe studii și articole valoroase apărute în periodicele de specialitate, ca de ex. „Lucrări științifice”, Suceava, 1971, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” Cluj-Napoca, 1982, „Carpica” (Bacău), 1982. „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol” din Iași, 1981, precum și într-o culegere de studii consacrată activității politice și diplomatice a lui Nicolae Titulescu apărută la Iași în 1982, al căror conținut cuprinde în majoritatea cazurilor unele concluzii în legătură cu unele aspecte ale temei care în 1975 a făcut obiectul unei teze de doctorat susținută la Universitatea „Al.Ioan Cuza” din Iași. Cât privește baza documentară a lucrării, aceasta dezvăluie că autorul a folosit o amplă bibliografie de specialitate de mare valoare științifică alcătuită din publicații apărute în țară și mai ales peste hotare în perioada interbelică. Aceasta pe de o parte. Pe de alta, dintr-o suită de izvoare editate și inedite, cele din urmă aflate în fondurile de arhivă de la Ministerul Afacerilor Externe al României, Biblioteca Academiei Române, Arhivele centrale ale statului etc.

În privința structurii lucrării, autorul și-a grupat rezultatele cercetării sale în două mari părți: I. Cadrul internațional. Societatea Națiunilor. Geneza. Preocupări. Limite. Caracterizare generală; II. Activitatea României. Această concepție științifică în abordarea temei menită să umple un mare gol din istoriografia românească actuală dezvăluie totodată dezinvoltura cu care dl. Mihai Iacobescu, conferențiar universitar dr. la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava tratează problemele de istorie universală concomitent cu cele de istorie românească. Mai mult, ținând seama de condițiile de care dispune autorul, putem afirma că acesta poate continua cercetarea sa și pentru următorul deceniu din existența Societății Națiunilor, adică pentru anii 1929-1939, pentru că într-o nouă monografie să fie tratată în mod universitar activitatea diplomatică a României în cadrul susnumitului for internațional care a dominat relațiile internaționale între cele două războaie mondiale.

E drept că în perioada interbelică au apărut în literatura de specialitate, sub forma unor monografii sau a unor studii, ample cercetări consacrate Societății Națiunilor aparținând unor juriști și diplomați, ca de ex. N. Meitani, E. Titeanu, G. Sofronie, M. Oncescu, C. Kirîțescu, V. Pella, A. Boldur, D. Iancovici, R. Budișteanu, M. Antonescu, etc. destul de valoroase, dar inegale din punct de vedere al problematicei abordate și al documentării care a stat la baza lor. De asemenea este necesară și menționarea contribuției unor juriști de talie internațională care au consacrat lucrări aceleiași teme – constituirea Societății Națiunilor și activitatea ei pentru o anumită perioadă – ca de ex.: G. Aquinelli, I. Thernoff, Fr. Cosentini, E. Drummond, W. Moess, R. M. Iliuhin, Grey of Faldedon, etc. Dar toate aceste valoroase contribuții se întreceau în aprofundarea subiectului, pierzându-se deseori în amănunte, care solicitau oricărui cititor un mare efort de concentrare pentru a avea în final o privire de ansamblu și cât mai clară în privința rolului pe care Societatea Națiunilor l-a îndeplinit în cele două decenii de existență.

Toate aceste impedimente sesizate de autor în cursul lecturilor sale i-au permis acestuia să elaboreze o monografie a cărei lectură se face în mod agreabil pe măsură ce sunt parcurse cele aproape 300 de pagini, timp în care pot fi surprinse multiplele aspecte ale problemei tratate precum și elemente noi neîntâlnite până acum în lucrări similare. Astfel în subcapitolul „Rădăcini istorice” se trec în revistă preocupările diplomaților și oamenilor politici din antichitate până în epoca modernă menite să pună bazele unor principii pentru menținerea păcii între popoare, după cum în alte subcapitole sunt analizate programele de pace preconizate de diplomați din diferite țări chiar în anii desfășurării primului război mondial, care au contribuit în final la elaborarea pactului pentru restabilirea și menținerea păcii între toate popoarele lumii, menit să stea la baza viitorului statut de organizare al Societății Națiunilor. De asemenea ni se par interesante concluziile la care ajunge autorul în privința pozițiilor adesea contradictorii adoptate de fostele state beligerante și de cele nebeligerante față de acest pact. Nu ne miră de aceea că S.U.A. a refuzat să ratifice pactul, după cum Rusia sovietică a manifestat la început mari rezerve față de același pact. Apoi constatăm cu stupoare cum chiar membrii fondatori ai pactului se manifestau în mod diferit față de opera lor și mai ales față de admiterea în noul organism internațional a statelor învinse, cărora le-au pus adesea condiții

inacceptabile. De fapt, în viziunea statelor învingătoare, trebuia să se facă de la început demersuri pentru împiedicarea refacerii potențialului de război de către statele învinse pentru ca primejdia unei agresiuni să fie total înlăturată. Dar autorul mai surprinde și un alt aspect în faza incipientă a Societății Națiunilor și anume tendințele unor state europene, ca de ex. Germania, Ungaria, Bulgaria pentru revizuirea tratatelor de pace abia încheiate; în fine se constată și poziția adoptată de lumea independentă și de colonii față de nimitul for internațional. În privința modului de organizare al Societății națiunilor sunt sesizate de autor principalele etape parcurse de aceasta pentru a se constitui într-o instituție internațională fără precedent. menită să acționeze în același timp în scopul pentru care a fost înființată, prilej pentru cunoașterea structurii diferitelor comitete, a secretariatului general, natura și cuantumul bugetului, ale organismelor aferente care trebuiau să rezolve probleme curente. Pe parcursul activității din primul deceniu este urmărit de către autor și modul cum a crescut numărul membrilor Societății Națiunilor de la 32 (1920) la 54 (1930), dar și modul cum au fost duse la bun sfârșit principalele probleme care au stat în fața acestui for internațional; constată chiar și etapa de vârf a acestui deceniu glorios (deoarece a fost lipsit de izbucnirea unor agresiuni, de războaie locale, de tensiuni prevestitoare a unor ciocniri armate), este vorba de anii 1924-1929 când se fac mari progrese în reconstrucția economică a unor state învinse (Austria, Ungaria), când se încheie înțelegeri privind delimitarea noilor frontiere conform tratatelor de pace, când sunt lichidate sechelele primului război mondial (conflictele armate dintre Italia și Grecia 1923, dintre Bulgaria și Grecia 1925, dintre Turcia și Grecia 1926). La aceste succese s-ar mai adăuga, așa cum arăta autorul, și altele, dar cu unele eșecuri, ca de ex. amânarea scmnării unui proiect de garanție mutuală din 1923 sau pierderea controlului asupra comerțului cu arme și asupra producției de muniție, ca să nu mai amintim de apariția și adâncirea contradicțiilor anglo-franceze, care după ani de zile aveau să submineze însăși fundamentul acestui for internațional. Se mai scoate în evidență apoi în lucrare și locul pe care l-au ocupat în activitatea Societății Națiunilor țările mici și mijlocii, care s-au dovedit având un caracter constructiv.

În partea a II-a a lucrării prof. Mihai Iacobescu studiază pe larg contribuția României în activitatea desfășurată pe lângă Societatea Națiunilor începând cu faza preliminară, adică din perioada când se făceau eforturi pentru definitivarea constituirii pactului care a stat la baza înființării acestui organism internațional pentru menținerea păcii. Astfel se constată o poziție unitară a tuturor partidelor politice din România față de programul Societății Națiunilor, poporul român fiind convins că acest program îl sprijinea pentru a-și apăra unitatea statală abia realizată după îndelungi și grele sacrificii. De altfel acest atașament al României față de Societatea Națiunilor s-a reflectat și în acțiunea de informare a opiniei publice cu privire la scopurile politice și diplomatice ale acesteia, la promovarea în rândul tineretului a ideii că menținerea păcii în lume era posibilă numai prin opera comună a tuturor statelor în cadrul organizat al acestui for internațional.

Tot în privința activității României pe lângă Societatea Națiunilor autorul face o judicioasă analiză a măsurilor organizatorice luate de guvernele care s-au succedat în România pentru reprezentarea țării la adunările generale anuale și în numeroase alte organisme în care urmau să fie dezbătute problemele speciale de către personalități competente având o înaltă pregătire juridică și politică, printre aceste personalități locul de frunte ocupându-l Nicolae Titulescu care între 1926 și 1936 a reprezentat România la toate sesiunile adunărilor generale (cu excepția anilor 1922 și 1928), cel care a promovat – după aprecierile observatorilor străini – „o politică veritabilă europeană”, apreciat de contemporanii săi ca fiind una dintre cele mai populare figuri ale areopagului de la Geneva. De aceea autorul surprinde cu mândrie că activitatea lui Nicolae Titulescu a dat mai multă încredere colaboratorilor acestuia, diversificați în diferite organisme ale Societății Națiunilor cum ar fi Elena Văcărescu, I.G.Duca, G.G.Mironescu, Vintilă Brătianu, N.Lupu, Virgil Madgearu și mulți alții. De altfel într-una din anexe (III), autorul prezintă lista integrală a membrilor delegației României la toate sesiunile din primul deceniu, an de an, precum și lista reprezentanților României în aparatul Societății Națiunilor unde au ocupat funcții mai importante.

Și totuși cheia de boltă a lucrării de față o constituie capitolele II-VI din partea a II-a unde sunt analizate pe larg eforturile făcute de diplomații români pentru organizarea și menținerea păcii, pentru democratizarea, consolidarea și creșterea rolului Societății Națiunilor în viața internațională, pentru ocrotirea minorităților naționale sub egida acestui for internațional, pentru condamnarea mișcării revizioniste, pentru reglementări în domeniul vieții social-umane, pentru cooperarea în domeniul

vieții intelectuale. Despre unele aspecte ale acestor probleme s-au mai scris ici și colo unele studii și articole fără însă ca acestea să reflecte întreaga activitate a diplomaților români acreditați pe lângă Societatea Națiunilor. De aceea aportul autorului – care pentru această parte a lucrării sale a folosit din plin materiale din arhive precum și numeroase protocoale apărute în publicațiile Societății Națiunilor, ca de ex. *Jurnalul oficial*, *Jurnalul Adunării*, *Rezumatul lunar al lucrărilor Societății Națiunilor*, *Jurnalul conferințelor economice*, *Procese verbale ale diferitelor comisii aferente*, *Actele conferinței economice internaționale din 1927* ținută la Geneva, trebuie considerat mai mult decât meritoriu deoarece pentru prima dată sunt dezvăluite în istoriografia românească nu numai multitudinea problemelor care au stat în fața diplomaților români, dar și greutățile pe care le-au întâmpinat aceștia pentru a se impune în acest for internațional prin propuneri, sugestii, soluții acceptabile menite să contribuie la democratizarea vieții internaționale, dar și la menținerea integrității teritoriale a României Mari și la sporirea prestigiului politicii externe românești în aceea vreme. Astfel s-a reușit în acest deceniu – așa cum demonstrează autorul cu documente de prima mână – ca în acest for internațional să se promoveze și să se respecte unele principii importante ale dreptului internațional, ca de ex. recunoașterea și apărarea independenței și suveranității naționale, a egalității juridice a statelor, respectarea și apărarea integrității teritoriale, principiul bunicii vecinătăți, reglementarea și dezvoltarea pe baze democratice a relațiilor economice, condamnarea războiului de agresiune și sancționarea agresorului. Tot așa, în problema democratizării, consolidării și creșterii rolului Societății Națiunilor, s-a susținut respectarea și completarea pactului Societății Națiunilor, îndeplinirea fidelă a tratatelor internaționale, reprezentarea mai echitabilă a statelor membre în organismele Societății Națiunilor, de ex. ca și statele mici și mijlocii să aibe reprezentanți în Consiliu, primirea de noi membri, colaborarea cu țările mici și mijlocii, codificarea dreptului internațional.

Deși spinoasă prin tematica complexă pe care o cuprinde, problema „ocrotirii” minorităților naționale a intrat și ea în atenția reprezentanților României pe lângă Societatea Națiunilor, mai ales că pe plan intern statul român se străduise și reușise să asigure un regim de egalitate în drepturi minorităților naționale printr-o dreaptă redistribuire a bunurilor materiale și culturale. Dar așa cum pe drept cuvânt arată autorul, în cadrul Societății Națiunilor diplomații români au întâmpinat unele dificultăți datorită reclamațiilor făcute de minoritatea maghiară sprijinită de cercurile național-revanșarde germane și de cercurile nobiliare revanșarde din Ungaria, care în final au fost învinse datorită justeții politicii promovate de guvernul român, iar tendințele de revizuire a sistemului procedural de „ocrotire” au fost zădărnice. Autorul a acordat apoi atenție deosebită acțiunii diplomaților români pe lângă Societatea Națiunilor în problema cooperării în domeniul social-umanitar în sensul că s-au depus eforturi susținute pentru reglementarea situației refugiaților (armeni, greci, ruși) pe teritoriul României și al prizonierilor de război aflați pe teritoriul statului sovietic, pentru combaterea unor epidemii care făceau ravagii spre sfârșitul primului război mondial în unele zone ale teatrului de război, pentru ocrotirea sănătății locuitorilor din diferite state ale lumii, pentru protecția femeii și a copilului, pentru introducerea, extinderea și generalizarea unor măsuri de ocrotire socială. În privința cooperării în domeniul vieții intelectuale sub auspiciile Societății Națiunilor, autorul aduce în lucrarea sa date noi cu privire la obiectivele urmărite, la domeniile în care s-a acționat, instituțiile care au fost create ad-hoc pentru ca prin cooperarea intelectuală internațională să se ajungă la forme moderne de organizare, în domeniul învățământului și științei un aport important dându-și reprezentanți de seamă ai culturii românești, precum George Oprescu, Sextil Pușcariu, Emil Racoviță, Const. Kirițescu, Gh. Marinescu, etc. În această direcție mai arată autorul că reprezentanții României au făcut numeroase propuneri, de ex. pentru acordarea de împrumuturi culturale, că s-au făcut eforturi pentru stimularea cooperării intelectuale aflându-se un teren favorabil în domeniul științelor umaniste și al învățământului de toate gradele ca și în domeniul presei, literaturii, artei populare, cinematografiei educative, al emancipării femeii încheind cu încercarea de reformare pe baze laice a calendarului.

Lucrarea se încheie cu câteva anexe, cu un indice general și un rezumat în limba engleză.

După aceste aprecieri și analize menite să avertizeze pe oricare cititor de bogăția de valori cuprinse în lucrarea de față, să ilustreze locul ocupat de România la Societatea Națiunilor în primul deceniu de existență al acesteia, se cuvin unele încheieri. Mai întâi se apreciază că Societatea Națiunilor din aceasta perioadă a realizat un climat de pace între toate statele lumii – pax universalis – reușind să stabilească o cooperare între acestea sub toate aspectele, fără precedent în istoria

universală, că diplomații români s-au aflat în primele rânduri în această uriașă activitate de cooperare pașnică internațională, că obiectivele înscrise în pactul Societății Națiunilor au fost atinse și că acest prim deceniu poate fi considerat drept un deceniu de real progres pentru întreaga comunitate internațională. De aceea lucrarea de față a d-lui profesor Mihai Iacobescu reprezintă o valoroasă contribuție în istoriografia românească contemporană, ea impunându-se de la sine drept o lucrare de referință în studierea relațiilor internaționale din primul deceniu al perioadei următoare primului război mondial.

Constantin Șerban

MARIA MUREȘAN, *Istoria economiei naționale*, Centrul editorial-poligrafic A.S.E., București, 1994, 400 p.

Istoria economică, știință care se conturează spre mijlocul secolului al XIX-lea și ulterior se autonomizează, este menționată ca știință distinctă în sistemul științelor economice de către toți marii economiști care au preocupări în legătură cu problematica acesteia. O dovadă privind statutul și utilitatea ei teoretică și practică incontestabilă o constituie organizarea, începând din 1960, a congreselor internaționale de istorie economică, precum și numeroase cărți și studii consacrate domeniului. Ca urmare, apare cât se poate de firească recunoașterea istoriei economice ca un domeniu distinct al cercetării științifice și către cei care decernează prestigioasele premii Nobel. Astfel, în 1993, Premiul Nobel pentru economie a fost decernat profesorilor americani Robert W. Fogel și Douglas C. North, pentru contribuția lor novatoare în domeniul istoriei economice, prin aplicarea teoriei economice și a metodelor cantitative în cercetarea schimbărilor economice și instituționale. Este astfel o recunoaștere și deopotrivă o consacrare a acestui domeniu al științelor economice, a rolului istoriei economice în înțelegerea evoluției societății omnești și a tendințelor acesteia, precum și a capacității ei de a oferi fundamente în adoptarea unor decizii privind viața economică, socială, instituțională etc.

O recunoaștere a utilității teoretice și practice a istoriei economice o constituie și consacrarea ei în învățământul superior, prima catedră de specialitate fiind cea de la Harvard, creată în 1892. Ulterior, disciplina istoria economică își conturează și ocupă locul bine determinat în învățământul superior – în cel economic, juridic, filosofic și, desigur, în cel istoric, iar, pe alocuri, chiar și în cel tehnic. Și la Academia de Studii Economice din București, în planul de învățământ a fost cuprinsă, încă de la înființarea ei, disciplina istoria economică, al cărei titular a fost, până în 1930, profesorul, și rector o perioadă, Ion N. Angelescu, autorul primului curs românesc de istorie economică universală și națională. În decursul celor peste opt decenii care au trecut de la înființarea instituției menționate, au fost elaborate și publicate mai multe cursuri și manuale, la care se adaugă și cel mai recent, la care ne referim în cele ce urmează.

Prin felul în care este conceput, modul de ordonare al capitolelor, selectarea și folosirea informației, interpretările și concluziile formulate, cursul Mariei Mureșan, apărut sub egida Academiei de Studii Economice, prezintă într-o viziune relativ nouă desfășurarea în timp și spațiu a vieții economice, dezvoltarea forțelor de producție și a raporturilor economice, a producției însăși, sub aspect economico-social și tehnico-economic, a ramurilor și subramurilor economice, a sferelor reproducerii, precum și influențele exercitate asupra vieții economice de către instituții statale, politice, juridice, culturale etc. Fenomenele și procesele economice relevante sunt prezentate astfel în manifestările lor concrete într-o perioadă sau alta ori într-un loc sau altul, cu exemplificări semnificative, selectate cu discernământul cuvenit, ceea ce conduce la formularea unor judecăți de valoare bazate pe documente (izvoare), a unor interpretări și concluzii clare, menite să asigure însușirea temeinică de către studenți a cunoștințelor de istorie economică.

În mod firesc, ponderea cea mai mare în economia cursului, peste patru cincimi, o au temele consacrate vieții economice românești, începând cu cele mai vechi timpuri, pentru care dispunem de

surse (izvoare), și până la cel de-al doilea război mondial, în care sunt relevate constituirea și dezvoltarea organismului economiei naționale românești, ale ramurilor și subramurilor lui componente, rolul exercitat de factorii interni și cei externi în evoluția lui, politici economice practicate, legislația economică, rolul învățământului etc. Iar în cadrul temelor consacrate economiei românești, cele privind evoluția ei în epoca modernă și în perioada dintre cele două războaie mondiale ocupă spațiul cel mai mare, respectiv peste nouăzeci la sută din paginile consacrate economiei românești. Reține atenția și periodizarea evoluției economiei românești în epoca modernă (perioadele 1821-1859, 1859-1877, 1877-1918) și în anii dintre cele două războaie mondiale (perioadele 1921-1929 și 1930-1939), ceea ce permite punerea în lumină a cadrului favorabil oferit de momente cruciale din istoria românilor pentru înscrierea economiei lor pe făgașul progresului modern.

Desigur, prezentarea evoluției economiei românești în perioadele menționate nu este făcută în afara cadrului istoric al dezvoltării economiei și al faptelor economice relevante în plan european și mondial, primele trei capitole ale cursului fiind consacrate acestui cadru, ceea ce permite o mai bună înțelegere a evoluției economiei noastre, cu particularitățile sale, compararea, implicită sau explicită, a evoluției și a nivelului ei în diferite etape și momente în raport cu economii ale altor țări, evidențierea împrejurărilor externe în care poporul nostru și-a desfășurat activitatea economică, a valorilor noastre economice etc.

Cursul este elaborat pe baza unei bogate informații, cuprinsă în lucrări datând din diferite perioade sau consacrate acestora, în cercetări mai vechi și mai noi ale unor specialiști în domeniu, în cercetări proprii, publicate în reviste de specialitate, având în vedere, desigur, și experiența îndelungată a unor specialiști în domeniu, concretizată în manuale de specialitate, bibliografia care însoțește cursul fiind deosebit de concludentă în acest sens. O reușită deosebită a cursului este preocuparea permanentă a autoarei pentru a îmbina judicios istoricul și logicul, datele statistice și ideile și concepțiile economice ale timpului, prezentarea opiniilor reputaților specialiști în domeniu și considerentele personale, precum și pentru a sintetiza cât mai bine concluziile, care dau o imagine de ansamblu coerentă, unitară asupra problemelor luate în discuție. O mențiune aparte merită datele statistice, multe și interesante, dar bine selectate, care susțin concluziile formulate și, în același timp, oferă cititorului posibilități de verificare a acestora, dar și de aprofundare și nuanțare a înțelegerii faptelor economice.

Cursul vedește competența științifică și didactică a autoarei, este scris în mod cursiv, fraza fiind atrăgător construită, limpede, iar concluziile clare și temeinic argumentate.

Reușita deosebită a cursului ne îndreptățește să sugerăm autoarei ca în proxima ediție să adauge și un capitol consacrat evoluției economiei în anii de după al doilea război mondial.

Privit în ansamblu, cursul Mariei Mureșan se constituie într-un aport substanțial la pregătirea studenților și într-o largă informare de cea mai bună calitate privind istoria economică, pentru toți iubitorii de istorie.

Mihai Oprișescu

DR. IOAN RAȚIU și EMILIA RAȚIU, *Corespondență*, vol. I (*scrisori primite, 1866-1895*), Cuvânt înainte de Ion Rațiu, Ediție îngrijită, introducere, note și comentarii de Dr. Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă, Edit. „Progresul Românesc”, București, 1994, 430 p.

Prin intermediul Editurii „Progresul Românesc” București, cititorul face cunoștință cu o succintă sinteză asupra principalelor scrisori primite între anii 1866-1895 de familia de luptători patrioți pentru interesele neamului românesc, Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu.

Cuvântul înainte semnat de Ion Rațiu este un prilej pentru autor de a ne prezenta în linii generale explicația la Motto: „Când se vor publica odată toate aceste scrisori și documente, se va vedea: cât de mult datorește <<nația>> acestei familii” [Rațiu] (I. Georgescu, Dr. I. Rațiu, p. 187).

S-au împlinit în mai 1994 o sută de ani de la procesul politic al românilor ardeleni de la Cluj, înscenat de autoritățile ungare memorandiștilor care au fost la Împăratul de la Viena (printre care și consăteanul meu din Chiuzbaia, jud. Maramureș: Trif Gligor) pentru a-l atenționa asupra umilințelor naționale și sociale la care erau supuși românii din Transilvania. Redactat în 4 limbi: română, germană, franceză și ungară, Memorandumul a fost trimis fără să fie citit de Franz Iosef autorităților de la Budapesta, fiind urmat de un proces de așa-zisă înaltă trădare.

În a 15-a zi a procesului, Ioan Rațiu a rostit nemuritoarele cuvinte, pe care Ion Rațiu le reproduce în „Cuvânt înainte”: „*Existența unui popor însă nu se discută, se afirmă !*” (p. V).

Mulți dintre memorandiști au avut bucuria să participe la Adunarea Națională cu caracter plebiscitar, desfășurată la Alba-Iulia, la 1 Decembrie 1918, care a hotărât pe vecie Unirea Transilvaniei cu România.

În „Corespondență” este inclusă o poezie dedicată „eroilor români de la Cluj” (p. 201), semnată de Romănuț Bortoșiu sub titlul semnificativ „*Cătră eroii români de la Cluj*”.

Reproducem poezia menționată:

„Din Tisa până la Carpați
Cu mic cu mare ai voștri frați
V-au pus în frunte cu onor
În lupta pentru dreptul lor.
'Nainte dară bravi eroi
Că tot românul e cu voi !

Destulă vreme am fost supuși,
Numai cerșim dreptatea-n uși;
Le-o spuneți verde la dușmani
Că noi suntem nepoți Romani.
'Nainte dară bravi eroi
Că tot românul e cu voi !

Când am tăcut bătuți de sorți
Ei au crezut că suntem morți.
Voi le arătați că noi trăim
Și n-avem gândul să murim.
'Nainte dară bravi eroi
Că tot românul e cu voi !

Decât să fim călcați mereu
De oameni fără Dumnezeu.
Murim mai bine în război
Să nu mai fie neam de noi.
'Nainte dară bravi eroi
Că tot românul e cu voi !

De-ar fi dușmanul chiar de foc
Să nu vă dați-napoi din loc,
Ci tot mereu-nainte dați
Și-n lupta voastră nu uitați
Că tot românul e cu voi.
'Nainte dară bravi eroi”. (p. 201).

Scrisă într-un stil clar, concis, bogată în date, fapte și evenimente, „Corespondența”, deși nu prea voluminoasă ca paginăție, oferă cititorului posibilitatea cunoașterii uncea din cele mai importante pagini din istoria Transilvaniei și a familiei Ioan Rațiu și Emilia Rațiu.

GH. SEBESTYÉN, *Cetatea Făgăraşului*, Edit. Tehnică, Bucureşti, 1992, 160 p. + 37 de figuri

La finele anului 1992 cunoscutul cercetător al arhitecturii transilvane din epoca feudală Gheorghe Sebestyén a publicat la Editura tehnică monografia intitulată: *Cetatea Făgăraşului*. Caracterul monografic al lucrării rezultă nu numai din însumarea tuturor informaţiilor regăsite în izvoare publicate şi în lucrări de interpretare, ci şi din faptul că sunt abordate într-o reuşită sintetizare aspectele politice, militare, economice, sociale, edilitare, funcţionale ale cetăţii. Mai mult chiar, autorul a reuşit să identifice şi să valorifice surse noi, ceea ce – după cele două volume ale academicianului David Prodan – *Urbariile Ţării Făgăraşului* – constituie în sine o performanţă.

Ne aflăm, prin urmare, în faţa unei lucrări de istorie politică, militară şi social-economică dublată de istoria artei şi arhitecturii. După o scurtă retrospectivă istorică referitoare la perioada premergătoare secolului al XVII-lea, retrospectivă în care trece în revistă principalele publicaţii despre cetatea şi domeniul Făgăraşului, Gheorghe Sebestyén îşi concentrează atenţia asupra secolului al XVII-lea. Această parte a lucrării este ordonată conform principiilor funcţionale în două capitole mari, închinată castelului şi cetăţii propriu-zise. Simpla rememorare a titlurilor vădeşte în sine o concepţie modernă de abordare, spre deosebire de cele tradiţionale cu preponderenţă istorică sau arhitecturală.

Capitolul II referitor la castel este împărţit în două subcapitole. Primul, intitulat *Zonarea funcţională* tratează următoarele aspecte: locuinţele stăpânilor şi demnitarilor cetăţii, capela şi casa preoţilor, sala Dietei, temniţele, bucătăriile şi brutăriile, spaţiile de depozitare, de circulaţie, încăperi, treceri şi scări secrete, latrine, încăperile din turn şi podul. Cel de al doilea subcapitol cu titlul: *Rezolvări tehnice, detaliile* se referă la tavane şi bolţi, pardoseli, decoraţia interioară a pereţilor, compartimentele interioare, căminurile şi sobele, uşile, ferestrele, mobilierul, faţadele şi pietrele sculptate.

Capitolul al III-lea consacrat cetăţii propriu-zise a Făgăraşului din secolul al XVII-lea este, de asemenea împărţit în două subcapitole referitoare la cetatea de zid, respectiv la cetatea husarilor şi la alte clădiri şi construcţii. În cadrul subcapitolului despre cetatea de zid Gh. Sebestyén cercetase curţinele şi bastioanele, şanţul de apărare şi podurile, poarta principală, casele pârcaşilor şi clădirile alăturate lor, armamentul cu care a fost înzestrată cetatea în secolul al XVII-lea. În cel de al doilea subcapitol sunt înfăţişate concluziile investigaţiilor privitoare la cetatea husarilor şi la alte clădiri şi construcţii.

Meritul deosebit al autorului constă în faptul că, folosindu-se de inventarele deosebit de detaliate din epocă, a încercat şi a reuşit identificarea *in situ*. O asemenea investigaţie minuţioasă constituie mai degrabă o raritate, decât o caracteristică generală a unor lucrări de acest gen. Ba, mai mult, pe acest temei autorul a reuşit să reconstituie etapele de construcţie a cetăţii şi să înfăţişeze într-un capitol aparte rezultatele la care a ajuns. După concluzii autorul completează monografia cu anexe, deosebit de utile, ca o cronologie a cetăţii Făgăraşului, identificarea încăperilor castelului în inventarele din secolul al XVII-lea, denumirile încăperilor castelului în inventarele din epocă, note foarte ample, indice de persoane şi o bibliografie selectivă.

Mai amintim şi faptul că Gheorghe Sebestyén publică schiţe şi planuri despre cetate întocmite în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, unele dintre ele inedite, releveele elaborate în 1960, schiţa diferitelor etape de construcţie, aşa cum a reuşit autorul să le identifice.

Atât ca viziune şi concepţie, cât şi ca realizare monografia lui Gheorghe Sebestyén reprezintă în istoriografie un model demn de urmat, el rămâne, după multele studii şi unele lucrări ale autorului, cartea lui de căpătâi, o încununare a activităţii sale prodigioase, întreruptă spre profundul regret al tuturor acelor care l-au cunoscut, de necruţătoarea trecere în nefiinţă.

ION TODERAȘCU, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, Edit. Univ. Al. I. Cuza, Iași, 1994, 192 p.

Având ca subtitlu „Factori ai unității românești”, cartea este continuarea celei publicate în 1988 sub titlul „Unitatea românească medievală”.

Preluând o sintagmă aparținând lui Nicolae Iorga, prin „permanențe” se înțeleg factorii istorici fundamentali, constantele evoluției istorice românești în Evul Mediu, perioadă văzută ca o structură de lungă durată (secolele VIII-XVIII).

Unitatea românească medievală, unitate de neam, de limbă și viață cotidiană, formează în concepția autorului o „permanență a permanențelor” istoriei noastre. Ca atare întreaga lucrare are drept idee directoare mersul ineluctabil al istoriei românilor spre Marea Unire din 1918.

Începutul propriu-zis îl face un „Excurs istoriografic” conceput „mai flexibil”, prezentând latura patriotică și militantă a unor istorici, precum Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Vasile Pârvan, Ion I. Nistor și mai puțin pe cea științifică. Flexibilitatea amintită dă ocazia inserării aici și a lui Ion I. C. Brătianu, ca iubitor și creator de istorie. Partea care acoperă propriu-zis titlul este alcătuită din două capitole, câte unul pentru fiecare „permanență”. Însulate cuprinzând 66 pagini.

Primul factor fundamental al „evoluției istorice unitare a neamului nostru” este considerat dreptul medieval românesc. Întregul demers este axat în exclusivitate pe „caracterul unitar al normelor juridice folosite de poporul român”.

După trecerea în revistă a diverselor documente atestând folosirea unor norme juridice proprii de către românii din Transilvania, cunoscute sub numele de: ius Volachie, lex Olachorum, etc. precum și existența unor instanțe judecătorești românești, capitolul se continuă cu același tip de prezentare, dar de data aceasta pentru existența „legii românești”, „legea țării”, în Moldova și „legea românească”, „legea românească”, „obiceiul rumânilor”, etc. în țara Românească. De remarcat aici nesimizarea diferenței între „legea românească”, care în cazul Moldovei poate fi identificată cu dreptul cutumiar în general, și legea „românească” care în țara Românească se referă și la statutul țăranilor aserviți (rumâni), diferență sesizabilă chiar din exemplele prezentate în carte.

Apariția primelor coduri de legi tipărite în limba română, prezentate ca elemente de unitate românească medievală, încheie primul capitol. Extrem de simplificatoare ni se pare remarcă însușită de autor, conform căreia: „Circulația pravilelor românești dintr-o provincie în alta a fost de natură să asigure o unitate de concepție și de practică juridică pe întreg pământul românesc și sub raportul legii scrise [...] unitate ce se situa pe temeliile vechi și durabile ale cutumei, aceeași pentru tot poporul român” (p. 69).

De asemenea, simpla atestare a folosirii dreptului cutumiar de către români nu înseamnă existența acelorași cutume.

Capitolul al II-lea este consacrat factorului demografic, mai precis mișcărilor de populație dinspre Transilvania spre Moldova și Țara Românească deoarece „mișcarea demografică în spațiul românesc medieval se caracterizează, mai ales, prin trecerile din Transilvania spre celelalte provincii românești” (p. 87). Această prezentare unidirecțională prejudiciază valoarea lucrării, care ar fi fost mult îmbunătățită dacă s-ar fi scos în evidență mișcarea demografică internă și cea dintre spațiul românesc și teritoriile înconjurătoare.

Capitolul conține în special date referitoare la situația socială, confesională și națională a românilor din Transilvania, văzută drept cauză principală a emigrării, dar și la alte evenimente, precum unirea Țărilor Române în timpul lui Mihai Viteazul, apariția greco-catolicismului, lupta confesională purtată de Inochentie Micu și considerații asupra stării economico-sociale a țăranilor din Moldova și Țara Românească, considerată mai bună decât a celor din Transilvania.

Capitolul se încheie cu date toponimice atestând emigrările de populație din Transilvania spre teritoriul extracarpatic.

Lucrarea cuprinde note la sfârșitul fiecărui capitol, dublate în două cazuri de o „addenda bibliographica”, rezumat în limbile engleză și franceză, 6 pagini de ilustrații și hărți, precum și un indice de autori.

Apreciind efortul creator al autorului, nu putem decât regreta persistența unor mituri și clișee istoriografice în literatura noastră istorică. Subscriem păreri autorului că „tendința de a idealiza trecutul, de a l prezenta în termeni retorici este regretabilă [...] unitatea lumii medievale românești impune o restituire sobră și credibilă” (p. 160), din păcate această părere nu a fost întotdeauna pusă în practică pe parcursul lucrării, stilul aniversar umbrind în mare măsură partea propriu-zis științifică.

Valentin Gheonea

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista istorică” are ca obiectiv semnalarea lucrărilor din producția istorică, publicate de istorici străini și români în afara hotarelor României. Fără a aprecia valoarea lor științifică. Buletinul vizează cuprinderea ansamblului de lucrări (studii și cărți) tipărită după mijlocul deceniului trecut, care au tangențe sau privesc direct perioada medievală, modernă și contemporană a României. Buletinul este și un instrument pentru sondarea modului în care izvoarele și literatura de specialitate românească sunt receptate de istoricii străini.

La elaborarea acestui buletin bibliografic au contribuit în măsuri diferite: Viorel Achim, Șerban Papacostea, Adrian Tertecel, Paul Cernovodeanu, Eugen Denize, Ileana Căzan, Nagy Pienaru, Bogdan Murgescu.

Redactor de rubrică : Nagy Pienaru

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE, BIOGRAFII, BIBLIOGRAFII

*. *Histoire de l'Europe*, sous la direction de J. Carpentier et F. Lebrun, Éditions du Seuil, Paris, 1990, 642 p. Scurte referiri la istoria veche (pp. 32, 34, 54, 86), medie (p. 259) și contemporană (pp. 409, 437, 443, 444, 455, 464, 465, 483) a României, până în anii '60 ai secolului nostru.

*. *Koroi magyar történeti lexikon (9-14 század)* (Lexicon de istorie ungară timpurie, sec. IX-XIV), Főszerkesztő Kristó Gyula. Szerkesztők Engel Pál és Mark Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, 755 p. (il.h.). Un extrem de util instrument de lucru: lexiconul privește istoria regatului ungar și a teritoriilor învecinate până în secolul XIV inclusiv.

DURANDIN, CATHERINE, *Histoire de la nation roumaine* (Colecția *Questions au XXe siècle*), Éditions Complexe, Paris, 1994, 136 p. Esecu politologic asupra etapelor dezvoltării României moderne și contemporane de la 1848 până la zi. Viziune subiectivă asupra dihotomiei aparente între adepții modernismului (imitatori mimetici al Occidentului) și cei ai tradiționalismului (conservatori exponenți ai curentului ortodox autohton de nuanță răsăriteană) în societatea românească, constituind o constantă a ei din secolul XIX până astăzi. Din lucrare se degajă o antipatie profundă față de români, produs hibrid al unei societăți învechite.

ESKENAZY, VICTOR, *Gaster and His Memoirs – The Path to Zionism*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference on the History of the Jews in Rumania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Rumania, Tel Aviv, 1993, pp. 161-183.

HITCHINS, KEITH, *Rumania, 1866-1947*, Clarendon Press, Oxford, 1993, 579 p. Monografie atotcuprinzătoare a României moderne ca monarhie constituțională în timpul dinastiei de Hohenzollern. Etapele de evoluție a statului, problemele economico-sociale respective, efectele parlamentarismului, caracterizarea domniilor celor patru regi: Carol I, Ferdinand I, Carol II și Mihai I. Lupta pentru Independență (1878) și desăvârșire a statului unitar român (1918). Contradicțiile dintre susținătorii modernizării și progresului țării („europenii”) și exponenții curentului autohton conservator ortodox („tradiționaliștii”) în perioada interbelică. Apariția curentelor antisemite și xenofobe concretizate în ideologia partidului „Garda de Fier”. Drama României în cel de al doilea război mondial, aservirea ei de către Germania nazistă și ocuparea ulterioară de către trupele sovietice. Începuturile comunizării țării și ale transformării ei în satelit al U.R.S.S. Tratare obiectivă și documentată, dar capitolele socio-economice sunt mai puțin aprofundate ca și cauzele apariției „Gărzii de Fier”.

JELAVICH, BARBARA, *Mihail Kogălniceanu: Historian as Foreign Minister, 1876-1878*, în vol. *Historians as Nation – Builders. Central and South-East Europe*, edited by D. Delciant and

H.Hanak, London, p. 87-105. Analiză a raportului dintre gândirea istorică a lui M. Kogălniceanu și activitatea sa ca ministru de externe.

KOLOĞLU, ORHAN, *Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)* (Balcanii în epoca otomană: 1391-1918), în vol. *Balkanlar* (Balcanii), „Eren”, Istanbul 1993, p. 41-96. Este un studiu dedicat situației Peninsulei Balcanice (în anii 1391-1918) sub stăpânire otomană. Autorul oferă și unele date privind relațiile româno-otomane în perioada respectivă.

LONGWORTH, PHILIP, *The Making of Eastern Europe*, The Macmillan Press, Ltd, London, 1992, XII+320p. Istoric retrogresivă a Europei Răsăritene, începând cu prăbușirea regimurilor comuniste până la începuturile evului mediu. Dese referiri ca și considerații despre români și România.

MOTA, ATICA VILAS BOAS DA, *Moments in the History of Romania*, Brasilia, 1992, 174 p. O scurtă istorie a României din cele mai vechi timpuri până la Marea Unire din 1918. Textul este însoțit de 18 reproduceri fotografice ale unor hărți ale spațiului românesc și ale unor personalități istorice.

PLESHOYANO, DAN V., *Colonel Nicolae Pleșoianu and the National Regeneration Movement in Wallachia*, East European Monographs, Boulder distributed by Columbia University Press, New York, 1991, 176 p. Monografie consacrată vieții și activității revoluționarului pașoptist Nicolae Pleșoianu.

QUINLAN, PAUL D., *Lupescu: Romania's Grey Eminence*, în „East European Quarterly”, XXVII (1994), 1, p.95-104. Legătura prințului apoi regelui Carol II cu Elena Lupescu și rolul ei în viața politică românească.

II. IZVOARE

BOZDAG, ISMET, *Sultan Abdülhamid 'in hatıra defteri* (Caietul de amintiri al sultanului Abdülhamid al II-lea), Pinar Yayinlari, Istanbul, 1992, 248 p. Este vorba despre jurnalul sultanului Abdülhamid al II-lea (1876-1909). Apar și unele referiri privind relațiile româno-otomane în perioada respectivă.

DÉMENY, LAJOS, *A Székely Oklevéltár új sorozata* (Noua serie a diplomatarului secuiesc), în „Aetas” (Szeged), 1993, nr.3, p. 151-162. Despre noua colecție de documente privind istoria secuilor și, în general, despre cercetarea din ultimele decenii din România privind istoria maghiarilor din Transilvania.

GOODRICH, TH.D., *The Earliest Ottoman Maritime Atlas – The Walters Deniz Atlase*, în „Archivum Ottomanicum”, XI, 1986 (1988), p.25-50. Un atlas maritim otoman de la mijlocul secolului al XVI-lea. Una din hărți privește litoralul Mării Negre, dar și cursul inferior al Dunării.

IPÇIOĞLU, MEHMET, *Kanuni Süleyman'ın Estergon (Esztergom) seferi 1543. Yeni bir kaynak* (Campania lui Süleyman Kanuni la Esztergom în 1543. Un nou document), în „Osmanlı Araştırmaları”, X, 1990, p.137-159. Autorul prezintă sintetic un registru financiar otoman (*rûzname*) alcătuit cu prilejul expediției din Ungaria. Se menționează sosirea unor contribuții financiare în contul cizye-lei din cele trei state românești.

KARATHANASSIS, ATHANASSIOS E., *Thessaloniki pendant la première année de la résurrection hellénique vue par le consul français Bottu. Extraits de sa correspondance*, în vol. *Thessaloniki. Epistimoniki epetirida ton kentron istorias Thessaloniki*, III, 1992, p.95-106. E înregistrat zvonul cu privire la numirea lui Iakovaki Arghiropol și Stanaki Aristarchi în domnia Țării Românești și a Moldovei.

MANNA, S., *La testimonianza del domenicano Giorgio S. Ungheria (1422-1502) sui Turchi*, în „Nicolaus”, XX, 1993, p. 5-24.

MIHNEVA, ROMJANA, *L'empire ottoman au milieu du XVIIIe siècle à travers les rapports d'un natif d'Arta (N.Bouidi – traits de sa vie et de son activité*, în „Études Balkaniques”. 28, 1994, nr. 3-4, p. 25-33. Date cu privire la situația din Dobrogea și din sudul Moldovei desprinse dintr-un raport al unui funcționar imperial rus în prima jumătate a secolului XVIII.

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

ALZATI, C., *La coscienza etnico-religiosa Romana in età umanistica, trà echi di Romanità e modelli ecclesiastici Bizantino-Slavi*, în „Byzantinische Forschungen”, 16(1991), p. 85-104. Împietirea tradiției romane și bizantino-slave în conștiința istorică românească în secolele XV-XVI.

ATANASOV, GHEORGHI, *Pogled kam dobrudjanskiia dunavski brig ot XI do XV v.* (Privire asupra malului dobrogean al Dunării din secolul al XI-lea până în secolul al XV-lea), în „Istoriceski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 8-9, p. 13-31. Se prezintă istoria Dobrogei în secolele XI-XV. Din nou se încearcă să se demonstreze că, în veacurile respective, Dobrogea ar fi fost locuită doar de bulgari și popoarele turcice (pecenegi, cumani, turci). Nu se menționează prezența românilor.

BAUM, WILHELM, *Kaiser Sigismund. Hus, Konstanz und Türkenkriege*, Graz, Wien, Köln: Styria, 1993, 335 p. Referiri la spațiul românesc în capitoul privitor la politica antiotomană a lui Sigismund.

BARSONY, ISTVÁN, *A poraszti gazdálkadás fellételei és Rehetőségei a XVIII század Bihor megyében* (Condițiile și posibilitățile economiei țărănești în sec. XVIII în comitatul Bihor), în „Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica”, 1985, p.7-53. Economia țărănească în comitatul Bihor pe baza datelor inscripțiilor din sec. XVIII.

BOSTAN, IDRIS, *Osmanli bahriye teşkilâtı: XVII. yüz yılda Tersane-i amire* (Organizarea maritimă otomană: arsenalul imperial în secolul al XVII-lea), Ankara, 1992, 289 p. Autorul analizează activitatea de construcții navale din porturile din M. Mediterană și M. Neagră, inclusiv de la Dunăre. Informații privind porturile românești.

BUZA, JANOS, *Egy Francia váltópénz Levantei sikere is Magyarországi szepere a 17. század második felében* (Succesul unei monede franceze în Levant și rolul ei în Ungaria în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), în *Gazdaság társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pách Zsigmond Pál 70. születésnapjára* (ed. Ferenc Glatz), Budapest, 1989, p.127-137. Despre pătrunderea monedei franceze de 5 soli (cinq sols) în Imperiul otoman și apoi, după ce a fost folosită pentru plata trupelor în 1663-1664, în Ungaria și Transilvania.

CZAMANSKA, ILONA, *Ozwobodziciel czy najeżdźca ? Polityka Jana III Sobieskiego wobec gospodarstw Moldawii i Wołoszcyny* (Eliberare sau agresiune ? Politica lui Ioan III Sobieski față de principatele Moldova și Țara Românească), în „Roczniki Historyczne”, LV-LVI, 1989-1990, p.151-177. Studiu asupra Țelurilor politicii lui Ioan Sobieski față de Principatele Române, întemeiat și pe material inedit.

DELFINER, HENRY, *Nikolaus Jurischitz, 1490-1543 soldier-diplomat*, în „East-European Quarterly”, XXVIII, 1994, nr.1, p.1-47. Rolul lui N. Jurischitz, mic nobil de origine croată, în negocierile habsburgo-otomane de pe vremea lui Ferdinand I. Cuprinde și informații referitoare la Transilvania în cadrul negocierilor turco-austriace în 1530-1531.

HORVÁTH, ROBERT, *Régi kereskedőkönyvek Európában és Magyarországon* (Vechi cărți de contabilitate în Europa și în Ungaria), în „Statisztikai szemle”, 68, 1990, nr. 4-5, p. 382-392. Despre apariția și circulația cărților de contabilitate în Ungaria și Transilvania în sec. XVI-XVIII.

HRYNIEWICZ, WACLAW, *Unio sine destructione. Ein Unionsdokument des Metropolitentum Petri Mogila (1644/45)*, în „Ost. Kirchliche Studien”, 42, 1993, nr. 2/3, p.172-187. Eforturile reînnoite ale Mitropolitului de Kiev de a găsi noi căi de reconciliere între pozițiile antagoniste ale adepților și adversarilor Unirii de la Brest. Propunerea sa de a crea o mitropolie independentă, în legătură atât cu Roma cât și cu Constantinopolul. Distincția pe care o stabilește între *unire* (Unio) și *unitate* (Unitas).

KARAMURSAL, ZIYA, *Osmanli Mali Tarihi Hakkinda Tetkikler* (Cercetări privind istoria financiară otomană), Türk Tarih Kurumu Yayinlari, Ankara, 1989, VIII+216 p. Lucrarea analizează diferite perioade și aspecte ale istoriei financiare a Imperiului otoman. Se prezintă și informații referitoare la haraciul plătit Înaltei Porți de către Moldova, Țara Românească și Transilvania

KIRTOAGA, I. GH., *Ing Dnestrovsko. Prutskogo mejdurecia pod osmanskim Vladicestvom (1484 -1595* (Teritoriul sudic dintre Prut și Nistru sub stăpânire otomană. 1484-1595), Chișinău, Știința 1992, 105p. Evoluția istorică a sudului Basarabiei sub stăpânire otomană până în vremea lui Mihai Viteazul.

KOIČEVA, ELENA, *The Comnenian Dynasty and the Assenids*, în „Byzantinoslavica”, LIV, 1993, nr. 1, p. 127-133. Asăneștii, originea lor, poziția față de Bizanț și Ungaria.

KOŁODZIEJCZYK, DARIUSZ, *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699* (Podolia sub stăpânire turcească. Vilaietul de Camenița, 1672-1699), Warszawa, Polczek, 1994, 255 p. + hărți și planșe. Studiu monografic care tratează următoarele aspecte: evoluția Imperiului otoman în secolul XVII, politica Porții Otomane de la expediția de la Camenița până la pacea de la Karłowitz (1672-1699), cu specială privire asupra politicii față de Polonia, organizarea și istoria vilaietului de Camenița în răstimpul stăpânirii turcești. Material inedit din arhivele polone; bibliografie bogată.

MIKOZAYCZYK, ANDRZEY, *Polish coins in the monetary circulation of Europe in the sixteenth and seventeenth centuries*, in *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics, London, September 1986*. Edited by I. A. Carradice, London, 1986, p.563-568. Pe baza datelor din peste 1000 de tezaure monetare, autorul încearcă să stabilească fluctuațiile decenale ale exporturilor de monede poloneze în diverse țări europene (inclusiv în Țările Române) în perioada 1580-1630.

NIEDERKORN, JAN PAUL, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II (1593-1606)*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1993, VIII+559 p. („Archiv für Österreichische Geschichte, Bd. 135). Masivă monografie consacrată cadrului internațional în care s-a desfășurat războiul dintre Imperiul otoman și puterile creștine între 1593-1606, poziția puterilor neangajate în conflict. E relevant locul țărilor române în aceste desfășurări. Bogată bibliografie străină și românească.

PAPP, KLÁRA, *Jobbágyi szolgáltatások a XVIII. Századi Bihar magyében* (Sarcinile iobăgești în Comitatul Bihar în sec. XVIII), în „Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae Series Historica”, 1987, p. 5-159. Lucrare documentară despre tipul, forma, cuantumul etc. obligațiilor țăranilor aserviți în Comitatul Bihar de-a lungul sec. XVIII.

RADY, MARTIN, *A Transylvanian Alchemist in Seventeenth-Century London*, în „The Slavonic and East European Review”, 72, 1994, nr. 1, p. 140-151. Cariera alchimistului János Bánfi-Hunyadi originar din Transilvania la Londra în prima jumătate a secolului XVII.

SCHNAYDER, EDWARD, *The Russian Second Map of Poland and Moldavia*, în „Imago Mundi”, 43, 1991, p. 81-85. Hartă întocmită de consilierul imperial Ivan Truskot, în legătură cu prima împărțire a Poloniei.

SETTON, KENNETH M., *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth-Century*. The American Philosophical Society, Independence Square - Philadelphia, 1991, 502 p. (Memoirs of the American Philosophical Society, vol. 192). Monografie amplu documentată despre implicațiile politicii venețiene și habsburgice în problema orientală, rivalitatea cu turcii pentru Creta și comerțul în Mediterana orientală, chestiunea Mării Negre. Referiri la țările române în cadrul războaielor Ligii Sfinte (1684-1699) și austro-turc (1716-1718) încheiate prin păcile de la Karłowitz (1699) și Passarowitz (1718).

VASIČ, MILAN, *Veränderungen in der sozialen Struktur der Christen auf dem Balkan und ihr Einfluss auf die Befreiungsbewegungen und den Niedergang des Osmanischen Reiches vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, în 17° *Congreso internacional de Ciencias Historicas, I, Section cronológica*, Madrid, 1992, p. 260-263. Sumare referiri la situația socială a românilor („Vlachen”) sud-dunăreni.

TÂPKOVA-ZAIMOVA, V., *L'administration byzantine au Bas-Danube (fin du Xe-XIe s.)*, în „Byzantinoslavica”, LIV, 1993, nr. 1, p. 95-101. Rediscutarea problemei pe baza descoperirilor recente de sigilii.

ZIMMERMANN, HARALD, *850 Jahre Siebenbürgen Sachsen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 15, 1992, nr. 1, p. 1-10. Scurt istoric al aşezării saşilor în Transilvania şi al problemelor istorice legate de prezenţa lor în spaţiul intracarpatic.

IV. ISTORIE MODERNĂ

DÁVID, ZOLTÁN, *Adatok az 1850. évi erdélyi népszámlás értékeléséhez* (Date pentru evaluarea recensământului din Transilvania din anul 1850), în „Statisztikai szemle”, 72, 1994, nr. 6, p. 481-490. Recensământul din principatul Transilvaniei din 1850, analizat sub aspectul structurii naţionale a aşezărilor. Comparaţie cu datele statistice anterioare şi cu recensămintele din 1880 şi 1910.

GUNST, PÉTER, *Agricultural Exports in Hungary (1850-1914)*, în „Acta Historica”, 35, 1989, nr. 1-4, p. 61-90. Exportul de produse agricole al Ungariei în perioada 1850-1914. Numeroase tabele statistice; unele privesc şi comerţul cu România.

HORVÁTH, RÓBERT, *Gondolatok az osztrák-magyar közös statisztikai múlt történetéről* (Consideraţii asupra istoriei comune a activităţii statistice în Austro-Ungaria), în „Statisztikai szemle”, 67, 1989, nr. 5, p. 510-521. Date despre statistica în Imperiul habsburgic şi Imperiul austriaco-ungar, în secolul XIX.

KARPAT, KEMAL H., *Gli stati balcanici e il nazionalismo: l'immagine e la realtà*, în „Quaderni storici”, nuova serie, 84 (1993), p. 679-718. Cuprinde şi referiri sporadice la naţionalismul român.

MASLEV, S., *Vasil N. Nenovic und Petăr Beron in Braşov*, în „Bulgarian Historical Review”, XXI, 1993, nr. 4, p. 31-35. Date cu privire la perioada braşoveană a două personalităţi bulgare în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

POPOV, JEKO, *Rumania i sedinieneto paz 1885 godina* (România şi unificarea din 1885), în „Istoriceski Pregled”, 1993, nr. 3, p. 76-90. Încercarea timpurie a României, în 1885, de a obţine sudul Dobrogei; reacţiile diplomaţiei europene provocate de iniţiativele româneşti.

PUSKÁS, JULIANNA, *Zsidó haszonbérlok a magyarországi mezőgazdaság fejlődé sénenek folyamatéban (Az 1850 – es évektől 1935 – ig)* (Arendaşi evrei în procesul de dezvoltare a agriculturii ungare. 1850-1935), în „Századok”, 126, 1992, nr. 1, p. 35-58. Studiu, cu numeroase date statistice, despre prezenţa arendaşilor evrei în economia Ungariei, din 1850 până în anii 1930; rolul lor în modernizarea în sens capitalist a agriculturii Ungariei şi în acelaşi timp în menţinerea marii proprietăţi. Referiri şi la Transilvania.

TÓFALVI, ZOLTÁN, *A sóvideki népoktatás története 1848-ig* (Istoria învăţământului popular în regiunea salinelor până la 1848), în „Századok”, 126, 1992, nr. 3-4, p. 427-448. Este urmărită organizarea şi evoluţia şcolilor dintr-o microzonă cuprinzând câteva sate cu populaţie secuiască situate pe valea superioară a Târnavei Mici, de la mijlocul sec. XVII şi până la 1848.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

ANCEL, JEAN, *The „Christian” regimes of Romania and the Jews, 1940-1942*, în „Holocaust and Genocide Studies”, 1993, nr. 7, p. 14-29. Politica regimurilor de dictatură din România faţă de evrei până la înfrângerea de la Stalingrad.

ASCHER, ABRAHAM, *The Revolution of 1905*, vol. I-II, Stanford, California, 1988-1992. Este o analiză a revoluției ruse din anii 1905-1907. Se fac referiri și la relațiile Rusiei cu statele europene (inclusiv România) în aceea perioadă.

BARTOSZEWICZ, HENRYK, *Polityka związku sowieckiego wobec państw Europy srodogowej i poludniowo-wschodniej przed Paryska konferencja pokojowa (styczeń-lipiec 1946 roku)* (Politica Uniunii Sovietice față de statele din Europa centrală și sud-estică înainte de conferința de pace de la Paris (ianuarie-iulie 1946)), în „Studia z dziejow Rosii i Europy Srodkowo-Wschodniej”, XXVIII, 1993, p. 87-107. Evoluția politicii de satelizare a țărilor ocupate de armata roșie, inclusiv România, până la încheierea tratatelor de pace din 1946.

BENVENUTI, F., *The Bolsheviks and the Red Army (1918-1922)*, Cambridge, 1988. Lucrarea tratează înființarea și primii ani de funcționare ai Armatei Roșii ca instrument de bază al regimului bolșevic. Se fac referiri la lupta Armatei Roșii contra Poloniei, precum și la presiunile exercitate de aceasta la granițele României.

BRAHAM, RANDOLPH L., *A TV Documentary on rescue during the Holocaust. A case of History Cleansing in Romania*, în „East European Quarterly”, vol. XXVIII (1994), nr. 2, p. 193-203. Considerații critice asupra felului în care se reflectă în istoriografia și publicistica română persecuțiile antisemite din perioada celui de-al doilea război mondial; problema „inocentării” românilor și aruncarea blamului asupra naziștilor, horthyștilor și grupului „restrâns” de fasciști din țară care au provocat masacre și deportări de pe teritoriul actual al României. Tendințele de „inocentare” s-au născut în ultimii ani ai regimului Ceaușescu și sunt continuate de adepții curentului antisemit și xenofob din România actuală. Sunt combătute imaginile și comentariul filmului documentar *Drumul vieții* realizat pentru TVR de Manase Radnev în aprilie 1992, idealizând și falsificând după părerea autorului activitatea depusă de rabinul Clujului, Dr. Moshe Carmilly-Weinberg în colaborare cu profesorul român Raoul Șerban, pentru salvarea vieții evreilor din Transilvania de Nord. Autorul nu găsește scuze pentru „inocentarea” României de a fi ucis 270.000 de evrei prin deportări și lagăre de exterminare în Basarabia și Transnistria în timpul guvernării Antonescu. Articol scris cu vădită antipatie față de români.

BURTEA, VASILE, *L'école expérimentale de Braila*, în vol. *Les familles roms d'Europe de l'Est*. Sous la rédaction de Claire Anzias, historienne, Institut de l'enfant et de la famille, Paris, 1993, p. 33-34. Încercări de școlarizare depuse după 1990 în instituția de învățământ cu profil experimental din Brăila pentru populația de romi din oraș și vecinătăți cu păstrarea specificului acestei etnii.

CONQUEST, ROBERT, *The Great Terror: A Reassessment*, New-York, 1990. Cartea prezintă marea teroare stalinistă din U.R.S.S. din anii 1936-1939. Se fac referiri și la comuniștii străini (inclusiv români) executați în U.R.S.S. în acea perioadă.

DION, MICHEL, *Religion et politique dans la République Socialiste de Roumanie*, în vol. *Ethnologie des faits religieux*, Editions du C.T.H.S., Paris, 1993, p. 453-462. Atitudinea statului comunist față de cultele religioase din țara noastră; persecutarea fățișă a religiei greco-catolice până la desființare; îngrădirea învățământului confesional, supravegherea atentă a bisericii oficiale ortodoxe lipsită de independență față de autoritățile comuniste; încurajarea propagandei ateiste.

GABANYI, ANNELI, UTE, *Die Moldaurepublik zwischen Wende und Rückwendung*, în „Südosteneuropa”, München, vol. 42, 1993, nr. 3-4, p. 163-207. Tratează situația actuală a Republicii Moldova cu oscilațiile între schimbare și nostalgia trecutului.

GABANYI, ANNELI, UTE, *Rumänien und Südosteneuropa*, în vol. *Deutschland und die Völker südosteuropas. (Südosteuropa – Jahrbuch)*, vol. 23, München, 1993, p. 109-113. Tratează situația internă, relațiile economice și politice ale României în contextul sud-est european al ultimilor ani.

GETTY, J. ARCH, *Origins of the Great Purges. The Soviet Communist Party Reconsidered (1933-1938)*, New-York, 1985. Această lucrare prezintă originea și desfășurarea marilor epurări staliniste din U.R.S.S. Se fac referiri și la comuniști străini (inclusiv români) executați în U.R.S.S. în acea perioadă.

HAMPEL, JOHANNES, *Spuren Buche in die Zukunft. Europas vergessene Region Bukowina. Reisedokumentation*, Angsburg, Bukowina-Institut, 1991, 209 p. Situația politică și culturală a minorităților din Ucraina cu referiri speciale asupra românilor din Bucovina.

KOLAR, OTHMAR, *Die Parlements – und Präsidentschaftswahlen in September und Oktober 1992 in Rumänien. – Die Regierung Văcăroiu*, în „Osterreichische Osthefte”, 36, 1994, 2, p. 211-229. Observații cu privire la procesul electoral în România din 1992 și analiză a guvernării Văcăroiu și a rezultatelor sale, în comparație cu guvernul Stolojan.

LINCOLN, W.BRUCE, *Red Victory: A History of the Russian Civil War*, New-York, 1989. Este o istorie a războiului civil din Rusia (1917-1921). Se fac referiri și la relațiile sovieto-române în perioada respectivă.

MAWDSLEY, EVAN, *The Russian Civil War*, Boston, 1987. Se prezintă cauzele, desfășurarea și rezultatele războiului civil din Rusia din anii 1917-1921. Apar și referiri la relațiile sovieto-române în perioada respectivă.

MONER, HANS CHRISTIAN, *Zeitgeschichte Rumäniens als Politikum. Eine Studie über die rumänische Litera zur zum 23 August 1944*, în „Südosteuropas” (München), vol. 41, 1992, nr. 6, p. 388-412. Tratează modul în care de-a lungul timpului istoriografia română a interpretat actul de la 23 August 1944 în funcție de conjunctura politică.

PANAYOTEV, GEORGI, *Contemporary aspects of the national problem in Roumania*, în vol. *National problems in the Balkans: history and contemporary developments*, Arges Publishing House, Sofia, 1992, p. 233-246. Analiză a situației minorităților naționale din România. Se consideră că este dusă o politică de omogenizare națională, mai ales prin intermediul structurilor administrative ale statului.

PETROVICI, BRANKO, *Uspostavlenie jugoslavensko-sovietskih diplomatskih odnosa 1940*, (Stabilirea relațiilor diplomatice sovieto-iugoslave în 1940), în „Zbornik matite srpske za istoriju”, 46, 1992, p. 87-100. Studiul întemeiat pe material de arhivă cuprinde referințe și la situația României.

PIPES, RICHARD, *The Russian Revolution*, New-York, 1990. Este o analiză a cauzelor, desfășurării și rezultatelor revoluției bolșevice din Rusia din anul 1917. Se fac referiri și la relațiile Rusiei Sovietice cu statele europene (inclusiv România) în primii ani de după 1917.

RINEJEVSKI, O. A., *Vizit A. Edena v Moskî v dekabre 1941 g. Peregovorî si I. V. Stalina i V. M. Molotovîm* (Vizita lui A. Eden la Moscova în decembrie 1941. Negocieri cu I. V. Stalin și V. Mihailovici Molotov), în „Novaia i noveișia istoria”, 1994, 3, p. 100-123. Cuprinde și referiri la România.

SCHLARP, KARL, HEINZ, *Zwischen Konflikt und Verständigung: Die jugoslawisch-rumänischen Beziehungen 1918-1938*, în „Sudost-Forschungen”, München, vol. 50, 1991, p. 191-213. Istoria relațiilor bilaterale între România și Jugoslavia între 1918-1938.

SEIDE, GEORG, *Die Russische Orthodoxe Kirche in den nachfolgestaater der Sowietunion. Zur Lage in der Ukraine, in Westrussland, im Baltikum, Molda wien und in den mittelasiatischen Republiken*, în „Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartstragen des Ostens”, 44, 1994, Januar, p. 59-73. Date despre statutul bisericii ortodoxe din Republica Moldova după proclamarea independenței.

TEJCHMAN, MIROSLAV, *Rumunsko spojencem fašistické osy (1940-1944)* (România, aliat al Axei fasciste, 1940-1944), în „Slovanské historické studie”, XX, 1994, p. 99-111. Evoluția situației internaționale a României în timpul celui de al doilea război mondial până în august 1944.

TEJCHMAN, MIROSLAV, *Sovětizace Rumunska* (Sovietizarea României), în „Slovanský Přehled”, „Review for Central, Eastern and Southeastern History”, 1994, nr. 1, p. 61-80. Etapele sovietizării de la 23 august 1944 la 30 decembrie 1947.

VINCZE, GÁBOR, *Székely autonómia a XX században: illúzió vagy realitás ?* (Autonomia secuilor în sec. XX; iluzie sau realitate ?), în „Actas” („Szeged”), 1993/3, p. 130-150. Problema acordării unui regim de autonomie teritoriilor din Transilvania locuite de secu, ridicată în mai multe

rânduri după 1919 și apoi în anii 1945-1946. La p. 139-150 este publicat, după originalul aflat la Arhiva De Stat Ungară Budapesta, un proiect de lege privind autonomia ținutului secuiesc, datând din 1946.

VRANCEA, ILEANA, *A Forgotten Chapter of the Common Legacy: Jewish Personalities in the Fight for Survival of Romanian Civil Society (1944-1948)*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the History of the Jews in Romania, Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein-Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel-Aviv, 1993, p. 325-338.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Viața românilor între eros și thanatos.

Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.

Comerț și negustori în tratatele osmano-polone.

Domeniul lui Constantin Brâncoveanu.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).

Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperația românească interbelică între deziderat și realități.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etopian văzută de diplomația S.U.A.

Antanta Balcanică.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

Toponimie și demografie istorică.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2000